
VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 18

1/2014

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

1/2014

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2014

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

ROHÁČ , Peter: Indagines – záseky vo vojenskom obrannom systéme stredovekého Uhorska na území dnešného Slovenska.....	6
BRINDZA , Peter: Mestskí kapitáni Trenčína v storočí stavovských povstaní	28
BAKA , Igor: Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov (2. časť).....	44
ŠTAIGL , Jan: Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky) (1. časť).....	67

Dokumenty a materiály

PEJS , Oldřich: Slovenští tankisté v polském tažení na podzim 1939.....	88
KRALČÁK , Peter: Zmeny v organizačnej štruktúre Pracovného zboru po prijatí branného zákona v roku 1943 a jeho zánik	99
ŠUMICHRAS , Peter: „Slovenský príbeh“ juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944).....	112
MASKALÍK , Alex: Normalizačná „očista“ veliteľského zboru ČSLA v rokoch 1968 – 1971	122

Spomienky

SOKOLOVSKÝ , Leon: Spomienky na Slovenské národné povstanie	140
--	-----

Recenzie

JORDANES . <i>GÓTSKÉ DĚJINY/ŘÍMSKÉ DĚJINY</i> . (P. Valachovič).....	150
---	-----

Bibliografia	153
---------------------------	-----

Anotácie, glosy	174
------------------------------	-----

Kronika	186
----------------------	-----

INHALT

Studien

ROHÁČ , Peter: Indagines – Einschnitte im Verteidigungssystem des mittelalterlichen Königreich Ungarn auf dem Gebiet der heutigen Slowakei.....	6
BRINDZA , Peter: Die Stadtkapitäne von Trentschin im Zeitalter der Ständeaufstände	28
BAKA , Igor: Die Tschechoslowakei und die militärisch-politischen Aspekte der Lösung der internationalen Spannung in Europa in der Zweiten Hälfte der 1980er Jahre (Teil 2)	44
ŠTAIGL , Jan: Die tschechoslowakische Armee in der Slowakei im Kontext der internationalen und innenpolitischen Entwicklung 1989 – 1992 (Einführung, Teil 1).....	67

Dokumente und Materialien

PEJS , Oldřich: Die slowakischen Panzerleute im sog. Polnischen Feldzug im Herbst 1939.	88
KRALČÁK , Peter: Veränderungen in der Organisationsstruktur des Arbeitskorps nach der Verabschiedung des Wehrgesetzes im Jahre 1943, und die Auflösung der Arbeitskorps.	99
ŠUMICHRAST , Peter: Die „Slowakische Geschichte“ der jugoslawischen Flieger in den Dokumenten der 1. Gemischten Tschechoslowakischen Fliegerdivision in der UdSSR (1944).	112
MASKALÍK , Alex: „Die Säuberungen“ der Normalisationszeit im Befehlshabekorps der Tschechoslowakischen Volksarmee in den Jahren 1968 – 1971.	122

Erinnerungen

SOKOLOVSKÝ , Leon: Erinnerungen auf den Slowakischen Nationalaufstand.	140
--	-----

Recensionen	150
--------------------------	-----

Bibliographie	153
----------------------------	-----

Annotationen, Glossen	174
------------------------------------	-----

Kronik	186
---------------------	-----

CONTENTS

Studies

ROHÁČ , Peter: Indagines – Abatises in the Fortification System of the Medieval Hungary in the Territory of Today’s Slovakia	6
BRINDZA , Peter: City Captains of Trenčín in the Century of Estates’ Uprising.....	28
BAKA , Igor: Czechoslovakia and Military-Political Aspects of the Release of International Tensions in Europe in the Second Half of the 1980’s (Part 2.).	44
ŠTAIGL , Jan: Czechoslovak Army in Slovakia in the Context of International and Internal Political Development 1989 – 1992 (Outline of the Topic) (Part 1.).	67

Documents and materials

PEJS , Oldřich: Slovak Tankers in Polish Campaign in the Fall of 1939	88
KRALČÁK , Peter: Changes in the Labour Corps Organizational Structure following Adoption of the Defence Act in 1943 and Termination thereof	99
ŠUMICHRAST , Peter: The “Slovak Story“ of Yugoslavian Aviators in the Documents of the 1st Czechoslovak Mixed Air Division in the USSR (1944).	112
MASKALÍK , Alex: Normalisation “Cleansing“ of the ČSLA Command in 1968 – 1971	122

Memories

SOKOLOVSKÝ , Leon: Memories from the Slovak National Uprising.	140
--	-----

Reviews	150
----------------------	-----

Bibliography	153
---------------------------	-----

Annotations, Glosses	174
-----------------------------------	-----

Chronicle	186
------------------------	-----

ŠTÚDIE
**INDAGINES – ZÁSEKY VO VOJENSKOM OBRANNOM SYSTÉME
STREDOVEKÉHO UHORSKA
NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA**

PETER ROHÁČ

ROHÁČ, P.: Indagines – Abatisses in the Fortification System of the Medieval Hungary in the Territory of Today's Slovakia. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 6 - 27, Bratislava.

The study is aimed at approaching the issue of abatisses in the medieval Hungary, monitored in a considerably wide area. Abatisses used to be an integral part of the military-defence system not only in the Middle Ages but with certain modifications preserved until later periods. This is basically a military system, the author has approached in the context of military and political situation of that period, including characteristics of the whole fortification system of medieval Hungary and determination of importance of this studied defence element. The author pointed out that the military-defence system of medieval Hungary was not based on a number of random decisions, but rather built up intentionally and thoughtfully, to stress the strategic importance of the northern Hungary from the Central European point of view.

Military History. Hungary. Middle Ages. Abatisses in the territory of Today's Slovakia.

V časoch neustálených hraníc, najmä v 10. – 11. storočí, bola vojna a koristníctvo bežnou praxou. Každý zo štátov sa však z času na čas musel sám brániť útokom spoza hraníc. Aj preto jednou z hlavných úloh panovníka bolo zabezpečiť obranu krajiny. Táto otázka úzko súvisí i s pojmom (štátnych) hraníc, ktoré stredovek nechápal v dnešnom lineárnom, statickom zmysle, ale skôr ako meniace sa rozhranie dvoch veličín, medzi ktorými sa nachádzal neutrálny priestor.¹

¹ K problematike hraníc napr. IRISGLER, Franz. Der Einfluß politischer Grenzen auf die Siedlungs- und Kulturlandschaftsentwicklung. In *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 9, 1991, Bonn 1991, s. 9-23. ISSN 0175-0046. Podobne SCHICH, Winfried. Die »Grenze« im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter. In *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 9, 1991, Bonn 1991, s. 135-146. LE GOFF, Jacques. Střed a periferie. In *Encyklopedie středověku* (ed. LE GOFF Jacques, SCHMITT Jean-Claude). Praha 2002, s. 732-738. ISBN 80-7021-545-3. V našej historiografii napr. SLIVKA, Michal. Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka. In *Archeologia historica* 29/04. Sborník příspěvků přednesených na XXXV. konferenci archeologů středověku ČR a SR s hl. zaměřením Hranice v životě středověkého člověka. Hrabušice 29.9. – 3.10. 2003. Brno 2004, s. 9-36. ISBN 80 -7275 -049 -6.

Podľa historických správ a názorov historikov bolo stredoveké Uhorsko obklopené pásmom riedko obývaných, alebo aj pustých oblastí v písomných prameňoch zvaných maď. *gyepüelve*, lat. „*ultra indagines*“, čiže územie za zásekmi. Tieto tvoril široký pás lesov a pohorí, nazývaný aj „*confinium regni*“, alebo pohraničie. Tvorilo nárazníkové pásmo medzi jednotlivými štátnymi útvarmi, ktorého prechod pre útočníkov mal byť čo najviac sťažený.² Hornaté oblasti, ako aj močiare a rieky, tvorili pritom základ ochrany. Tieto prírodné bariéry sa však dali prekročiť cez horské priesmyky, riečne brody alebo údolia, ktorými viedlo tých pár ciest spájajúcich jednotlivé regióny strednej Európy. V miestach týchto priechodov sa zväčša sústreďovalo viacero ciest z jednej i druhej strany hraníc.³ V tomto priestore teda stačilo vybudovať nejaké obranné zariadenia a zabrániť tak vpádom spoza hraníc, ale i kontrolovať pohyb ľudí a tovarov. Na to slúžili prekážky na cestách a prístupoch k nim dočasného i trvalejšieho charakteru, v prameňoch označované ako záseky, preseky, lat. *indagines*, alebo *clausuras* či *clusa*, maď. *gyepü*, nem. *Verhauen*, podobne i brány, branky, lat. *porta*, maď. *kapu*, prípadne i priekopy, lat. *fossa*, hrádze či „vodné záseky“, „*clausuram aquae*“, maď. *gát*. Tieto tvorili prvú obrannú líniu, stráženú pohraničnými silami.⁴ Za touto sústavou sa zvyčajne nachádzala línia hradov chrániaca vlastné územie štátu.

Čo sa týka brán, tie zvykli stáť priamo na ceste, a niekedy bývali označované podľa jej smeru, napr. česká, uhorská, nemecká, poľská či ruská brána. Samotná stavba bola zvyčajne z kameňa a zaistovali ju veže.⁵ Ako asi vyzeralo takéto zariadenie, môžeme vidieť zo zmienky v „*Rogerii carmen miserabile*“ k roku 1241. Hovorí sa tam o opevnení akéhosi ostrova v blízkosti rieky Čierny Kriš, v dnešnom západnom Rumunsku. Ostrov bol prístupný iba po opevnenej ceste, na ktorej sa nachádzali tri brány s vežami a ktorá bola v dĺžke jednej míle obklopená pevnými zásekmi.⁶ Dané opevnenia boli pravdepodobne rovnaké, aké sa používali aj pri zabezpečení brán v pohraničí. Tieto niekedy charakterizovali i doplňujúce pomenovania, ako napr. kamenná brána, maď. *kökapu*, lat. „*porta lapidea*“, tiež železná brána, maď. *vaskapu*, lat. „*porta ferrea*“, alebo „*claustra ferrea*“. Prítom názov železná treba chápať obrazne, v zmysle silná ako zo železa.⁷

² TAGÁNYI, Karl. *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenz-Ödland: gypü und gypüelve*. In *Ungarische Jahrbücher* I. Berlin und Leipzig 1921, s. 105-106. Podobne GYÖRFFY, György. *Šviety Stefan I. król Wegier i jego dzieło*. (István király és műve, Budapest 1977) Oficyna wydawnicza RYTM. Warszawa 2003, s. 253-265. ISBN 83-7399-098-4. Celkovo k problematike identifikácie zásekov, resp. územia za zásekmi KISS, Gábor – TÓTH, Endre. *Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gypü topográfijához*. In *TUDOMÁNYOS FÜZETEK II. MAGYAROK TÉRBEN ÉS IDŐBEN*. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya - Esztergom. 1996. május 28-31. s. 105-106. ISSN 0866-2908. V našej historiografii sa touto problematikou zaoberal KLEIN, Bohuš. *Budovanie obranného systému na území Slovenska od 10. storočia do tatarského vpádu*. In *Historický zborník* 19, č. 1, zost. BOBÁK, Ján. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 124-125. ISSN 1335-8723.

³ CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923. kapitola IV., s. 56-70. ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-Uherská hranice v 10. až 13. století*. Brno : b. v., 1972.

⁴ TAGÁNYI, ref. 2, s. 106-107. Z týchto zariadení sa nebudeme venovať len priekopám. V prameňoch sa sice vyskytujú dosť často, ale ich spojitosť s nejakou ochrannou či obrannou funkciou sa často ťažko dokazuje. Porovnaj TAKÁCS, Károly. *Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein II. rész*. In *Korall 2001*. Budapest : Tavaszi – Nyár, 2001, s. 298-314. ISSN 1586-2410.

⁵ TAGÁNYI, ref. 2, s. 106. Podobne i CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 73.

⁶ „*nam nullus in... insulam intrare poterat, nisi per quamdam viam artissimam et minutam, ita ut per milliarem in illa via tres porte cum turribus facte erant et preter has erant ad miliarem fortissime indagines circumquaque*.“ JUHÁSZ, Ladislaus. *Rogerii carmen miserabile*. In *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapestini : b. v., 1938, s. 578. K problematike vpádu Tatárov (Mongolov), ako aj lokalizácie objektov pozri MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice : Rak, 2008, s. 105-107, 159. ISBN 978-80-85501-40-7. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 73, pozn. 286.

⁷ TAGÁNYI, ref. 2, s. 107. K bránam a vrátam napr. KRAJČOVIČ, Rudolf. *Živé kroniky slovenských dejín skryté*

Brány boli chránené valmi z kamenia a balvanov, na ktoré nadväzovali záseky. Tvorili ich zoťaté a na seba navrúšené, alebo do seba zaklínené kmene listnatých (prípadne ihličnatých) stromov obrátené korunami k útočníkom tak, aby zatarasili cestu, ale i širšie okolie.⁸ Pozapletané kmene stromov mohli byť tiež zarazené do zeme, aby sa nepriateľom sťažilo ich odstránenie.⁹ Išlo v podstate o stromové barikády, ktorých bližší opis je však v prameňoch zriedkavý. Prirodzene, záseky nemuseli byť viazané len na brány, v prípade nutnosti sa dali vo vhodnom prostredí použiť aj v ich predpolí či zázemí a vo vnútrozemí krajiny. Ich výrobu a údržbu mali na starosti poddaní v rámci svojich robotných povinností. Zaujímavý doklad nachádzame z konca 12. storočia v tzv. Anonymovej kronike, kde pri vybájenom prechode Uhrov do Karpatskej kotliny „*halíčský knieža prikázal, aby ... dvetisíc lukostrelcov a tritisíc sedliakov šlo vopred a pripravilo cestu cez les Heveš (Karpaty) až po hranice (území) Užského hradu*“.¹⁰ Podobne i v inom odkaze, v súvislosti s Mezešskou bránou, „... na ich príkaz obyvatelia (tej) zeme postavili kamenné brány ... zhotovili veľké záseky“.¹¹ Nemožno to chápať ináč, než tak, že to boli poddaní.¹² Takéto povinnosti boli nákladné a ťažké, preto veľkí feudálni vlastníci, cirkevní, i svetskí často vymáhali od panovníka oslobodenie od týchto robôt pre svojich poddaných. Tieto tendencie sa začali presadzovať za vlády Ondreja II., ktorý v renovácii Zlatej buly z roku 1231 oslobodil od týchto činností aj svojich ľudí. Vďaka týmto exempciám potom máme časť informácií o samotných zásekoch. Na tieto vojensko-ochranné opatrenia nadväzujú však i opatrenia colné a mýtné, sústredené zvyčajne za hraničnými prekážkami, príp. pri iných významných komunikačných uzloch, akými boli napr. mosty alebo brody.¹²

Umelé prekážky boli výrazným predelom v krajine i niekoľko storočí a v listinnom materiáli sa ako metačné body spomínajú i dlho potom, čo samotné záseky zanikli. Všetky tieto obranné zariadenia, prirodzene, neboli bez ochrany. Danú službu vykonávali pohraničné stráže, v prameňoch označované ako speculatores, resp. exploratores, maď. örök, teda stráže, vyzvedači, špehovia, príp. strelci, lat. sagittarii, maď. lövök, ktorých sídla ležali v blízkosti objektov, ktoré mali strážiť. Ich prítomnosť na určitom území nám okrem listinných zmienok prezrádzajú len miestne toponymá typu Stráž, Stráže, Strážske, Ostrihom, príp. Ör, Ewr a ich obmeny. Týmto speculatores boli obvyčajne príslušníci maďarského etnika, resp. i oddiely žoldnierov: Kumánov, Pečenehov, Kovarov, Sikulov, alebo i Rusov, na čo opäť nachádzame odkazy v miestnom názvosloví. Ich funkcia spočívala v strážnej službe a pochádzkach, resp. vo výzvedných úlohách.¹³ Zabezpečovali teda skôr výzvedné, oznamovacie a signálne,

v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005, s. 150-151. ISBN 80-88878-99-3.

⁸ SLIVKA, ref. 1, s. 21-22. Podobne KRZEMIEŇSKA, Barbora. *Břetislav I.* Praha : Melantrich, 1986, s. 254 a 256.

⁹ OHLER, Norbert. *Válka a mír ve středověku.* Jinočany 2004, s. 86. ISBN 80-86022-91-9.

¹⁰ MUCSKA, Vincent. *Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum.* Budmerice : Rak, 2000, s. 53. ISBN 80-85501-17-1.

¹¹ MUCSKA, ref. 10, s. 69.

¹² „*Ad secundas indagines, ad fossata facienda, ... servientum vel ecclesiarum populos non cogemus.*“ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.*, (CDS I.) Bratislava 1971, č. 375, s. 267-268. TAGÁNYI, ref. 2, s. 107. Porovnaj JAVOŠOVÁ, Erika. Spoločenské postavenie neprivilégovaného obyvateľstva na Slovensku v prvej polovici 13. storočia. In *Slovenská archivistika*, roč. XXXIX, 2004, č. 2, s. 73. ISSN 0231-6722. Podobne i ZEMEK, ref. 3, s. 28. K mýtnej funkcii napr. CHARVÁT, Petr. Hranice a její překračování ve středověkých Čechách a nejen tam. In *Archeologia Historica* 29/04, s. 131-132. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 74-75.

¹³ MAREK, Miloš. Dávne etniká na stredovekom Slovensku (Kovari, Chvalízi, Kumáni a Jasi). In *Historický zborník*, roč. 13, č. 1 – 2/2003, s. 35-54. ISSN 1335-8723. Na čo nadväzuje v práci: Pečenehovia a Uzi na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 193-222. ISSN 1335-8723. Súborne však najmä: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku.* Martin : Matica slovenská, 2007. ISBN 80-7090-822-X. Porovnaj tiež KRAJČOVIČ, ref. 7, s. 131-135.

než priame bojové úlohy v prípade väčšieho nepriateľského vpádu. Ich ľahká jazda mala za úlohu skôr znepokojovať a sledovať oddiely agresora, než riskovať priamy stret. Iným faktorom bolo získať čas na zvolanie armády.¹⁴ Pohraničné stráže ako služobné obyvateľstvo fungovalo na základe desatinnej a stotinnej organizácie, ako to vyplýva z tretej knihy zákonníka Ladislava I. (1077 – 1095). Prvý článok tohto zákonníka hovorí, že stráže – ewri majú na svojom čele desiatnikov a stotníkov, ktorí podliehajú okolitým kráľovským hradom a ich osobité postavenie vyplýva i z toho, že sa zodpovedali kráľovskému vyslancovi.¹⁵

Tento obranný systém, v porovnaní s neskoršími hradmi, sa môže zdať jednoduchší, no v skutočnosti bol takmer neprekonateľnou prekážkou i pascou pre útočiace oddiely, no len za predpokladu dôslednej obrany daných pozícií.

Iným rozmerom hraníc (resp. pohraničných lesov) je symbolika nebezpečenstva, niečoho cudzieho a neznámeho. V ich blízkosti sa niekedy v zmysle „duchovnej ochrany“ stavali i sakrálné objekty ako kláštory, kostoly a kaplnky, ktorých patrónmi boli napr. sv. Michal Archanjel, sv. Margita Antiochijská, sv. Štefan kráľ či Panna Mária. Aj tieto patrociniá teda môžu upozorňovať na prípadnú strážnu rolu niektorých pohraničných lokalít.¹⁶

Obranný systém v stredovekom Uhorsku

Obranný systém Uhorska na začiatku 11. storočia spočíval, podobne ako v okolitých štátoch, na osobitej ochrane pohraničia – konfinia aj v rámci tzv. pohraničných komitátov. Poznáme ich najmä zo západu, zo Slovenska i z Maďarska, pričom ich existencia spadá do 11. – 12. storočia.¹⁷ Iným termínom je marka, na ktorú máme len pár dokladov, napr. z východnej Slavónie.¹⁸ Dôležité postavenie mali i pohraničné hrady, akými boli Bratislava či Šopron. Pôvodne však starí Maďari zabezpečovali svoje územia tak, že ich nechali oddelené od susedov pásom takmer neobývaných oblastí (najmä v 10. storočí). Po strate niektorých z nich v 10. – 11. storočí, napr. v Rakúsku, sa obrana sústredila na líniiach, ktoré predstavovali rieky Morava, Litava, Rába či Rábica s ich močiarimi.¹⁹ V tomto smere najmä oblasť južne

¹⁴ TAGÁNYI, ref. 2, s. 107-108.

¹⁵ „... ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo ewri vocantur, cum omnibus sibi commissis, et precipiat eis, ut si quem furti culpabilem sciunt, ostendant.“ ZÁVODSKÝ, Levente. *A szent István, szent László és Kálmán korabely törvények és zsinati határozatok forrása*. Budapest 1904, s. 172-173. Porovnaj KUČERA, Matúš. Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku. In *Historické štúdie IX*. Bratislava 1966, s. 57-77. Najmä však: Speculatores (K otázke sociálnej i etnickej skupiny ranostredovekého obyvateľstva). In *Studia Historica Tyrnaviensia VI*. (ed. DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír) Národnosti v minulosti Slovenska, k životnému jubileu prof. PhDr. Vincenta Sedláka CSc., Trnava 2006, s. 43-53. ISBN 80-8082-105-4. Veliteľov „maior speculatorum“ pritom určoval príslušný hradný comes, pozri VÁCZY, Péter. A királyi szervisek és a patrimoniális királyság. In *Századok LXI-LXII évfolyam 1927-1928*. Budapest 1928, s. 356-357.

¹⁶ SLIVKA, ref. 8, s. 23, 25-28.

¹⁷ ZSOLDOS, Attila. Confinium és marchia. In *Századok*, 2000, roč. 134, č. 1, s. 100-101. ISSN 19657985-1-41. Podobne i VESPRÉMY, László. Die Ostmark (Bayern-Österreich) und Ungarn. In *Die ungarische Staatsbildung und Osteuropa*. Ferenc Glatz (ed.) Budapest : Europa Institute, 2002. s. 104. ISBN 3-929906-60-0. Porovnaj GYÖRFY, ref. 2, s. 253, 259, 265-266.

¹⁸ Ide i o údaj k roku 1039, kedy mal zomrieť istý „Sebes marchio Ungarie“. Jeho pôsobisko sa hľadá v západnom pohraničí a potom zmienka salzburského arcibiskupa Konráda, že navštívil „marchia Ruthenorum“. Pravdepodobne na severovýchode krajiny. ZSOLDOS, ref 17, s. 112-113. Porovnaj VESPRÉMY, László. Uhry-historický preklad. In *Stred Európy okolo roku 1000*, Historické, umelecko-historické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Red. WIECZOREK, Alfred a HINZ, Hans-Martin., Praha : Nakl. Lidové noviny, 2002, s. 192-193. ISBN 80-7106-555-2.

¹⁹ TAGÁNYI, ref. 2, s. 109-110. Pozri aj GYÖRFY, ref. 2, s. 104. a KISS, TÓTH, ref. 2, s. 113. Porovnaj

a východne od Nieziderského jazera s rozsiahlymi močariskami Hanségu tvorila takmer neprekonateľnú prekážku zo západu.²⁰

Oblasť západného a stredného Slovenska²¹

V podstate až po roku 1018, keď juhozápadné Slovensko obsadil Štefan I., hovoríme o definitívnom začlenení Nitrianska do Uhorského kráľovstva.²² Jeho západnú hranicu tvorila v 11. storočí rieka Morava a jej prítok Olšava. Predsunutá obranná línia bola v priesmykoch Malých Karpát, kým vnútorná ležala na Dudváhu, respektíve na Váhu so sústavou pohraničných hradov Šintava, Hlohovec, Bana, Beckov a Trenčín.²³ Toto územie sa v 10. storočí stalo údelom, resp. vojvodstvom,²⁴ pričom to bol štít zachytávajúci útoky zo strany Nemeckej ríše, Čechov, Poliakov či etník spoza Karpát. To len potvrdzuje trvalý strategický význam Nitry a Nitrianska.

Na hraniciach mal kľúčové postavenie Bratislavský hrad.²⁵ Pri jednom z konfliktov, keď k nemu v roku 1108 pritiahol nemecký kráľ Henrich V., sa spomínajú strážne. Český kronikár Kosmas spomína kruté zaobchádzanie so zajatými uhorskými vyzvedáčmi, ktorým nechal nemecký spojenc, české knieža Svätopluk (ktorý vpadol na Považie) vypichnúť oči a odrezať nosy. Podobne dopadli i oddiely narušujúce obliehanie Bratislavy.²⁶

Podstatná je i otázka cestnej siete. V prvom rade ide o tzv. „českú cestu“.²⁷ Táto na trase Praha – Budín vstupovala na naše územie pri Holíči a viedla cez Šaštín, Senicu a Jablonicu, na Trnavu, Šintavu a Ostrihom. Odbočka z nej viedla od Jablonice pozdĺž Myjavy a Holešky na Považie.²⁸ Iná cesta viedla z Bratislavy cez Plavecký Štvrtok²⁹ a Skalicu na Moravu a ďalšia,

MAREK, Miloš. Vodné toky ako súčasť systému pohraničnej obrany včasnostredovekého Uhorska. In *Z hydronymie západného Slovenska*. Hladký Juraj (zost.) Trnava : Pedagogická fakulta TU v Trnave, 2010, s. 51-52. ISBN 978-80-8082-392-4.

²⁰ Močiare mali aj po vysušovaní v 18. a 19. storočí, okolo roku 1900, rozmery 55 x 17,5 km. KARACSONY, János. Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. In *Századok*, 1901, roč. 35, s. 1046.

²¹ V prípade Slovenska vychádzame čiastočne i z našej diplomovej práce ROHÁČ, Peter. „Indagines“. Systém hraničného zabezpečenia Uhorského kráľovstva na našom území v stredoveku. Trnava 2006, 89 s.

²² MARSINA, Richard. Údelné vojvodstvo na Slovensku. In *Zborník SNM*, roč. LXXXI, Historia 27. Bratislava 1987, s. 206. Podobne i ULIČNÝ, Ferdinand. st. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie 41*. Bratislava 2000, s. 37- 40. ISBN 80-224-0636-8. Novšie aj STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo, Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Veda, Rak, 2004, s. 227- 228 a 236-239. ISBN 80-224-0812-3.

²³ MÚCSKA, ref. 10, s. 84-85. Pozri VARSÍK, Branislav. Vznik a počiatky mesta Trnavy. In *Historické štúdie III*. Bratislava 1957, s. 228-276. Ten istý autor i Osídlenie Myjavy a Myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia. In *Zborník FFUK, Historica*, roč. 23. Bratislava 1972, s. 93-105, s. 93-97. PETROVIČ, Vladimír. Vývoj Moravsko-uhorskej hranice na Záhorí. In *Slovenská archivistika*, roč. XXXI, č. 1, Bratislava 1996, s. 72-73. ISSN 0231-6722.

²⁴ MARSINA, ref. 22, s. 203 a nasl.

²⁵ Najmä v 11. storočí zažil viacero obliehaní zo strany nemeckých panovníkov, pozri SOPKO, Július. Obrázková kronika. In *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice 1995, s. 35-37. ISBN 80-85501-06-6. Porovnaj STEINHÜBEL, ref. 22, s. 255-260. Podobne i KRZEMIENSKA, Barbora. *Břetislav I*. Praha 1986, s. 315-316.

²⁶ HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. Praha 1975, s. 166, 170. STEINHÜBEL, ref. 22, s. 298-299. ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Alexander. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Zborník FFUK*, roč. XVI – *Historica*. Bratislava 1965, s. 91-92 a 99-107. Porovnaj SEDLÁK, Vincent. Centrálné postavenie Bratislavského hradu do konca 13. storočia. In *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1986, s. 160-163.

²⁷ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79. Pozri tiež ZEMEK, ref. 3, s. 35-36.

²⁸ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79.

²⁹ V listine Bela IV. z roku 1206 sa pri metácii Plaveckého Štvrtka spomína „maxima via“ CDS I. s. 111, č. 139.

ktorá sa od Zohora cez Kuchyňu pripájala v Jablonici na českú cestu.³⁰ Strategickou bola i cesta spájajúca Bratislavu a Štítavu s Nitrou.³¹ Jestvovala i cesta pozdĺž Váhu, od Veľkých Kostolian cez Krakovany na Trenčín, z ktorej odbočovali cesty priesmykmi Bielych Karpát na Moravu.³² Tieto trasy Starohrozenkovským a Vlárskym priesmykom boli dôležité v 11. a 12. storočí. Svedčí o tom i fakt, že väčšina vpádov, z jednej či druhej strany viedla týmito priesmykmi.³³ Cesta spájala i hrady od Štítavy po Trenčín.³⁴ Tieto slúžili na ochranu prechodov cez Váh, kde sa vyberalo mýto a clá.³⁵

Čo sa týka prameňov, dôležitá je najmä Zoborská listina z roku 1113. Spomínajú sa v nej osady, z ktorých názvov vyplýva ich strážna funkcia. Ide tu o dedinu Stráže (Krakovany-Stráže),³⁶ k roku 1298 spomínanú ako Eur – Ör, maď. stráž.³⁷ Severnejšie sa nachádza dedina Ostrov s rovnakou funkciou pod názvom „*villa Stro*“ a ďalej (Horné a Dolné) Orvište, spomínané ako „*villa Rivvis*“.³⁸ Ostrov môžeme chápať ako opevnenie s vodnou priekopou, zatiaľ čo pri Orvišti okrem maď. označenia pre strážcu ör poukazuje i výraz pre priekopu „*revište*“ na jej obranný charakter.³⁹ Tieto osady mali kontrolovať cestu vedúcu z Veľkých Kostolian na Čachtice a odbočku do údolia Holešky v smere na Jablonicu.⁴⁰ Na ceste v smere na Brezovú, západne od Dudváhu, ležala osada Poškovec (Počkovec), v Zoborskej listine sa píše, že v nej, na potoku Šipkovec, je v bráne ako metačný bod akýsi dub.⁴¹ Osada ležala medzi Vrbovým a Prašníkom predtým, než rieka Holeška opúšťa Malé Karpaty.⁴² Túto bránu Chaloupecký stotožnil so správou Anonymovou o ustanovení hraníc „*až k Bráne a Sárváru*“.⁴³ Györfy ju, hoci inde registruje bránu na potoku Sipco, kladie do vyšších polôh, no bez lokalizácie.⁴⁴

³⁰ VARSÍK, Branislav. K stredovekému osídleniu Záhoria a vznik dediny Kuchyne. In *Kontinuita...*, s. 124.

³¹ LUKAČKA, Ján. Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In *Nitra v slovenských dejinách*. Martin 2002, s. 208-211. ISBN 80-7090-625-1.

³² VARSÍK, ref. 23, Osídlenie Myjavy..., s. 96. V metácii Skalky pri Trenčíne sa k roku 1208 spomína „*magnam viam, que venit ad Trincin*.“ CDSI I, s. 115-117, č. 148. V metácii Červenika z roku 1254 sa hovorí o veľkej ceste „*que ducit ad villam Sancti Viti*.“ (Veľké Kostoľany) CDSI II, s. 320, č. 461.

³³ ZEMEK, ref. 3, s. 30-34, 40-43. Išlo o trasu Praha – Olomouc – Uherský brod – Straňanské sedlo (neskôr Vlársky, resp. Starohrozenkovský priesmyk) – Nitra. Neskôr o niečo južnejšie nachádzame ešte dve cesty cez Biele Karpaty, a to údolím Klanečnice v smere na Strání a údolím Bošáčky, na českej strane nazývanej Brezová. Ide o paralelné trasy medzi Uherským Brodom a Novým Mestom nad Váhom, resp. Beckovom. ZEMEK, ref. 3, s. 60. Porovnaj s mapou na s. 32.

³⁴ SEDLÁKOVÁ, Andrea. *Cestná sieť na Slovensku do začiatku 14. storočia*. Diplomová práca, Trnava 1997, s. 34.

³⁵ LUKAČKA, ref. 31, s. 208. Pozri tiež MARSINA, Richard. *Pramene k dejinám Slovenska III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava 2003, s. 44-47. ISBN 80-88878-82-9.

³⁶ „*villa Spectaculi*“ CDSI I, s. 66, č. 69. GYÖRFY, György: *Az Árpádkori magyarország történeti foldrajza* (AMTF) IV. Budapest 1998, s. 335. ISBN 963-05-7504-3. Autor hovorí o Krakovanoch ležiacich pri bráne pri potoku Sipco.

³⁷ VARSÍK, ref. 25, s. 230.

³⁸ CDSI I, s. 66, č. 69. LUKAČKA, ref. 31, s. 211.

³⁹ MAREK, ref. 13, s. 297-299. Porovnaj TAGÁNYI, ref. 2, s. 118.

⁴⁰ VARSÍK, *Osídlenie*, ref. 23, s. 96. K tomu porovnaj KARACSONY, ref. 20, s. 147. V tejto oblasti by mohli na strážne funkcie upozorňovať i názvy dedín Veselé a Lubovany (Lučinci). MAREK, ref. 19, s. 55-57.

⁴¹ „*in villa Poscoz cum aqua Sypto in porta est quedam quercus*“. CDSI I, s. 66, č. 69.

⁴² VARSÍK, *Osídlenie...*, ref. 23, s. 102.

⁴³ „*usque ad Boronam et usque ad Saruuar*“. MÚCSKA, ref. 10, s. 84-85. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79-80. Na mape v závere diela túto bránu v súlade s vlastnou koncepciou však kladie chybné k Turej Lúke, ktorá neleží na Holeške.

⁴⁴ Múcska stotožnil Sárvár, teda Blatný hrad s Valmi u Mikulčíc, zatiaľ čo Györfy ho lokalizuje v Uherskom Hradišti. MÚCSKA, ref. 10, s. 135, pozn. č. 123. GYÖRFY, ref. 36, s. 334.

Južne od tejto oblasti máme doloženú tiež dedinu Pečeňady k roku 1216 poukazujúcu na strážnu osadu Pečenehov.⁴⁵ Osada sa v listine z roku 1254 uvádza ako „*villa Beseneu*“.⁴⁶ Na vytváranie zásekov na tomto teritóriu môže upozorňovať i listina Bela IV. z 13. mája 1243, v ktorej sa hovorí o zemi Jablonec v susedstve Zelenča. Názvy odvodené od slova jabloň by totiž mohli poukazovať na použitie týchto stromov na vytváranie cestných zátarasov.⁴⁷ Uvažovať o strážnej osade môžeme i v prípade Modranky (časť Trnavy), podľa listiny z roku 1258 „*villa Megeret*“.⁴⁸ K strážnym lokalitám môžeme zaradiť i Bašovce severne od Veľkého Orvišťa „*villa Besan*“.⁴⁹ Podobne i osadu Mogorod, uvádzanú k roku 1256 ako Uherce, snáď tu ide o lokalitu Potôčky medzi Bohdanovcami nad Trnavou a Špačincami.⁵⁰ Tieto osady kopírujú trasu tzv. českej cesty. No stráže sídlili i južne od nej, v listine Bela IV. z roku 1246 sa spomína zem vyzvedačov patriacich pod Bratislavský hrad v Salibách (južne od Galanty).⁵¹ Tieto lokality na Dudváhu tvorili obranu v predpolí hradov Bana a Hlohovec. Spomínajú sa už u Anonyma ako staré, a ich výstavba či reorganizácia sa kladie do obdobia vlády Ladislava I. (1077 – 1095). Spoločne so Šintavou a Beckovom patrili medzi tzv. hradné španstvá alebo župy už v 11. storočí.⁵²

Na strednom Považí zohrával dominantnú rolu Trenčín kontrolujúci nielen údolie Váhu, ale i priesmyky vedúce na Moravu, a to najneskôr od druhej polovice 11. storočia. Odkaz na obranné zariadenia tu nachádzame v listine z roku 1208 pri metácii Skalky pri Trenčíne, kde sa uvádza, že hranica ide „*cez veľký les až k zásekom kráľovstva*“.⁵³ Lokalizácia je nejasná a aj Šmilauer zakresľuje hranice tohto majetku len neurčito pozdĺž toku Súčianky.⁵⁴ Tieto záseky, pokiaľ ich možno chápať doslovne, môžeme hľadať niekde západne od Skalky v priestore Starohrozenkovského priesmyku. Ďalej sa spomínajú záseky aj pri opise hraníc „*predii Buczlai*“. Jeho hranice išli „*... až k zásekom kráľovstva a vrátiac sa k lúkam, kde vyviera potok, ktorý tečie k dedine Bohuslava*“.⁵⁵ Ak teda ide o Bohunice (okr. Ilava) a daný

⁴⁵ „*villa Bissenorum*“ CDS I, s. 163, č. 208. Pozri VARSÍK, ref. 23, Vznik, s. 230. Porovnaj MAREK, ref. 13, *Cudzie etniká...* s. 297, 299. Pečenehovia slúžili v Uhorsku ako žoldnieri a o ich dôležitosťi svedčí tiež na tú dobu v kresťanskom svete nezvyčajná náboženská sloboda, ktorej sa ako moslimovia tešili. Pozri PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9.-12. storočie)*. Bratislava 1999, s. 81, 155 a 162-166.

⁴⁶ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (CDS I II.), Bratislava 1987, s. 320, č. 461.

⁴⁷ „*quandam terre porcionem castris de Semptey ... nomine Ablench...*“ CDS II, s. 82-83, č. 126. Pozri VARSÍK, Branislav. Ešte k otázke miestnych názvov Jablonica, Jablonové, Jablonov a Jablonka na Slovensku. In *Kontinuita ... Bratislava 1994*, s. 246-248.

⁴⁸ CDS II, s. 433, č. 625++. Porovnaj: SEDLÁK, Vincent. Najstaršie osídlenie Trnavy a okolia. In *Trnava 1988*. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238-1988. Zost. J. Šimončič. Bratislava 1991, s. 13. Na rovnakom základe možno za strážnu osadu maďarského kmeňa Nyék označiť i neďalekú lokalitu Nyék, spomínanú už v roku 1113. CDS I, s. 66, č. 69. Pozri SEDLÁK, ref. 48, s. 14.

⁴⁹ CDS I, s. 66, č. 69. Pozri: MAREK, ref. 13, *Cudzie etniká...* s. 299. Podobne i KRAJČOVIČ, ref. 7, s. 44-45.

⁵⁰ „*... villam ... que Mogorod nominantur*“ CDS II, s. 392-393, č. 563. VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984, s. 165.

⁵¹ „*Scely terram ...speculatorum nostrorum ...castris Posoniensis.*“ CDS II, s. 154, č. 221. SEDLÁK, ref. 48, s. 11-15.

⁵² ZEMEK, ref. 3, s. 41. ZSOLDOS, ref. 17, s. 99-100, 108. MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 53-54. Vznik týchto správnych jednotiek kladie do čias po roku 1018. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 232. V súvislosti s Hlohovcom sa ešte k roku 1270 spomína i „*Nicolaus maior speculatorum*“ GYÖRFFY, ref. 36, s. 386.

⁵³ „*... per magnam silvam usque ad clausuram regni.*“ CDS I, s. 116, č. 148. K Trenčínu RUTTKAY, Alexander. Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku spred polovice 13. storočia (Problematika a novšie výskumy). In *Zborník SNM LXXXIII – 1989 – Historia 29*. Bratislava 1989, s. 68-69. Severne od Trenčína pri Považskej Bystrici pravdepodobne dokladá existenciu strážnej osady dnešná osada Uhry. KLEIN, ref. 2, s. 120.

⁵⁴ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis Starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932, s. 69.

⁵⁵ „*...usque ad clausuram regni, et sic revertendo usque ad prata, ubi oritur rivulus, qui currit ad villam Buczlai.*“ CDS I, s. 116, č. 148. Richard Marsina túto dedinu s otáznikom stotožnil s Bolešovom. Register s. 376, heslo

potok stotožníme s Krivoklátskym potokom, záseky môžeme predpokladať niekde západne od jeho prameňov v oblasti potoka Vlárka, na dnešnej slovensko-českej hranici vo Vlárskom priesmyku.

Významným prechodom v Malých Karpatoch bol Biksardský priesmyk na „českej ceste“ medzi Jablonicou a Trstínom. Trstín sa stotožňuje na základe zmienky z roku 1256 s osadou Sikulov.⁵⁶ Títo Sikuli strážili cestu vedúcu priesmykom, kde pri vchode doň leží obec Jablonica, spomínaná v listine z roku 1262, ktorá upozorňuje na možné vytváranie zásekov.⁵⁷ V samotnom priesmyku boli neskôr postavené tri hrady, čo len potvrdzuje jeho dôležitosť.⁵⁸ Našej problematike sa dotýka i listina Ondreja II. z roku 1209 pre Šebuša na majetok Svätý Jur, v ktorej panovník oslobodzuje jeho poddaných od „stavania zásekov alebo násypov – priekop a iných prác pri hrade“.⁵⁹

Strážne lokality nachádzame aj južne od Dunaja. V listine z roku 1225 máme doložený majetok „Wlocendorf“ v Petržalke. Pri jeho metácii je zmienka o dvoch vŕškoch, kde mali kedysi svoje domy Pečenehovia. Spomínajú sa tam aj dunajské ostrovy, „Mogursciget“ a „Besseneusciget“ poukazujúce na spätosť so strážami. Pečenehovia tu už v 11. storočí vykonávali strážnu službu, „in confinio Austrie“.⁶⁰ Južnejšie, na ceste pozdĺž Dunaja, sa nachádzajú Rusovce, čo dokladá strážnu osadu Rusov, snáď z 11. – 12. storočia. Názov Oroszvár – Ruský hrad uvádza i Anonymus, čo len potvrdzuje jeho „starobylosť“ na konci 12. storočia.⁶¹

Záhorie predstavovalo v 11. – 12. storočí skutočné nárazníkové pásmo – konfinium. Až do 13. storočia totiž nemáme správy o žiadnej väčšej vojenskej akcii, ktorá by sa tu odohrávala. Prvou známou listinou je až donácia Ondreja II. na Plavecký Štvrtok z roku 1206. V tejto sa uvádza i dedina Jablonové, ktorú možno dať do súvisu s vytváraním zásekov, na ceste cez sedlo Baba v Malých Karpatoch.⁶² Na Záhorí nemáme žiadne správy o zásekoch a len na základe neskorších zmienok uvažujeme o existencii strážnych osád Sikulov či Maďarov. Spomína sa tu však Stupava ako hradné županstvo podriadené Bratislavskému hradu.⁶³ Jeden z mála dokladov nájdeme v metácii Skalice z roku 1217, kde sa spomína cesta českých vyzvedačov.⁶⁴

Buczlai. Neskôr túto lokalitu stotožňuje s Bohunicami (pri Ilave). MARSINA, ref. 35, s. 84-85.

⁵⁶ „ad magnam silvam versus Siculos,“ CDSI II, s. 392-393, č. 563. VARSÍK, ref. 50, s. 171. Novšie však bolo poukázané skôr na neďaleký Lošonec pripomínajúci posádku lukostrelcov. MAREK, ref. 13. *Dávne etniká...*, s. 272.

⁵⁷ Hranica „incipiens a ... Jobluncha... vergit versus partem septentrionalem, et transiens quendam fluvium Mayona (Myjava) ... vadit ad quandam viam...“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus VIII.* (1261-1272) Árpádkori új Okmánytár. Pest 1870, (CAC), s. 24-25, č. 18. VARSÍK, ref. 47, s. 248.

⁵⁸ PLAČEK, Miroslav. Hrady na hranici při pohledu z hranice. In *Archeologia historica* 29/04, s. 335-337. Priesmyk stotožňuje Janšák s Bránou u Anonyma. JANŠÁK, Štefan. *Brány do dávnoveku*. Bratislava 1986, s. 16.

⁵⁹ „... ad parandas indagines vel fossata, seu vero ad... negotium castri ut constringantur“ CDSI I. s. 121-122, č. 153.

⁶⁰ „... duos monticulos, ubi quondam Bisseni domos habuerant.“ CDSI I. s. 223-224, č. 307. VARSÍK, ref. 50, s. 72 a 164. Porovnaj MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 296-297. Pozri MÚČSKA, ref. 10, s. 115.

⁶¹ VARSÍK, ref. 50, s. 154. MÚČSKA, ref. 10, s. 115. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 231.

⁶² „Jablana“ CDSI I, s. 111, č. 139. VARSÍK, ref. 47, s. 246.

⁶³ Napr. Záhorská Ves, Sekule, Leváre od maď. löver-lövö, teda strelec a Gajary, podobne ako Šaštín-Stráže a Kukulov. VARSÍK, ref. 48, s. 104, 163-164, 171. SLIVKA, ref. 1, s. 25, MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 269-272. K Stupave pozri SEDLÁK, Vincent. Zrod Nitrianskej župy. In *Nitra v Slovenských dejinách*. (Ed. MARSINA, Richard). Martin 2000, s. 160.

⁶⁴ „... per viam exploratorum de Bohemia, que vulgo Symaruth.“ CDSI I, s. 174, č. 221. Stotožňuje sa s cestou cez Strání na Nové Mesto nad Váhom, no ide tu skôr o trasu cez Vrbovčiansky priesmyk a Kuželov. KUČERA, ref. 15, *Speculatores*, s. 43. ZEMEK, ref. 3, s. 33. Porovnaj JANŠÁK, Štefan. Cesta českých stráží. In *Geografický časopis*, roč. 16, 1964, s. 328. Vyplýva to i z toho, ako zakresľuje túto cestu Šmilauer. ŠMILAUER, ref. 54, obr. č. 1, s. 4.

Čo sa týka Hornej Nitry už Chaloupecký medzi Partizánskym a Oslanmi predpokladal existenciu brány. Údolím Nitry viedla cesta na sever do Turca a Poľska, s odbočkou na Trenčín, doložená k roku 1235.⁶⁵ V jej blízkosti nachádzame niekoľko lokalít, ktoré pripomínajú strážne posty. Ide tu o obec Ostratice spomínanú k roku 1193.⁶⁶ Severnejšie leží obec Pečeňany, kde sa nachádzala strážna osada Pečenehov.⁶⁷ Aj Veľké Uherce upozorňujú na strážnu osadu, podobne ako dedina Klíž, odvodená od clus – uzáver, poukazuje na záseky.⁶⁸ Tieto lokality ležali totiž na pôvodnej línii, ktorá v 11. storočí tvorila severnú hranicu uhorskej moci v starom Nitriansku.⁶⁹

Oblasť Poiplia bola zabezpečená obrannými zariadeniami už v 10. – 11. storočí, keď tvoril Ipľ zhruba severnú hranicu Uhorska.⁷⁰ Dokladá to i koncentrácia dedín s názvami odvodenými od maďarského kmeňa Keszi ako Kosihy nad Ipľom, Kamenné Kosihy a Kosihovce. Podobne i Koláre spomínané k roku 1257 ako „Koar“, kde boli usadení Kovari a lokalita „Koarzeg“ k roku 1244.⁷¹ K roku 1260 máme v susedstve zeme Inam – Dolinka doloženú Farkašovu bránu.⁷²

Južne od Ipľa sa spomína brána na ceste medzi Vacovom a hradom Hont v sedle „Berenka“.⁷³ Jej existenciu dokladá vrch Kô-kapu, Kamenná brána asi 10 km juhovýchodne od Šiah. V listine Bela IV. z roku 1245 sa v metácii majetkov premonštrátov zo Šiah hovorí, že hranica „prejdúc spomínanú rieku (Ipľ) išla k lesu...ďalej šla k veľkej ceste nahor ku kamennej bráne“.⁷⁴ Východnejšie, na našom území nachádzame nad dedinou Trenč vrch Strážna hora (332 m) a ďalší (361 m) aj nad Modrým Kameňom. Medzi nimi sú dediny Dolná a Horná Strehová, spomínané k roku 1245. Ich názov, podobne ako pri Horných a Dolných Strhároch so zmienkou k roku 1243, naznačuje existenciu strážnej lokality.⁷⁵ Na dolnom Hrone mala zasa jestvovať osada Rusov v Pohronskom Ruskove s prvou zmienkou z roku 1269.⁷⁶

Čo sa týka Liptova, do 12. storočia možno zaradiť vznik strážnej osady z príslušníkov maďarského etnika na mieste dnešnej Uhorskej Vsi, o ktorej sa dozvedáme z listiny Ondreja

⁶⁵ „... et cadit in magnam viam, que ducit Kvrs“ (Krušovce), CDSI II, s. 3-5, č. 1. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 90-92. Trasu „magna via“ pri metácii Krnče zachytáva listina z roku 1246. CDSI II, s. 161-162, č. 232.

⁶⁶ „terra haereditaria Strece“ CDSI I, s. 95, č. 102. Pozri CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 91.

⁶⁷ Ako Besenyev máme Pečeňany doložené k roku 1323. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (RDSI) II. Bratislava 1987, s. 440, č. 1012. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 300.

⁶⁸ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 91. Porovnaj MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 48. KARACSONY, ref. 20, s. 1048.

⁶⁹ VARSÍK, ref. 52, s. 26-27, 162-163. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 48. Tiež názov hradu Uhrovec a lokalít v jeho okolí snáď poukazuje na prípadné strážne posty medzi Ponitrim a Považím. KLEIN, ref. 2, s. 120.

⁷⁰ VARSÍK, Branislav. O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In *Kontinuita*, s. 13.

⁷¹ CDSI II, s. 100-102, č. 150.+ MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 36. CDSI II, s. 398-399, č. 572. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarorszáგ történeti földrajza* (AMTF) III. Budapest 1987, s. 211-213. GYÖRFFY, ref. 75, s. 213-214. ISBN 963-05-3613-7. Porovnaj KLEIN, ref. 2, s. 113, 115-116.

⁷² „... a parte Inam... inde progreditur usque portam Farcasii.“ CDSI II, s. 458-460, č. 660. Nie je isté, či tu išlo o nejaké obranné zariadenie, no blízkosť Kosih a vrchu Stráž (384 m) nad Dolinkou, by to mohla naznačovať.

⁷³ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 96-97.

⁷⁴ „... transiens flumen memoratum (Ipul) tendit ad silvam ... inde tendit ad magnam viam superiusque vadit ad portam lapideam...“ CDSI II, s. 133-136, č. 201.

⁷⁵ „... villa Stregowa“ CDSI II, s. 141, č. 206. V roku 1250 „Stregoa“ CDSI II, s. 250, č. 359. „Terram Vztrgar“ CDSI II, s. 92, č. 137. V roku 1251 „villa Zirgar“ CDSI II, s. 253, č. 364. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 99-100. Ide tu pravdepodobne ešte o preduhorské strážne postavenia KLEIN, ref. 2, s. 115.

⁷⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In *Slavica Slovaca*, roč. 28, 1993, č. 1-2, s. 26. VARSÍK, ref. 52, s. 153-154. Strážnu osadu môžeme predpokladať aj na území Santovky v časti Malinovec, ktorej starší názov Maďarovce – Mogorod máme doložený k roku 1245. „villa Mogorod“ CDSI II, s. 135, č. 201. Pozri GYÖRFFY, ref. 71, s. 217-218. Maďarovce sa spomínajú k roku 1247. CDSI II, s. 199, č. 282.

II. z roku 1220.⁷⁷ Predmetom donácie v nej bola nemenovaná prázdna zem, ako vyplýva z listiny Bela IV. z roku 1239, išlo o Hybe (Hiba).⁷⁸ Pre nás je podstatné, že v roku 1230 sa už tieto stráže nespomínajú, a teda osadu museli opustiť niekedy pred týmto dátumom.⁷⁹

Východné Slovensko a Podkarpatsko

Územie Zemplína pretínala cesta z hradu Zemplín na Trebišov, Vranov a Prešov, resp. na Stropkov, Bardejov a do Poľska. Z Trebišova viedla iná cesta na Michalovce a Humenné.⁸⁰ Z juhozápadu smerovala trasa od Sátoraljaújhelyi na Leles cez Veľké Kapušany, Užhorod a Mukačevo Vereckým priesmykom do Haličska.⁸¹ Ďalšia viedla od Košíc cez Slanecský priesmyk na Michalovce a do Užhorodu. Odtiaľ smerovala jedna z trás údolím rieky Uh za Karpaty.⁸² Tieto cesty boli pritom na viacerých úsekoch zabezpečené strážnymi osadami, resp. bránami.

Na dnešnej slovensko-maďarskej hranici ležala dedina Strážne (Örös). V 14. storočí sa označuje ako Wrus, Ewres, od ör – stráž.⁸³ V susedstve Žbiniac sa uvádza dedina Stráža (Wyeuer – Nová Stráž) k roku 1360 ako dedina strážcov krajinskej cesty.⁸⁴ Pri metácii Albínova a Dvorianok („*Albun et Tekna*“) v listine Bela IV. z roku 1245 nachádzame južne od nich pri „veľkej ceste“ vyzvedačov – strážcov.⁸⁵ Pri Trebišove sa v listine z roku 1217 uvádza „*villa Ruzka*“, dnešný Veľký Ruskov. Ide tu o osadu ruských strážcov z 11. – 12. storočia na ceste od Slanecského priesmyku.⁸⁶

Severnejšie v údolí Laborca sa nachádza Strážske, doložené k roku 1337 ako „*Ewrmezew*“ - Strážne pole. Predpokladá sa tu strážna osada v 11. – 12. storočí.⁸⁷ V deperдите z roku 1268 sa spomína zem „*Hozzywmezew*“ ležiaca za zásekmi. Ide o dnešné Zbudské Dlhé v údolí Laborca.⁸⁸ K roku 1283 máme údaj o území za zásekmi v podobe Gyepuel a nejakú Wekerovu bránu, pričom ide o Jasenov.⁸⁹ Záseky teda museli jestvovať južne od Jasenova

⁷⁷ „... *que vulgo Mogiorfolu vocabatur*.“ CDS I, s. 257, č. 361. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 48-51.

⁷⁸ CDS II, s. 39, č. 54. Varsik predpokladá, že v Hybiach sa na konci 12. storočia usadili maďarské stráže zo Spiša a až neskôr sa presunuli do Uhorskej Vsi. VARSIK, ref. 52, s. 212-213. S týmto nesúhlasí Ján Beňko, ktorý hovorí o prieniku Maďarov do Liptova od Zvolena, príp. Turca. BEŇKO, ref. 77, s. 95-96. F. Uličný nesúhlasí s Varsikovým názorom o usadení sa strážcov v Hybiach a až následne v Uhorskej Vsi. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia*. (3. časť) In *Liptov 9, Vlastivedný zborník*. Ružomberok 1987, s. 89-90.

⁷⁹ MARSINA, Richard. K interpretácii listín z rokov 1230, 1265, 1267 a 1269. In *Liptov 8, Vlastivedný zborník*, Ružomberok 1985, s. 332. Podobne ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia*. (2. časť) In *Liptov 8, Vlastivedný zborník*. Ružomberok 1985, s. 202-203. Pozri tiež KLEIN, ref. 2, s. 122.

⁸⁰ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce 2001, s. 731-732. ISBN 80-968579-1-6.

⁸¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov 1995, s. 299. ISBN 80-88722-11-X.

⁸² ULIČNÝ, ref. 80, s. 732. ULIČNÝ, ref. 81, s. 300.

⁸³ Na jej území máme k roku 1254 doloženú zem Grabša, „*quasdam terras, ... Garabsa*“ CDS II, s. 307, č. 443. ULIČNÝ, ref. 80, s. 496.

⁸⁴ ULIČNÝ, ref. 80, s. 495. Tú istú lokalitu kladie Varsik do priestoru Laborca medzi Sliepkovce a Lastomír: VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*, Bratislava: Veda, 1964, s. 104.

⁸⁵ „... *superius Turnuam (Trnávka), ubi commetanei sunt populi spi(e)culatorum ... , inde vadit ad viam, que ducit ad magnam viam*.“ CDS II, s. 132, č. 199. Ide o strážcov krajinskej cesty pri Sečovciach. ULIČNÝ, ref. 80, s. 456.

⁸⁶ CDS I, s. 176-177, č. 224.++ VARSIK, ref. 84, s. 104. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 76, s. 25-26.

⁸⁷ ULIČNÝ, ref. 84, s. 497. VARSIK, ref. 84, s. 100-101.

⁸⁸ „... *cuiusdem terre ultra indagines Hozzywmezew vocate ...*“ SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. *Regesta Regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica* (RR) I. vol. 1-3, Budapest, s. 486-487, č. 1593. ULIČNÝ, ref. 80, s. 634.

⁸⁹ „*possessionem Gyepuel vocatam de Wekercapua*...“ SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. *Regesta Regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica* II. 2-3 (RR). Budapest 1987, s. 323, č. 3258. ULIČNÝ, ref. 80, s. 194-195.

pri Strážskom na výbežkoch Vihorlatu v údolí Laborca. Zaujímavým je však i úsek na ľavom brehu Laborca, severne od Michaloviec. V listine z roku 1335 sa uvádza dedina Buruchfalva ležiaca na rozhraní Zemplína a Užskej župy. Hranica jej užskej časti sa začínala pri potoku Zubuna, smerovala na východ, až prišla k zásekom. Spomína sa tam i stará cesta z dediny Buruch do Trnavy pri Laborci.⁹⁰ Buruchfalvu musíme hľadať niekde medzi Zbudzou a Oreským, a záseky na ceste medzi Buruchfalvou a Trnavou.⁹¹ Pri metácii časti zeme Stará – Ful Zubugya (Horná Zbudza) uvádza Šmilauer miestny názov Mersegepu, teda Mersov zásek, ktorý sa mal nachádzať okolo verejnej cesty.⁹² K roku 1270 sa spomína majetok Čičava (severne od Vranova nad Topľou) ako ležiaci už v konfiniu s Poľskom.⁹³

K Užskej župe nachádzame tiež viacero údajov. Pri Veľkých Kapušanoch doložených k roku 1214 (maď. kapu), možno predpokladať, že tu stála krajinská brána.⁹⁴ Východnejšie leží obec Ruská, spomínaná k roku 1289.⁹⁵ Na ľavom brehu rieky Uh pred Užhorodom jestvovala zasa osada strážcov uvádzaná ako Ör – Ewr, dnešná obec Jovra, snáď už v 11. storočí.⁹⁶ Centrom tohto územia bol Užský hrad.⁹⁷ Cesta z neho cez Mukačevo a Verecký priesmyk do Haličska bola vždy dôležitá. Po nej tiahli uhorské výpravy do Haličska a po nej vpadli i Mongoli v roku 1241 do Uhorska.⁹⁸ Na nej stála Haličská brána, zvaná i Uhorská, alebo Ruská, o ktorej máme doklad k roku 1248.⁹⁹ K nej patrili i záseky, uvádzané v listine z roku 1263 medzi dedinami Činadievo a Svaljevo v údolí Latorice, pričom Činadievo leží z tejto strany zásekov, kým Svaljevo už za zásekmi.¹⁰⁰ Práve tadeto vpadli do Uhorska v roku 1241 „Tatári“. V decembri 1240 poslal Belo IV. menšie vojsko, aby strážilo tzv. Ruskú bránu (dnešný Verecký priesmyk).¹⁰¹ Mongoli pod vedením Batuchána k nej pritiašli v marci 1241, zničili záseky, porazili Uhrov a vpadli do krajiny.¹⁰²

⁹⁰ „*possessionem Buruchfalva... una (parte) dimidietas in... comitatu Wng, alia... in comitatu Zemleniensis. ... prima meta incipit a plaga occidentali circa quendam fluvium Zubuna... per dictas metas continuas vrnit ad indagines vulgo gepew vocatas. ... et in eadem silva... iungit unam stratam antiquam, qua itur de villa Buruch in villam Thorna.*“ NAGY, Gyula. Gróf Sztáray család oklevéltára (1234-1396). Budapest 1887, s. 91-101, č. LXVI.

⁹¹ Hranica žúp tu viedla medzi Zbudzou a Oreským. ULIČNÝ, ref. 81, Príloha, mapa *Vývin osídlenia Užskej župy do 18. stor.* Porovnaj ŠMILAUER, ref. 54, s. 246.

⁹² „*ad locum Mersegepu circa viam publicam*“ ŠMILAUER, ref. 54, s. 247.

⁹³ „*... quandam possessionem Chychywa vocatam in comitatu de Zemlen sitam in confinio Polonie.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) XII. Árpádkori új okmánytár. Pest 1874, s. 12, č. 5. Potom tu vzniká i hrad nad obcou Sedliská (zvaný Čičeva, resp. Podčičeva) v údolí Ondavy na ceste do Poľska. ULIČNÝ, ref. 80, s. 107-108. POLLA, Bello. *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku*. Košice 1980, s. 133.

⁹⁴ „*... predium ... nomine Kopus*“ CDSI I, s. 144-146, č. 190. ULIČNÝ, ref. 81, s. 251-253.

⁹⁵ „*quandam terram Ruzka vocatam, in Comitatu Vng existentem.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) X. Pest 1873, s. 299, č. 191. Pozri ULIČNÝ, ref. 81, s. 197.

⁹⁶ ULIČNÝ, ref. 81, s. 107. Porovnaj KARACSONY, ref. 20, s. 1051. VARSÍK, ref. 84, s. 103.

⁹⁷ MUCSKA, ref. 10, s. 53. V jeho blízkosti uvádza Uličný záseky dokladajúc to názvom jednej z užhorodských ulíc ako „*Gyapju*“. Pozri ULIČNÝ, ref. 81, s. 245-246, pozn. č. 1446.

⁹⁸ HALAGA, O. Róbert. Košice – Balt, výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom 1275 – 1526. Košice 1975, s. 115. KARACSONY, ref. 20, s. 1051.

⁹⁹ „*Vice quadam, in Russia sub magna porta Galliciae, quae vocatur Hungarica.*“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), IV/2, Budae 1829, s. 32-35.

¹⁰⁰ „*villam Sancti Nicolai supra Munkach... ex ista parte indaginis existentem, et villam Zoloo... ex altera parte indaginis.*“ CAC VIII, s. 68, č. 45.

¹⁰¹ „*...circa nativitatem domini fama fuit, quod confinia Hungariae Ruscie continua Tartari devastabant. Et rex... ad custodiendum portam Ruscie, que montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus, missit maiorem suum comitem cum exercitu palatinum...*“ JUHÁSZ, Ladislaus. Rogerii carmen miserabile. In *Scriptores rerum Hungaricarum II.* (SRH) (Ed. Emericus Szentpétery). Budapest 1938, s. 560.

¹⁰² „*quod iam ad portam Ruscie pervenerant et indagines destruebant... in porta congressum habuerat cum eiusdem...*“ JUHÁSZ, ref. 101, s. 561. Ďalej „*Bathus... cum suis militibus... ad dictam portam Ruscie... et expugnato exercitu palatiny aendem portam obtinuit et intravit.*“ JUHÁSZ, ref. 101, s. 563- 564. MARSINA, MAREK, ref. 6,

Už na našom území máme doložené k roku 1248 dediny Gepeuelv a Felnempti. Ide o Vyšné Nemecké, a termín Gepeuelv odkazuje na konfinium. Nad Sobrancami sa nachádza dedina Ruskovce, ktorej názov pripúšťa možnosť osídlenia ruskými strážami v 11. – 12. storočí.¹⁰³ V tejto oblasti máme doložené i miestne názvy Revištia – (Blatné, Veľké a Vyšné Revište), spomínané k roku 1244.¹⁰⁴

V oblasti Podkarpatska sa predpokladá existencia „marchia Ruthenorum“ z 11. storočia. Titul syna prvého uhorského kráľa Imricha „dux Ruizorum“ môže tiež súvisieť s týmto územím.¹⁰⁵ Zásuky sa však spomínajú i v listine Štefana V. z roku 1272 pre hostí „*de villa Felzáz*“, dnešné Korolevo (západne od Chustu), na hornej Tise. Kráľ im mal darovať právo rybolovu na tejto rieke až po zásuky Maramurešského lesa vo východných Karpatoch.¹⁰⁶ Na druhej strane však jestvovali strážne posty na Tise i o niečo západnejšie, napr. Ōrmező-Ladány, dnešné Mezőladány.¹⁰⁷

Košíckou kotlinou viedla cesta údolím Hornádu a Torysy na sever k Prešovu, kde sa rozdeľovala. Jedna z vetiev smerovala údolím Sekčova k Bardejovu a do Poľska, resp. na východ do údolia Tople. Druhá viedla údolím Torysy k Plavču a do Poľska, tretia zasa v dvoch trasách na Spiš.¹⁰⁸ Na dnešnej slovensko-maďarskej hranici v údolí Hornádu máme doložené dve strážne osady Rusov z 11. storočia. Na maďarskej strane hraníc ide o dedinu Göncruszka,¹⁰⁹ na našej zas o Ruskov.¹¹⁰

Pri posune hraníc v 11. – 12. storočí sa usadili pohraničné stráže aj na území dnešného Prešova, na križovatke viacerých ciest.¹¹¹ Centrom tu však bol Castrum Salis, Solný hrad,

s. 78-79. Môžeme tu spomenúť tiež predpokladanú bránu južne od Užhorodu v lokalite Baranynci. ULIČNÝ, ref. 81, s. 26-27. STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, s. 397. ISBN 80-88878-49-7.

¹⁰³ „*quasdam possessiones ... Gepeuelv et Felnempti vocatas existentes in comitatu de Wng.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) IX. Árpádkori új okmánytár. Pest 1871, s. 390, č. 277. Neďaleko týchto lokalít uvádza Varsik tiež „*terra Ewr*“, čiže Stráž, severovýchodne od Jenkoviec s tým, že ide o tú istú lokalitu zvanú v predošlej listine Gepeuelv VARSIK, ref. 84, s. 104. Uličný kladie posledne menovaný majetok niekde na krajskú cestu medzi Tibavu a Vyšné Nemecké, a to pred zásuky na tejto ceste ULIČNÝ, ref. 76, s. 25.

¹⁰⁴ „*terram ... nomine Ryuche*“. CDSI II., s. 119, č. 178. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košíckej kotliny II*, Bratislava : Veda, 1973. s. 480. Ešte aj podľa listiny z 22. septembra 1337 sa pri opise hraníc medzi Vyšným a Stredným Jasenovom („*Kuzep a Fel Jezenew*“), teda medzi dnešným Jasenovom a Vyšnými Remetami spomína cestička z Jasenova do provincie Gepel, čiže za zásokmi „*quadam semitam de dicta villa Jezenew in provinciam Gepel ducentem*“. NAGY, Gyula. *Gróf Sztáray család oklevéltára (1234-1396)*. Budapest 1887, s. 140-152, č. LXXVI. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košíckej kotliny III*, Bratislava : Veda, 1977. s. 373. V tomto období sa so zásokmi stretávame v prameňoch len ako s metačnými bodmi, príp. sa používa termín Gepel a jeho obmeny. S týmto sa stretávame ešte aj v roku 1413, keď sa spomínajú Valasi žijúci v dištrikte za zásokmi. BEŇKO, ref. 77, s. 266.

¹⁰⁵ МІСЬКОВ, І.О. “RUTHENI”, “DUX RUIZORUM”, “MARCHIA RUTHENORUM” У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ ТА УГОРЩИНИ. In *Карпатика, Вунуск*, 38, Ужгород 2009, s. 225-226 a nasl. Dostupné na http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Karpatyka/2009_38/miskov.pdf ZSOLDOS, ref. 17, s. 112. Porovnaj GYÖRFY, ref. 2, s. 375.

¹⁰⁶ „*... vsque ad indagines sylvae Maramarosi de terminis terrae ipsorum incipiendo, piscaturam in Ticia* ...“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), V/ I, Buda, 1829, s. 177-178.

¹⁰⁷ KARACSONY, ref. 20, s. 1051.

¹⁰⁸ Cesta je doložená v listine z roku 1251 pri Seni ako „*magna via*“ CDSI II, s. 254, č. 366. a podobne i o niečo severnejšie pri metácii Čane z roku 1255. „*in magna via, que venit de Scepla* (Krásna nad Hornádom)“ CDSI II, s. 322-323, č. 466. VARSIK, ref. 84, s. 98. Porovnaj SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika XI*. Bratislava 1990, s. 84, obr. 1. ISSN 80-224-0180-3.

¹⁰⁹ VARSIK, ref. 84, s. 153, a ref. 104 *Osídlenie III*, s. 426-427. Východne v Zemplínskych vrchoch nad cestou spájajúcou Gönc a Sátoralajuhély upozorňuje vrch Gyepü – hegy (530 m) na existenciu zásokov. Strážne stanovište dokladá i vrch Ōr–hegy (634 m), čiže Strážny vrch severne od spomínanej cesty nad hradom Füzér.

¹¹⁰ VARSIK, ref. 84, s. 148-149. Porovnaj KLEIN, ref. 2, s. 114.

¹¹¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 250-251.

v chotári Solivaru.¹¹² Severovýchodne od Prešova v údolí Sekčova nad Slanskými vrchmi ležia Kapušany, kde existovala krajinská brána na ceste v smere na Bardejov a do údolia Tople. Prvou zmienkou o nej je zápis v listine z roku 1248 („*Kapy*“).¹¹³ V tomto období však už tunajšie obyvateľstvo nemalo strážne povinnosti a brána slúžila skôr ako mýtné miesto.¹¹⁴ Neďaleké Fintice boli podľa listiny z roku 1272 kedysi zemou strážcov, no k tomuto dátumu sú už prázdne a bez obyvateľstva.¹¹⁵ V prípade Tulčika nachádzame zmienku v spomínanej listine Bela IV. z roku 1248 v podobe „*Teuchyky*“. Severne od dediny v úzkej doline Sekčova mala jestvovať druhá brána.¹¹⁶ Západne od Tulčika leží Malý a Veľký Slivník. Prvý sa spomína k roku 1248 ako „*Wyzylva*“.¹¹⁷ V donačnej listine Štefana V. z roku 1270 komesovi Tobiášovi na časť zeme Slivník sa hovorí i o darovaní lesa ležiaceho už za zásekmi okolo rieky Sekčov, kde sa spomína brod v blízkosti Janoviec.¹¹⁸ Darovaný les ležal na západnej strane Sekčova a samotné záseky môžeme hľadať juhovýchodne od neho. Z listiny kráľovnej Alžbety z roku 1282 sa pritom dozvedáme, že v Slivníku kedysi prebývali stráže.¹¹⁹ Bardejovskú bránu máme doloženú i v metácii Janoviec k roku 1271, kde sa hovorí, že táto dedina ležala už za spomenutou bránou.¹²⁰

Dlho tu existovalo povedomie o tom, že územie na sever od Bardejovskej brány ležalo už za zásekmi. Je to zrejme i z donácie Ladislava IV. z roku 1277 pre Ota z Bibursteina, ktorému dáva všetky majetky a dediny blízko hraníc či zásekov Uhorska, Poľska a Ruska.¹²¹ Ešte v 14. storočí sa tu spomínajú rovnaké osady ako ležiace „*in Gebuel*“, „*in districtu Gepeel*“ a v ich obmenách.¹²² To potvrdzuje pretrvávajúce povedomie o dôležitosti obranných zariadení, ktoré v tomto priestore mohli mať relatívne dlhšiu existenciu, než napr. na západnom Slovensku.

V oblasti južne od zásekov sa v listine z roku 1300 spomínajú Podhorany ako prázdna zem, na ktorej kedysi sídlili strážcovia kráľovského lesa. Išlo tu, aspoň podľa mien, o príslušníkov maďarského etnika, ktorí mohli zároveň slúžiť aj ako strážcovia v zázemí neďalekej

¹¹² MÚCSKA, ref. 10, s. 63. ULIČNÝ, ref. 22, s. 37-39. O jeho význame svedčí aj pomenovanie „veľkej cesty“, ktorá ide k hradu „castrum Salis“, v metácii zeme Lebeň (Lubina) na Hornáde k roku 1230. „*ad magnam viam, qua itur ad Castrum Salis*“. CDSI I, s. 259-260, č. 366.

¹¹³ CDSI II, s. 202-203, č. 290.

¹¹⁴ ULIČNÝ, ref. 111, s. 123. V prvej polovici 13. storočia nad touto obcou vznikol hrad Tubul (Kapušanský hrad). POLLA, ref. 93, s. 75. Porovnaj SLIVKA, ref. 108, s. 94.

¹¹⁵ „*terram speculatorum nostrorum, Eur vulgariter ditorum Fyntha vocatam vacuam et habitatoribus destitutam*.“ RR II./1, č. 2158. ULIČNÝ, ref. 133, s. 75. Pritom prístup k Prešovu zo severu uzatvára vrch nad Finticami s názvom Stráž (739 m) a len o pár kilometrov severozápadne ležiaca Lysá stráž (696 m).

¹¹⁶ CDSI II, s. 202-203, č. 290. ULIČNÝ, ref. 111, s. 336.

¹¹⁷ CDSI II, s. 202-203, č. 290. V roku 1253 sa spomína (Malý) Slivník ako „*Silwan*“. CDSI II, s. 303, č. 436.

¹¹⁸ „*particulam terre castris nostri de Sarus Fulscilva nominatam ..., de silva nostra ultra indagines circa fluvium magnum Zuchev vocatam, ... ubi ripa et portus, illius aque transit iuxta Belcellam*.“ CAC VIII, s. 296-297, č. 195.

¹¹⁹ „*villam... Scylwa ... ubi speculatores morabantur*.“ RR. II., 2-3. č. 3146, s. 290. VARSÍK, ref. 84, s. 99. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 111, s. 347.

¹²⁰ „*terram Belcella ultra portam Bartfa*“ CDH V. 1, s. 162-164.

¹²¹ „*universas possessiones seu villas iuxta terminos, metas seu indagines Regni nostri et Regni Polonie ac Ruzye existentes ... videlicet villa Razlauth, item villa Sancti trinitatis, villa Omnium Sanctorum, villa Kobula, villa Bardfa, Mokurlang, Guebold, Margan, Stemella et Rodamin*.“ CAC IX, s. 166-167, č. 111. Išlo tu o Raslavice, Tročany, Janovce, Kobyly, Bardejov, Mokurlang, Marhaň a iné.

¹²² Napr. v listine z roku 1303 sa Janovce charakterizujú ako ležiace za zásekmi „*possessionem... Belcella vocatam, ultra indagines existentem*.“ RDSI I, s. 133, č. 257. Dedina Kobyly „*Kabalafseulde*“ sa spomína v listine z roku 1319 ako ležiaca „*in Gepuel*“. Podobne aj o dedine Kuryma „*Dubynna*“ k roku 1327 sa uvádza, že leží „*in Gepel*.“ RDSI II, s. 238, č. 510. FEJÉR. Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), VIII./3, Budae: 1832, s. 271-273, č. XCIX. Máme však i skorší doklad z roku 1269, kde sa uvádza, že ležala za zásekmi. „*terram ... Zemeldene vocatam ..., sitam ultra indagines Regni Polonie*.“ CAC VIII, s. 242, č. 164. Pozri VARSÍK, ref. 84, s. 98-99 VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 228-229. ULIČNÝ, ref. 111, s. 243-244.

brány. Podobne i v neďalekých Ražňanoch¹²³ sídlili strážcovia kráľovského lesa.

Aj údolie hornej Torysy bolo zabezpečené obrannými zariadeniami. Doklad nachádzame v listine z roku 1322, kde sa pri metácii Pečovskej Novej Vsi na potoku Lutinka uvádza brána.¹²⁴ K nej sa vzťahuje i zmienka o starej bráne ako hranici spišského prepoštva v listine z roku 1312.¹²⁵ Za zásekmi máme doloženú dedinu Červenicu pri Sabinove k roku 1278 ako prázdnu a bez obyvateľstva.¹²⁶ Jej hranice sa v listine z roku 1288 začínajú už za bránou na potoku Lutinka.¹²⁷ Názov „Verusalma“, maď. Vörösalma, teda Červená jabloň, by tiež mohol poukazovať na stavbu zásekov z dreva jabloní.¹²⁸ Brána a záseky sa teda nachádzali medzi Pečovskou Novou Vsou a Červenicom na potoku Lutinka na ceste do Poľska.¹²⁹ Táto sa pripájala pod hradom Plaveč na cestu vedúcu údolím Popradu. Bola tu asi v polovici 13. storočia i strážna osada Plavcov – Kumánov.¹³⁰

Stredoveký Spiš bol tiež popretkávaný hustou sieťou ciest v povodí Hornádu a Popradu.¹³¹ Nástupným teritóriom pri jeho zábore boli južnejšie ležiace župy Gemer a Turňa. Záseky sa tu posúvali na sever pozdĺž cesty údolím Bodvy a Hnilca k Hornádu.¹³² Zmienku o zásekoch nad Hornádom máme k roku 1277 medzi Odorinom a Matejovcami, kde sa spomína vrch Strážna hórka, ktorý ležal v starých zásekoch „*in vetereu Gepeu*“.¹³³ Pri Letanovciach máme k roku 1299 na Skale útočiska doložený názov dokladajúci niekdajšiu prítomnosť stráží možno už v 12. storočí.¹³⁴

Osadu strážcov predpokladáme v prípade zaniknutej osady Strelce (Balistarum) medzi Spišským Štvrtkom a Hrabušicami, spomínanej k roku 1289.¹³⁵ Priamu existenciu zásekov

¹²³ „*terram nostram Asguthi-Erdew ... vacuum et habitatoribus destitutam, super quam quondam custodes sylvarum nostrorum residebant.*“ FEJÉR. Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* (CDH) VI./ 2. Budae 1830. s. 258-260. VARSÍK, ref. 122, s. 228-229. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 133, s. 243-244. Ohľadom Ražňan VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 255-256. ULIČNÝ, ref. 111, s. 263-264.

¹²⁴ „*terram Wýfolu supra ... fluvium Lythona et pervenit ad locum qui Kopu dicitur.*“ RDSI II, s. 374-377, č. 785.

¹²⁵ „*usque ad antiquam portam ad prepositum ecclesie S. Martini de Scepus pertinebant.*“ RDSI I, s. 408, č. 952.

¹²⁶ „*terras... ultra indagines iuxta Verusalma adiacentes..., vacuas et habitatoribus destitutas.*“ RR II, 2-3, č. 2856.

¹²⁷ „*terram Weresalma vocatam... Prima transiens meta de ultra Copou et unam transiens aquam nomine Lytighe,...*“ CAC IX, s. 465-466, č. 334. Rovnako sa uvádza i k roku 1296. „*Weresalma vocatas, ultra indagines in Comitatu Sarus existentes.*“ CAC X, s. 227, č. 153. I vo falze hlásiacom sa k roku 1248 spomína sa Červenica a záseky. „*Weresalma vocata..., prima meta incipit ad capite fluvii Lethene vocati, qui manat indaginem ad longitudinem ipsius indaginis et cadit in fluvium Tarcha.*“ CDSI II, s. 216-217, č. 308 ++. Podobne sa uvádza i v listine z roku 1320. „*Weresalma, ultra indagines existencium, in exitu ad Poloniam.*“ RDSI II, s. 247, č. 531.

¹²⁸ VARSÍK, ref. 111, s. 236-237.

¹²⁹ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 236-238 a 312. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 111, s. 54-55, 233 a 238.

¹³⁰ ULIČNÝ, ref. 111, s. 239. VARSÍK, ref. 50, s. 175-176. „*quandam possessionem suam Polocha..., in confinio Polonie existentem cum castro lapideo ... Poloucha vocato...*“ RDSI II, s. 128, č. 259. Aj vznik hradu Plaveč, 1272–1294 svedčí o nutnosti zabezpečiť tento priestor. Pozri VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 233. Porovnaj BEŇKO, Ján. *Listina z roku 1301 na Plaveč – Diplomacká a historická hodnota.* In Slovenská archivistika, XVI., 1981/2, Bratislava 1981/2, s. 82-93. Pozri ULIČNÝ, ref. 111, s. 238-240.

¹³¹ Trasu medzi Jablonovom a Levočou máme doloženú k roku 1249 ako veľkú cestu. Podobne máme doklad o veľkej ceste pri metácii Spišského Štvrtka z roku 1260. „*ad magna via, qua itur ad Leucha.*“ CDSI II, s. 229-230, č. 329. CDSI II, s. 256-258, č. 370. CDSI II, s. 452-453, č. 650. Pozri SLIVKA, ref. 108, mapa na s. 84.

¹³² FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest 1934, s. 17-18. Tvrdenia o tzv. Gemerských strážcoch – gömör-örök na Spiši spochybnil už Šmilauer. ŠMILAUER, ref. 54, s. 155 a 164.

¹³³ FEKETE NAGY, ref. 132, s. 19. Pozri SLIVKA, ref. 108, s. 23.

¹³⁴ ŠTEVÍK, Michal. Sídlná štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In *Z minulosti Spiša, IX – X.* 2001/2002. Levoča 2002, s. 56. Strážnu funkciu tohto miesta potvrdzuje aj nález drevenej strážnej veže, pravdepodobne z prelomu 12. – 13. storočia SLIVKA, Michal. Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorisku v Slovenskom raji. In *Archeologia historica 13/88.* Brno 1988, s. 425.

¹³⁵ ŠTEVÍK, Miroslav. K identifikácii názvov, sídiel a majetkov stredovekého Spiša. In *Z dejín osídlenia a verejnej*

dokladá listina Rolanda, spišského župana z roku 1277, v metácii Ruskinoviec na potoku Vysoká.¹³⁶ Tiež názov obce Jablonov poukazuje na vytváranie zásekov na ceste vedúcej k Levoči.¹³⁷

Už u Anonyma máme správy o zásekoch „proti krajine Poliakov“ v údolí Popradu.¹³⁸ Najjužnejšou zo strážnych lokalít tu boli Stráže pod Tatrami, spomínané roku 1275 ako „Gumur“.¹³⁹ V listine z roku 1251 vieme o strážnej osade v dnešných Strážkach – „Eur“. Spomína sa i k roku 1306, kde sa hovorí o strážcoch ciest alebo vyzvedačoch, ľudovo nazývaných eur – ör.¹⁴⁰ No stráže sa nachádzali aj v Kežmarku. Vieme o nich v súvislosti so sporom z roku 1329 o pozemky, ktoré kedysi patrili kráľovským pohraničným strážam a rybárom.¹⁴¹

O zásekoch máme správy i z roku 1256, keď Belo IV. daroval spišskému županovi Jordanovi les z oboch strán Popradu medzi zásekmi a poľským konfiniom, pričom hranica sa začínala v bráne proti Poľsku.¹⁴² Záseky sa teda nachádzali na rieke Poprad a spomínajú sa v metácii dediny Meldur – dnešné Podhorany aj v roku 1297.¹⁴³

V listine Ondreja III. z roku 1298, v ktorej potvrdzuje listinu spišského župana Balda pre „quidam de populis de Ewr“ v dnešných Strážkach, sa spomínajú záseky pri kráľovskej colnej bráne v blízkosti Bušoviec a fakt, že ďalej už túto strážnu službu nemôžu vykonávať. Listina je síce interpolovaná, no dokladá, že do konca 13. storočia tu nepretržite jestvovala (colná) brána, ktorá v tomto období slúžila i ako mýtné miesto, ale i samotné záseky a strážcovia.¹⁴⁴ Dedina Bušovce – Stragar je doložená k roku 1282, pričom sa spomínajú obranné zariadenia v jej blízkosti. Tieto sa nachádzali severne od riečky Belá (dnešná Biela), kde z priestoru Slovenskej Vsi vychádzala cestička v smere na Lendak k Pieninám, a východne od nej sa spomína uzavretý zásek.¹⁴⁵ Názov Stragar pritom tiež poukazuje na strážnu lokalitu

správy stredovekého Spiša. Stará Ľubovňa 2005, s. 51. ISBN 80-969234-0-4. V prípade Hrabušíc, vychádzajúc z ich názvu „villa Capost“ v listine z roku 1260 predpokladá M. Slivka v tejto lokalite existenciu brány, resp. jej strážcu. CDSI II., s. 453, č. 650. SLIVKA, ref. 1, s. 22. Na prípadné prekážky na tunajšej „veľkej ceste“ by upozorňoval i názov „Almaspotoka“, pretekajúceho cez dnešné Hrabušice. CDSI II., s. 453, č. 650. Pozri ŠTEVÍK, ref. 135, s. 52.

¹³⁶ „... rivulo, qui Visoka nuncupatur ... in eodem rivulo prope quamdam indaginem ... rivulus ille dividit indaginem supra dictam inter populos Ecclesiae et Saxones.“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH) V./ 2, Budae 1829, s. 414-415. Podľa M. Števíka sa nachádzali na sútoku Vysokéj a Ruskinovského potoka na ceste spájajúcej Levoču s Kežmarkom, pričom uvažuje o možnosti, že tu boli v 12. storočí usadení strážcovia ruského pôvodu. ŠTEVÍK, ref. 134, s. 58., pozri pozn. č. 45.

¹³⁷ VARSÍK, ref. 47, s. 247. Porovnaj ŽIFČÁK, František. Listina z roku 1249 pre Spišského prepošta ako historický prameň. In *Z minulosti Spiša, V-VI*, 1997/1998. Levoča 1999, s. 85. ISBN 80-966964-5-9. ŠTEVÍK, ref. 135, s. 52-53.

¹³⁸ MUCSKA, ref. 10, s. 63 a 114-116.

¹³⁹ ŠTEVÍK, ref. 134, s. 56. Pozri pozn. č. 36. BEŇKO, ref. 77, s. 151.

¹⁴⁰ CDSI II., s. 256-258, č. 370. „villa ... Eur vocatam... iidem condicionales custodes viarum sive speculatores, vulgariter eur dicti.“ RDSI I, s. 191, č. 413.

¹⁴¹ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 194-195. podobne i v práci, Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In *Kontinuita*, s. 150-151. Strážnu osadu uvádza i v Malom Slavkove. BEŇKO, ref. 77, s. 147.

¹⁴² „quandqm silvam nostran ... ab utraque parte fluvii Paprad inter indagines regni nostri et confinia Polonie ..., prima meta ... incipit in porta regni nostri versus Poloniam.“ CDSI II. s. 382-383, č. 550.

¹⁴³ „villae Meldur ... prima meta incipit supra fluvium Poprad, ascendens circa indagines versus occidentem.“ CDH VI., 2, s. 117-119. BEŇKO, ref. 77, s. 148.

¹⁴⁴ „populi de villa Ewr... quod quia indagines in porta theloniaria domini regis prope villam Vzurgar existentibus ab omnibus villis circumiacentibus essent omnino a parte et incise: servitia illa que in custodiendo ipsam portam facere conseruent, ad utilitatem domini regis amplius facere non valerent“ RA. II, 4, s. 202 – 203, č. 4183.+ Skutočnosť, že ide o Strážky vyplýva tiež z metácie, pretože dedina „Ewr“ hraničila so zemou Sasov z Kežmarku a z Rakús.

¹⁴⁵ „terram Stragar vocatam ... in aquam, que Bela nuncupatur et .. per eandem aquam usque ad semitam que vadit

– od slovanského straga – stráža.¹⁴⁶ Strážnu osadu vyzvedačov máme doloženú k roku 1329 i v obci Jarabina. Táto leží medzi dvoma cestami z údolia Popradu do Poľska, pričom na tej západnejšej údolím Kamienky k Dunajcu sa v roku 1344 spomínajú záseky a brána východne od Veľkého Lipníka.¹⁴⁷

Osobitým dokladom k existencii zásekov je listina Ladislava IV. z roku 1288 hovoriaca o zásluhách Juraja syna Šimona. Ten počas vpádu Mongolov do Poľska v rokoch 1287 – 1288, keď časť z nich tiahla na Spiš, so svojimi ľuďmi zostal v pohraničí, obsadil spišské záseky, odrazil ich a donútil stiahnuť sa. Miesto zásekov sa nespomína, ani či ich vystaval on sám, alebo sa opevnil na už jestvujúcich prekážkach. Tesne predtým Juraj ešte úspešne napadol tisícčlenný oddiel Mongolov pri hrade Sacz v Poľsku. Najkratšou cestou, odtiaľ na naše územie, je trasa pozdĺž Popradu na Starú Ľubovňu údolím potoka Hraničná cez horské sedlo Vabec. To by bol vhodný priestor na obranu, pokiaľ však nešlo skôr o spomínané záseky medzi Bušovcami a Podhoranmi.¹⁴⁸

Konfinium a vojenské operácie v 11. - 12. storočí

Územie Nitrianska sa po rozpade Veľkej Moravy na viac než storočie stalo oblasťou, kde sa prelínali mocenské vplyvy a expanzívne ambície troch štátov; arpádovského Uhorska, priemyslovských Čiech a piastovského Poľska, pričom tu neskôr zasahovali i vtedajší nemeckí králi, resp. cisári. Toto územie pritom viackrát zmenilo svojho hegemóna, napokon však za vlády Štefana I. pripadlo definitívne Uhorsku.¹⁴⁹ Oblasť dnešného Slovenska tvorilo údelné kniežatstvo, resp. najneskôr od roku 1048 i vojvodstvo siahajúce od Moravy po rieku Kriš, teda na území starého Nitrianska a Bihorska, ktoré malo „zamestnať“ vladárske aspirácie mladších členov arpádovského rodu.¹⁵⁰ Zároveň to bolo osobité pohraničné územie, ktoré malo zachytávať útoky spoza hraníc a chrániť tak centrálnu územia krajiny. Týka sa

versus Penyn ... per prefatam semitam descendit versus orientem circa indaginem clausam et ibi iuxta porta fluit una aqua et per illam descendit in ... fluvium Poprad.“ RA II, 2 – 3, s. 291-292, č. 3150.

¹⁴⁶ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 195-197. ŠTEVÍK, Michal. Najstaršie názvy a písomne doložené polohy a vývoj (zaniknutých) osád severovýchodného Spiša v neskorom stredoveku (1250 – 1526). In *K stredovekým dejinám Spiša*. Ľubovnianske múzeum, Stará Ľubovňa 2003, s. 89. ISBN 80-968890-2-8.

¹⁴⁷ „*possessiones Ewr speculatorum*“ NAGY, Imre. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, Anjoukori Okmánytár II. Budapest 1881., s. 474. ŠTEVÍK, ref. 134, s. 58.

¹⁴⁸ „...*vltra mille homines de Tartaris circa castrum Zandech inuasit, cum quibus preliando, duces et principem eorum interfecit; ex eis etiam pluribus interhemptis;... quum iidem Tartari potentiam suam vsque ad finitimas partes regni nostri versus Scepes extendere voluissent;... M. Georgius;... ad optatum finem perducere satagens, in eodem confinio et circa indagines terre Scepes mansit pro defensione regni nostri, ibique die ac noctu cum ipsis Tartaris pugnando particulariter, plures ex eis interhemit;... sic ipsi Tartari terram nostram, probitate et industria ipsius M. Georgii eis atrocitus resistente, adire et inuadere.*“ FEJÉR, Gyula. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis. (CDH) V./ 3, Budae 1829, s. 396. Pozri MARSINA, ref. 35, s. 262-264, č. 134. pozri i pozn. č. 106.

¹⁴⁹ Po roku 906 je zrejmy maďarský zábor juhozápadného Slovenska. Po maďarskej porážke v bitke na Lechu v roku 955 je viac než pravdepodobná česká expanzia. RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch Slovenských dejín*. Sborník materiálov, Ed. RATKOŠ, Peter. Bratislava : 1965, s. 153-154. Arpádovci opäť zaujali Nitriansko niekedy pred rokom 971. MARSINA, ref. 22, s. 206. Podobne i Ratkoš, ktorý v tomto zmysle posúva Anonymove údaje o dobytí Nitry od „českého vojvodu“ Zubura do rokov 956 – 998. Arpádovskú moc následne vystriedala poľská expanzia, ktorej hranice v rokoch 1001 – 1018 boli na Dunaji a Tise. RATKOŠ, ref. 149, s. 154-155. ULÍČNÝ, Ferdinand. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie* 41, Bratislava 2000, s. 37-40; tamže údaje o spätnom obsadení Nitry Štefanom I. po roku 1018. Novšie posúva poľský vplyv v Nitriansku k roku 1029 STEINHÜBEL, ref. 22, s. 227-228 a 236-239. Poznatky ohľadom samotného maďarského záboru a posunu hraníc Uhorska na sever sumarizuje, KLEIN, ref. 2, s. 117-119.

¹⁵⁰ MARSINA, ref. 22, s. 203 a nasl.

to i neúspešnej výpravy cisára Konráda II. v roku 1030 proti Uhorsku, ktorej sa zúčastnilo i moravské knieža Břetislav. Tento tiahol po ľavom brehu Dunaja a vyplienil územie až po Ostrihom.¹⁵¹ Mal neutralizovať Nitriansko a uľahčiť tak postup cisára, ktorý tiahol po opačnej pravej strane Dunaja, čo napodobňujú aj iné neskoršie vojenské akcie.

Príkladom môžu byť najmä ťaženia nemeckého kráľa Henricha III. (1039 – 1056, od roku 1046 cisára). Napr. v súvislosti s opätovným dosadením kráľa Petra I. Orsela (1038 – 1041) na uhorský trón došlo k výprave proti Uhorsku v septembri 1042, na ktorej sa zúčastnil i jeho český spojenc kniežaťa Břetislava I. Vpád spojencov viedol na radu Břetislava po ľavom brehu Dunaja. Henrich III. dobyl Heimbürg i Bratislavu a vyplienil územie až po Hron.¹⁵² V týchto prípadoch však nenachádzame zmienky o obranných zariadeniach na našom území.

Iná situácia však bola južnejšie, na území dnešného západného Maďarska. Svoje uplatnenie tu našli ako záseky, tak i „vodné diela“ - „*clausuram aquae*“, čo bola istá forma zásekov alebo hrádzí, maď. gát. Tieto slúžili na zaplavenie oblastí ohrozených nepriateľom, ako sa to stalo v roku 1043, keď kráľ Samuel Aba nechal za vpádu kráľa Henricha III. zaplaviť v priestore brány pri Babóte okolie rieky Rábnice, resp. menej úspešne i v roku 1044.¹⁵³ Henrich III. ale vpadol do krajiny už v roku 1041. Vtedy však jeho oddiely načas zastavili lesné opevnenia obsadené obrancami a až potom, čo daný les obišli, podarilo sa im dostať do krajiny.¹⁵⁴ V lete 1052 sa síce cisár znova vydal na výpravu, ale už bez svojho českého spojenc. Toto ťaženie sa však po ôsmich týždňoch márneho obliehania Bratislavy, keď Henrich prišiel o svoje loďstvo, skončilo neúspešne.¹⁵⁵

K roku 1067 máme správu o českom lúpežnom vpáde do okolia Trenčína, čo malo za následok odvetu zo strany kráľa Šalamúna i kniežaťa Gejzu, ktorí vzápätí vpadli na Moravu.¹⁵⁶ Po vpáde nemeckého kráľa Henricha V. k Bratislave v roku 1108 a simultánnom útoku českého kniežaťa Svätopluka na Nitriansko nasledoval koncom toho istého roka odvetný vpád

¹⁵¹ STEINHÜBEL, ref. 22, s. 251 a 463 pozn. č. 1437. K problematike datovania tejto výpravy, ktorú Barbara Kremieňská kladie ako Břetislavovu samostatnú akciu do roku 1031. KRZEMIENSKA, ref. 8, s. 135-138. Pozri tiež LYSÝ, Miroslav. Základná charakteristika východnej politiky Konráda II. (1024 – 1039). In *MEDEA – Studia mediaevalia et antiqua VI. 2002*. Bratislava 2002, s. 57-60. ISSN 1336-7706. Kráľ Štefan I. sa počas tohto vpádu vyhol otvorenému stretnutiu a ustúpil za riekou Rábu. Nemecké vojsko tu zastavili prírodné i umelé prekážky. Pri ústupe cisárske oddiely vzápätí napadli dovtedy brániace sa uhorské sily a uštedrili im porážku. Túto taktiku uplatňovala uhorská strana i v nasledujúcich obdobiach. SZABÓ, Csaba. Die militärischen Aspekte der deutsch-ungarischen Beziehungen während der Salierzeit. In *Ungarn-Jahrbuch 21 (1993/1994)*. München : Ungarisches Institut, 1995, s. 4. ISSN 0082-755X.

¹⁵² STEINHÜBEL, ref. 22, s. 255-260. Podobne i KRZEMIENSKA, ref. 8, s. 315-316. Porovnaj SZABÓ, ref. 151, s. 5-6.

¹⁵³ „*Veniens ergo rex ad terminum regni, ubi exercitus recenseretur, ... ut hostilis terra procul dubio invaderetur, et factis machinis contra opus, quo fluvium Rapiniza occluserant, in crastinum impugnare disposerant.*“ PERTZ, Georgius Heinrichus. *Annales Althahenses maiores*. In *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae*. Hannoverae : 1868, s. 37. Podobne k roku 1044, keď cisár Henrich „... *invasit fines Hungariae intrans per Supronium et cum vellet per Bobuth Rabcha pertransire, fluvium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit.*“ GOMBOS, Albinus Franciscus. *Chronicon Hungariae saeculi XIV*. In *Catalogus fontium historiae Hungariae I*. Budapestini : MCMXXXVII. s. 331. TAGÁNYI, ref. 2, s. 118. K bojom v tejto oblasti VESPRÉMY, ref. 17, s. 103, 105-108. Porovnaj SZABÓ, ref. 151, s. 7-8.

¹⁵⁴ „*Nam rege cum exercitu adveniente ipsi sylvas occluserant, undique armis parati eos prohibere, ne terram eorum possent introire ... ut aliquot dies contra viam munitam residerent, quasi illic pugnando ingressuri essent. ... Rex autem, dimissa ibi magna multitudine, circuiens sylvam per devia, terram illorum invasit occulte, quod incolae non antea cognovere.*“ PERTZ, Annales Althahenses..., ref. 153, s. 27.

¹⁵⁵ SOPKO, ref. 25, s. 37.

¹⁵⁶ SOPKO, ref. 25, s. 37-38. STEINHÜBEL, ref. 22, s. 276.

uhorského kráľa Kolomana na Moravu. Pri tomto útoku sa českému kniežaťu nepodarilo prekvapiť a obísť nepriateľa, keď „*v temné noci spěchal lesem*“, pretože cestou prišiel o oko. Podľa Kosmasa však následne Svätopluk už 14. februára 1109 prenikol spoločne so svojim bratom Otom II. Čiernym, olomouckým kniežaťom, nečakane rýchlo až k Nitre. Tú sa mu síce nepodarilo dobyť, zato ale vyplienil jej podhradie. Na spiatocnej ceste stihol ešte olúpiť utečencov unikajúcich do bezpečia Nitry a s bohatou korisťou sa vrátil späť.¹⁵⁷

Vláda Kolomanovho syna a nástupcu Štefana II. sa začala fatálnou porážkou. Pôvodné rokovania za účelom obnovy priateľstva medzi mladým uhorským kráľom a českým kniežaťom Vladislavom v máji 1116, odohrávajúc sa na Lučskom poli na hraničnej rieke Olšave, sa po nedorozumeniach náhle zmenili na krvavú bitku medzi oboma táborami. Ten Štefanov bol nakoniec vyplienený, jeho oddiely porazené a spolu s ním zahnané na útek až k Váhu.¹⁵⁸ V nasledujúcom období sa nášho územia až do vpádu Tatárov (Mongolov) v roku 1241, resp. do vojen o babenberské dedičstvo nedotkla žiadna podstatnejšia vojenská kampaň. Snáď i to sa podpísalo pod pomalý zánik starých obranných zariadení.

Z uvedeného vyplýva, že nástupným priestorom útokov na územie dnešného západného Slovenska bola Bratislava a oblasť stredného Považia. Najmä pri vpádoch českých kniežať môžeme predpokladať, že využívali cesty Starohrozenkovským a Vlárskym priesmykom. Netreba však zabúdať ani na trasy cez Biele Karpaty údolím Klanečnice v smere na Stráni a údolím Bošáčky, medzi Uherským Brodom a Novým Mestom nad Váhom, resp. Beckovom. Beckov pritom kontroloval východnú vetvu tejto cesty cez Bánov, resp. strážil jej prechod cez Váh, kam Miroslav Zemek kladie most Belin, cez ktorý utekali Uhri po spomínanej porážke na Lučskom poli v roku 1116.¹⁵⁹ To znamená, že výpravy sa vyhýbali oblasti Záhoria a sledovali najkratšie trasy k hustejšie osídleným oblastiam.¹⁶⁰

Na záver tohoto stručného exkurzu možno skonštatovať, že umelé prekážky nachádzame do 13. storočia v podstate na všetkých významnejších prístupových cestách do krajiny. Možno povedať, že vytvárali premyslený, do hĺbky členený obranný systém kontrolujúci strategické pozície v konfiniu, a to podľa okolností buď priamo v pohraničných priesmykoch, alebo hlbšie vo vnútrozemí, u nás napr. na Dudváhu. Ešte výraznejšie sa to prejavilo v bezprostrednej blízkosti nášho územia v pokračovaní tohto systému v oblasti dnešného západného Maďarska a Burgenlandu, kde tiež pozorujeme viacero obranných línií. V blízkosti hraníc, alebo priamo na nich, napr. na rieke Litava nachádzame strážne osady a za nimi, okrem hradov (napr. Šopron, Mošon) i záseky a brány kontrolujúce cesty a ich prechody cez

¹⁵⁷ „Anno 1109 mense Februari ... Swatopluc... Ungariam cum exercitu magno et depopulato teritorio urbis Nitre dum reverteretur successo eius suburbio, occurit multitudo fugientium cum equis, cum bobus et omnium rerum copia de villis ad civitatem, quos... rapiunt...“ GOMBOS, Albinus: *Chronica ab Adam – 1362*. ab Iohannes de Marignola. In *Catalogus fontium historiae Hungaricae II*. Budapestini 1937, s. 1303. Porovnaj HRDINA, ref 26, s. 170-171. Pozri tiež STEINHÜBEL, ref. 22, s. 300, 321-324. K problematike tohto vpádu ohľadom Ottovej osoby pozri MARSINA, ref. 35, s. 48 a nasl.

¹⁵⁸ HRDINA, ref. 26, s. 188-189. SOPKO, ref. 25, s. 56. K identifikácii lokality Lučské pole pozri ZEMEK, ref. 3, s. 6-13, a 54-60.

¹⁵⁹ HRDINA, ref. 26, s. 189. ZEMEK, ref. 3, s. 60, porovnaj s mapou na s. 32. Pozri pozn. č. 159.

¹⁶⁰ Aj keď nemožno porovnávať Malé Karpaty a Záhorie s rozľahlými lesmi východných Karpát o charaktere konfinia (v tomto prípade medzi Uhorskom a Haličskom) čiastočne vypovedá i osud uhorskej výpravy za vlády kráľa Kolomana (1095 – 1116) v roku 1099 proti Przemyslu na druhej strane Karpát, ktorá sa skončila úplným fiaskom. Zvyšky jeho oddielov, ktoré sa zachránili útekem do lesov, totiž prinútil hlad jesť „podošvy svojich topánok“. „*Qui autem ex Hungaris in silvis evaserat, pre necessitate famis soleas calciamentorum suorum assando comedebant*.“ DOMANOVSKÝ, Alexander. (ed.) *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest : 1937, s. 425-426. Porovnaj HALAGA, R. Ondrej. Solné hrady v Potísi a ranofeudálne pohraničie. In *Nové Obzory 4*. Košice 1962, s. 97.

močaristé oblasti riek Rába, Rábica a Litava.¹⁶¹ V tomto priestore nachádzame neporovnateľne väčšie množstvo informácií o obranných zariadeniach, než zo západného Slovenska, pretože tade to viedli hlavné prístupové trasy k centram krajiny zo západu a napr. strážne osady tu miestami fungovali i v 14. storočí.¹⁶²

Na druhej strane však obranné zariadenia a strážne osady nachádzame i vo vnútrozemí, kde mali dohliadať na bezpečnosť ciest. Podstatným problémom je však skutočnosť, že skúmané objekty a štruktúry, na ktorých spočívala obrana pohraničia v 11.–12. storočí nemáme k nášmu územiu, až na jednu výnimku (Zoborská listina), podchytené v dobovom pramenom materiáli. A, naopak, väčšina údajov, ktoré k danej problematike máme k dispozícii, pochádza až z obdobia 13. storočia a neskôr, keď už ale tieto zariadenia prestávali fungovať a postupne zanikali. Toponymické údaje nám totiž prezrádzajú len miesto, príp. charakter určitej lokality, avšak ostatné údaje nám unikajú. Zrejme su i rozdiely v zachovanom pramenom materiáli medzi jednotlivými regiónmi Slovenska, kde najviac údajov máme k východným oblastiam, ktoré však boli, paradoxne, menej vystavené nepriateľským vpádom, než tie západnejšie. Inou otázkou je problematika rozpadu hradskej sústavy a donačnej politiky panovníkov v pohraničí, ako i prechodu ťažiska obrany na pevné kamenné hrady.

¹⁶¹ Čo sa týka strážnych osád, ide napr. o Lajta-Pordány, z roku 1395 ako „*Ewppordan*“, teda Strážny Pordan na rieke Litava, kde žili „*spiculatores regis*“ ešte v roku 1376. V rovnakom komitáte Šopron to bola i osada Pötschnig (Pecsenyéd) pripomínajúca existenciu pečenežskej strážnej osady, k roku 1265 ako Besenev. Ide aj o osady lukostrelcov, ako napr. osada „*Luer*“ pri Šoproni, ktorej osadenstvo sa spomína v listine Ladislava IV. v úlohe obrancov Šopronu počas vojen o babenberské dedičstvo. STANISLAV, ref. 102, s. 142 a 145. „*sagitarii nostri de willa Lwer iuxta Sopronium*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* IV. (CAC) Pest : Magyar tudományos akademia, 1862, č. 243, s. 380. Listina je bez udania roku vydania. Západným pohraničím sa zaoberá SZILÁGYI, Magdolna. *Árpád period communication networks: road systems in western Transdanubia*. (PhD. Dissertation) Central European University, Budapest 2012, s. 66-71, podrobne rozoberá cestné trasy s. 214-334, mapy s. 475-480. Dostupné na <http://goya.ceu.hu/record=b1164773~S0> (29. 11. 2013). Podobne KISS – TÓTH, ref. 2, s. 111-112. Brána jestvovala napr. pri Babóte, resp. pri Kapuvári, pozri pozn. č. 153. O zásekoch vieme najmä na základe exempcií panovníkov od povinnosti stavania zásekov, ako napr. v listine Ondreja II. z roku 1225 pre poddaných „*monasterio de monte a Borsianis*“ s majetkami v okolí rieky Rábice. „*Indulsimus etiam, ne populi ipsorum compellantur ire ad incidendas indagines vulgo Gepu*.“ FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (CDH) III./ 2. Budae 1829, s. 69. O rok neskôr potvrdzuje túto donáciu i mladší kráľ Belo (IV.), s dodatkom, že ich poddaných nemôže nikto nútiti ani k výstavbe prekážok či uzáverov na rieke „*Iztra*“ „*Volumus quoque, vt populus Ecclesiae nec ad incidendas indagines, nec ad clausuram aquae, vltra bibit, quod dicitur vulgo Iztra, a quoquo nullo modo cogantur ire*.“ CDH III./ 2, s. 89. Podobné privilégium pre svojich poddaných v Uhorsku získal i rakúsky kláštor v Heiligenkreuzi od Bela IV. v roku 1256 mimo hradu Moson. „*Concessimus etiam, vt populus praedictae Ecclesiae nec ad incidendas indagines nec fossam faciendam extra Castrum, vel circa Musuniense, siue... quoquam nullo modo ire compellantur*.“ CDH IV./ 2, Budae : 1829, s. 383. Záseky sa potom spomínajú aj v listine Ondreja II. z roku 1233 na rieke Rábica (Rábca). „*tenet metas cum indagibus regis, infra quas indagines currit fluvius nomine Rabycha*.“ CDH III./ 2, s. 333. Medzi Szombathely a Kőrmendom máme k roku 1278 správu o starých zásekoch, priekopách a veľkej bráne na „*veľkej ceste*“ pri predaji zeme Zalak, neďaleko obce Sorkikápolna. „*locum castrum situm in terra Zalak cum fossatibus et indagiubus antiquis, usque magnam portam sitam iuxta magnam viam*...“ CAC IX. č. 153, s. 216-217. Stál tam už hrad, resp. veža. Pozri KISS Gábor. Sorkifalud–Zalak s. 172-174. ISSN 1787-1093. In *Castrum Bene 5* (2007/1) dostupné na http://www.castrumbene.hu/files/c5_08kirvez.pdf (13. 12. 2013).

¹⁶² Napr. medzi Güssingom a Borystýnkóm (Bernstein) existovali stráže ešte aj v 14. storočí, keď im v roku 1327 potvrdil výsady kráľ Karol Róbert. Ich úlohou bolo strážiť hranice s dobrými a rýchlymi koňmi a s príslušnou výbavou. Podobné výsady od spomínaného kráľa získali i stráže v Káte (Gát – vodné zátaras) v Mošonskom komitáte v roku 1339. „*Laurentio, Ioanni et Nicolao, spiculatoribus nostri de Katha de comitatu Mosoniensi... primaeva libertate, ... in exercitio servitii spiculationis in finibus Teutoniae continue residentes ... habebant, et habere dignoscantur, ... conservabimus; ... quod iidem nostri Spiculatores eorum servitii et officia spiculationis, ... facere et exercere teneantur, more consueto absque, cuiusvis temporis interuallo, equis bonis, velocibus, sepe conservatis, armati decenter incedentes; ...*“ FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (CDH) VIII./ 4. Budae 1832, s. 376-377. Pozri TAGÁNYI, ref. 1, s. 113. Porovnaj SZILÁGYI, ref. 161, s. 65.

Ďalšou otázkou je samotný posun hraníc súvisiaci s kolonizáciou konfinia, pri ktorom strácajú staré záseky a brány svoj význam, nehovoriac už o určení doby, keď sa tak stalo.

Príčinou výstavby prekážok boli, prirodzene, obranné účely, pritom ale nemožno podceňovať ani obchodné styky a intenzitu využitia ciest na tieto účely, s čím súvisí kontrola tohoto pohybu a jeho následné využitie (mýta a clá). Tieto cesty totiž mohli využívať ako kupci, tak i vojenské výpravy. Aj podľa rozmiestnenia jednotlivých objektov, resp. strážnych osád, je zrejmé, že obranné zariadenia mali chrániť v prvom rade úseky ciest v strategicky výhodných pozíciách. Samozrejme, sú tu rozdiely medzi vyššie položenými lokalitami, kde línie zásekov nemuseli byť príliš rozsiahle, a oblasťami nížin, kde tieto línie mohli, či museli byť dlhšie a rozsiahlejšie. Celkovo sa však názory na význam a účel zásekov rôznia. Ide o to, či ich možno považovať za súvislé obranné línie, alebo sa stavali len na určitých úsekoch konfinia. Zdá sa, že prevláda skôr druhý z názorov, aj keď treba rozlišovať medzi jednotlivými lokalitami a miestnymi okolnosťami.¹⁶³

Tieto záseky, resp. brány, zatarasujúce cesty v pohraničí, sa teda osvedčili najmä v prípade nevelkého počtu útočníkov. No ak mali útočiace oddiely výraznú prevahu, ich obranná funkcia kolabovala. Jasne sa to ukázalo pri vpáde Mongolov do Uhorska v roku 1241. Bol to zlomový bod, po ktorom sa obrana pohraničia prenášala na nové, kamenné hrady, kým staré záseky, upadajúce už predtým, strácali svoj význam ako nosný prvok obrany. Neznamená to, prirodzene, že ich už nikto nikdy nepoužil, zmienky o nich nachádzame totiž i v 14. storočí, vrátane novoveku, no využívajú sa skôr ako doplnok obranných opatrení v nevyhnutných prípadoch, a nie paušálne. So zásekmi a bránami zanikali následne i strážne osady, ale aj tu nájdeme výnimky. Snáď dlhšiu životnosť mali brány, ktoré mohli byť využité ako mýtné miesta. Môžeme teda hovoriť o systéme obrany zodpovedajúcom pomerom 11. a 12. storočia, ktorý sa však v 13. storočí už neosvedčil a bol nahradený iným, účinnejším.

P. ROHÁČ: INDAGINES – EINSCHNITTE IM VERTEIDIGUNGSSYSTEM DES MITTELALTERLICHEN KÖNIGREICH UNGARN AUF DEM GEBIET DER HEUTIGEN SLOWAKEI

Einschnitte – das heißt künstlich erzeugte Hindernisse, waren bis ins 13. Jahrhundert sehr verbreitet, und zwar an allen Zugangswegen und –Straßen ins Königreich Ungarn. Es darf behauptet werden, dass diese Einschnitte ein durchdachtes, in die Tiefe gegliedertes Verteidigungssystem darstellten, welches es ermöglichte, die strategischen Punkte im Grenzgebiet zu kontrollieren, und zwar je nach Bedarf entweder direkt in den grenznahen Bergpässen, oder im Binnenland, wie z. B. entlang des slowakischen Flusses Dudváh. Diese Tendenz wurde noch konsequenter verfolgt in der unmittelbaren Nähe der heutigen Slowakei, und zwar in der Fortsetzung des Verteidigungssystems im Gebiet des westlichen Teiles des heutigen Ungarns und in Burgenland, wo mehrere Verteidigungslinien nachverfolgt werden können. In Grenznähe, bzw. unmittelbar an der Grenze, z. B. am Fluss Leitha, können Wachposten und Wachansiedlungen vorgefunden werden, und direkt hinter ihnen stehen außer der Burgen (z. B. Ödenburg/Sopron, Moson) auch Einschnitte und Tore, die zur Kontrolle der Straßen gedient haben, und die Übergänge dieser Wege durch Sumpfbgebiete der Flüsse Raab/Rába, Rabnitz/

¹⁶³ Prehľad názorov na túto tému podáva vo svojej štúdií ŠTEVÍK, ref. 134, s. 57, pozn. č. 43. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 80, s. 683.

Répece/Rábnica und Leitha. Im Vergleich zur heutigen Westslowakei verfügen wir über wesentlich mehr Informationen betreffend Verteidigungseinrichtungen aus diesem Gebiet, denn gerade hier verliefen die Hauptzugangswege und Zugangsstraßen aus Westeuropa zu den Ballungsgebieten des Königreichs. Z. B. die Wachansiedlungen sind in diesem Gebiet sogar noch im 14. Jahrhundert vorzutreffen. Andererseits gab es auch im Binnenland zahlreiche Verteidigungseinrichtungen und Wachansiedlungen, wo sie für die Sicherheit der Wege, bzw. Straßen zuständig waren. Ein besonderes Problem für die historische Forschung besteht jedoch darin, dass die erforschten Objekte und Strukturen auf dem Gebiet der heutigen Slowakei, die die Grundlage der Verteidigung des Grenzlandes im 11. – 12. Jahrhundert bildeten, leider durch keine zeitgenössischen schriftlichen Quellen (bis auf die einzige Ausnahme der Urkunde von Zobor aus den Jahren 1111 – 1113) belegt werden können. Der Großteil an Schriftgut, der den Forschern dieser Problematik zur Verfügung steht, stammt aus dem 13. Jahrhundert und der Folgezeit, als die Verteidigungsanlagen schrittweise aufgelöst wurden. Der Aussagewert von toponomastischen (ortsnamenkundlichen) Angaben begrenzt sich ausschließlich auf den Ort, bzw. den Charakter einer bestimmten Ortschaft. Darüber hinaus gibt es wesentliche Unterschiede, was das erhaltene Schriftgut betrifft, unter den einzelnen Regionen der heutigen Slowakei; die meisten Angaben beziehen sich auf die östlichen Gebiete, die im Gegensatz zu den westlichen Ländern paradoxerweise weniger den feindlichen Überfällen ausgesetzt waren. In diesem Zusammenhang stellen sich noch zwei weitere Fragen: zum einen die Problematik der Auflösung des Burgnetzes und der Donationspolitik der Herrscher in den Grenzgebieten, und der Verlagerung des Schwerpunktes der Verteidigung auf feste, aus Steinen erbaute Burgen, und zum anderen die eigentliche Verschiebung der Grenzen im Zusammenhang mit der Kolonisierung der Grenzgebiete; infolge dieser Entwicklung verloren die alten Verteidigungseinschnitte und Tore an ihrer Bedeutung.

Als der Hauptgrund für den Bau der Verteidigungseinschnitte sind natürlicherweise die Verteidigungszwecke zu nennen, jedoch auch die Bedeutung der Handelsbeziehungen und die Nutzung von Handelswegen, und die hiermit verbundene Kontrolle der Straßen (Maut- und Zollerhebung), sollte nicht unterschätzt werden. Diese Wege wurden dann sowohl durch Käufer, als auch Militärexpeditionen genutzt. Schon anhand der Verlagerung einzelner Objekte, bzw. der Wachansiedlungen wird deutlich, dass die Verteidigungseinrichtungen in erste Linie die Straßenabschnitte an strategisch günstigen Stellen schützen sollten. Hierbei gab es verständlicherweise Unterschiede zwischen höher gelegten Ortschaften, wo es keinen Bedarf an dicht zerstreuten Verteidigungseinschnitten gab, und den Tiefebene, wo diese Verteidigungslinien länger und ausgedehnter waren. Die Meinungen betreffend Bedeutung und Zweck der Verteidigungseinschnitte unterscheiden sich. Handelte es sich um kontinuierliche, beständige Verteidigungslinien, oder wurden sie nur in bestimmten Abschnitten des Grenzlandes erbaut? Alles scheint dafür zu sprechen, dass die zweite Meinung mehr Anhänger hat. Nichts desto trotz müssen landesspezifische Besonderheiten berücksichtigt werden.

Die Verteidigungseinschnitte, bzw. –tore, die als Wegsperren im Grenzgebiet dienten, waren meistens nur dann ihrer Rolle gerecht, wenn die Anzahl der Angreifer nicht allzu groß war. Falls jedoch die stürmenden Feindverbände große Überzahl hatten, so brach das Verteidigungssystem zusammen. Dieser Fall trat z. B. beim Einfall der Mongolen ins Königreich Ungarn im Jahre 1241 ein. Es war ein

Schlüsselereignis und Knackpunkt; danach wurde die Hauptlast der Verteidigung des Grenzgebiets auf baufeste, steinerne Burgen verlegt. Der Untergang der Verteidigungseinschnitte als wichtiges Bindeglied der Verteidigungslinie wurde somit bekräftigt. Trotz der Tatsache, dass dieses Verteidigungselement an Bedeutung verloren hat, wurde auf die Einschnitte ab und zu zurückgegriffen – noch im 14. Jahrhundert, und auch später, in der Neuzeit, werden sie schriftlich erwähnt, und zwar als Ergänzung im Rahmen der Verteidigungsmaßnahmen in besonderen Fällen. Eine der Begleiterscheinungen des Untergangs von Verteidigungseinschnitten und –toren war die Auflösung der Wachansiedlungen, obwohl auch hier auf einige Ausnahmen hingewiesen werden kann. Die Verteidigungstore freuten sich über ein längeres Leben – im späteren Verlauf wurden sie als Mautstellen genutzt. Zusammenfassend darf festgestellt werden, dass die Verteidigungseinschnitte ein Abwehrsystem darstellten, das den Bedingungen des 11. und 12. Jahrhunderts entsprach. Im 13. Jahrhundert konnte sich dieses Verteidigungssystem nicht mehr bewähren und wurde durch ein neues, effektiveres, ersetzt.

MESTSKÍ KAPITÁNI TRENČÍNA V STOROČÍ STAVOVSKÝCH POVSTANÍ

PETER BRINDZA

BRINDZA, P.: City Captains of Trenčín in the Century of Estates' Uprising. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 28-43, Bratislava.

On the background of the free royal city of Trenčín, in the times of the restless 17th century, when the determining events included especially estates' uprisings and religious riots, the study examines some of the major problems related with circumstances of the city captain elections, their position in the city administration system, competences and other issues connected with their activity. He monitors the changes occurring in development of their powers over the said century, resulting not only from the internal requirements of Trenčín itself but also from external circumstances burdening the city. By detailed analysis of the used source materials, the author arrived at a conclusion that there were fundamental changes occurring since the 1670's, when the people of Catholic confession were first time allowed to become city captains. In his analysis, the author attempted to sketch mutual bonds and relations between the city representatives as well as in the official hierarchy itself also using the comparative approach (in the footnotes, he successfully compares the data obtained by archival research with the data from other cities in the territory of today's Slovakia, such as Bratislava, Banská Bystrica, Modra etc.). The study is completed with tables of the city captains' overview.

Military History. Slovakia. 17th Century. Captains of Trenčín in the Century of Estates' Uprisings.

Výskum mestskej spoločnosti v posledných rokoch v čoraz väčšej miere stojí v popredí záujmu modernej slovenskej historiografie. Súvisí to so snahou hlbšieho záujmu o dejiny miest a regiónov, ktoré sa ale nemôže zaobísť bez genealogického či archontologického výskumu jeho obyvateľov.¹

V rámci Uhorska by sme chceli poukázať predovšetkým na slobodné kráľovské mestá, z ktorých väčšina bola na Slovensku. Komplexné prehľady mestských funkcionárov vrátane mestských kapitánov doposiaľ nie sú zo slovenských miest z veľkej časti k dispozícii.² Nemáme tak ucelený prehľad nielen o rodoch, ale ani o jednotlivcoch v konkrétnych mes-

¹ FEDERMAYER, Frederik. Genealogický pohľad na prešporských mestských notárov druhej polovice 16. storočia. In *Zborník FiF UK – Historica*, roč. 46, 2005, s. 100. ISBN 80-223202-5-0.

² Parciálne výsledky nachádzame predovšetkým v monografiách jednotlivých miest, alebo v genealogických štúdiách o rodoch pôsobiach v mestskom prostredí. Záujem autorov o publikovanie archontologických prehľadov sa zatiaľ sústreďuje na najvýznamnejšie mestské funkcie, akými sú richtár, notár, prípadne mešťanosta. Ako príklad možno uviesť nasledovné práce obsahujúce predmetné prehľady: BRINDZA, Peter. Príspevok k problematike výskumu mestských elit v 17. storočí (na príklade Trenčína). In *Biografické štúdie*, roč. 36, 2013, s. 211-222, prehľady na s. 219-220. ISBN 978-80-8149-017-0, ISSN 0067-8724. DUCHOŇ, Michal. Mestské elity v Pezinku

tách. Pri významnejších mestských funkcionároch sa ale ako dôležitá oblasť výskumu ukazuje problematika vzájomných príbuzenských väzieb popredných mestských funkcionárov.

V neposlednom rade by sa naša historiografia mala zaoberať aj kompetenčnými a terminologickými otázkami, ako aj postavením jednotlivých úradníkov v rámci mestskej správy, kapitánov nevynímajúc. Práve na niektoré z týchto otázok vo vzťahu k mestským kapitánom slobodného kráľovského mesta Trenčína v priebehu 17. storočia sa aspoň čiastočne pokúsime odpovedať v nasledujúcich riadkoch.

Treba poznamenať, že mestským kapitánom Trenčína sa doteraz venovala iba minimálna pozornosť³ a podobne je tomu aj na celoslovenskej úrovni.⁴ Niežeby ho historiografia nepoznala ako dôležitú súčasť mestskej správy, no doposiaľ tu absentuje hlbší pohľad na kompetencie, postavenie v rámci magistrátu, respektíve mestského senátu. Mnohokrát nevieme ani to, kto mal záujem zastávať túto dôležitú funkciu, a väčšinou nepoznáme ani „volebný kľúč“, na základe ktorého sa funkcia obsadzovala.

Mestský kapitán bol pritom pomerne „prestížnou“ funkciou, o ktorú prejavovali záujem mnohokrát popredné miestne rody. Niektoré mestá ho dokonca delegovali ako svojho zástupcu na krajinské snemy.⁵ Napriek tomu, že kapitán fungoval v každom meste, existovali značné rozdiely medzi regiónmi, a to už počnúc terminológiou, cez kompetencie, postavenie v mes-

v ranom novoveku. In POSPECHOVÁ, Petra. *Bozen – Pezinok 1208 – 2008*. Pezinok: b. v., 2008, s. 99-106, prehľad na s. 105-106. ISBN 978-80-970058-4-9; MAREČKOVÁ, Marie. Skladba bardějovské městské rady v první polovině 17. století. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. b. m.: Vydavateľstvo Osveta, 1984, s. 133-148, prehľad na s. 141-147; TURČÁNY, Juraj. Zoznam richtárov. In TURČÁNY, Juraj (ed.). *Svätý Jur 1209 – 2009. Dejiny písané vínom*. Svätý Jur, b. v., 2009, s. 246-247. ISBN 978-80-970198-5-3; ZREBENÝ, Alexander. *Z feudálnych dejín Krupiny*. b. m.: Osveta, 1974, 192 s., prehľad na s. 97-99; Systematický výskum Bratislavy v tomto smere robí pre časové obdobie 16. – 17. storočia docent Federmayer. Pozri napríklad FEDERMAYER, Frederik. Pôvod, etnická a náboženská štruktúra prešporského patriciátu v 17. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 40, 1999, s. 177-185; FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka*. Bratislava: Monada, 2003, 368 s. ISBN 80-968906-0-3, prehľad na s. 39-40; FEDERMAYER, Frederik. Leopold Peck (1560 – 1625) uhorský kráľovský pokladník a jeho rodina. In CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 150-194 prehľad na s. 185-188. ISBN 8071498033; Doposiaľ jedinou archontologickou prácou spomedzi slobodných kráľovských miest na Slovensku je monografia mapujúca zástupcov vnútornej a vonkajšej mestskej rady Košíc v rokoch 1500 – 1700. NÉMETH, István. *Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500-1700*. Budapešť: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2006, 328 s; Ostatní mestskí funkcionári vrátane mestských kapitánov ešte len čakajú na spracovanie, pričom by sa nemalo zabúdať aj na objasnenie obsahovej náplne vybranej funkcie s poukázaním na regionálne špecifiká.

³ Najnovšie sa jednému spomedzi trenčianskych mestských kapitánov v genealogickom príspevku venuje BRINDZA, Peter. Ján Fridrich Hiezold, trenčiansky mestský kapitán, jeho rod a kariéra v druhej polovici 17. storočia. In *Genealogické a heraldické listy*, roč. 33, 2013, č. 3, s. 37-44. ISSN 1212-9631; V minulosti sa čiastočne kompetenciami trenčianskeho mestského kapitána zaoberal ŠTIBRANÝ, Vojtech. Príspevok k dejinám administratívy mesta Trenčína do roku 1870. In *Sborník archivních prací*, roč. 6, 1956, č. 1, najmä s. 71-72; Napokon nachádzame krátku stať o trenčianskom mestskom kapitánovi aj v popularizačnom článku KARLÍKOVÁ-THURZOVÁ, Jana. Mestskí zamestnanci v stredovekom Trenčíne (1531 – 1635). In *Trenčianske kultúrne rozhlady*, roč. 1, 1980, č. 3, s. 14-15; Dohnány vo svojom rukopise mal tiež snahu priblížiť funkciu mestského kapitána, no v skutočnosti ide skôr o značne medzerovitý súpis mestských kapitánov Trenčína z rokov 1583 – 1920. DOHNÁNY, Ľudovít. *Dejiny hradu a vývoj slobodného kráľovského mesta Trenčína*. Trenčín: b. r., rukopis diela uložený v Trenčianskom múzeu (kópia rukopisu sa nachádza aj v Štátnom archíve Bratislava, pobočka Trenčín), príloha č. 95 – Mestskí kapitáni a iní mestskí funkcionári, s. 243-252.

⁴ K mestským kapitánom treba hľadať informácie najmä v monografiách jednotlivých miest, prípadne medzi popularizačnými článkami, ako napríklad SEGEŠ, Vladimír. Nespratný trnavský kapitán. In *História. Nová revue o dejinách spoločnosti*, roč. 1, 2001, č. 4, s. 36-37; Na, v istom zmysle špecifického tzv. mestského hradného kapitána, ktorý fungoval v Banskej Bystrici, upozorňuje v štúdiu GRAUS, Igor. Hradní kapitáni a puškárski majstri v službách mesta Banskej Bystrice v 16. storočí. In *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 4, s. 60-66. ISSN 1335-3314.

⁵ Napríklad mesto Skalica vyslalo na známy Šopronský snem konaný roku 1681 dvoch zástupcov, senátora Mateja Bošňayho a mestského kapitána Pavla Salixa. DRŠKA, Richard. Mesto Skalica v čase Tököliho povstania.

tskej správe až po spôsob voľby, podľa ktorej sa funkcia mestského kapitána každoročne obsadzovala.

Voľby a volení

Kapitán bol súčasťou mesta pravdepodobne už odkedy existovalo ako mestské zriadenie samo osebe.⁶ V Trenčíne sa mestský kapitán volil podobne ako všetci ostatní funkcionári na obnovovacom zasadnutí mestskej rady (reštaurácii), ktorá sa v Trenčíne konala podľa starej obyčaje na sviatok Jána evanjelistu, teda 27. decembra.⁷

Ešte v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia nebol v Trenčíne ustálený počet mestských kapitánov, nakoľko zo záznamov v mestských protokoloch v tomto období je zrejmé, že ich počet značne kolísal. Ako aj z prehľadu mestských kapitánov Trenčína v rokoch 1600 – 1699 vyplýva (Príloha č. 1), v istých rokoch, najmä na začiatku 17. storočia, sa volil iba jeden mestský kapitán, v iných až štyria. V súčasnosti nevieme s istotou povedať, prečo tomu tak bolo. V čase zvolenia jedného kapitána predpokladáme, že do jeho „revíru“ spadal celý obvod vnútorného mesta, ako i predmestské časti (tzv. *praeurbium*, *suburbium*). Voľba štyroch kapitánov súčasne naznačuje už nasledujúci vývoj, a to ustanovenie dvoch kapitánov v samotnom vnútornom meste (*intra moenia*, *in civitate*) a dvoch pre predmestské časti (*extra moenia*, *in suburbio*, *in praeurbio*), aj keď toto rozlíšenie v protokoloch spočiatku ešte absentuje.

Prvýkrát sú uvedení dvaja kapitáni výslovne pre vnútorné mesto (*capitanei in civitate*) a dvaja pre predmestské štvrte (*capitanei in suburbio*) až roku 1614.⁸ Odvtedy sa tento úzus, až na malé výnimky, pevne dodržiaval počas celého nami sledovaného obdobia. Kapitáni ustanovení pre predmestské časti boli, samozrejme, v podriadenom vzťahu ku svojim kolegom vo vnútornom meste.

Obsadzovanie funkcií mestských a predmestských kapitánov sa spočiatku uskutočňovalo prostredníctvom členov užšej (senát) a vonkajšej mestskej rady (*electi*, *senatus exterior*). Roku 1601 boli zvolení štyria kapitáni, dvaja z nich boli senátori – Juraj Lyndeman (*Lyndeman*) a Ján Jesenský (*Jazzensky*), ďalší dvaja pochádzali z radov tzv. *electi*, patrili teda k členom vonkajšej mestskej rady a menovite nimi boli Mikuláš Zlatovský (*Zlatowsky*) a Václav Siebenherc (*Zybnhercz*),⁹ inak rodák zo Svätej Margaréty v Rakúsku, inkorporovaný roku 1589.¹⁰ Podobne aj roku 1637, keď sa už striktno dodržiavala voľba dvoch kapitánov pre vnútorné mesto a dvoch pre predmestie, sa pre samotné mesto ustanovil jeden z radov senátorov – Mikuláš Koyš (*Koys*) a druhý bol člen vonkajšej rady – Krištof Zermeg (*Szermegh*). Podľa podobného „kľúča“ sa obsadili aj miesta dvoch kapitánov v predmestí, Andrej Burda (*Burda*) bol zároveň aj senátor a Pavol Čierny (*Cherny* alias *Pellio*) mal miesto

Vojensko-spoločenské aspekty rokov 1680 – 1684. In *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 4, s. 7. ISSN 1335-3314.

⁶ ŠTIBRANÝ, ref. 3, s. 71.

⁷ Dátum reštaurácie nebol jednotný, každé mesto sa pridržiavalo svojej zaužívanej obyčaje. Na sviatok sv. Juraja, to je 24. apríla, sa voľby konali napríklad v Bratislave, Svätom Jure, ale i v Pezinku. V niektorých mestách bolo zvykom obnovovať samosprávu aj na Vianoce, na Nový rok, na sviatok Zjavenia Pána (Košice), ale aj netradične, ako napríklad v Trnave, na Veľkonočný pondelok.

⁸ Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín (ďalej ŠA BA, pob. TN), fond (ďalej f.) Magistrát Trenčín (ďalej MG TN), Protokol 1614 – 1615, škatuľa (ďalej šk.) 5, signatúra (ďalej sign.) KN/-18, nespracované (ďalej nespr.), funkcionári na rok 1614.

⁹ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol 1601, šk. 4, sign. KN/I-11, funkcionári na rok 1601.

¹⁰ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol 1476 – 1615, šk. 1, sign. KN/I-1.

vo vonkajšej mestskej rade a, ako prímeno k priezvisku naznačuje, bol aj kožušník.¹¹

Zdá sa však, že niekedy sa sa tento volebný úzus aj obchádzal. V roku 1603 bol zvolený iba jeden kapitán – Juraj Lyndeman, ktorý nebol v tom roku ani senátor, ale ani člen vonkajšej rady.¹² Zaznamenali sme aj obdobia, keď na miesta kapitánov vnútorného mesta boli volení iba členovia senátu (najmä 50. roky 17. storočia), inokedy zasa miesta obsadzovali len členovia vonkajšej rady (napríklad v rokoch 1675 – 1676, 1679, 1680, 1683). Kým v prvom prípade sa môžeme nazdávať, že zvýšený záujem senátorov o funkciu mestského kapitána súvisel s ich snahou o posilnenie vlastných pozícií v mestskej správe, vývoj po roku 1670 odrážal zasahovanie štátnej moci do obnovy vlastných samosprávnych orgánov mesta.¹³ Po odhalení Magnátskeho hnutia bolo úlohou vyslaných komisárov pretláčať katolíkov do mestskej samosprávy. Viedenský dvor mal, samozrejme, najskôr záujem presadiť svojich “verných“ do čelných pozícií (richtár, notár, senátori), no postupne sa záujem obracal aj na ďalšie funkcie, mestského kapitána nevynímajúc.¹⁴ Skutočnosť, že po Vešelého sprisahaní nachádzame v niektorých rokoch na postoch mestských kapitánov iba členov vonkajšej mestskej rady, súvisí práve s rekatolizačnou politikou Viedne. Popredných katolíckych rodov bolo v tom čase v Trenčíne (ako aj vo väčšine uhorských slobodných kráľovských miest) málo, a tak komisári hľadali vhodných kandidátov aj v radoch nižších mestských funkcionárov a ako vidieť v prípade Trenčína nimi boli práve členovia vonkajšej mestskej rady. Zároveň z tohto vývoja zreteľne badať, že mestský kapitán patril k tým predstaviteľom mesta, o ktorého mal cisár záujem takmer okamžite po potlačení Magnátskeho hnutia. Nemožno sa nad tým pozastavovať, veď bol to práve mestský kapitán, ktorému boli zverené nielen kľúče od mesta, ale spravoval aj mestskú zbrojnicu a organizoval brannú pohotovosť. V očiach cisára tak kapitán predstavoval dôležitého človeka, ktorý mal v prípade potreby stáť na strane cisára a plniť jeho úlohy.

Vďaka tejto rekatolizačnej politike Habsburgovcov sa v mestách dostali do popredia mnohé dovtedy menej významné, či celkom nové rody a, naopak, veľa vplyvných evanjelických rodín stratilo svoje dovtedajšie pozície v mestskej správe. Ešte napríklad roku 1669 patrili obaja trenčianski mestskí kapitáni k popredným evanjelickým rodinám. Štefan Dubravius (*cca 1640 - †pred 1689) bol synom známeho evanjelického superintendenta Daniela Dubraviusa staršieho (*15.11.1595 Žilina - †7.2.1655 Senica)¹⁵ a jeho manželky Estery Licyovej a družný kapitán nebol nik iný ako sám Štefan Demián starší (†1684 Trenčín), toho času senátor a zároveň syn i zať dvoch bývalých trenčianskych richtárov, Juraja Demiána inak Ráztockého

¹¹ ŠTIBRANÝ, ref. 3, s. 71; Autor vo svojej štúdiu tvrdí, že išlo o kapitánov pre rok 1636, oni však boli iba zvolení 27. decembra 1636 pre nadchádzajúci rok 1637; Porovnaj ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol 1630 – 1636, šk. 7, sign. KN/I-27, funkcionári na rok 1637.

¹² ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol 1602 – 1603, šk. 4, sign. KN/I-11, funkcionári na rok 1603.

¹³ K problematike zasahovania štátnej moci do kompetencií, štruktúry, volieb, ale najmä konfesionálneho zloženia mestských rád pozri výberovo napríklad: FELHŐ, Ibolya. A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. In *Leveltári Közlemények*, roč. 24, 1946, s. 209-267; NÉMETH, István. Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 4, s. 641-657. ISSN 0018-2575; NÉMETH H., István. *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16. - 17. századi Magyarországon. A felsőmagyarországi városzövetség. I. - 2. zv.* Budapešť 2004; NÉMETH, István. A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In KRÁSZ, Lilla-OBORM, Teréz (eds.). *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Budapešť 2008. ISBN 9789632840086; ŠPIESZ, Anton. Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. In *Historický časopis*, roč. 39, 1991, s. 588-612; ŠPIESZ, Anton. Samospráva slobodných kráľovských miest v rokoch 1681 – 1780. In *Slovenská archivistika*, roč. 12, 1977, č. 1, s. 50-88.

¹⁴ BRINDZA, ref. 3, s. 39.

¹⁵ K jeho osobe napríklad *Slovenský biografický slovník I.* Kol. aut. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 514.

(†22.8.1646 Trenčín) a Pavla Odríka (†1660 Trenčín). Podľa cisárskeho mandátu zaslaného trenčianskej mestskej rade 16. októbra 1669 však ešte toho roku pri voľbe boli do orgánov samosprávy pretlačení komisármi aj traja katolíci – Juraj Habledič, Gašpar Putanec a Ján Baroš.¹⁶ Všetci zasadli do senátu, no Ján Baroš obsadil navyše aj post mestského kapitána a zakrátko sa stal i richtárom (1675). V úrade kapitána sa na krátky čas ocitol Juraj Habledič (1674) i Gašpar Putanec (1677). Aj v ďalších rokoch nachádzame medzi kapitánmi katolíkov, čo je zreteľný doklad o pretrvávajúcom záujme zo strany Viedne obsadzovať tento úrad minimálne jedným svojim človekom počas roka. Ku kapitánom z radov katolíkov patrili napríklad Ján Tomašovič (1677, 1683), Žigmund Maršovský (1678), ale i Ján Sádecký (1682), Jakub Bohuš (1684) či František Šarkaházy (1684 – 1687, 1689).

K mestským kapitánom treba podotknúť, že v čase neprítomnosti jedného z nich prešli dočasne všetky úlohy na toho druhého, no v prípade smrti kompetentní zakrátko zvolili nového kapitána, ktorého funkčné obdobie sa skončilo rovnako ako všetkým ostatným, teda v deň riadnej reštaurácie pripadajúcej na 27. decembra, keď bol obnovený celý magistrát. Tento prípad sa stal napríklad dňa 23. apríla 1663, keď zomrel mestský kapitán Ján Bobocký a na jeho miesto bol v krátkom čase dodatočnou voľbou zvolený Štefan Demián.¹⁷ V Trenčíne tiež nebolo nijakou zvláštnosťou, ak mestský kapitán zaujal zároveň niektorý z nižších postov hospodárskeho alebo kontrolného charakteru. Mnohí kumulovali vo svojich rukách neraz aj tri funkcie, ako napríklad Ján Jesenský, ktorý bol roku 1601 senátorom, mestským kapitánom a zároveň i fiziernikom.¹⁸ Daniel Černey roku 1614 popri kapitanáte stihol vyberať na trenčianskych mostoch tridsiatkové poplatky plynúce do mestskej kasy (*Exactor pecuniae tricesimalis*) a zároveň vykonával aj funkciu inšpektora trenčianskej školy (*Inspector scholae*).¹⁹ Až štyri posty sa v jednom roku (1616) podarilo zaujať napríklad Andrejovi Thoránymu. V jeho osobe sa v danom roku sústredili funkcie mestského kapitána, senátora, školského inšpektora a fiziernika.²⁰ Podobných príkladov by sme v Trenčíne počas 17. storočia našli viacero.

Úlohy a kompetencie trenčianskych mestských kapitánov

V počiatočnej fáze sa funkcia mestského kapitána konštituovala v súvislosti s obranou mesta, bol veliteľom mestskej pohotovosti, resp. mestskej stráže. V prípade ohrozenia mesta tvorili jeho obyvatelia domobranu,²¹ z ktorej kapitán vytváral tzv. kompánie.²² Táto jeho hlavná úloha mu prináleжала aj v mladšom období a pribudli mu k nej aj ďalšie, nemenej dôležité. V prísaha, ktorú bol povinný po zvolení do funkcie zložiť, podobne ako všetci ostatní volení mestskí funkcionári, sa podrobnejšie dozvedáme viac o úlohách, ktoré mal v meste

¹⁶ ŠTIBRANÝ, ref. 3, s. 55-56; FELHÖ, ref. 13, s. 257.

¹⁷ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol z rokov 1661-1664, šk. 10, sign. KN/I-32, funkcionári na rok 1663.

¹⁸ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol z roku 1601, šk. 4, sign. KN/I-11, funkcionári na rok 1601.

¹⁹ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol z rokov 1614-1615, šk. 5, sign. KN/I-18, funkcionári na rok 1614.

²⁰ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol z rokov 1616-1617, šk. 5, sign. KN/I-19, funkcionári na rok 1616.

²¹ SEGEŠ, Vladimír. Mestá v uhorskom vojenstve na konci stredoveku. In DANGL, Vojtech — VARGA, J. János. *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 18, e-ISBN 978-80-89523-01-6.

²² ORSÁG, Jozef. Inventár militárií mesta Bratislavy zo 17. storočia. In Bratislava. *Zborník mestského múzea*, 1999, roč. 11, s. 79; Napríklad v Bratislave viedla mestská kancelária v rokoch 1568 – 1586 osobitnú knihu, do ktorej každoročne zapisovali rozdeľovanie obyvateľov na príslušný úsek mestského opevnenia, ktoré mali v prípade ohrozenia mesta brániť vlastným telom. Pozri BODNÁROVÁ, Katarína. Bratislavská mestská kniha *Rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže (1568 – 1586)*. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 1, s. 84-88. ISSN 1335-3314.

zabezpečovať a dbať na ich dodržiavanie.²³

Ako prvé sa spomína, že mal držať u seba v úschove kľúče od mestských brán.²⁴ Jeho každodennou úlohou bolo obe mestské brány ráno otvárať a večer zamykať, čo si, samozrejme, vyžadovalo jeho osobnú prítomnosť. Rozmiestňoval k nim aj strážnikov, ktorí mali dohliadať na to, kto počas dňa do mesta prichádzal a z neho vychádzal. Možno sa domnievať, že od týchto úloh boli oslobodení kapitáni predmestia, ktoré nebolo chránené hradbami.

Vo vnútornom meste kapitánom pomáhali pri strážení a celkovo pri plnení úloh mestskí drábi, ktorí neboli do služieb mesta volení, ale zmluvne najímaní. Zväčša boli šiesti, no v časoch jarmokov alebo sezónnych prác ich mohlo byť aj viac. Tí plnili v meste aj iné úlohy, najmä roznášanie listov.²⁵ Menovite poznáme z roku 1626 mestského drába Jána, ktorého senát poslal dňa 3. septembra s listom do Bratislavy, aby informoval, že k Trenčínu prišli Nemci od Mansfelda.²⁶

Medzi ďalšie, veľmi dôležité úlohy mestských kapitánov patrilo dohliadanie na protipožiaru ochranu. Každého štvrťroka boli povinní chodiť po jednotlivých domoch v meste a obhliadať, či sú v poriadku komíny, od ktorých hrozila skaza v podobe ohňa.²⁷ Požiar totiž predstavoval jedno z najväčších nebezpečenstiev, najmä v hustej mestskej zástavbe domov. Mesto preto nepodceňovalo túto hrozbu, pretože, ak už požiar v niektorom dome vypukol, popolom zľahla obyčajne veľká časť mesta.

V rovine dohľadu nad poriadkom v meste bolo v jeho kompetencii vyhánanie tulákov z mesta a dohováranie tým, ktorí porušovali nočný pokoj. Na jeho pleciach spočíval aj dohľad nad dodržiavaním verejného poriadku na námestí a v priľahlých uliciach, a to tak v bežný deň, ako i počas trvania trhov a jarmokov. V závažnejších prípadoch previnilcov oznamoval senátu, pretože v moci kapitána nebolo pokutovanie či rozsudzovanie takýchto hriešnikov.²⁸ Sám mohol udeľovať iba malé telesné tresty. Ak delikventov postúpil na súd pred richtára či

²³ Po zvolení do úradu skladal trenčiansky mestský kapitán nasledovnú prísahu, ktorá sa nám dochovala z roku 1579: *Juramentum Capitaneorum. Prizisahan panu Bohu, Otczy, y Synu y Duchu Swatemu, Geho milosti kralowskeg tolik-kez A urzady y obczy Miesta tohto werny(m) a bedliwym byti. Hegtmanskei oppatere westi klicze pod zamku chowal, tje chyba A urzad(n)u wbespeku hegtmanu gnyi(m)u (newy...).* Rano brany Mieszke otwirat, weczer zawirat, warty oppatrne osazet, Sam y z Drabanty nad Mestem straz drzeti, ohnuw warowati, tulaczce noczny do kazne brati, zadne krzwydy wdomich neb wrynku netрпиeti, kazdy cztwrt letho podomych kominy nahlidat, y take na miry peczy westi, czasu pre weczniho na brany dohlidat, spolu zurzade(m) o zachowani Miesta obmysslet, a naprzisahu pamatat, tagnosti miesta nepronasseti, aniz nastawiti, Sskody neb nebespeczenstwi tagiti, nez wrzadu oznamiti wszczko dobre konati, a zle opussczeti, tak mi pan Buoh pomahag. In ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol 1578 – 1585, sign. KN/I-2, rok 1579, s. 43; Porovnaj napríklad prísahu trenčianskeho kapitána s prísahou kapitána Pezinka. HRUBA-LA, Martin - POSPECHOVÁ, Petra – WITTGRÜBER, Peter. *V službách mesta. Z vývoja pezinskej samosprávy v 17. - 19. storočí.* Pezinok : Mestské múzeum Pezinok a mesto Pezinok, 2005, s. 51. ISBN 80-969179-1-9.

²⁴ V Trenčíne boli dve mestské brány, jedna, tzv. Horná brána a druhá, tzv. Dolná brána, alebo tiež Turecká brána. Dolná brána bola relatívne samostatnou obrannou jednotkou s barbakanom a striedňami, dobre vyzbrojená v porovnaní s Hornou bránou, ktorá bola chránená delovou baštou umiestnenou nad ňou na hrade. HABERLANDOVÁ, Helena – ORIŠKO, Štefan. *Mesto Trenčín v 16. - 18. storočí.* In *Pamiatky a príroda*, 1985, č. 6, s. 10.

²⁵ Podobné postavenie a úlohy mestských drábov sú doložené aj z Modry počas 17. storočia. DUCHOŇ, Michal. *Obrana mesta Modry v 17. storočí.* In DANGL, Vojtech-VARGA, J. János. *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 130. e-ISBN 978-80-89523-01-6.

²⁶ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1625 – 1634, nespr., fasc. rok 1626, listina zo dňa 3. septembra 1626.

²⁷ Vývojom protipožiarnej ochrany a domobraneckej organizácie v Banskej Bystrici v 16. - 18. storočí sa zaoberá GRAUS, Igor. *Das Alltagsleben von Neusohl im Spiegel der Städtischen Feuerlöschordnung im 16. - 18. Jahrhundert.* In ČÍCAJ, V. – PICKL, O. (Hrsg.). *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts.* Bratislava: b. v., 1998, s. 135-140.

²⁸ HRTÁNKOVÁ, Valéria. *Mestská správa v Žiline v 17. - 18. storočí.* In BADÍK, Milan (ed.). *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 15, 1985, s. 139.

mestskú radu, v spore vystupoval ako žalobca.²⁹ V záverečnej fáze 17. storočia a plne v 18. storočí túto povinnosť prebral na seba mestský fiškál, ktorý vznášal obvinenie konkrétnej osoby pred mestskou radou, čo dokazuje aj prípad cudzoložstva istej „*Komynarky*“, prejednávaný roku 1689.³⁰

Mestským kapitánom podliehali aj všetci poľní i lesní hájníci, noční strážnici, hlásnici i akíkoľvek sezónni robotníci v meste, do ich kompetencie patrila aj evidencia cudzincov, resp. mal mať prinajmenšom prehľad o cudzích osobách na pôde mesta.³¹ V prípade prechodu cudzieho vojska musel zabezpečiť ubytovanie vojakov v meste, zvyčajne v domoch jednotlivých mešťanov.³²

V účtoch sa dozvedáme aj jednu z ďalších úloh mestských kapitánov. Spolu s richtárom sa mali postarať, aby žatva na mestských poliach prebehla bez problémov a zároveň mali obaja zabezpečiť vysiatie mestského obilia na jar a pred zimou.³³

Kapitáni spočiatku neskladali záverečný účet svojho ročného hospodárenia. Je to pochopiteľné, nakoľko priamo neboli poverovaní výberom daní či dávok, a keďže nedisponovali ani súdnymi kompetenciami, nemali možnosť vyberať súdne pokuty.³⁴ V účtovnej agende Trenčína sa napriek tomu zachovalo niekoľko exemplárov zúčtovania ich ročného hospodárenia. Pochádzajú najmä z druhej polovice 17. storočia, keď boli mestským kapitánom poukazované peniaze od tridsiatnika³⁵ a richtára v súvislosti s opravami hradieb a stupňujúcim sa tureckým nebezpečenstvom. Nazývali sa „*Regestum capitanei*“ a sú pre nás cenné aj preto, že nám slúžia ako ďalší zdroj úloh mestského kapitána. Vo viacerých prípadoch sme si všimli, že ak kapitán podával Regestum, týkal sa iba obdobia pol roka. Polročný register pochádza aj od kapitána Juraja Hablediča z roku 1674, ktorý od tridsiatnika prijal toho roku 136 zlatých a od predchádzajúceho „*hegmana*“, ako sa občas v slovenských písomnostiach kapitán nazýval, 4 zlaté. Výdaje za pol roka vyčísli na 142 zlatých a jeden a pol denára.³⁶ Z toho usudzujeme, že dvaja mestskí kapitáni si rozdelili obdobie roka na dve časti a v zdokladovaní mestských peňazí každý zodpovedal iba za svoje obdobie.

Z roku 1659 sa zachoval register kapitána Daniela Petroviciusa (*Petrovitius*). Dozvedáme sa z neho, že richtár mu poukázal dňa 6. februára 1659 sumu troch zlatých „*na kupovanie dubow k potrebe k mestu*“. Aj napriek tejto malej sume bol kapitán povinný zostaviť prehľad ako peniaze využil v prospech mesta a okrem spomínaných dubových trámov a dosák, ktoré sa kupovali pomerne často na opravu mosta cez Váh, kúpil aj niekoľko kusov železa, iného dreva a zakúpil aj kľúč do jednej z mestských brán.³⁷

Po priamom tureckom nebezpečenstve roku 1663, keď Osmani bezprostredne ohrozovali

²⁹ ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín. Vlastivedná monografia 1*. Bratislava : Alfa, 1993, s. 108.

³⁰ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Svedectvá 1626 – 1700.

³¹ KARLÍKOVÁ-THURZOVÁ, ref. 3, s. 15.

³² HRUBALA, POSPECHOVÁ, WITTGRÜBER, ref. 23, s. 50.

³³ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1632 – 1638, nespr., fascikel ročník 1636.

³⁴ Pezinský mestský kapitán napríklad priamo dohliadal na vyplácanie miezd jemu podriadeným dráhom, strážcom pri bránach a hlásnikom. Zároveň bol povinný skladať účet, v ktorom zdokladoval tieto výdavky. HRUBALA, POSPECHOVÁ, WITTGRÜBER, ref. 23, s. 50.

³⁵ Ide tu o kráľovského tridsiatnika, ktorý mal ešte od čias stredoveku odvádzať sumu 200 zlatých ročne z vybraných peňazí mestu na zvýšenie jeho bezpečnosti a opravu hradieb podľa privilégia Mateja I. z roku 1464. Neskoršie Trenčín toto privilégium konfirmovali aj ďalší panovníci, menovite Ján Zápoľský (1527), Ferdinand I. (1528) i Maximilián II. (1567). BARTL, Július. Obchod Trenčína za feudalizmu do konca 16. storočia. In ŠIŠMIŠ, Milan. *Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava : Alfa, 1985, s. 120.

³⁶ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1674 – 1675, nespr., fascikel roč. 1674.

³⁷ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1659 – 1662, nespr., fascikel roč. 1659.

Trenčín a niekoľko obyvateľov padlo aj do zajatia, boli v nasledujúcich rokoch mestským kapitánom poukazované podstatne väčšie finančné sumy, z ktorých sa zabezpečovali predovšetkým opevňovacie práce. Roku 1668 prijali mestskí kapitáni od richtára a kráľovského tridsiatnika sumu 231 zlatých a 50 denárov.³⁸ Peniaze použili najmä na výplaty robotníkom pracujúcim na fortifikačnom systéme mesta. Celkové výdaje činili 169 zlatých a 33 denárov. Zaujímavé je, že nespotrebované peniaze sa späť nevracali do pokladnice magistrátu, ale prevzali ich v nasledujúcom roku noví mestskí kapitáni, ktorí ich mali použiť v záujme zvýšenia zabezpečenia obranyschopnosti mesta.

Menšie výdavky súviseli aj so samotnou prevádzkou fortifikačných objektov. Roku 1684 kapitán zdokladoval kúpu oleja na masenie zámkov mestských brán, kupoval aj sviečky a knoty od mydlára a nové lano „štranek“ na Dolnú bránu. Nemeckým bubeníkom vyplatil 50 denárov.³⁹

Doklad o vyhotovovaní účtovných registrov kapitánov predmestia sme v účtovnej agende nenašli, možno sa preto nazdávať, že ich kompetencie sa sústredili najmä na zabezpečenie verejného poriadku a protipožiarna ochranu. V časoch vojenského nebezpečenstva mohli organizovať obyvateľov predmestia do bezpečia a podobne.

Popri samotnom opevnení sa kapitáni starali aj o mosty cez Váh, ktoré dávali každoročne opravovať kováčom a tesárom a niet pochýb, že sa starali aj o mestskú zbrojnicu, jej stav ako i vybavenie.⁴⁰

Ak bolo potrebné spísať inventár militárií vo vlastníctve mesta, jeho súpis zabezpečoval v niektorých mestách kapitán spoločne s ďalšími úradnými osobami, najčastejšie dvoma, alebo viacerými senátormi.⁴¹

³⁸ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1666 – 1668, nespr., fascikel roč. 1668.

³⁹ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1684, nespr., register kapitána zo 14. decembra 1684.

⁴⁰ Zachoval sa napríklad inventár mestskej zbrojnice Trenčína z roku 1633, ktorý dokladá, že zbrojnica v tomto období nebola ešte nijak zvlášť vybavená zbraňami, alebo iným vojenským materiálom. Zo zbraní máme doložené štyri kusy úzkeho dlhého dela menšieho kalibra, nazývané tiež švihovnice (*swyhownyce*), päťdesiat hákovnic (*hakownyce*), jeden šerejbunt (*seregbunt*) a jeden obojručný kord. Nachádzalo sa tam aj viac sudov prachu, železných a olovených gúľ a knotov, ale i päť foriem na výrobu gúľ. In ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1632 – 1638, nespr., inventár mestskej zbrojnice z roku 1633; Zmienky o zbraniach (najmä šable a pištole) nachádzame aj v testamentoch trenčianskych mešťanov, ktorí tvorili akúsi domobranu v prípade ohrozenia samotného mesta; Na porovnanie pozri napríklad súpisy zbraní z Bratislavy z roku 1443. Autor komparuje stav s Kolínom nad Rýnom DURDÍK, J. Bratislavský inventár palných zbraní z roku 1443. In *Historie a vojenství*, roč. 4, 1967, s. 573-592; O poznanie lepšie bola vyzbrojená aj mestská zbrojnica Banskej Bystrice roku 1523. Nachádzalo sa v nej viacero chladných zbraní, dostatok pušného prachu, 30 kuší, 17 ručníc, 83 hákovnic a 7 veľkých diel. GRAUS, Igor. Vojnové výdavky a ich dopad na ekonomiku Banskej Bystrice v 16. storočí. In DANGL, Vojtech – VARGA, J. János. *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 65. e-ISBN 978-80-89523-01-6; Spomedzi slobodných kráľovských miest bola, samozrejme, veľmi dobre vyzbrojená aj Bratislava ako hlavné a korunovačné mesto Uhorska. K jej inventárom zo 17. storočia s podrobným prepisom inventára z roku 1611 pozri ORSÁG, ref. 22, s. 79-104.

⁴¹ Roku 1603 vykonali obhliadku zbroje a opevnenia v Bratislave členovia mestskej rady v zložení Rudolf Maurach, mestský kapitán, Juraj Praunszeissen a Krištof Tutzentaler, senátori. Roku 1617 spisovali inventár bratislavskej mestskej zbrojnice Ján Pertinger – mestský kapitán, Ján Knobloch – mestský účtovník a Krištof Pertinger – vicenotár; V Trenčíne, naopak, súpis mestskej zbrojnice roku 1633 vykonali iba štyria senátori: Andrej Silvay, Juraj Demián, Mikuláš Koyš a Andrej Thorány a mestského kapitána Krištofa Zermega k tomuto aktu ani neprizvali. Rozdiel v prístupe môže súvisieť azda s tým, že mestský kapitán v Bratislave bol súčasťou užšej mestskej rady – senátu, kým v Trenčíne súčasťou senátu mestský kapitán nebol, pravda, ak nešlo priamo o senátora.

Postavenie kapitánov v meste a mestskej správe

Dnes nemožno pochybovať o pomerne významnom postavení kapitána v správe slobodných kráľovských miest. Napríklad v Modre, ale i v iných mestách, v rámci hierarchie mestských hodnostárov stál na dôležitom mieste, volený bol hneď po richtárovi a mešťanostovi.⁴² V Trnave už v druhej polovici 16. storočia máme doklad, že funkcia mestského kapitána bola jednou z troch najvýznamnejších v rámci trnavského magistrátu.⁴³ Dokladom je jeho činnosť na poli obrany, protipožiarnej ochrany, dodržiavania verejného poriadku a ďalších verejnoprospešných činností. V Trenčíne ale mestský kapitán až takéto prestížne postavenie nepožíval, pretože tamojšia samospráva mala viacero odlišných prvkov, ktoré ju robili špecifickou. Na tomto mieste nie je potrebné sa o celej šírke tejto problematiky podrobnejšie rozpisovať, spomenieme len, že počas 17. storočia tu absentovali napríklad takí významní funkcionári, akými boli mešťanosta (*magister civium*, *Bürgermeister*), či tribún ľudu (*tribunus plebis*), a vo vzťahu k mestským kapitánom treba uviesť, že tí neboli členmi vnútornej mestskej rady automaticky, ako tomu bolo vo viacerých okolitých mestách. Napojenie na senát malo byť zabezpečené iba prostredníctvom jedného z kapitánov mesta a ďalšieho kapitána predmestia, no ako je nám už z vyššie uvedeného textu zrejmé, tento úzus sa často nedodržiaval.

Služby mestských kapitánov si mesto cenilo a pomerne dobre honorovalo. Zachovali sa viaceré výkazy plátov trenčianskych mestských zamestancov, v ktorých kapitán figuruje medzi poprednými mestskými predstaviteľmi. Jeho funkcia bola finančne honorovaná od 90. rokov 16. storočia,⁴⁴ výška odmeny sa počas 17. storočia postupne menila. V roku 1639 je zaznamenaný plat dvoch mestských kapitánov spoločne vo výške 24 zlatých.⁴⁵ Totožnú sumu máme doloženú aj v roku 1652, a tu sa spomína aj plat dvoch predmestských kapitánov, ktorý predstavoval polovicu, teda 12 zlatých pre oboch spoločne.⁴⁶ Krátko nato, roku 1659, sa mestským kapitánom plat vyšplhal na sumu 40 zlatých. V porovnaní s inými poprednými funkcionármi (richtár, notár, kapitáni predmestia, komorník) sa plat zvýšil iba kapitánom, všetci ostatní zostali na pôvodnej úrovni. Je možné, že táto skutočnosť súvisela so zvýšenou činnosťou v oblasti zabezpečenia protitureckej obrany, čo sa následne mohlo premietnuť aj v navýšení platu. Ďalšie zvýšenie platu sme zaznamenali roku 1667 (50 zlatých).⁴⁷ Plat dvoch kapitánov predmestia neprekročil v 17. storočí v Trenčíne sumu 20 zlatých.

Rozdiel bol aj v tom, kto poukazoval financie na vyplácanie plátov. Kým richtára, notára, kapitánov, fiškála a komorníka, teda popredných predstaviteľov mestskej samosprávy, vyplácal z príjmov mesta sám komorník, nižší funkcionári ako kapitáni predmestia, ministeriál, fizierníci, výberca mostných poplatkov atď. boli vyplácaní fizierníkmi z dôchodkov plynúcich zo šenkovania vína a predaja mestského piva.⁴⁸ Podľa výšky platu sa kapitáni mesta

⁴² DUCHOŇ, ref. 25, s. 129.

⁴³ Roku 1560 predložil trnavskému magistrátu Ján Otthay súpis majetku po svojich rodičoch a adresuje ho richtárovi, mestskému kapitánovi a senátorom „*Mudry, opatrný pany, pane rychtary a pane heytmane a pany myli.*“ Zároveň by to mohlo naznačovať zaangažovanosť tamojšieho kapitána na riešení majetkovo-právnych záležitostí miestnych mešťanov. ŠIMONČIČ, Jozef. Slovenské testamety a inventáre z Trnavy z druhej polovice 16. storočia. In PÁL, Ladislav (ed.). *Západné Slovensko. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1976, s. 76, listina č. 7.

⁴⁴ KARLÍKOVÁ-THURZOVÁ, ref. 3, s. 14; Pozri aj tabuľku plátov mestských zamestnancov Trenčína ZREBENÝ, Alexander. Príspevok k dejinám Trenčína v 16. - 17. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 16, 1971, s. 252.

⁴⁵ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1639 – 1644, nespr., fascikel roč. 1639.

⁴⁶ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1650 – 1653, nespr., fascikel roč. 1652.

⁴⁷ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1666 – 1668, nespr., fascikel roč. 1667.

⁴⁸ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1678 – 1679, nespr., fascikel roč. 1678.

zarad'ovali medzi piatich najlepšie platených mestských úradníkov. Je teda zjavné, že popri významnom postavení mohli predstavovať pri obsadzovaní tohto úradu dostatočnú motiváciu aj materiálne benefity prislúchajúce k úradu kapitána.

V niektorých mestách sa kapitán priamo podieľal na správe mesta, ako napríklad v Bratislave, kde bol súčasťou mestskej rady s právom hlasovania.⁴⁹ Z Trenčína sme nenašli priamy doklad o tom, že by kapitáni mali právo zasadať v mestskej rade a hlasovať o jej ustanoveniach, samozrejme, okrem tých, ktorí boli zároveň aj senátormi. Isté je, ako sme už vyššie naznačili, že zasadnutí sa zúčastňovali ako žalobcovia vo veciach priestupkov mešťanov.

V priebehu rokov 1600 – 1699 sme v Trenčíne identifikovali dovedna 199 kapitánov (pozri tabuľku č. 1). Naša pozornosť sa sústredila aj na zistenie, koľkí z celkového počtu mestských kapitánov v skúmanom období zastávali súčasne aj funkciu v senáte. Pomer je približne 50 : 50, teda každý druhý kapitán vo vnútornom meste zároveň vystupoval aj vo funkcii senátora, čo by navonok mohlo pôsobiť ako vyvážený pomer medzi kapitánmi, ktorí vzišli z vnútornej a vonkajšej mestskej rady. Zaujímavejšie je však sledovať tieto počty po decéniách, kde sú už zjavné rozdiely ako dôsledok vnútorných, ako i vonkajších činiteľov.

Pri predmestských kapitánoch iba poznamenávame, že funkcia nebola až taká prestížna, a záujem o ňu bol v radoch senátorov viac-menej ojedinelý.

Tab. č. 1 <i>Prehľad počtu mestských kapitánov Trenčína po decéniách</i>		
Roky	Počet kapitánov	Z toho senátorov
1600 – 1609	22	9
1610 – 1619	25	3
1620 – 1629	17	7
1630 – 1639	18	10
1640 – 1649	20	14
1650 – 1659	20	18
1660 – 1669	21	15
1670 – 1679	20	8
1680 – 1689	18	11
1690 – 1699	18	2
100	199	97

⁴⁹ FEDERMAYER, Pôvod, ref. 2, s. 177-178.

Príloha č. 1 Prehľad kapitánov slobodného kráľovského mesta Trenčína v rokoch 1600 – 1699⁵⁰			
Rok	Kapitáni	Rok	Kapitáni
1600	Wolfgang Jakáč (<i>Iakacz</i>)	1650	Juraj Melko (<i>Melko</i>) Andrej Černey (<i>Cherney</i>)
1601	Juraj Lyndeman (<i>Lyndeman</i>) Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>) Ján Jesenský (<i>Jazzensky</i>) Václav Sibenherc (<i>Zybnhercz</i>)	1651	Michael Šelméci (<i>Schelmecy</i>) Štefan Ďurďovianský (<i>Gyorgiowansky</i>)
1602	Ján Remenár (<i>Remenar</i>) Václav Siebenhercz (<i>Siebenhercz</i>) Ján Jesenský (<i>Jessensky</i>) Peter Platnier (<i>Platnier</i>)	1652	Michael Šelméci (<i>Schelmetzey</i>) Štefan Ďurďovianský (<i>Giurgiowansky</i>)
1603	Juraj Lyndeman (<i>Lyndeman</i>)	1653	Juraj Melko (<i>Melko</i>) Michael Šelméci (<i>Schelmeczey</i>)
1604	Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>)	1654	Juraj Melko (<i>Melko</i>) Michael Šelméci (<i>Schelmeczey</i>)
1605	Juraj Lyndeman (<i>Lindeman</i>)	1655	Štefan Ďurďovianský (<i>Gyurgiowansky</i>) Ján Taus (<i>Taus</i>)
1606	Ján Čerňanský (<i>Czernansky</i>) Peter Platnier (<i>Platnier</i>) Mikuláš Ozorovský (<i>Ozorowsky</i>) Adam Hrkútay (<i>Hrkwtay</i>) ⁵¹	1656	Andrej Kubranský (<i>Kubransky</i>) Daniel Petrovicius (<i>Petrovicius</i>)
1607	Martin Novosad (<i>Nowosad</i>)	1657	Michael Šelméci (<i>Selmecei</i>) Ján Bobocký (<i>Bobotski</i>)
1608	Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>)	1658	Michael Šelméci (<i>Schelmeczi</i>) Ján Bobocký (<i>Bobotski</i>)
1609	Matej Horváth (<i>Croata</i>) Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>) Daniel Černey (<i>Czernei</i>) Peter Platnier (<i>Platnier</i>)	1659	Daniel Petrovicius (<i>Petroviczius</i>) Michael Šelméci (<i>Schelmeczy</i>)
1610	Daniel Černey (<i>Czerney</i>) Juraj Mastihlávka (<i>Mastihlawka</i>) Juraj Andris (<i>Andris</i>) Andrej Silvay (<i>Slywon</i>)	1660	Daniel Petrovicius (<i>Petroviczius</i>) Michael Šelméci (<i>Schelmeczy</i>)

⁵⁰ Archontologický prehľad vytvorený na základe údajov získaných z obnovovacích zasadnutí mestskej rady, konaných zvyčajne 27. decembra predchádzajúci rok a každoročne zapisovaných do mestských protokolov. Kapitán uvedený v našej tabuľke, ktorý svoju funkciu reálne vykonával napríklad v roku 1600, bol do nej zvolený na reštaurácii konanej dňa 27. decembra 1599.

⁵¹ Roku 1604 sa v zozname funkcionárov v mestskom protokole spätne spomína, že zomrel roku 1606. In ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Protokol z roku 1604, sk. 4, sign. KN/I-13, funkcionári na rok 1604.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

1611	Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>)	1661	Ján Zahronský (<i>Zahronsky</i>) Štefan Demián (<i>Demian</i>)
1612	Matej Horváth (<i>Chorwat</i>) Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>) Daniel Černey (<i>Czerney</i>) Juraj Andris (<i>Andris</i>)	1662	Andrej Portitoris (<i>Portitoris</i>) Štefan Demián (<i>Demjan</i>)
1613	Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>) Mikuláš Mako (<i>Makowy</i>) Matej Horváth (<i>Croata</i>) Daniel Černey (<i>Czerney</i>)	1663	Daniel Petrovicius (<i>Petrovicius</i>) Ján Bobocký (<i>Bobotszky</i>) ⁵² Štefan Demián (<i>Demjan</i>) ⁵³
1614	Juraj Lyndeman (<i>Lindeman</i>) Daniel Černey (<i>Czerney</i>)	1664	Štefan Demián (<i>Demjan</i>) Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiezoldt</i>)
1615	Daniel Černey (<i>Czerney</i>) Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>)	1665	Štefan Demián (<i>Demjan</i>) Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczodt</i>)
1616	Juraj Andris (<i>Andris</i>) Andrej Thorány (<i>Thorany</i>)	1666	Daniel Petrovicius (<i>Petrovicius</i>) Jakub Bohuš (<i>Bohuss</i>)
1617	Krištof Zermeg (<i>Zermeghy</i>) Juraj Silvay (<i>Sliwon</i>)	1667	Štefan Demián (<i>Demjan</i>) Štefan Omasta (<i>Omasta</i>)
1618	Juraj Hodoši (<i>Hodossy</i>) Krištof Zermeg (<i>Zermegh</i>)	1668	Štefan Demián (<i>Demian</i>) Štefan Dubravius (<i>Dubravius</i>)
1619	Mikuláš Koyš (<i>Kogiss</i>) Mikuláš Zlatovský (<i>Zlatowsky</i>)	1669	Štefan Demián (<i>Demian</i>) Štefan Dubravius (<i>Dubravius</i>)
1620	Juraj Andris (<i>Andris</i>) Mikuláš Koyš (<i>Kois</i>)	1670	Štefan Demián (<i>Demjan</i>) Ján Baroš (<i>Baross</i>)
1621	Krištof Zermeg (<i>Zermegh</i>) Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>)	1671	Ján Baroš (<i>Baross</i>) Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczoldt</i>)
1622	Krištof Zermeg (<i>Zermegh</i>) Mikuláš Koyš (<i>Kogiss</i>)	1672	Ján Baroš (<i>Baross</i>) Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiezoldt</i>)
1623	Andrej Thorány (<i>Thorany</i>)	1673	Ján Baroš (<i>Baross</i>) Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczoldt</i>)
1624	Mikuláš Koyš (<i>Kogiss</i>) Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>)	1674	Juraj Habelič (<i>Habelicz</i>) ⁵⁴ Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczoldt</i>)
1625	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>)	1675	Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiezoldt</i>) Štefan Omasta (<i>Omasztha</i>)
1626	Andrej Thorány (<i>Thorany</i>) Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>)	1676	Ján Fridrich Hiezold (<i>Hytzoldt</i>) Andrej Dudovič (<i>Dudovicz</i>)

⁵⁴ V roku 1674 bol aj senátor a inšpektor jatiek, zomrel (bol pochovaný) v Trenčíne dňa 4. novembra 1674. In ŠA BA, f. Zbierka cirkevných matrik (ďalej ZCM), rímsko-katolícke matriky Trenčína (ďalej r.k. Trenčín) zomretí 1672 - 1725, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 2359, s. 613.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

1627	Andrej Thorány (<i>Thorany</i>)	1677	Gašpar Putanec (<i>Putanicz</i>) Ján Tomašovič (<i>Tomasovicz</i>)
1628	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>) Ján Kéry (<i>Kőry</i>)	1678	Žigmund Maršovský (<i>Marsowsky</i>) Ján Pragay (<i>Pragay</i>)
1629	Krištof Zermeg (<i>Zermegh</i>) Ján Kéry (<i>Kőry</i>)	1679	Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczoli</i>) Jakub Pragay (<i>Pragay</i>)
1630	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>) Ján Kéry (<i>Kőry</i>)	1680	Ján Fridrich Hiezold (<i>Hiczoli</i>) Zachariáš Sivý (<i>Szívý</i>)
1631	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>) Ján Kéry (<i>Kőry</i>)	1681	Ján Kürthy (<i>Kurthy</i>) Štefan Demián mladší (<i>Demian</i>)
1632	Ján Kéry (<i>Kőry</i>) Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>)	1682	Ján Sádecký (<i>Szadeczky</i>) Ján Kürthy (<i>Keörthy</i>)
1633	Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>)	1683	Ján Tomašovič (<i>Tomassovicz</i>) Ján Kürthy (<i>Kürthy</i>)
1634	Mikuláš Koyš (<i>Koyss</i>) Ján Kéry (<i>Kőry</i>)	1684	Jakub Bohuš (<i>Bohus</i>) František Šarkaházy (<i>Szarkahazy</i>)
1635	Mikuláš Koyš (<i>Koisz</i>) Ján Kéry (<i>Keri</i>)	1685	František Šarkaházy (<i>Szarkahazy</i>) Štefan Omasta (<i>Omasztha</i>)
1636	Mikuláš Koyš (<i>Koyss</i>)	1686	František Šarkaházy (<i>Szarkahazy</i>) Štefan Omasta (<i>Omasztha</i>)
1637	Mikuláš Koyš (<i>Koyss</i>) Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>)	1687	Štefan Omasta (<i>Omaszta</i>) František Šarkaházy (<i>Szarkahazy</i>)
1638	Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>) Mikuláš Koyš (<i>Kois</i>)	1688	Štefan Omasta (<i>Omasztha</i>)
1639	Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>) Juraj Melko (<i>Melko</i>)	1689	František Šarkaházy (<i>Szarkahazy</i>)
1640	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>) Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>)	1690	Ján Šelméci (<i>Tchelmeczy</i>) Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>)
1641	Mikuláš Koyš (<i>Koyss</i>) Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>)	1691	Ján Šelméci (<i>Schelmeczy</i>) Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>)
1642	Juraj Melko (<i>Melko</i>) Andrej Černey (<i>Cherney</i>)	1692	Štefan Demián (<i>Demian</i>) Pavol Bohuš (<i>Bohuss</i>)
1643	Juraj Kenešey (<i>Kenessey</i>) ⁵⁵ Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>)	1693	Mikuláš Halácy (<i>Halacsi</i>)

⁵⁵ Zomrel dňa 4. apríla 1643 a bol zároveň aj senátor. Na jeho senátorské miesto bol dňa 10. apríla 1643 zvolený Juraj Silvay (*Szyhway*). In ŠA BA, pob TN, f. MG TN, Protokol z rokov 1637-1643, šk. 8, sign. KN/I-28, funkcionári na rok 1643.

1644	Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>) Juraj Melko (<i>Melko</i>)	1694	Mikuláš Halácy (<i>Halacsy</i>) Adam Pačmedey (<i>Pacsmegyey</i>)
1645	Krištof Zermeg (<i>Szermegh</i>) Mikuláš Zongor (<i>Zongor</i>)	1695	Ján Šelméci (<i>Selmeczy</i>) Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>)
1646	Daniel Petrovicius (<i>Petrovicius</i>) Michael Šelméci (<i>Selmeczy</i>)	1696	Ján Halácy (<i>Halaczy</i>) Adam Pačmedey (<i>Bacsmegyey</i>)
1647	Juraj Melko (<i>Melkius</i>) Ján Hodikius (<i>Hodikius</i>)	1697	Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>) Adam Bačmedey (<i>Bacsmegyey</i>)
1648	Ján Hodikius (<i>Hodikius</i>) Andrej Lerney (<i>Lernei</i>)	1698	Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>)
1649	Michael Šelméci (<i>Schelmecy</i>) Juraj Melko (<i>Melko</i>)	1699	Martin Ladislaides (<i>Ladislaides</i>) Andrej Vrecko (<i>Vreczko</i>)

**Príloha č. 2. Inventár mestskej zbrojnice, Dolnej a Hornej mestskej brány
v Trenčíne z roku 1657⁵⁶**

In Armamentario

<i>Moszny glob</i> No. 1	<i>Čzep do walow</i> No. 1
<i>Železny glob</i> No. 1	<i>Ruky stare na hodiny</i> No. 2
<i>Plechy</i> No. 2	<i>Czkla dluhe</i> No. 2
<i>Prachu sudkow plnich</i> No. 3	<i>Czklo male</i> No. 1
<i>Prachu sudek maly</i> No. 1	<i>Sserek bonto na kolečkach</i> No. 3
<i>Sudek gedlowy wic než polowicz</i>	<i>Tarasky železne</i> No. 3
<i>Sanitry pol diesky</i>	<i>Taraska mosazna</i> No. 1
<i>Smoly ziwicoweg kus</i>	<i>Knotow zwasky</i> No. 2
<i>Smoly dieska</i> No. 1	<i>Cinrun</i> No. 1

⁵⁶ ŠA BA, pob. TN, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1654 – 1658, fasc. ročník 1657, nespr; Vyhotovením inventára boli dňa 9. marca 1657 poverené nasledovné „úradné“ osoby: Štefan Ďurďovianský (*Gyorgovjanszky*), senátor Trenčína; Andrej Kubranský (*Kubransky*), senátor Trenčína; Adam Fabián (*Fabian*), senátor Trenčína; Štefan Demián (*Demian*), člen širšej mestskej rady v Trenčíne (*electi*); a Andrej Mercatoris (*Mercatoris*), ministeriál Trenčína.

<i>Sirky w diesce malo na dne</i>	<i>Dardičzek</i> No. 40
<i>Gulek w prziczinku welkich y malich</i>	<i>Kolečzka okowane pod klientku</i> No. 4
<i>Děbanky na hromade</i>	<i>Polhaky</i> No. 4
<i>Olowa kusy</i>	<i>Formy na gulky</i> No. 3
<i>Halky z plechom</i> No. 4	<i>Hlawne z sserek bonto</i> No. 2
<i>Sskridly hlinenneg</i> No. 40	<i>Hak co se slezage zatahugi</i>
<i>Haky smolne</i> No. 3	<i>Kladiwo železne perlik</i>

Na Dolny Brane

<i>Hakownicz</i> No. 34	<i>Halapart</i> No. 17
<i>Polamane hakownicze</i> No. 2	<i>Item halaparta gedna w Ulicy</i>
<i>Musketow</i> No. 35	<i>Zastawa</i> No. 1
<i>Pantalirow k musketom</i> No. 16	<i>Lampas</i> No. 1
<i>Zamkow</i> No. 6	<i>Buben</i> No. 1
<i>Zamek na formy</i> No. 1	<i>Kopiatok</i> No. 1
<i>Železny kuol</i> No. 1	<i>Haky</i> No. 3
<i>Lopata okowana</i> No. 1	

Na Horny Brane

<i>Halaparty</i> No. 2	<i>Desek gedlowich</i> No. -
<i>Muskety</i> No. 3	<i>Hakownicz</i> No. 19
<i>Zamkow</i> No. 5	<i>Desek bukowich</i> No. 99
<i>Sswangi</i> No. 2	<i>Puta</i> No. 4
<i>Powras ze sswangu kupeny A(nn)o 1655</i>	<i>Slezage čtiry ktere ma wratity p. Černyska</i>
<i>I(te)m powras druhy mensy toho roku kupeny</i>	<i>Čžlny</i> No. 2
<i>Trety powras na osem sach kupeny 1656</i>	<i>Hak z kterim se slezage zatahugi</i>
<i>Čžtwrty powras na sedem sach kupeny 1657</i>	

P. BRINDZA: DIE STADTKAPITÄNE VON TRENTSCHIN IM ZEITALTER DER STÄNDEAUFGÄNGE

Schon die ältesten schriftlichen Einträge zur Geschichte der Stadtverwaltung legen ein Zeugnis davon, dass der Kapitän zum festen und unverzichtbaren Bestandteil der Stadt gehörte. Auch zu turbulenten Zeiten der Ständeaufstände und der osmanischen Bedrohung vom Süden war es nicht anders, man darf sogar die These wagen, dass gerade zu jener Zeit der Stadtkapitän noch zusätzlich an Bedeutung gewonnen hatte. Die Stellung, Kompetenzen, und die eigentlichen Umstände der Wahl des Stadtkapitäns veränderten sich im Laufe der Jahre infolge der internen Bedürfnisse der Stadt, gegebenenfalls wurden sie den äußeren Faktoren (politische Lage usw.) angepasst. Bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts war die genaue Zahl der Stadtkapitäne noch nicht festgelegt. Zunächst trugen dieses Amt bis zu vier Personen gleichzeitig, in anderen Fällen wurde nur einer der Bürger in dieses Amt gewählt. Im zweiten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts kam es zur Festlegung von allgemein gültigen Regeln: zwei Kapitäne wurden für die Innenstadt und weitere zwei Kapitäne für die vorstädtischen Bezirke gewählt. Ebenfalls wurden feste Regeln für den Wahlschlüssel verabschiedet; jeweils einer der Kapitäne der Innenstadt und ein Kapitän der Vorstadt waren gleichzeitig Mitglieder des Senats, die restlichen zwei Kapitäne wurden aus dem Kreis der Mitglieder des äußeren Stadtrates gewählt. Diese Regel wurde jedoch oftmals gebrochen. Erst nach der Unterdrückung der Magnatenbewegung am Anfang der 1670er Jahre kam es zu einer grundsätzlichen Veränderung, als vornehmlich Personen des katholischen Glaubens in das Amt des Stadtkapitäns vereidigt werden sollten. Der Autor des vorliegenden Beitrags konnte dies anhand der eingetragenen Namen und der beträchtlich sinkenden Zahl der Senatoren in letzten Viertel des 17. Jahrhunderts feststellen, die in dieses Amt gewählt wurden. Die Befunde werden in einer übersichtlichen Tabelle eingetragen, die das gegenseitige Verhältnis der Stadtkapitäne aus den Reihen der Senatsmitglieder und denen, die erst in den letzten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts in das Amt gewählt worden sind. Der Verfasser der vorliegenden Studie war bemüht, neue Erkenntnisse bezogen auf die Stellung und Kompetenzen der Stadtkapitäne zu präsentieren, die in der bisherigen Literatur nicht veröffentlicht worden sind. Hierbei wurden regionale Besonderheiten beachtet. Die Unterschiede betreffend Stellung und Kompetenzen von Stadtkapitänen in den einzelnen, in den Vergleich gezogenen Städte, waren sehr deutlich. Soweit es anhand der zur Verfügung stehenden Quellen möglich war, wurden die Angaben mit Daten aus anderen Städten verglichen, um ein möglichst komplettes, vielschichtiges Bild bestehend aus gemeinsamen Zügen, bzw. deutlichen Unterschieden zwischen den Stadtkapitänen in den einzelnen königlichen Freistädten zu schaffen. Darüber hinaus wurden auch die jeweiligen Tätigkeiten und Pflichten charakterisiert, die das Amt des Stadtkapitäns mit sich trug und die der Stadtkapitän zu gewährleisten hatte. Des Weiteren werden im Beitrag auch Forschungen betreffend das Jahreseinkommen der Stadtkapitäne, die Einnahmen der Stadt, aus denen der Gehalt des Stadtkapitäns gezahlt wurde, und die Höhe des Einkommens im Laufe des 17. Jahrhunderts veröffentlicht. Ins Visier genommen werden ebenfalls die Beziehungen des Stadtkapitäns, und zwar zum einen mit seinen Vorgesetzten, und zum anderen mit seinen Untergeordneten.

ČESKOSLOVENSKO A VOJENSKO-POLITICKÉ ASPEKTY UVOĽŇOVANIA MEDZINÁRODNÉHO NAPÄTIA V EURÓPE V DRUHEJ POLOVICI 80. ROKOV (2. ČASŤ)

IGOR BAKA

BAKA, I.: Czechoslovakia and Military-Political Aspects of the Release of International Tensions in Europe in the Second half of the 1980's (Part 2.). *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 44-66, Bratislava.

Thematically, the study is the follow-up to the homonymic Part 1. It analyses the military and safety issues mostly of 1989, focused on: response in the Czechoslovak People's Army (ČSLA) to reducing the number of troops; explains the sufficient defence doctrine, paying considerable attention to the proposals for reorganizing the Warsaw Pact and authorities thereof, especially the proposal to implement a variation of command of the Warsaw Pact rotating the main command including generals of other than Russian origin. Such proposal was submitted by the representatives of Romania. The reorganization failed to be implemented due to opposition of the other member states, especially the USSR. The main part of the study is dealing with the three rounds of discussions at the Vienna meeting, the Conference on Security and Cooperation in Europe. On the basis of original sources, the author analyses the questions negotiated and conclusions on reducing the number of conventional weapons including how this process has affected Czechoslovakia.

Military History. Czechoslovakia. Military- Political Changes in the Second half of the 1980's.

Redukcia ozbrojených síl Československej ľudovej armády (ČSLA), ohlásená ako súčasť odzbrojovacej iniciatívy ZSSR na začiatku roka 1989, našla pomerne veľký ohlas v masovo-komunikačných prostriedkoch. Samotný minister národnej obrany armádny generál. Milán Václavík zhrnul opatrenia v ČSLA počas vystúpenia na zhromaždení jej vedúcich funkcionárov dňa 21. februára 1989 nasledujúcim vyjadrením: „...*V prípade ČSSR máme konkrétne na mysli takovú úroveň našich ozbrojených síl, ktorá je nutná k spoľahlivému zabezpečeniu obrany republiky pri maximálnej efektívnosti a s čo najnižšími nákladmi. Míra této dostatečnosti musí odpovídat vojenským možnostem NATO a bude se snižovat úměrně jejich omezování.*“ Zdôraznil tiež význam, ktorý sa mal prikladať príprave dokumentu „Vojenská doktrína ČSSR“, ktorý mal vychádzať z požiadaviek berlínskeho (1987) a varšavského (1988) zasadania Politického poradného výboru (PPV) členských štátov Varšavskej zmluvy.¹

¹ Vojenský ústredný archív (VÚA) – Správni archív (SA) Praha, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) – Kancelária

Hlavná politická správa (HPS), samozrejme, intenzívne sledovala nálady v armáde po zverejnení rozhodnutia Rady obrany štátu. Ešte 27. januára vo večerných hodinách zaslala všetkým priamo riadeným politickým orgánom fonogram, aby prijali bezprostredné opatrenia v ideovo-výchovnej práci na objasnenie jej rozhodnutia. Na základe vyhodnotenia správ o ohlase, ktorý pripravované zmeny v armáde vyvolali, HPS konštatovala, že ich prijatie bolo očakávané a v konečnom dôsledku pozitívne privítané. Objavili sa však aj hlasy, ktoré vyjadrovali pochybnosti, či NATO bude „*pozitívne reagovať na tieto naše jednostranné opatrenia*“. Kladne mal byť hodnotený tiež fakt, že rozhodnutie o znížení ČSLA „*vzalo vítr z plachet organizátorom protisocialistických akcií*“. Prijaté opatrenia však vyvolávali určité obavy z možného poklesu záujmu o službu v armáde, o jej perspektívnosť, tiež o udržanie úrovne sociálneho zabezpečenia vojakov. Otázky týkajúce sa znižovania počtov veliteľského zboru vyvolávali obavy u vojakov z povolania z predčasného prepustenia. Na vojenských školách sa v tejto súvislosti objavil strach z poklesu záujmu o službu v armáde. Vo Vojenskej akadémii Antonína Zápotockého v Brne a Vysokej vojenskej škole pozemného vojska vo Vyškove na Morave sa polemizovalo o osude katedier tankového zamerania. Vo Vojenskom učilišti v Martine sa zase šírili fámy o jeho zrušení. Medzi vojakmi základnej vojenskej služby sa v tejto súvislosti objavili otázky, či nedôjde k skráteniu vojenskej základnej služby, prípadne k rozšíreniu náhradnej služby, či je možné žiadať o zaradenie k stavebným jednotkám a poberať za tých okolností riadny funkčný plat.

V tejto súvislosti je zaujímavá skutočnosť, že o diferenciách v názoroch a postojoch občianskej verejnosti k predmetným zmenám v armáde informovali aj oznamovacie prostriedky, a to vo viac či menej v necenzúrovanej podobe.² Samozrejme, nešlo o svojvoľné, nikým neusmerňované opatrenia, alebo ktoré by boli prejavom plurality názorov. Inštrukcie, ktoré novinári v tomto smere obdržali, mali byť skôr dôkazom, že aj v armáde sa aplikujú heslá *perestrojka a glasnosť*.

Metódy politickej agitácie sa totiž ani v „uvoľnených“ pomeroch nezmenili. Uvedené sporné otázky mali byť účinnou formou objasňované tak v radoch vojenskej, ale aj civilnej verejnosti. Náčelník HPS ČSLA generálplukovník Jaroslav Klícha bol v tomto smere inštruovaný priamo ministrom národnej obrany už 31. januára. V tejto súvislosti mala HPS ovplyvniť aj činnosť redaktorov televízie, rozhlasu, novín a časopisov pri sondovaní a oznamovaní názorov občanov. Tí sa mali, podľa ministra Václavíka, zamerať na dobovú politiku štátov NATO, „*ktelé na naše opatření nereagují pozitivně*“.³ Konkrétne inštrukcie od ministra obdržal aj náčelník generálneho štábu genplk. Miroslav Vacek, ktorý mal k objasneniu jednotlivých otázok a problémov zvolať tlačovú konferenciu, zorganizovať televíznu besedu a využiť tiež ďalšie možnosti v oznamovacích prostriedkoch.⁴ V médiách pritom Vacek otvorene prezentoval aj konkrétne údaje na dokumentovanie zmien, ktoré armádu čakali. Možno konštatovať, že tento prístup bol v ostrom kontraste s dovtedajšou bežnou praxou pri komunikácii s médiami v podmienkach totalitného režimu.

ministra (KM) – 1988, škatuľa (ďalej šk.) 33, k číslu jednaciemu (č.j.) 060272-84, vystúpenie ministra národnej obrany ČSSR na zhromaždení vedúcich funkcionárov 21. 2. 1989.

² Obrana lidu, 1. 2. 1989, č. 23, s. 1, Chceme uspeť čo najlépe; s. 1, 2, Čs. iniciatíva stredem zájmu.

³ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1988, šk. 33, č.j. 060340-84, list Václavíka Klíchovi z 31. 1. 1989.

⁴ Tamže.

Počas tlačovej besedy pritom Vacek informoval, že v súlade s decembrovým vyhlásením sovietskeho lídra Michaila Gorbačova na pôde OSN dôjde v roku 1989 k stiahnutiu z ČSSR spolu 1 500 sovietskych vojakov, 192 tankov a 20 bojových lietadiel Sovietskej armády. Dovedna malo ísť o 4 samostatné sovietske útvary – úderný výsadkový prápor, ženijný prápor, prápor chemickej ochrany, automobilový prápor. Tento proces mal pokračovať aj v roku 1990, keď mala byť stiahnutá celá sovietska tanková divízia (3 800 vojakov, 516 tankov). Ostatné zväzky mali byť reorganizované v snahe posilniť ich obranný charakter, čo predpokladalo redukcii počtu tankovej techniky v tankových divíziách o 20 % a v motostreleckých divíziách o 40 %.⁵

V mediálnej oblasti sa pomerne veľká pozornosť venovala doktrinárnym otázkam a vysvetľovaniu teórie „dostatočnosti obrannej sily“, ktorá mala byť prejavom „nového politického myslenia“. V tejto súvislosti sa otvorene priznávalo, že „úsilí o zvyšovanie úrovně vojenské sily států ztrácí politický smysl, neboť nelze vytvořit takovou vojenskou sílu, která by zaručila vítězství ve válce nebo zabezpečila vojenskou převahu umožňující diktovat druhé straně politické podmínky“. Naopak, zdôrazňovalo sa, že čím je vojenská sila štátu vyššia, „tím labilnější je jejich bezpečnost, tím nespolehlivější je bezpečnost jednotlivých koalic a tím vyšší je nebezpečí vzniku totální katastrofy“. Dôležitú úlohu pri utváraní koncepcie dostatočnej obrany mali hrať vojenko-ekonomické podmienky. Mali preto nastať zásadné zmeny v rozvoji ekonomik socialistických štátov, ponímané ako nevyhnutné na udržanie rovnováhy s vojenkou silou štátov NATO. Doktrína dostatočnej obrany sa nemala chápať ako proces jednostranného odzbrojovania, ale výsledok politického dialógu medzi štátmi Varšavskej zmluvy a štátmi NATO.⁶ Západné štáty sa však podľa oficiálnej propagandy naďalej aj v tomto období riadili doktrínou pružnej reakcie „jejíž základ tvoří koncepce prvního jaderného úderu“.⁷ Propaganda tak naďalej vytvárala demagogický obraz nepriateľa usilujúceho sa o vojenské zničenie „socialistického spoločenstva“ za každú cenu.

Šikovne však zamlčovala skutočnosť, že ani v podmienkach novej „obrannej“ doktríny sa ČSLA nevzdala možnosti protiofenzívy na nepriateľské územie (v konečnom dôsledku to výstižne dokazujú jej vlastné operačné plány). Tá mala nasledovať ako pokračovanie úspešne zvládnutej obrannej operácie a po vytlačení agresora mimo vlastného teritória.⁸ Tu treba zopakovať, že zásady vedenia boja na strane armád NATO boli v tomto smere podobné a premietali sa aj do operačných plánov v 80. rokoch. Aj tu sa vychádzalo z premisy, že hlavným druhom bojovej činnosti je útok. To znamená, že po obrannej fáze mal nasledovať prechod do útoku a prenesenie bojovej činnosti na územie agresora. Naďalej sa totiž zdôrazňovala potreba získať strategickú iniciatívu, ktorá predpokladala, že po odvrátení agresie bude nasledovať protiútok do hĺbky nepriateľského územia s cieľom dosiahnutia konečného víťazstva.

⁵ Obrana lidu, 4. 2. 1989, s. 1, 7, první kroky k pásmu důvěry. Ako prvý ČSSR opustil v apríli 1989 vzdušný výsadkový prápor z posádky Oremov Laz vo výcvikovom priestore Lešť. V máji 1989 prebehol odsun samostatného automobilného práporu a v júni samostatného ženijného práporu z Olomouca. Ako posledný odišiel samostatný prápor chemickej ochrany. Bližšie www.armada.vojenství.cz/povalecna/sovjet_vojaska/3.htm; Obrana lidu, 16. 5. 1989, Československo opouští další sovětská jednotka.

⁶ Lidová armáda, roč. XLII, 1989, č. 13, s. 558.

⁷ Tamže, č. 20, s. 866.

⁸ LUŇÁK, P. *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha 2007. ISBN 978-80-7363-155-0; Pozri tiež WENZKE, R. Die NVA und die Polnische Armee als Koalitionsstreitkräfte auf dem europäischen Kriegsschauplatz in den 1980er Jahren. Operative Planungen, Konzepte und Entwicklungen. In *Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*, Potsdam 2010, s. 104-105. ISBN 978-3-94157-09-9; LAUTSCH, S. *Zur operativen Einsatzplanung der 5. Armee der NVA im Rahmen einer Front der Vereinten Streitkräfte der Warschauer Vertragsorganisation in den 1980er Jahren*. Tamže, s. 49.

Treba tiež zopakovať, že samotná obranná doktrína nie celkom korešpondovala s myšlienkou odstránenia napätia založeného na existencii dvoch blokov a vytvorení spoločného európskeho domu. Nezhľadňovala totiž fakt, že každý štát má inú rozlohu, počet obyvateľov atď. a tomu zodpovedajúce prostriedky na vedenie vojny. To, čo by tej-ktorej krajine eventuálne stačilo na obranu proti jednému, by v praxi mohlo byť použité na útok proti inému protivníkovi. Nedostatky teórie obrannej dostatočnosti si pritom veľmi dobre uvedomovalo aj samotné velenie ČSLA, k jej kritickému prehodnocovaniu sa však pristúpilo až po definitívnom páde železnej opony.⁹

Paralelne s prehodnocovaním doktrínárnych otázok sa v rámci sovietskeho bloku začalo čoraz otvorenejšie volať po zmenách v charaktere riadenia a organizácii samotnej Varšavskej zmluvy. V súvislosti s odzbrojovacími návrhmi sa dokonca objavovali oficiálne návrhy z úrovne velenia Varšavskej zmluvy adresované štátom NATO rozpustiť súčasne obidva vojensko-politické zväzky.¹⁰ Podstata reformy, ktorá sa pomaly ale isto dostávala na program dňa, spočívala najmä v otázke revízie postavenia tohto vojenského zoskupenia ako poslušného nástroja sovietskej politiky. V dňoch 8. – 9. decembra 1988 prebehlo v Moskve 1. zasadanie skupiny expertov ministerstiev zahraničných vecí a obrany členských štátov Varšavskej zmluvy, ktorí mali na starosti prípravu spoločného zasadnutia výboru ministrov zahraničných vecí a výboru ministrov obrany. Vedúcim vojenskej časti čs. delegácie tu bol generálmajor Emil Antušák, zástupca náčelníka operačnej správy Generálneho štábu ČSLA. Na samotnom zasadnutí sa rozprúdila pomerne živá diskusia k otázkam zdokonaľovania mechanizmu politickej a vojenskej spolupráce v rámci Varšavskej zmluvy, ktorá v jej štruktúrach rezonovala už niekoľko mesiacov. Výhrady voči stanovisku predstaviteľov ZSSR počas jednotlivých rokovaní vyslovili jedine zástupcovia Rumunska.

Rumunská strana tu prakticky zopakovala návrhy, s ktorými sa prezentovala už počas rokovania Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy v dňoch 15. – 16. júla 1988 vo Varšave,¹¹ ako aj výboru ministrov obrany členských štátov v Prahe v októbri 1988.¹² Podstata ich návrhov spočívala v reorganizácii PPV, tak, aby sa upustilo od jeho dovtedajšej orientácie na vojenské otázky. Naopak, vo svojej novej podobe sa mal odčleniť od Varšavskej zmluvy (ktorá mala mať striktné vojenský charakter) a mal byť otvorený pre všetky socialistické štáty Európy. Zaoberať sa mal prevažne otázkami hospodársko-politickými, ekonomickými, ekologickými a medzinárodno-právnymi. Z uvedeného vyplýva, že Rumunsko sa

⁹ VACEK, M. *Na rovinu. Bez studu a bez príkras*. Praha 1994, s. 152-153. ISBN 80-901746-0-4; VÚA – SA Praha, f. MNO – Operačná správa Generálneho štábu (OSGŠ) 1990, šk. 2, prednáška náčelníka zpravodajskej správy – zástupcu náčelníka generálneho štábu z 15. 10. 1990 pod názvom „Stav procesu odzbrojenia a tendence vývoje ozbrojených síl v Európe.“

¹⁰ Tento návrh obsahovalo aj posolstvo Varšavskej zmluvy vypracované pre účastníkov summitu NATO, ktorý sa konal koncom mája v Bruseli. *Obrana lidu*, 23. 5. 1989, s. 1, Poselství Varšavské smlouvy státům NATO. Pôvodne bolo veľkým zástancom rozpustenia obidvoch organizácii Rumunsko. Napríklad N. Ceaușescu v tejto súvislosti počas rokovania PPV Varšavskej zmluvy v Berlíne v roku 1987 vyhlásil, že ich „existence ohrozuje mier a bezpečnosť ľudstva“. Národní archiv (NA) Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 37/87, bod schôdze 1, Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Berlíně, s. 3.

¹¹ Vedeniu komunistických strán zaslalo vedenie rumunskej komunistickej strany už 4. 7. 1988 oficiálny list, v ktorom prezentovali svoje požiadavky na zmeny vo vedení a organizácii Varšavskej zmluvy. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 038567/59 – OS, informačná správa pre ministra národnej obrany z 20. 2. 1989; MASTNY, V. – BYRNE, M. (Ed.). *A Cardboard Castle. An Inside History of the Warsaw Pact (1955 – 1991)*. New York - Budapest 2005, dokument č. 133, Romanian Proposal for Reform of the Warsaw Pact, July 4-8, 1988, s. 600- 604. ISBN 963-7326-07-3.

¹² MASTNY, BYRNE, ref. 11, dokument č. 137 – Summary of Discussion at the Committee of Ministers of Defense Meeting in Prague, October 17-18, 1988, s. 618-620.

usilovalo vziať do oficiálnych mocenských štruktúr východného bloku aj zástupcov ďalších komunistických štátov, predovšetkým Juhoslavia a Albánska, čím chcelo aspoň čiastočne vyvážiť vplyv Moskvy. Naopak, v rámci Varšavskej zmluvy sa mal vytvoriť Vojenský výbor obrany, ako striktno vojenský orgán, zložený len z ministrov obrany členských štátov. Predseda výboru sa mal vo funkcii striedať každý rok, a to na základe rotácie. Rumunský návrh však neriešil, či by tento výbor mal nahradiť dovedajší výbor ministrov obrany, alebo by mali fungovať paralelne. Dôležité však bolo najmä to, že Rumuni takto chceli narušiť sovietsky monopol na najdôležitejšie funkcie vo velení Varšavskej zmluvy a preniesť určité kompetencie na zástupcov ostatných členských štátov.

Pri personálnom obsadzovaní hlavného velenia Spojených ozbrojených síl preto navrhovali uplatňovanie princípu rotácie. Výkon jednotlivých funkcií sa mal obmedziť na obdobie maximálne dvoch rokov. Rumuni žiadali upustiť od direktívneho stanovovania jednotnej línie v najdôležitejších otázkach. Takéto praktiky, ako bola výstavba ozbrojených síl členských štátov, spôsob ich prípravy, ich použitie v čase vojny, označila za narušenie suverenity každého členského štátu. Rozhodujúce kompetencie v otázke prevodu ozbrojených síl z mierového na vojnový stav sa preto mali presunúť do rúk vedenia jednotlivých členských štátov. Zmeny navrhovali aj v otázke riadenia spojených ozbrojených síl v čase vojny. Na princípe rotácie mal byť vybraný aj ich hlavný veliteľ počas riadenia bojových operácií. Závažné rozhodnutia pritom mohol robiť len so súhlasom všetkých členských štátov, ktorých armády v danom smere pôsobili. Treba zdôrazniť, že tento návrh nemohol byť pre ZSSR prijateľný, jeho realizácia by velenie Varšavskej zmluvy prakticky znefunkčnila. Prejavom suverenity každého z členských štátov malo byť jeho právo rozhodovať o udeľovaní súhlasu s činnosťou vojsk Varšavskej zmluvy na jeho teritóriu tak v období mieru, ako aj vojny.

Rumunský návrh sa podľa očakávania nestretol s pochopením zo strany ostatných členských štátov vrátane ČSSR. Tie, naopak, podporili stanovisko ZSSR, podľa ktorého bolo treba zachovať nedotknuteľnosť štatútu Varšavskej zmluvy z roku 1955 vo všetkých základných princípoch. Na druhej strane sovietske stanovisko neodmietlo niektoré čiastkové (pravdepodobne však len kozmetické) úpravy, ktoré by viedli k „*celkovej demokratizácii činnosti Varšavské smluvy*“.¹³

Druhé zasadnutie expertov ministerstiev obrany a zahraničných vecí členských štátov prebehlo v Bukurešti v dňoch 14. – 15. februára 1989. Delegáciu ČSLA tu viedol zástupca náčelníka štábu Spojených ozbrojených síl genplk. Miloslav Blahník. Počas rokovania všetky delegácie, s výnimkou Rumunska, potvrdili nutnosť zachovania zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci tak ako bola uzavretá v roku 1955 a predĺžená v roku 1985. Na druhej strane potvrdili dôležitosť zdokonaľovania mechanizmu politickej a vojenskej spolupráce v rámci tohto zoskupenia. V tejto súvislosti podporili sovietsky návrh na vytvorenie stáleho politického pracovného orgánu Varšavskej zmluvy, zvýšenie úlohy generálneho tajomníka PPV a vytvorenie mnohostrannej informačnej skupiny. Išlo pritom o témy, ktoré boli predmetom diskusie najvyšších predstaviteľov Varšavskej zmluvy už dlhší čas.

Väčšina delegácií tu prezentovala svoje pôvodné stanovisko, včítane rumunskej, ktorá bola opäť veľmi aktívna. Rokovanie následne prebiehalo paralelne v dvoch sekciách – vojenskej a civilnej. Aj tu prítomní delegáti zopakovali, že vzhľadom na zmeny v zahranično-politickej situácii a vzťahoch medzi spojeneckými krajinami je nevyhnutné ďalšie zdokonaľovanie mechanizmu politickej i vojenskej spolupráce a rozvoja demokratizácie činnosti tejto zmluvy. Týmto zaužívaným frázam však chýbalo konkrétne obsahové

¹³ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 038567/53-OS, informačná správa pre ministra národnej obrany z 9. 1. 1989.

zdôvodnenie toho, čo si delegáti pod demokratizáciou predstavujú. Toto formálne stanovisko podporovala aj delegácia ČSSR. Genplk. Blahník pritom vo svojom vystúpení ocenil prínos štábu Spojených ozbrojených síl, upozornil však aj na nutnosť riešiť i otázku podielového vkladu ČSSR do jeho rozpočtu v čase mieru, ako aj rozpracovania právomocí predstaviteľov hlavného velenia pri ministroch obrany v čase vojny. Blahníkov názor podporila aj bulharská delegácia. Podielové vklady sa pritom nemali určovať podľa vyčleňovaných vojsk toho ktorého štátu do zostavy Spojených ozbrojených síl, ale podľa počtu jeho obyvateľstva. Podľa spomienok vtedajšieho náčelníka Generálneho štábu ČSLA genplk. M. Vacka hlavnú ťarchu v tejto oblasti niesol ZSSR, ale „*zastaralé, poněkud poplatné době vzniku Varšavské smlouvy se nám zdály naše podíly. V porovnání se závazky NDR byly totiž téměř o třetinu vyšší. Se souhlasem presidenta G. Husáka i generálního tajemníka ÚV KSČ M. Jakeše jsme po naší vojenské linii dost důrazně prosazovali zjednáání nápravy i v této oblasti.*“¹⁴

Samotné zasadnutie v Bukurešti neprineslo zblíženie v postojoch predstaviteľov jednotlivých štátov, najmä pre pretrvávajúci postoj Rumunska, ktoré ako predsedajúca krajina dokonca odmietlo spracovať dokument zo zasadnutia inou formou ako je obyčajný zápis názorov jednotlivých delegácií.¹⁵

V poradí 3. zasadnutie skupiny expertov ministerstiev zahraničných vecí a obrany sa uskutočnilo v apríli 1989 v Prahe za predsedníctva ČSSR. Vojenskú časť delegácie pritom opätovne viedol genplk. Blahník. Čs. delegácia pritom mala na tomto rokovaní predložiť návrh výsledného dokumentu skupiny expertov, ktorý mal byť prerokovaný a po úpravách schválený ako oficiálny dokument. Rumunská delegácia však tento postup odmietla a navrhla pokračovať v konfrontácii názorov. Čs. strana bola nakoniec zmocnená vypracovať len dokument predsedu, ktorý by bol zhrnutím dovtedajších rokovaní, s čím rumunská strana súhlasila. Nový návrh výsledného dokumentu expertov mala vypracovať bulharská strana, ktorá mala hostiť ďalšie zasadnutie. Pokrok v rokovaní sa teda ani na pražskej schôdzi nedosiahol.¹⁶

Štvrté kolo rokovaní sa uskutočnilo v dňoch 13. – 14. júna 1989 v Sofii. Delegácia ZSSR tu prezentovala svoje maximálne ústupky. Súhlasila pritom s premenovaním Výboru ministrov obrany na Vojenský výbor obrany. Išlo však len o formálne gesto, keďže jeho zloženie a funkcie mali byť zachované. Na druhej strane Sovietsi boli ochotní urobiť veľký ústupok, keď súhlasili s menovaním predstaviteľov spojeneckých armád do funkcie hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl (ako aj jeho zástupcov pre vojenské letectvo a námorníctvo) na princípe rotácie. Táto skutočnosť jasne ilustruje zmenu postoja ZSSR k svojim dovtedajším satelitom. Nebol to však ani tak prejav ústretovosti, snahy o prestavbu štruktúr Varšavskej zmluvy na demokratickejších princípoch. Bol to skôr dôkaz slabnúcej moci ZSSR a jej neschopnosti diktovať silou svoju vôľu vnútri východného bloku. Sovietsky ústupok okrem Rumunska plne podporili už aj delegácie Maďarskej ľudovej republiky a Poľskej ľudovej republiky, v ktorých sa v tom čase už rozpadali komunistické režimy. Negatívny postoj zaujali delegácie Bulharskej ľudovej republiky a NDR, ale aj ČSSR.¹⁷ Treba skonštatovať, že postoj ČSSR nebol prekvapivý a odrážal, okrem iného, politické postoje konzervatívneho vedenia v KSČ, ktoré len ťažko prijímalo zmeny v usporiadaní sovietskeho bloku, ale aj

¹⁴ VACEK, Na rovinu..., ref. 9, s. 153-154.

¹⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 038567/59 – OS, informačná správa pre ministra NO z 20. 2. 1989.

¹⁶ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 038567/98 – OS, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 6. 4. 1989.

¹⁷ VACEK, Na rovinu..., ref. 9, s. 153-154.

požiadavky na vnútropolitické zmeny vychádzajúce z princípov perestrojky a glasnosti. Dôležité však boli aj striktné vojenské kritériá. Vtedajší náčelník Generálneho štábu ČSLA genplk. M. Vacek vo svojich publikovaných spomienkach uviedol, že v tejto otázke bol značne skeptický a neveril, že rumunské a maďarské návrhy môžu prejsť. Uviedol pritom aj odborné dôvody, ktoré determinovali postoj čs. strany: „*Můj pesimismus vycházel z toho, že podíl jednotlivých členských států koalice na celkovém bojovém potenciálu paktu nebyl sice zanedbatelný, ale v porovnání s ozbrojenými silami SSSR se každému z nás přece jenom tolik sebevědomí nedostávalo....Při řešení těchto nejednoduchých vztahů jsem se čistě teoreticky vžíval do situace, že by se ministr národní obrany nebo jiný generál ČSLA stal na dobu jednoho až dvou let hlavním velitelem Spojených ozbrojených síl. To by třeba znamenalo mít pod svým velením i část strategických prostředků jaderného napadení SSSR. A že by Sověti byli ochotni svěřit vše do rukou někoho jiného, a to jsem pochyboval. Východisko jsem spatřoval v tom, že funkce hlavního velitele by se stala z větší míry „reprezentační“, a potom by rotace byla možná.*“¹⁸

Sovietska delegácia tiež predložila návrh na vytvorenie nových funkcií jedného až dvoch zástupcov hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl zo spojeneckých armád na základe dvojročnej rotácie (funkcia prvého zástupcu hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl z radov predstaviteľov armád spojeneckých štátov sa už v prípade schválenia rotácie v hlavnom velení nemala vytvárať).

Určité výhrady na tomto zasadnutí už odzneli aj z úst maďarskej delegácie. V otázke postavenia PVP maďarská strana nesúhlasila s rozšírením tématiky posudzovanej na jeho zasadnutiach o otázky politickej a ekonomickej spolupráce a vnútorného vývoja v členských štátoch. Tým sa malo pravdepodobne zabrániť možnosti zneužitia tohto orgánu pri presadzovaní politických zásahov do suverenity ktoréhokoľvek členského štátu. Maďarská delegácia pritom nesúhlasila ani s rumunským stanoviskom vyčleniť tento orgán zo štruktúr Varšavskej zmluvy. Naopak, v rozpore s ním sa mali na zasadnutiach prerokovávať len vojensko-politické záležitosti. V tomto kontexte vedúci maďarskej delegácie navrhoval prehodnotiť stálu prítomnosť predstaviteľov hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl v armádach spojeneckých štátov. Zároveň sa vyslovil za prerušenie činnosti Vojenskej rady Spojených ozbrojených síl v súčasnej podobe.

Do diskusie sa, samozrejme, podľa očakávania intenzívne zapojila rumunská delegácia, ktorá predniesla aj niektoré nové postoje k otázkam zdokonalenia mechanizmu Varšavskej zmluvy. Vo svojom vystúpení pritom už netrvala na svojom pôvodnom návrhu založiť Politický poradný výbor európskych socialistických krajín odčlenený od samotnej Varšavskej zmluvy. K vypracovaniu dokumentu zásadnejšieho charakteru obsahujúceho jednotné kompromisné stanovisko k otázke zdokonalenia mechanizmu politickej a vojenskej spolupráce sa však členovia delegácií nedopracovali, a to najmä pre postoj rumunskej delegácie. Predpokladalo sa preto uskutočnenie ďalšieho kola rokovaní na začiatku júla v Bukurešti. Vedúcemu rumunskej delegácie bolo zároveň tlmočené, že nevyhnutnou podmienkou ďalšej práce je zmena pozícií jeho delegácie. Tá mala mať taký mandát, ktorý by umožnil účasť na redakčnej práci spoločných dokumentov pracovnej skupiny. Čo sa týka čs. delegácie, tá aj počas tohto rokovania z už vyššie uvedených dôvodov pracovala v tesnej súčinnosti s delegáciou ZSSR. Reformné návrhy z jej strany sa preto neočakávali.¹⁹ Možno konštatovať, že napriek intenzívnemu rokovaniu, konkrétne a reálne výsledky v otázke reorganizácie me-

¹⁸ Tamže, s. 154-155.

¹⁹ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, č.j. 038567/105 – OS, informačná správa pre ministra národnej obrany z 19. 6. 1989.

chanizmu fungovania Varšavskej zmluvy boli v nedohľadne. Toto konštatovanie odznelo aj počas rokovania výborov ministrov zahraničných vecí a ministrov národnej obrany členských štátov v predvečer zasadnutia PPV Varšavskej zmluvy v Bukurešti začiatkom júla 1989.

Rovnako neúspešné bolo aj ďalšie zasadnutie ministrov vo Varšave 27. októbra 1989. Tu sa pozornosť sústredila na vytvorenie stáleho sekretariátu Varšavskej zmluvy, o ktorého existencii sa bez úspechu rokovalo už dlhšiu dobu.²⁰ Z pohľadu sovietskeho vedenia malo ísť o stály politický orgán, vďaka ktorému by sa vytvoril mechanizmus pre kontakty a vzťahy s NATO. Na jeho čele mal stáť generálny tajomník Varšavskej zmluvy. Jeho postavenie pritom nemalo byť len formálne, ako tomu bolo pri dovtedy existujúcej funkcii generálneho tajomníka PPV Varšavskej zmluvy. Mal to byť akýsi pendant pre Generálneho tajomníka NATO. Cieľom varšavského zasadnutia bolo odsúhlasiť vytvorenie tohto orgánu, pričom konkrétne otázky vyplývajúce z jeho postavenia a štruktúry a právomoci mali špecifikovať pracovné skupiny expertov. Ani tento zámer sa však pre odpor rumunskej strany realizovať nepodarilo. Tá síce nebola a priori proti jeho existencii, odmietala však o tejto otázke rokovať izolovane, bez paralelného nastolenia konkrétnych propozícií celkovej koncepcie zdokonalenia mechanizmu fungovania organizácie Varšavskej zmluvy. Čs. minister zahraničných vecí Jaromír Johanes, podobne ako ostatní predstavitelia členských štátov, naopak, vytvorenie tohto stáleho orgánu plne podporoval. Ako jeho sídlo sa pritom navrhovala Varšava alebo Moskva.²¹

Možno konštatovať, že napriek predĺženiu mandátu pracovným skupinám expertov pre ďalšie rokovania ohľadne otázok reorganizácie Varšavskej zmluvy, ich úspešné zavŕšenie, vzhľadom na nadchádzajúce udalosti determinujúce rozpad celého východného bloku, už nebolo reálne.²² V dôsledku revolučných udalostí na konci roka 1989, ktoré zavŕšili pád komunistických režimov v stredovýchodnej Európe, bol ďalší osud Varšavskej zmluvy v podstate spečatený.

Paralele s prebehajúcim procesom jadrového a konvenčného odzbrojovania silneli na medzinárodnej scéne tlaky proti používaniu chemických zbraní. Významným medznikom bola parížska konferencia o zákaze používania chemických zbraní, na ktorej sa v januári 1989 zišlo 149 krajín. V jej závere sa všetci účastníci jednomyselne vyslovili proti výrobe a skladovaniu chemických zbraní a za ich zničenie. Závery parížskej konferencie sa mali

²⁰ Hlasy požadujúce zlepšenie politickej súčinnosti v rámci Varšavskej zmluvy silneli už dlhšiu dobu. Pritom M. Gorbačov už v roku 1987, počas PPV v Berlíne, ocenil snahu na vytvorenie „mnohostrannej skupiny pre aktuálnu vzájomnú informáciu“. Zároveň podporil myšlienku ďalšieho rozvoja „politickú infraštruktúru“ Varšavskej zmluvy, ktorej chýbal stály orgán zložený z politických predstaviteľov, ktorí by operatívne (vzhľadom na vývoj zahranično-politickej situácie) posudzovali a pripravovali odporúčania a podklady pre vedenie spojeneckých krajín. Na nasledujúcom zasadnutí výboru ministrov zahraničných vecí 29. – 30. marca 1988 v Sofii sa už otvorene rokovalo o potrebe vytvorenia Stáleho politického sekretariátu Varšavskej zmluvy. Čs. strana jeho vznik od začiatku podporovala. NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 37/87, bod schôdze 1, Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Berlíně, s. 7-8; NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 65/88, bod schôdze 4 info, Zasadnutie výboru ministrov zahraničných vecí v Sofii 29. – 30. 3. 1988.

²¹ DUDEK, A. Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986 – 1989 w świetle dokumentów. Tom II (czerwiec-grudzień 1989). Warszawa 2010, s. 357-365, dokument č. 153, Informacja na temat spotkania ministrów spraw zagranicznych państw stron Układu Warszawskiego w Warszawie, s. 357-365. ISBN 978-83-7629-196-3; MASTNY, BYRNE, ref. 11, dokument č. 147, Records of the Foreign Ministers's Meeting in Warsaw, October 26-27, 1989, s. 655-663; Pozri tiež MATĚJKA, Z. Jednání o rozpuštění Varšavské smlouvy. In *Historie a vojensví*, 2005, roč. LIV, č. 3, s. 5-6. ISSN 0018-2583.

²² NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 124/89, správa o rokovaní výborov ministrov zahraničných vecí a ministrov národnej obrany v Bukurešti 7. 7. 1989.

d'alej konkretizovať. Na konferencii v Ženeve v apríli sa dohody z Paríža d'alej konkretizovali, prerokovali sa otázky realizácie kontrolných mechanizmov na zisťovanie prítomnosti chemických látok v tej-ktorej krajine a pod., včítane výkonných a riadiacich orgánov na prevádzanie tejto činnosti. Zároveň pokračovala príprava budúceho Dohovoru o všeobecnom a úplnom zákaze a likvidácii chemických zbraní.²³

V rámci ČSLA sa v tejto súvislosti uvažovalo o zriadení národného laboratória na testovanie chemických a biologických látok, čo predpokladalo finančné náklady vo výške asi 20 mil. devízových korún. Súčasne sa uvažovalo nad zmodernizovaním zariadenia na analýzu špecifických chemikálií u výrobcu Vojenského opravárenského závodu Zemianske Kostolany. V objekte tohto zariadenia sa do budúcnosti počítalo so zriadením stálej medzinárodnej inšpekcie. Do akej miery pokročili konkrétne prípravy na zriadenie laboratória, zatiaľ zostáva nejasné.²⁴

V priebehu leta 1989 vyvinul ZSSR iniciatívu smerom k USA, ktorým chcel navrhnúť, v rámci spoločne vypracovaných kontrolných opatrení, inšpekciu objektov na území každého štátu, na území ktorého sú rozmiestnené sovietske, resp. americké vojenské sklady. Na rok 1989 ZSSR predpokladal vzájomnú kontrolu jedného skladu ZSSR a USA. Zároveň plánoval pozvať predstaviteľa NSR na prehliadku sovietskeho vojenského skladu na území spojencov podľa vlastnej voľby a bez toho, aby bola automaticky recipročne vykonaná na druhej strane. Tento krok mal upevniť pozície zástancov urýchleného stiahnutia amerických chemických zbraní z územia NSR a faktického vytvorenia zóny bez chemických zbraní v strednej Európe. Na tomto poli sa angažovala aj samotná ČSSR. ZSSR chcel touto iniciatívou tiež vyvrátiť tvrdenia o prítomnosti sovietskych chemických zbraní na území iných štátov. Inšpekčná činnosť na území ZSSR a USA, ako aj v sovietskych a amerických objektoch a skladoch mimo ich územia, sa očakávala ešte pred uzatvorením a ratifikáciou pripravovaného Dohovoru o všeobecnom a úplnom zákaze a likvidácii chemických zbraní. Krajiny sovietskeho bloku, včítane ČSSR, boli o sovietskej iniciatíve informované listom sovietskeho ministerstva zahraničných vecí z 22. augusta 1989. Čs. MZV obratom 29. augusta požiadalo o stanovisko ministra národnej obrany. ZSSR pritom čs. orgány oboznámil s návrhom zvážiť možnosť a podmienky návštevy zahraničnými predstaviteľmi aj v niektorom zo skladov ČSLA. MNO sa však k sovietskej iniciatíve postavilo rezervovane, keď svojho rezortného partnera upozornilo, že táto forma inšpekcie nespadá do oblasti realizácie štokholmského dokumentu a ani do oblasti likvidácie sovietskych rakiet stredného a kratšieho dosahu, ktoré boli dislokované na čs. území. Z predloženého sovietskeho návrhu nebolo podľa náčelníka generálneho štábu genplk. M. Vacka jasné, aké povinnosti pre ČSSR by z návštevy inšpekcie vyplývali. V otázke súhlasu s návštevou v čs. skladoch náčelník generálneho štábu navrhoval vychádzať z prehlásenia ČSSR, že nevlastní a neskladuje žiadne chemické zbrane na svojom území.²⁵ Za tejto situácie minister národnej obrany navrhol ministrom zahraničných vecí vo svojom

²³ PITSCHMANN, V. *Historie chemické války*. Praha 1999. ISBN 80-902669-0-8.

²⁴ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 066/2-19, informačná správa pre ministra národnej obrany z 10. 4. 1989.

²⁵ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, č.j. 061872 – 84, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 6. 9. 1989. Pred rokom 1989 sa na Západe pravidelne objavovali informácie o údajných významných zásobách chemickej munície a o čs. pripravách na vedenie útočnej chemickej alebo biologickej vojny. Podľa súčasného stavu poznania však tieto skutočnosti nie sú pravdepodobné. Rovnako nie je preukázaná existencia útočných chemických zbraní sovietskych vojsk na území ČSSR v rokoch 1968 – 1991 (s výnimkou munície určenej na výcvikové účely). Podľa údajov získaných po rozpade ZSSR sa však potvrdila prítomnosť jeho chemických zbraní na území NDR. A to aj napriek ubezpečeniam M. Gorbačova, že na území štátov Varšavskej zmluvy ZSSR chemické zbrane nikdy neskladoval. PITSCHMANN, ref. 23, s. 108.

liste zo 7. septembra 1989 nedávať hneď všeobecný súhlas na zahraničné inšpekcie, ale až na základe konkrétnej požiadavky a po prijatí politického rozhodnutia (po vyjasnení, ktoré sklady majú byť preverované, v akom rozsahu a aké povinnosti z toho budú pre ČSSR a ČSLA vyplývať). Minister obrany teda sovietsky návrh neodmietol, požadoval však jeho bližšie upresnenie.²⁶ Ako sa predmetná otázka vyriešila do novembra 1989 a či vôbec, je otázne.

Na začiatku roka 1989 vrcholili prípravy na odzbrojovacie rokovania vo Viedni o konvenčných zbraniach, od ktorých si veľa sľubovali tak zástupcovia NATO, ako aj Varšavskej zmluvy. Súhlas obidvoch strán na rokovanie sa však nerodil ľahko a bol výsledkom dohôd uzavretých na viedenskej následnej schôdzke Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (KBSE) v januári 1989.²⁷ Štáty NATO ho dlho podmieňovali požiadavkami na prehĺbenie spolupráce v humanitárnych otázkach a problematike ľudských práv. Na druhej strane Brusel síce deklaroval snahu znížiť konvenčné zbrane, z jeho tábora však zaznievali požiadavky (deklarované aj na summite v Bruseli začiatkom marca 1988) mnohonásobne výraznejšieho znižovania na strane Varšavskej zmluvy, tak, aby sa odstránila jej výrazná prevaha v pozemných druhoch zbraní. Čs. strana oficiálne uvítala záverečný dokument viedenskej následnej schôdzky, a to najmä v súvislosti so samotným rokaním o konvenčnom odzbrojení. Čs. vládne a stranické orgány pritom deklarovali tesnú spojeneckú koordináciu pri presadzovaní otázok odzbrojenia v súlade s prehlásením varšavského zasadania Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy. V uznesení vlády z 20. apríla 1989 sa pritom konštatuje, že čs. strana sa bude usilovať o dosiahnutie dohody o radikálnom znížení ozbrojených síl a konvenčnej výzbroje oboch zoskupení, „o zmenu jejich struktury a dislokace s cílem dát těmto ozbrojeným silám výlučně obranný charakter“. V tomto rámci malo ČSSR naďalej presadzovať konkrétne návrhy spojené s realizáciou iniciatívy na vytvorenie pásma dôvery, spolupráce a dobrých susedských vzťahov, ktorú vyhlásil generálny tajomník Miloš Jakeš vo februári 1988.²⁸

Predstavitelia sovietskeho bloku sa ešte pred odchodom do Viedne stretli v Bukurešti, kde sa dňa 28. februára 1989 konalo zasadanie zvláštnej komisie pre odzbrojenie. Jednotlivé delegácie tu viedli tajomníci ministerstiev zahraničných vecí členských štátov Varšavskej zmluvy. V čs. delegácii pod vedením námestníka ministra zahraničných vecí P. Sádovského boli tiež predstavitelia federálneho MNO. Delegácia ZSSR tu na posúdenie odovzdala dva dokumenty, ktoré plánovala predostrieť hneď na začiatku viedenského rokovania. Konkrétne išlo o dokument „koncepčná schéma dohody o znížení konvenčných ozbrojených síl v Európe“, ktorý vychádzal z téz uvedených v prehlásení PPV vo Varšave v júli 1988. Podľa tohto dokumentu v prvej etape v rokoch 1991 – 1994 mala byť zlikvidovaná asymetria a nerovnosti medzi ozbrojenými silami NATO a VZ v oblasti početných stavov vojsk a hlavných druhov konvenčnej výzbroje. Ďalej sa pozornosť mala zamerať na likvidáciu potenciálu obidvoch strán pre uskutočnenie nečakaného napadnutia a vedenia rozsiahlych ofenzívnych operácií. Podľa sovietskeho návrhu sa mali obmedziť (presne určeným počtom) najmä najviac destabilizujúce druhy výzbroje. Ozbrojené sily a konvenčná výzbroj sa mali znížiť na úro-

²⁶ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, č.j. 061872 - 84, list Václavíka Johanesevi zo 7. 9. 1989.

²⁷ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, svazok P 103/89, bod schôdze 5, Zpráva o výsledcích vídeňské následné schůzky účastnických států Konference BSE v Evropě.

²⁸ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, svazok P 115/89, bod schôdze 1, důvodová správa k uznesení 115. schůzky Předsednictva ÚV KSČ z 5. 5. 1989; Obrana lidu, 15. 4. 1988, s. 1, 5, Vídeňské perspektivy a problémy.

veň, ktorá by bola nižšia o 10 – 15 % v porovnaní s vtedajšími najnižšími početnými stavmi obidvoch aliancií. Čs. delegácia v tejto súvislosti presadzovala stanovisko velenia ČSĽA, aby sa zo strany Varšavskej zmluvy zatiaľ neuvádzali konkrétne úrovne. K ich špecifikácii sa malo pristúpiť až v priebehu rokovania, až na to budú vytvorené konkrétne podmienky. Možno konštatovať, že sovietske postoje podľa očakávania vychádzali z aplikácie doktríny dostatočnej obrany. V sovietskom návrhu sa ďalej počítalo tiež s vytváraním zón so zníženou úrovňou výzbroje na línii dotyku obidvoch aliancií, a to v duchu už spomínanej iniciatívy čs. generálneho tajomníka M. Jakeša z februára 1988.²⁹ Hĺbka takto „zriedeného“ pásma nebola špecifikovaná v kilometroch, čo zodpovedalo čs. záujmom.³⁰

Druhý dokument „O novej generácii opatrení k posilneniu dôvery a bezpečnosti v Európe“ doplňoval a konkretizoval spoločnú koncepciu členských štátov v tejto oblasti. Zásadným spôsobom sa mala prehĺbiť verejná informovanosť vo vojenskej oblasti. Aj v tomto dokumente sa pozornosť venovala problematike vytvárania pásma so zníženou úrovňou výzbroje, medzi ktoré spadala aj čs. iniciatíva. Dôraz sa kládol na priestor strednej Európy, do ktorého by mali byť zahrnuté nasledujúce štáty: NSR, Belgicko, Holandsko, Dánsko, NDR, ČSSR, Poľsko a Maďarsko. V tomto pásme sa okrem znižovacích opatrení predpokladala i zmena štruktúr vojsk, prijatie samostatných nižších parametrov oznamovania a pozorovania vojenských činností i výraznejších obmedzujúcich opatrení. Prirodzene, dokument kladie dôraz na zvýšenie úlohy vzájomnej výmeny informácií o počtoch, dislokácii, štruktúre ozbrojených síl, včítane kontrolných opatrení.

Samozrejme, čs. strana si veľmi dobre uvedomovala, že opatrenia prijaté vo Viedni sa môžu zásadným spôsobom podpísať pod zmeny v štruktúre, dislokácii, početných stavoch vojsk atď. Ako zdôraznil samotný minister národnej obrany arm.gen. Václavík v liste pre generálneho tajomníka ÚV KSČ M. Jakeša, „nejvýraznejší dopad by mělo, kdyby Západ přijal návrh na zřizování pásem /zón/ na línii dotyku“.³¹

Samotné rokovanie, ktoré sa malo zaoberať konvenčným odzbrojovaním v Európe (rokovalo 23 štátov) a upevnením dôvery a bezpečnosti v Európe (35 štátov), sa začalo vo Viedni 9. marca 1989. V čs. delegácii sa 1. kola zúčastnili aj predstavitelia armády, konkrétne plk. Jiří Diviš a plk. V. Mohyla. Obidve strany sa pritom „v konštruktívnej nekonfrontačnej atmosfére“ zhodli na základnom predpoklade nasledujúcich rokovaní – prispieť k zníženiu vojenskej konfrontácie na kontinente a k zvýšeniu účinnosti celoeurópskeho procesu. Aj čs. strana pritom ocenila „nové kvality ve vzťahoch medzi státy VS a NATO, jež se vyznačuje důrazem, jaký státy obou těchto aliancí kladou na produktivní, otevřený, ale nekonfrontační dialog“. Prioritou malo byť zníženie a obmedzenie tých zbraní, ktoré predstavovali potenciál

²⁹ Pôvodný čs. návrh zahrňoval tri subregióny, v ktorých by na modifikovanom základe boli na jeho realizáciu prizvané i neutrálne krajiny. V rámci severného subregiónu sa počítalo s účasťou ZSSR, Nórska, Fínska a Švédska, v strednom subregióne s účasťou ČSSR, NDR, NSR a Rakúska a v južnom s účasťou BLR, Grécka a Turecka. Pri podpore čs. iniciatívy sa zvažovala aj účasť Poľska a Dánska, ktorých hraničná línia prebiehala po mori. NA Praha, f. KSČ – Ústredný výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 75/88, bod schôdže 3, Zpráva k dalšímu postupu při rozpracování čs. iniciatívy k vytvoření pásma důvěry, spolupráce a dobrých susedských vzťahů na línii dotyku členských států Varšavské smlouvy a NATO z 20. 6. 1988, s. 4.

³⁰ Čs. strana od začiatku prezentácie svojej iniciatívy musela čeliť otázkam o šírke „zriedeného“ pásma. Táto otázka preto bola už v prvej polovici roka 1988 prekonzultovaná so ZSSR. Ten odporúčal ponechať problém šírky pásma zatiaľ bokom a pri rokovaníach sa zamerať na obsah pásma. Vytvorenie pásma sa chápalo v kontexte celoeurópskeho riešenia od Atlantiku po Ural. V jeho rámci by podľa čs. strany pozdĺž línie dotyku oboch zoskupení mohli byť uplatnené opatrenia vyznačujúce sa zvláštnou intenzitou. „Zriedovanie“ malo mať od samého začiatku podobu likvidácie dohodnutých zbraní a systémov, čo by aj účinnejšie prispelo k vyššej bezpečnosti. Tamže, s. 4.

³¹ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, č.j. 060601, list ministra národnej obrany pre generálneho tajomníka ÚV KSČ zo 6. 3. 1989.

na prevedenie prekvapivého útoku a uskutočnenie rozsiahlych útočných operácií, likvidáciu asymetrií v množstve a kvalite zbraní, zníženie konvenčnej výzbroje do rovnakej úrovne, zabezpečenie prísnych medzinárodných kontrolných mechanizmov. Celé prvé kolo rokovaní malo charakter diskusie, pričom konkrétne dohody sa zatiaľ neformovali. Medzi hlavné problémy patrila otázka zníženia jednotlivých druhov výzbroje, pričom tu sa objavili aj značne rozdielne stanoviská. Napr. zhoda nenastala v otázke nevyhnutnosti zníženia a obmedzenia početných stavov a sily úderných lietadiel frontového (taktického) letectva a bojových vrtuľníkov, ktorú presadzovali štáty Varšavskej zmluvy. NATO, naopak, pozornosť upriamovalo na tie zbrane, kde mala výraznú prevahu Varšavská zmluva (tanky, obrnené vozidlá, delostrelectvo).³² NATO pritom už v tejto fáze navrhlo konkrétne horné limity pre jednotlivé druhy zbraní, Varšavská zmluva sa však zatiaľ obmedzila len na percentuálne vyjadrenie týchto ukazovateľov, a to pokiaľ nebudú vypracované a dohodnuté pravidlá pre ich výpočet a konkrétne definície jednotlivých druhov zbraní. Z pohľadu ČSSR bola podľa očakávania zvlášť dôležitá diskusia o vytvorení zvláštnych pásiem dôvery na linii dotyku oboch zoskupení (tzv. zriadené zóny), odkiaľ by sa stiahli najnebezpečnejšie druhy konvenčných zbraní. Odpaľovacie zariadenia taktických jadrových zbraní by sa predislokovali do takej vzdialenosti, aby nebolo možné zasiahnuť územie protivníka.³³ Čs. iniciatívu v tejto oblasti vyzdvihol vo svojom prejave vedúci delegácie Ladislav Balcar.³⁴ Zhoda však nenastala ani v tejto oblasti. Západ naďalej zotrval na negatívnom postoji k vytváraniu pásiem a koridoru vo vnútri štátneho celku. Odmietal pritom predstavu delenia bezpečnosti ktorého-koľvek štátu. Ako vojenský argument aliancii poslúžilo tvrdenie, že premiestnenie niektorých útvarov, najmä tankových, 100 až 150 km od hraníc vytvára len ilúziu bezpečnosti, mobilné jednotky by totiž toto pásmo prekonalí vo veľmi krátkej dobe. Neúmerne vysoké by podľa Západu boli tiež ekonomické náklady. Premiestnenie jednotiek by si vyžiadalo vybudovanie nových ubytovacích priestorov a výcvikových komplexov atď. Problematickým sa javilo tiež vytvorenie tylu v závislosti od geografickej hĺbky územia toho-ktorého štátu.³⁵

NATO v tejto súvislosti obhajovalo svoju koncepciu tzv. geografických subregiónov, ktoré mali zahrňovať celé štáty, nielen vymedzené pásma. V návrhu NATO bolo ČSSR zaradené do geografického subregiónu strednej Európy, ktorý by mala tvoriť spolu s územím NSR, Belgicka, Holandska, Luxemburska, NDR a Poľska. Zníženie konvenčných zbraní v tomto priestore (tzv. stropy) sa malo týkať aj vojsk USA, VB, Francúzska, Holandska, Belgicka a Kanady na území NSR a vojsk ZSSR na území uvedených štátov Varšavskej zmluvy. Číselné návrhy NATO na zníženie konvenčných zbraní v tomto geopolitickom priestore sa však nestretli s pochopením na strane Varšavskej zmluvy a boli tiež v rozpore so záujmami ČSSR. Podľa čs. vojenských expertov by totiž tento priestor naďalej zostal najviac nasýtenou oblasťou zbraňami a vojakmi.³⁶ Samozrejme, tieto návrhy boli vypracované s ohľadom na udržanie „dostatočnej“ miery americkej vojenskej prítomnosti v tomto regióne. S predloženým návrhom nesúhlasil najmä ZSSR, keďže by to „*oslabilo jeho vojenskou pozíciu ako teritoriálnu evropskú veľmoc*“. Z priebehu rokovania čs. delegácia vyvodila záver, že „*štáty NATO budú odmietať vytváranie zvláštnych pásiem dôvery na linii dotyku obojvojnensko-poli-*

³² Obrana lidu, 13. 4. 1989, s. 6, S plukovníkom Jiřím Divišem o vídeňských mírových jednáních.

³³ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, svazek P 109/89, bod, info 2, Informace o zahájení jednání 23 států VS a NATO o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a 35 států KBSE o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě.

³⁴ Obrana lidu, 11. 3. 1989, s. 1, Přihlížet k zájmům Evropy.

³⁵ Obrana lidu, 13. 4. 1989, s. 6, S plukovníkem Jiřím Divišem o vídeňských mírových jednáních.

³⁶ Cudzie ozbrojené sily na vymedzenom teritóriu mali byť obmedzené špecifickým podstropom 3 200 tankov, 1 700 diel a 6-tisíc obrnených transportérov u aktívnych jednotiek.

tických seskupení v Evropě“. Čs. delegácia preto navrhovala zväziť možnosť prehodnotenia vojenskej stránky vlastnej iniciatívy tak, aby uvažované pásma pojali celé územie štátov zahrnutých do koncepcie geografického rozčlenenia Európy na špecifické územné celky s presne určenými hornými limitmi jednotlivých druhov zbraní.³⁷ Samotné rokovanie čs. strana využila aj na rozvoj bilaterálnych vzťahov, s viacerými západnými krajinami, od ktorých si však jej zástupcovia (spoločne s predstaviteľmi Rumunska a NDR) vypočuli aj neprijemnú kritiku ohľadne úrovne dodržiavania ľudských a občianskych práv v krajine. Tieto skutočnosti totiž boli v rozpore s princípmi humanitárnej dimenzie procesu KBSE. Rakúska delegácia napríklad pri tejto príležitosti otvorene kritizovala politické prenasledovanie a väznenie Václava Havla a prihovárala sa za jeho prepustenie. Čs. strana podľa očakávania tieto reakcie označila za neopodstatnené, rakúskym kolegom pritom pohrozila, že ich postup „*má negatívni dopad na čs.-rakúské styky vrátane ekonomické oblasti*“.³⁸

Druhé viedenské fórum, ktoré pojednávalo o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti v Európe úzko nadväzovalo na rokovanie štokholmskej konferencie z rokov 1984 – 1986. Krajiny NATO v tejto súvislosti kládli dôraz na prehlbenie systému vzájomnej výmeny informácií vo vojenskej oblasti, čo vyžadovalo vytvorenie ešte náročnejšieho systému obojstrannej kontroly. Napr. okrem iného, na cvičenia mali mať prístup aj hromadné oznamovacie prostriedky. Predstavitelia Varšavskej zmluvy zase navrhovali zahrnúť do tohto systému aj vojenské letectvo a námorníctvo, čo krajiny NATO zatiaľ považovali za nereálne.

Aj pred druhým kolom rokovaní bol postoj štátov Varšavskej zmluvy skordinovaný. Stretnutie prebehlo v Moskve dňa 28. apríla na úrovni náčelníkov generálnych štábov spojeneckých armád a námestníkov ministrov zahraničných vecí.³⁹ Z pohľadu čs. strany bolo dôležité najmä rokovanie o variantoch rozdelenia európskej zóny, kde sa už akceptovala existencia samostatných subregiónov, ktoré zahrňovali celé štátne celky. Územie od Atlantiku po Ural malo byť rozdelené na oblasti so stanovenými podúrovňami (stropmi) jednotlivých druhov zbraní v podobe, v akej sa regionálne delenie dohodne. S návrhom NATO na vytvorenie štyroch regiónov v rámci tejto „zóny znižovania“ a vymedzením úrovne ich výzbroje však predstavitelia Varšavskej zmluvy nesúhlasili. Jeho prijatím by sa ocitli v situácii jednostranného znižovania a narušenia existujúceho zoskupenia ozbrojených síl Varšavskej zmluvy v Európe. Na rokovaní vo Viedni mali byť preto zo strany predstaviteľov Varšavskej zmluvy predložené dva vlastné varianty, v obidvoch by ČSSR malo byť súčasťou strednej časti Európy.⁴⁰ Najväčšia pozornosť sa, samozrejme, venovala stanoveniu horných hraníc jednotlivých konvenčných druhov zbraní. Predstavitelia VZ tu akceptovali návrh ZSSR na presadzovanie symetrického modelu, pri celkovom znížení stavov vojsk (v konečnej

³⁷ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 060851, informačná správa pre ministra národnej obrany z 31. 3. 1989 – zpráva o zahájení ozbrojovacích jednání ve Vídni.

³⁸ Okrem predstaviteľov Rakúska kritizovali dodržiavanie ľudských a občianskych práv v ČSSR aj predstavitelia Švajčiarska a Švédska. NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 109/89, bod, info 2, Informace o zahájení jednání 23 států VS a NATO o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a 35 států KBSE o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě.

³⁹ Za čs. stranu sa rokovaniu zúčastnil v zastúpení náčelník operačnej správy – zástupca náčelníka generálneho štábu genpor. Josef Vincent a námestník ministra zahraničných vecí P. Sádovský.

⁴⁰ VARIANT 1 – celá zóna od Atlantiku po Ural, v čítane ostrovných území účastníckych štátov, mohla byť rozdelená na pásma na línii dotyku aliancií z jednej i druhej strany a na tylové regióny. Do pásma na línii dotyku mali na strane VZ patriť: Leningradský vojenský okruh, Pribaltský vojenský okruh, PER, NDR, ČSSR, MER, RSR, BER, Odeský vojenský okruh, Severokaukazský vojenský okruh, Zakarpatský vojenský okruh. Na strane NATO sem mali patriť – Nórsko, Dánsko, Belgicko, Holandsko, Luxembursko, NSR, Taliansko, Grécko a Turecko. V tomto pásme na línii dotyku aliancií mohol byť vyčlenený priestor /región/ strednej Európy, ktorý by zahrňoval na strane VZ – NDR, PER, ČSSR, na strane NATO – NSR, Belgicko, Holandsko a Luxembursko. Do tylového regiónu mali patriť všetky zostávajúce územia obidvoch strán a zostávajúce počty vojsk a výzbroje rozmiestnenej v zóne znižovania.

druhej úrovni znižovania) každého z blokov na 1,5 mil. vojakov, ako aj bojovej techniky podľa piatich kategórií na 1 650 bojových útočných lietadiel, 1 870 bojových vrtuľníkov, 21 500 tankov, 31 600 bojových obrnených vozidiel, 26 000 diel.⁴¹ Základom pre ich určenie pritom malo byť zachovanie percentuálneho podielu každého účastníka vtedajšieho stavu vojsk a výzbroje Varšavskej zmluvy. Podiel ČSLA mal byť nasledujúci:

- početné stavy ozbrojených síl	6, 5 % (87 000 kusov)
- úderné letectvo	5, 7 % (86 ks)
- bojové vrtuľníky	3, 6 % (60 ks)
- tanky	7, 6 % (1520 ks)
- obrnené transportéry a bojové vozidlá pechoty	6, 8 % (1 904 ks)
- delostrelectvo (od kalibra 100 mm)	4, 9 % (1 176 ks)

Predstavitelia ZSSR na porade vyjadrili súhlas s návrhom NATO, aby žiaden štát v Európe nemal absolútnu prevahu v počtoch ozbrojených síl. Akceptovali tiež princíp obmedziť celkový počet ozbrojených síl a výzbroje cudzích vojsk jednej aliancie za hranicami svojich štátov. Sovietske návrhy sa streli so súhlasným stanoviskom väčšiny delegátov, s výnimkou maďarských predstaviteľov, ktorí mali výhrady k regionálnemu členeniu Európy, ale aj početným stavom vlastných ozbrojených síl.⁴²

Druhé kolo rokovaní vo Viedni sa konalo od 4. mája do 14. júla 1989. Predstavitelia armády v čs. delegácii boli plk. Jiří Diviš a plk. Miloš Čech. Výsledkom bolo vytvorenie pomerne presnej predstavy o štruktúre budúcej dohody. Obidve strany sa postupne zhodli v tom, že znižovaniu bude podliehať vojenský potenciál definovaný v šiestich kategóriách: pozemné ozbrojené sily, lietadlá, vrtuľníky, tanky, delá, obrnené transportéry. Zhoda panovala tiež v potrebe početného obmedzenia úrovne vojsk mimo národné územie, ako aj v nutnosti rozdeliť územie Európy na oblasti, pre ktoré sa stanovia podúrovne v podobe, v akej bude regionálne delenie dohodnuté. Na druhej strane voči návrhu zonálneho delenia územia od Atlantiku po Ural, predneseného v mene Varšavskej zmluvy čs. stranou, malo NATO výhrady. Delenie považovalo za priveľmi rigorózne, zóny nerovnocenné s rozdielnou úrovňou bezpečnosti. Pritom ich uzavretosť neumožňovala „prelievanie“ vojenských síl. Čs. strana v tejto reakcii videla obavu NATO, aby predložený návrh neznemožnil realizáciu

VARIANT 2 – celá zóna od Atlantiku po Ural mohla byť rozdelená na štyri regióny:

1. Stredná Európa – zahrňovala by zo strany VZ: NDR, PLR, ČSSR, Príbaltský vojenský okruh, Bielo-ruský vojenský okruh, Prikarpatský vojenský okruh, Kyjevský vojenský okruh, zo strany NATO: Dánsko, Belgicko, Holandsko, Luxembursko, NSR, Francúzsko, Veľká Británia.
2. Sever Európy – zahrňoval by zo strany VZ severnú časť Leningradského vojenského okruhu, zo strany NATO Nórsko.
3. Juh Európy – zo strany VZ: MGR, RSR, BLR, Odeský vojenský okruh, Severokaukazský vojenský okruh, Zakaukazský vojenský okruh, zo strany NATO: Taliansko, Grécko, Turecko.
4. Tylové regióny – zo strany VZ: južná časť Leningradského vojenského okruhu, Moskovský vojenský okruh, Prívolžský vojenský okruh, Uralský vojenský okruh, zo strany NATO: Španielsko, Portugalsko, Island.

NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 00125/89/, bod schôdze 4 info, zpráva o návrhu generálneho štábu ozbrojených síl SSSR ke sjednocení postupu států Varšavské smlouvy na druhé kolo jednání o konvenčních silách v Evropě.

⁴¹ Tamže, s. 2.

⁴² VÚA – SA Praha, f. Varšavská zmluva – Operačná správa generálneho štábu 1989, šk. 13, informačná správa pre ministra národnej obrany z 3. 5. 1989, č.j. 0078376.

stratégie pružnej reakcie.⁴³ Zhoda nastala v potrebe rozpracovania širokého a účinného systému informácií, prísnej kontroly a obmedzujúcich i stabilizačných opatrení.⁴⁴

Obidve strany súhlasili s pomerne veľkým znížením úrovne konvenčných ozbrojených síl. Na druhej strane kalkulovali na prvom mieste s likvidáciou opotrebovanej techniky. Vtedajší náčelník Generálneho štábu ČSLA genplk. M. Vacek v tejto súvislosti vo svojich spomienkach otvorene priznal, že náročné opravy zastaranej techniky sa aj tak nejavili ako rentabilné. Dokumentoval to na príklade tankov, kde sa síce počítalo s rozsiahlou redukciou, tá sa však mala dotknúť len starších typov T-54 a T-55.⁴⁵ Nakoniec sa rysovala tiež dohoda o regionálnom rozdelení Európy. Mala obsahovať celú škálu ustanovení ohľadne množstva zbraní a vojsk v tom-ktorom regióne. Rozpory medzi NATO a Varšavskou zmluvou napriek tomu pretrvali, najmä, v otázke letectva. NATO presadzovalo obmedzenie počtu bojových lietadiel taktického letectva ako celku, zatiaľ čo Varšavská zmluva chcela znížiť len stavy úderných lietadiel frontového letectva (pri vylúčení stíhacích lietadiel protivzdušnej obrany štátu a frontového letectva). Rozdiely panovali tiež v otázke zníženia početných stavov vojsk. Varšavská zmluva navrhovala symetrický model, pri celkovom znížení stavov vojsk každého z blokov na 1 350-tisíc vojakov (teda ešte viac ako v pôvodnom moskovskom návrhu). NATO však zamýšľalo len obmedzenie početných stavov pozemného vojska a letectva ZSSR a USA v strednej Európe na úroveň 275-tisíc mužov (mimo však ponechávalo 150-tisíc vojakov Veľkej Británie, Francúzska, Belgicka, Holandska a Kanady v NSR).⁴⁶ Úplná jednota však nepanovala ani v tábore Varšavskej zmluvy. Rozdielne stanoviská k regionálnemu deleniu Európy predložilo Maďarsko, ktoré si presadilo preradenie do stredoeurópskeho regiónu. Pri presadzovaní svojich špecifických národných záujmov však Maďari išli ešte ďalej a často vôbec nebrali ohľad na jednotnú blokovú líniu.⁴⁷ Tento ich postoj súvisel s vnútropolitickými demokratizačnými zmenami v krajine, ktoré odštarovali postupný zánik východného bloku a železnej opony.

Pred ďalším kolom rokovaní, od ktorých sa očakávalo uzavretie konkrétnych dohôd, najmä v otázke zníženia počtu konvenčných zbraní v Európe, zvolal ZSSR na koniec augusta opätovne porady svojich spojencov do Moskvy. V dňoch 29. – 30. augusta rokovala zvláštna komisia Varšavskej zmluvy pre odzbrojenie, a 31. augusta sa uskutočnilo zhromaždenie náčelníkov generálnych (hlavných) štábov armád Varšavskej zmluvy. Sovieti na tejto porade predložili konkrétne návrhy zníženia početných stavov jednotlivých druhov konvenčných zbraní. Tie obsahovali pri niektorých druhoch zbraní aj pevné kolektívne stropy pre obidve zoskupenia, ktoré nemali byť prekročené (bojové frontové letectvo 4 700, bojové vrtuľníky 1900, delostrelectvo 21 – 22-tisíc pre každú stranu). Sovieti spracovali tiež návrhy na zníženie početných stavov pozemných vojsk, a to súčasne s výzbrojou. Hornú úroveň znížených stavov navrhovali určiť len pri vojskách rozmiestnených na cudzom území, a to vo výške 300-tisíc (týkalo sa to ZSSR na jednej a USA, Veľkej Británie, Francúzska, Belgicka, Holandska a Kanady na druhej strane). Možno konštatovať, že Sovieti už čiastočne akceptovali predstavu Západu, na druhej strane ich návrh sa naďalej dotýkal aj spojencov USA, napriek ich pretrvávajúcemu odporu k takémuto riešeniu. Čo sa týka návrhov regionálneho de-

⁴³ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, svazok P 00125/89, bod schůzdy info 6, Informace o průběhu 2. kola jednání o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě.

⁴⁴ Obrana lidu, 8. 9. 1989, s. 1, Znovu u jednacího stolu.

⁴⁵ VACEK, Na rovinu..., ref. 9, s. 157.

⁴⁶ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, č.j. 061625, informačná správa pre ministra národnej obrany z 19. 7. 1989.

⁴⁷ NA Praha, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, svazok P 00125/89, bod schůzdy info 6, Informace o průběhu 2. kola jednání o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě.

lenia, zotrvalo sa na pôvodne predložených dvoch variantoch rozdelenia zón znižovania od Atlantiku po Ural, ktoré Varšavská zmluva navrhovala už počas druhého kola rokovania. V pracovnej verzii sa však malo kalkulovať aj s možnosťou zrieknutia sa regionálneho členenia zón a prejednávania len otázky strednej Európy, a to v troch variantoch. Uvedené návrhy sa stretli s očakávaným súhlasom delegácií členských štátov, s výnimkou Maďarska, ktoré oznámilo, že vypracuje vlastné návrhy k problematike kolektívnej úrovne početných stavov ozbrojených síl, bojového letectva a regionálneho delenia Európy.

Pre samotnú ČSLA z uvedených sovietskych návrhov vplynuli nasledujúce zmeny:

1. V letectve sa oproti pôvodne navrhovaným 86 úderným lietadlám (v dôsledku zvýšenia celkovej úrovne na 4 700) početné horné limity zvyšovali na 315.
2. U bojových vrtuľníkov v dôsledku zvýšenia celkového limitu (1 900 ks) sa početné limity zvyšovali zo 60 na 75 ks.
3. U delostrelectva sa počty predbežne upravovali na 1 303 – 1 363 ks.

Navrhované stropy pre tanky (1 520 ks), OT a BVP (1 904 ks) zostali zachované.⁴⁸ Pritom až na kategóriu OT/BVP bol tento návrh s menšími úpravami všeobecne akceptovaný aj v nasledujúcom období a neskôr aj oficiálne schválený.⁴⁹

Čo sa týka rokovania náčelníkov generálnych štábov členských štátov, na tomto fóre získali sovietske návrhy, prezentované náčelníkom Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR armádnym generálom Michailom Mojsejevom, jednomyseľnú podporu. Súhlasné stanovisko odznelo aj z úst náčelníka generálneho štábu maďarskej armády, ktorý žiadal o podporu a dôveru v jej vedenie, napriek ťažkej situácii v jeho krajine.⁵⁰

Tretie kolo viedenských rokovaní prebehlo v septembri a októbri 1989. Predstavitelmi armády v čs. delegácii boli opäť plk. Jiří Diviš a plk. Miloš Čech. Vedúcim čs. delegácie bol Ladislav Balcar. Aj tieto rokovania pritom potvrdili politickú vôľu obidvoch strán na dosiahnutie dohody už v roku 1990, aj keď v konkrétnych výsledkoch sa to v plnej miere neprejavilo. Do určitej miery sa pod to podpísali vnútorné rozpory nielen vnútri členských štátov NATO, ale už aj Varšavskej zmluvy, kde sa čoraz viac presadzovali národné záujmy jej členov. Odrazili sa v tom už prebiehajúce vnútropolitické zmeny v niektorých štátoch Varšavskej zmluvy, ktoré mali čoskoro nezvratne vyústiť do rozpadu celého východného bloku. Jednotlivé delegácie Varšavskej zmluvy pritom vo svojej činnosti vychádzali v podstate z moskovských záverov z augusta tohto roku. Nebolo však akceptované odporúčenie z Moskvy (sovietsky návrh) o tom, že Varšavská zmluva nebude navrhovať hornú úroveň pre početné stavy pozemného vojska a letectva. Naopak, v konečnom dôsledku sa akceptoval návrh Maďarska na obmedzenie vojsk na súhrnný počet 1 350 000. Vzhľadom na to, že medzi členmi Varšavskej zmluvy sa ťažko hľadal konsenzus aj v otázke jednotlivých zón (z dôvodu rozdielnych názorov Bulharska a Maďarska), jej delegácie neboli schopné predlo-

⁴⁸ Pôvodné početné stavy k redukcii vyčlenených druhov zbraní v čs. armáde boli nasledujúce: 4 585 tankov, 4 900 OT/BVP, 101 úderných vrtuľníkov, 407 bojových lietadiel. VÚA – SA Praha, f. MNO – OSGŠ 1 990, škatuľa 2, č.j. 010334/73, prednáška náčelníka spravodajskej správy – zástupcu náčelníka generálneho štábu (ZNGŠ) z 15. 10. 1990 – „Stav procesu odzbrojení a tendence vývoje ozbrojených síl v Evrope.“

⁴⁹ V tomto prípade došlo okrem iného k zmene v snahe zachrániť pre čs. armádu moderné BVP – 1 s kanónom kalibru 73 mm. Aby sa zamedzilo ich likvidácii, nariadil neskorší minister národnej obrany gen. M. Vacek demontovať veže a nahradiť ich vežami z OT-64, ktoré svojou výzbrojou do uvedenej kategórie nespadali. VACEK, M. *Nejen z vojenského kufru*. Praha 2012, s. 154. ISBN 978-80-7425-137-5.

⁵⁰ VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, č.j. 056/2-40, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 4. 9. 1989.

žiť jednotný návrh prerokovaný v Moskve. Varšavská zmluva nedokázala predložiť jednotné stanovisko ani v otázke hornej úrovne delostrelectva. K rozporom dochádzalo opätovne najmä v otázkach letectva. NATO nesúhlasilo s návrhom Varšavskej zmluvy na zníženie letectva a jeho obmedzenie, mimo dohody by totiž zostalo asi 7 000 lietadiel ZSSR (protivzdušná obrana, 2 strategických leteckých armád atď.) Otázkou početných stavov ozbrojených síl štáty NATO zužovali iba na kontingenty USA a ZSSR, rozmiestnené mimo ich vlastného územia v Európe. Sovieti naproti tomu naďalej trvali na tom, aby sa to vzťahovalo aj na ďalšie štáty NATO.

Určitý úspech predstavovala dohoda o definícii delostrelectva, spolu so zoznamom konkrétnych zbraňových systémov podliehajúcich zníženiu. Čo sa týka otázok súvisiacich so zabezpečením kontroly, jej hlavným nástrojom mala byť podľa obidvoch zoskupení inšpekcia na mieste. O rozsahu a intenzite kontrolnej činnosti sa však naďalej diskutovalo.⁵¹

Možno konštatovať, že do rozpadu komunistického bloku sa rokovania neuzavreli. Čiastočne sa pod to podpísala aj prehlbujúca sa nejednotnosť v dovtedy konzistentných postojoch členských štátoch Varšavskej zmluvy. Odlišnosti sa prejavovali najmä v postojoch Maďarska a Poľska, ktoré sa čoraz viac snažili uprednostňovať svoje špecifické národné záujmy. Zodpovedal tomu aj diferencovaný postup týchto krajín k otázkam rozvoja vojenských doktrín. Paradoxne sa pozvoľna zvyšovala snaha o koordináciu socialistických štátov zo strany Rumunska. Rumunský diktátor sa zoči-voči rozkladu sovietskeho bloku, paradoxne, menil na najväčšieho zástancu jeho jednoty.⁵² Napriek uvedenému, rokovanie v sledovanom období stále prebiehalo na vopred koordinovanom blokovanom základe.

Čs. delegácia počas rokovaní v koordinácii so ZSSR vyvíjala iniciatívu najmä ohľadom vytvorenia pásiem (zón) dôvery a spolupráce na hranici oboch blokov. Ako jediná z delegácií Varšavskej zmluvy vystúpila k pasáži spoločného dokumentu na vytvorenie zón zvýšenej dôvery a bezpečnosti v Európe. Predniesla tiež niektoré námety na rozšírenie a prehlbenie dovtedajšej praxe kontaktov po vojenskej línii, ako i na prepojenie národných stredísk ako prvej etapy pre zníženie vojnového nebezpečenstva.⁵³

V dôsledku rýchlych zmien v zahranično-politickom vývoji determinovaných postupným rozpadom východného bloku koncom roka 1989 sa však čs. iniciatíva v tejto oblasti dostala do slepej uličky. Keďže Európa už prestala byť dejiskom konfrontácie dvoch vojensko-politických zoskupení, muselo sa zákonite prehodnotiť teritoriálne chápanie samotného bojiska.⁵⁴

Viedenské rokovania a ich predpokladané výsledky z pohľadu ČSLA mali zákonite dopad aj na priebeh konverzie čs. zbrojného priemyslu. Z vyššie uvedeného jasne vyplýva, že čs. zbrojný priemysel sa musel už pred novembrom 1989 vážne zaoberať zníženým dopytom nielen zo strany ČSLA, ale prakticky všetkých armád štátov Varšavskej zmluvy. Celý tento proces pritom komplikovali rastúce finančné problémy a zadlženie krajín „tretieho sveta“, pri úhrade čs. vojenských dodávok a technickej pomoci. Možno preto konštatovať, že už koncom 80. rokov utrpel čs. zbrojný priemysel veľké straty. Tie sa, ako je známe, po páde „železnej opony“ a v dôsledku zániku východného bloku ešte znásobili.⁵⁵ Napriek uvedeným

⁵¹ VHA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 25, č.j. 062364, informačná správa pre ministra národnej obrany z 25. 10. 1989. Obrana lidu, 21.10. 1989, s. 1, 7, Ochota a pripravenosť uzavrieť dohodu.

⁵² NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Praha – předsednictvo 1986 – 1989, zväzok P 138/89, bod schůzde 4, Stanovisko OMP ke Zprávě o průběhu a výsledcích třetího kola jednání o konvenčních ozbrojených silách a jednání o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě.

⁵³ Tamže, Správa o priebehu a výsledkoch 3. kola viedenských rokovaní.

⁵⁴ VÚA SA Praha, f. MNO – OSGŠ 1990, šk. 2, prednáška náčelníka zpravodajskej správy – ZNGŠ z 15. 10. 1990 – Stav procesu odzbrojenia a tendence vývoje ozbrojených síl v Európe.

skutočnostiam, v sledovanom období čs. strana naďalej sledovala jednotnú líniu so ZSSR a nevyjadřila žiadne zásadnejšie výhrady voči rozsahu a spôsobu odzbrojenia v podmienkach ČSLA. Na rozdiel od Maďarska či Poľska, nevyužila manévrovací postoj, ktorý sa vytvoril smerom k ZSSR, napriek pokračovaniu rokovaní na blokovom základe.

Narastajúce problémy pri koncipovaní spoločných stanovísk medzi štátmi Varšavskej zmluvy sa naplno prejavili aj pri hodnotení rýchlo sa meniaceho zahranično-politického vývoja. Najlepšie to možno vysledovať pri spoločnej snahe o formulovanie prehlásení adresovaných štátom NATO. Prehlbujúce sa diferenciácie k prerokovaným otázkam sa naplno prejavili počas zasadnutia Politického poradného výboru štátov Varšavskej zmluvy v Bukurešti 7. – 8. júla 1989. Bol to, okrem iného, aj prejav postupných vnútropolitických zmien v prvých krajinách východného bloku, v dôsledku ktorých sa v tomto čase už búral monopol tamojších komunistických strán (Poľsko, Maďarsko).⁵⁶ Najvýraznejšie názorové rozdiely sa preto logicky prejavovali práve v postojoch týchto dvoch krajín na jednej strane a už tradične Rumunska na strane druhej. Pritom, paradoxne, Rumunsko „*vystupovalo v rade otázok pružnejšie, se snahou o kompromisy, než delegace MLR*“. Ako už bolo vyššie uvedené, korekcie v rumunskom postoji boli determinované prehlbujúcou sa krízou jednotlivých komunistických režimov a reálnou hrozbou rozkladu samotného východného bloku. Uvedené skutočnosti komplikovali prípravu spoločného prehlásenia adresovaného štátom Severoatlantickej aliancie. Pri jeho príprave bola hlavným sporným momentom problematika ľudských práv a humanitnej spolupráce, ktorú zdôrazňovala maďarská delegácia. Odlišné stanoviská odzneli tiež v otázke hodnotenia bruselského zasadnutia NATO, ktoré sa uskutočnilo koncom mája 1989. Delegácie Poľska a Maďarska vystupovali za pozitívne hodnotenie, delegácie NDR a Rumunska sa tomu chceli vyhnúť. Postoje hostiteľskej krajiny pritom boli aj z pohľadu čs. diplomacie „*poplatné starému myšlení, obsahují politicky nevhodné a nereálné formulace...neberou v dostatečné míře v úvahu nové momenty ve vývoji současných mezinárodních vztahů*...“⁵⁷ Pre nesúhlas delegácií Maďarska a Poľska nebola do prehlásenia zahrnutá pasáž odsudzujúca pokusy Západu ovplyvňovať vnútorné procesy v socialistických krajinách. Podľa hodnotiacej správy pre ÚV KSČ maďarská delegácia a do značnej miery aj zástupcovia Poľska „*bagatelizovali znaky Západu o vměšování*“. Rumunsko a čiastočne tiež NDR, naopak, zdôrazňovali negatívne momenty pri hodnotení medzinárodnej situácie, zaujímali zdržanlivý prístup k niektorým prejavom „*nového myslenia v medzinárodných vzťahoch a k prestavbe a demokratizácii života*“. Stanovisko delegácie ČSSR bolo podobne ako v prípade Bulharska naďalej veľmi blízke postojom sovietskej delegácie. Čs. vedenie pritom navonok podporovalo všetky sovietske kroky v medzinárodnej politike, skutočný postoj konzervatívnych politikov však bol pravdepodobne aj v tejto oblasti zdržanlivejší. Jednotné stanovisko sa rodilo veľmi ťažko aj v prípade hodnotenia viedenských rokovaní.

Samotný Gorbačov vyjadril na zasadnutí presvedčenie, že „*studená vojna končí*“ a s určitým optimizmom nazeral aj na kroky „*serióznych západných politikov, ktorí si podľa neho uvedomovali, že destabilizace ve východní Evropě by mohli vést k nepředstavitelně*

⁵⁵ ŠTAIGL, J. – TURZA, P. Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (2. časť). In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 3, s. 77-109. ISSN 1335-3314; BAKA, I. Československá vojenská pomoc Líbyi v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 4, 23-47. ISSN 1335-3314; KRAUS, M. Vliv zahraničně-politických faktorů na rozdělení Československa. In *Střední Evropa*, Revue pro středoevropskou kulturu a politiku, roč. 12, duben 1996, č. 59, s. 34-36.

⁵⁶ RYCHLÍK, J. Politické změny ve východní Evropě před 17. listopadem a jejich ohlas v Československu. In *Česko-slovenská historická ročenka 2009*. Brno – Bratislava 2009, s. 113-138. ISBN 978-80-87192-09-2.

⁵⁷ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 124/89, bod schôdze info 6, Informace o přípravě zasedání politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Bukurešti.

nebezpečným následkům pro celý kontinent“. Gorbačov sa dotkol tiež otázky ďalšieho sťahovania sovietskych vojsk umiestnených v krajinách svojich spojencov (včítane ČSSR). Vyjadril pripravenosť, po dohode s „vedením bratských krajín,“ určiť nielen rozsah a postup pri sťahovaní sovietskeho kontingentu, ale tiež upresniť štatút tých vojsk, ktoré tam mali zostať. Dotkol sa tiež otázky reorganizácie Varšavskej zmluvy, ktorá sa mala postupne premeniť z vojensko-politického na politicko-vojenské zoskupenie. V pléne, samozrejme, vystúpil tiež generálny tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Ten, podľa očakávania, „vyjadril súhlas s analýzou hlavných tendencií medzinárodného vývoja“ s návrhmi a odporúčaniami prednesenými sovietskym lídrom Gorbačovom: „*Také my při hodnocení současné mezinárodní situace zaznamenávame pokračující pozitivní vývoj směrem ke kvalitativně novému charakteru mezinárodních vztahů na základě nového politického myšlení. Svědčí o tom zlepšení vztahů mezi SSSR a USA.*“ Informoval pritom o pokroku v čs. iniciatíve v medzinárodno-politickej oblasti. Pripomenul tiež svoje návrhy na vytvorenie pásma dôvery, spolupráce a dobrých susedských vzťahov na línii dotyku štátov Varšavskej zmluvy a NATO. Vyzdvihol tiež pokrok v rozvoji vzťahov s NSR a neutrálnym Rakúskom v tejto oblasti.⁵⁸ Kritické poznámky na adresu postoja Západu voči odzbrojovacej iniciatíve v strednej Európe si však napriek tomu neodpustil. Pripomenul tiež čs.-nemeckú iniciatívu z apríla 1987 o vytvorení koridoru bez jadrových zbraní v strednej Európe, ktorá sa podľa neho v kvalitatívne nových podmienkach uvoľnenia medzinárodno-politickej situácie dostala do novej polohy. Informoval tiež o čs. iniciatíve v boji za zákaz a likvidáciu chemických zbraní a tiež pokroku dosiahnutom na poli konverzie zbrojného priemyslu. Jakeš sa dotkol tiež otázky mechanizmu fungovania riadiacich orgánov Varšavskej zmluvy, pričom podporil myšlienku zdokonalenia mechanizmu politickej a vojenskej spolupráce. Podporil pritom vytvorenie stáleho politického pracovného orgánu paktu, ktorý by na demokratickom a rovnoprávnom základe posudzoval celú škálu aktuálnych zahranično-politických a sociálno-ekonomických otázok. Aký význam čs. strana prikladala prezentácii svojho projektu na vytvorenie pásma dôvery, dokazuje aj iniciatíva čs. ministra zahraničných vecí Jaromíra Johanesa. Ten počas rokovania úzkeho okruhu šéfov diplomácií členských štátov referoval o zámere čs. strany začať druhé kolo konzultácií k tejto otázke. Ten mal byť čs. príspevkom do procesu uvoľňovania medzinárodno-politickej situácie.⁵⁹

V priebehu zasadania sa počas prestávky medzi rokovaniami uskutočnilo aj bilaterálne stretnutie medzi M. Jakešom a vedúcim maďarskej delegácie, prezidentom Maďarskej socialistickej strany Rezső Nyersom. Jeho priebeh naznačil trend pozvoľna rastúceho napätia medzi obidvoma krajinami, čo bol tiež jeden z dôsledkov uvoľnenia politických pomerov v Maďarsku. Predmetom rokovania totiž bola otázka národnostných menšín, problematika

⁵⁸ Čo sa týka Rakúska, v prvej polovici roku 1989 nastala vzájomná výmena pozorovateľov počas vojenských cvičení, napriek tomu, že neboli notifikované v rámci stockholmského dokumentu, kde bola stanovená úroveň 13-tisíc pre oznámenie a 17-tisíc pre pozorovanie. Došlo tiež k realizácii obojstranných oficiálnych návštev vojenských predstaviteľov obidvoch strán. ČSSR takýmto prístupom demonštrovala presadzovanie zásady vytýčenej pre oblasť vojenskej bezpečnosti v čs. iniciatíve na vytvorenie pásma dôvery a dobrých susedských vzťahov na línii dotyku. VÚA – SA Praha, f. MNO – KM – 1989, šk. 24, č.j. 060151, informačná správa pre ministra národnej obrany zo 4. 1. 1989; Obrana ľudu, 9. 6. 1989, s. 1, Obrana – úkol číslo jedna; 17. 12. 1988, s. 1, Vzájomné poznávanie - príspevok k mieru.

⁵⁹ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – předsednictvo 1986 – 1989, zväzok P 124/89, bod 1, Správa o priebehu a výsledkoch zasadania Politického poradného výboru štátov VZ/Bukurešť 7. - 8. 7. 1989; príloha IV/a – vystúpenie M. Jakeša; príloha IV/b – vystúpenie Gorbačova; Tiež MASTNY, BYRNE, ref. 11, dokument č. 146, Records of the Political Consultative Committee Meeting in Bucharest, July 7-8, 1989; KRÜGER, D. *Am Abgrund? Das Zeitalter der Bündnisse: Nordatlantische Allianz und Warschauer Pakt 1947 bis 1991*. Fulda 2013, s. 187. ISBN 978-3-7900-0459-5.

vodného diela Gabčíkovo-Nagymáros, ktorého výstavbu maďarská strana plánovala zastaviť, a, v neposlednom rade, rozhovor A. Dubčeka pre maďarskú televíziu. Čs. komunistickí pohlavári odvodzujúci legitimitu svojho vládnutia od sovietskej intervencie v roku 1968 pritom „blahosklonný“ prístup maďarských médií k žijúcemu symbolu pražskej jari prijali len s ťažko skrývaným údivom.⁶⁰

Z uvedeného už možno celkom zreteľne vysledovať čoraz komplikovanejšie hľadanie konsenzu medzi členskými štátmi Varšavskej zmluvy. Podpisalo sa pod to na jednej strane uvoľňovanie pomerov v rámci sovietskeho bloku, rezignácia ZSSR na dodržiavanie Brežnevovej doktríny, z toho vyplývajúca snaha o deklarovanie väčšej suverenity jednotlivých členských štátov. Sprievodným javom týchto procesov však bolo aj prehlbovanie vnútropolitického napätia vnútri jednotlivých krajín východného bloku, čo viedlo k jeho nezadržateľnému rozkladu. V Bukurešti sa s konečnou platnosťou vyprofilovali dve línie, z hľadiska nazerania na potrebu vnútropolitických reforiem a reflexie zahranično-politického vývoja. Na jednej strane stáli dva proreformne orientované štáty – Maďarsko a Poľsko. Na druhej sa sformoval konzervatívny blok tvorený Československom, Rumunskom, Bulharskom a NDR, aj keď medzi nimi existovali rozdiely v nazeraní na zahranično-politický vývoj. Tie si pritom vyžiadali schválenie rezolúcie potvrdzujúcej právo každej krajiny na výber vlastnej vnútornej politiky. Navonok síce len potvrdili predchádzajúce Gorbačovove vyjadrenia, v skutočnosti tak ale urobili v snahe zabrániť ZSSR, aby ich v budúcnosti nemohol nútiť k reformám.⁶¹

Čo sa týka ČSSR, tá sa síce, podobne ako Bulharsko, navonok naďalej hlásila k reformám (snažila sa ich však obmedziť na ekonomickú sféru), jej komunistické vedenie sa však desilo možného návratu k reformnému hnutiu z rokov 1968 – 1969 a prehodnoteniu vzťahu k sovietskej invázii. Pokus o vytvorenie jednotného bloku však už nemal šancu na úspech.⁶² Dokazuje to pomerne rýchly rozpad jednotlivých komunistických režimov (včítane ČSSR v novembri 1989). Tieto skutočnosti sa, samozrejme, zásadne premietli aj do ďalších odzbrojovacích rokovaní medzi Východom a Západom a mali fatálne následky aj pre osud samotnej Varšavskej zmluvy.

Možno konštatovať, že otázky postavenia a úlohy ČSSR v rámci vojensko-politických a vojenských aspektov procesu uvoľňovania napätia medzi Východom a Západom v 80. rokoch treba analyzovať predovšetkým na pozadí vývoja vzťahov medzi ZSSR a USA vo vojensko-bezpečnostnej oblasti. Tento prístup umožňuje sledovať dopad dôležitých stránok uvoľňovania zahranično-politického napätia na formovanie konkrétnych postojov a iniciatív pre československú vojensko-bezpečnostnú oblasť. Tie sa od polovice 80. rokov odvíjali v závislosti od uvoľňovania napätia po nástupe nového sovietskeho lídra M. Gorbačova. ČSSR v intenciách sovietskej politiky prezentovala vlastnú iniciatívu na zmiernenie napätia v stredovýchodnej Európe. Predstavoval ju návrh na vytvorenie koridoru bez jadrových zbraní, ktorý čs. strana predstavila na jar v roku 1987 spolu s NDR. O rok neskôr ho rozvinula do vlastnej odzbrojovacej iniciatívy, ktorej podstatou bolo „postupne vytvárať na línii dotyku štátov Varšavskej zmluvy a NATO pásmo dôvery a spolupráce, dobrých susedských vzťahov“. Samotný Západ však na podobné návrhy (týkajúce sa aj konvenčných zbraní) po-

⁶⁰ NA Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok P 124/89, bod schôdze info 7, zápis zo stretnutia Jakeša s Nyersom 7. júla 1989.

⁶¹ TEJCHMAN, M. Socialistické země jihovýchodní Evropy v osmdesátých letech (cesta do krize). In *Slovanský přehled*, roč. XCIII, 2007, č. 3, s. 429-448. ISSN 0037-6922; IRMANOVÁ, E. Vztah Maďarska a Sovětského svazu v 80. letech 20. století. In *Slovanský přehled*, roč. 96, 2010, č. 3-4, s. 331-366; DUDEK, A. Krize komunistického systému v Polsku v 80. letech. In *Památ a dějiny*, roč. IV, 2010, č. 3, s. 42-54. ISSN 1802-8241; DURMAN, K. Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964 – 1991. Praha 1998, s. 391-398. ISBN 80-7184-672-4.

⁶² RYCHLÍK, ref. 56, s. 129.

zeral s nedôverou a vnímal ich ako propagandistické gesto predstaviteľov sovietskeho bloku. Nepozdávalo sa mu napríklad vytváranie pásiem a koridoru vnútri štátneho celku. NATO, okrem iného, spochybňovalo aj vojenský význam takýchto koridorov, keďže navrhovaná šírka 100 – 150 km nehrala z vojenského hľadiska prakticky žiadnu rolu. Pod odmietavé stanoviská sa, samozrejme, podpísala aj obrovská prevaha Sovietov v konvenčných zbraňaniach. Dôležitou súčasťou uvoľňovania zahranično-politického napätia bola tiež iniciatíva pre vytvorenie a posilňovanie vzájomnej dôvery a dobrých vzťahov. Dôkazom je dôsledná realizácia ustanovení štokholmského dokumentu o opatreniach na posilnenie dôvery a bezpečnosti a o odzbrojení v Európe zo septembra 1986, na ktorej sa podieľalo aj samotné Československo. Dokazuje to, okrem iného, práca čs. pozorovateľov.

Proces uvoľňovania zahranično-politického napätia medzi Východom a Západom vrcholil koncom 80. rokov. Vývoj vzťahov medzi USA a ZSSR vo vojensko-bezpečnostnej oblasti pritom naďalej výrazne determinoval aj formovanie postojov a iniciatív na strane ČSSR. Začiatkom roka 1989 sa čs. strana v plnej miere zapojila do odzbrojovacej iniciatívy ZSSR v otázke konvenčných zbraní. Ohlásená redukcia ozbrojených síl ČSLA pritom našla veľký ohlas aj v masovo-komunikačných prostriedkoch. Tie informovali aj o diferenciách v postojoch občianskej verejnosti k predmetným zmenám, čo bolo v kontraste s dovtedajšou praxou totalitného režimu. Propaganda sa napriek tomu naďalej vo veľkej miere venovala doktrinárnym otázkam a vysvetľovaniu teórie „*dostatočnosti obrannej sily*“, ktorá mala byť prejavom „*nového politického myslenia*“. Šikovne však zamlčovala, že ani v týchto podmienkach sa ČSLA (celkom logicky) nevzdala možnosti protiofenzívy na nepriateľské územie (výstižne to dokazujú jej vlastné operačné plány), a to po vytlačení agresora mimo vlastné teritórium. Podobný prístup zo strany Západu pritom tendenčne kritizovala. Samotná obranná doktrína, okrem toho, celkovo nepodporovala s myšlienkou odstránenia napätia založeného na existencii dvoch blokov.

V načrtnutom kontexte sa v rámci sovietskeho bloku začalo čoraz otvorejšie volať po zmenách v charaktere riadenia a organizácii samotnej Varšavskej zmluvy. Podstata reformy spočívala najmä v otázke revízie jej postavenia ako poslušného nástroja sovietskej politiky. Ústupky zo strany ZSSR však neboli ani tak prejavom snahy o prestavbu štruktúr tohto vojenského zoskupenia na demokratickejších princípoch. Bol to skôr dôkaz jeho slabnúcej moci diktovať silou svoju vôľu vnútri východného bloku. Postoj ČSSR v tejto otázke bol zdržanlivý. Okrem vojenských kritérií to bol odraz politických názorov konzervatívneho vedenia v KSČ, ktoré len ťažko prijímalo zmeny v usporiadaní sovietskeho bloku, ale aj požiadavky vychádzajúce z princípov perestrojky a glasnosti. Úspešná reorganizácia Varšavskej zmluvy však už nebola reálna, a to vzhľadom na nadchádzajúce udalosti determinujúce rozpad celého východného bloku.

Dôležitým medzníkom v procese uvoľňovania medzinárodnopolitického napätia sa stali viedenské rokovania o konvenčnom odzbrojení, ktoré boli výsledkom dohôd uzavretých na viedenskej následnej schôdzke Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe v januári 1989. ČSSR v tomto rámci naďalej presadzovalo konkrétne návrhy na vytvorenie pásma dôvery, spolupráce a dobrých susedských vzťahov. Na tomto základe participovalo na kreovaní návrhov koncepcie geografického rozdelenia Európy na špecifické územné celky s presne určenými limitmi jednotlivých druhov zbraní. V dôsledku rýchlych zmien vedúcich k rozpadu východného bloku koncom roku 1989 sa však čs. iniciatíva dostala do slepej uličky. Keďže Európa už prestala byť dejiskom konfrontácie dvoch vojensko-politických zoskupení, muselo zákonite dôjsť aj k prehodnoteniu teritoriálneho chápania samotného bojiska. Viedenské rokovania potvrdili politickú vôľu na dosiahnutie dohody už v roku

1990, aj keď v konkrétnych výsledkoch sa to úplne neprejavilo. Do určitej miery sa pod to podpísali rozpory nielen vnútri členských štátov NATO, ale už aj Varšavskej zmluvy, kde sa čoraz viac presadzovali národné záujmy jej členov. Odrazili sa v tom už aj vnútropolitické zmeny v niektorých členských štátoch (Poľsko, Maďarsko), ktoré vyústili do rozpadu celého východného bloku. V predmetnom období boli napriek tomu vypracované konkrétne návrhy zníženia početných stavov jednotlivých druhov konvenčných zbraní v ČSLA. Až na kategóriu obrnených transportérov – bojových vozidiel pechoty bol tento návrh s menšími úpravami akceptovaný a neskôr aj oficiálne schválený. Predpokladané výsledky viedenských rokovaní mali, zákonite, z pohľadu ČSLA dopad aj na priebeh konverzie čs. zbrojného priemyslu. V nasledujúcom období sa opatrenia prijaté vo Viedni podpísali pod zmeny v štruktúre, dislokácii, početných stavoch vojsk v novo sa tvoriacej Československej armáde.

I. BAKA: DIE TSCHECHOSLOWAKEI UND DIE MILITÄRISCH-POLITISCHEN ASPEKTE DER LÖSUNG DER INTERNATIONALEN SPANNUNG IN EUROPA IN DER ZWEITEN HÄLFTE DER 1980ER JAHRE (TEIL 2)

Der Prozess der Lösung der außenpolitischen internationalen Spannung zwischen Ost und West erreichte seinen Höhepunkt Ende der 1980er Jahre. Die Entwicklung der gegenseitigen Beziehungen zwischen den beiden Supermächten – den USA und der UdSSR, hat in entscheidender Weise die Haltungen und Initiativen im Bereich der Sicherheits- und Militärpolitik der Tschechoslowakei beeinflusst. Anfang des Jahres 1989 hatte sich auch die tschechoslowakische Seite voll eingebunden in die Abrüstungsinitiative der Sowjetunion im Bereich der konventionellen Waffen. Die verlautbarte Abrüstung der tschechoslowakischen Streitkräfte (der Tschechoslowakischen Volksarmee – ČSLA) fand einen starken Widerhall auch in den Massenmedien; diese informierten auch über durchaus unterschiedliche Haltungen der bürgerlichen Öffentlichkeit zu den sich anbahnenden Veränderungen, was zur damaligen Zeit alles andere als übrig war; es stand im Kontrast mit der bisherigen Praxis des totalitären Regimes. Die vom Regime gelenkte Propaganda widmete jedoch auch weiterhin viel Platz den doktrinären Fragen und der Auslegung der Theorie der sog. Vernünftigen Hinlänglichkeit, die als Ausdruck des „neuen politischen Denkens“ dargestellt worden ist. Dabei wurde jedoch gezielt und geschickt verheimlicht, dass die Tschechoslowakische Volksarmee sogar unter diesen neuen Bedingungen auf die Möglichkeit einer Gegenoffensive auf die feindlichen Gebiete logischerweise nicht verzichtete (ein Zeugnis darüber geben die Operationspläne der Armee); diese sollte unmittelbar nach der Verdrängung eines potenziellen Aggressors außerhalb des eigenen Territoriums erfolgen. Eine ähnliche Zugangsweise seitens des Westens wurde dabei tendenziell angeprangert und kritisiert. Die eigentliche Verteidigungsdoktrin stand darüber hinaus in krassen Gegensatz mit den Gedanken der Lösung des Spannungsverhältnisses zwischen den beiden Blöcken – Ost und West. Im skizzierten Kontext wurden im ganzen Ostblock die Stimmen lauter, die nach Veränderungen des gesamten Charakters der Steuerung und Organisation des Warschauer Paktes riefen. Grundsatz der Reform lag vor allem in der Frage der Überprüfung der Rolle des militärischen Bündnisses als gehorsames Werkzeug der sowjetischen Politik. Die Zugeständnisse seitens der Sowjetunion sind jedoch keineswegs als Bemühungen um

eine „Perestroika“ des Warschauer Paktes auf demokratischen Prinzipien zu deuten, sondern vielmehr als ein Beweis der seiner immer schwächeren Machtstellung, und darüber hinaus des Unvermögens der UdSSR seinen Willen den anderen Ostblockstaaten zu diktieren. Die Haltung der Tschechoslowakei in dieser Frage war zurückhaltend. Außer den militärischen Kriterien war diese Stellungnahme ein Ausdruck der politischen Meinung der konservativen Parteispitze der KSČ, die die Veränderungen in der inneren Gestaltung des Sowjetblocks, als auch Forderungen im Sinne der Perestroika und Glasnost mit Abneigung verfolgte und die Reformen eher unwillig in die Wege leitete. Eine erfolgreiche Umorganisation des Warschauer Paktes war zu diesem Zeitpunkt alles andere als realistisch angesichts der sich anbahnenden Ereignisse, die zum Zerfall des gesamten Ostblocks führten.

Ein wichtiger Meilenstein im Prozess der Lösung der außenpolitischen internationalen Spannung waren die Wiener Verhandlungen über Abrüstung konventioneller Waffen, die im Januar 1989 eröffnet wurden als ein Ergebnis der Vereinbarungen unterzeichnet während der III. Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa, die seit November 1986 bis Januar 1989 stattfand. Die ČSSR hat in diesem Rahmen auch weiterhin konkrete Vorschläge zur Schaffung der Zone des Vertrauens, der Zusammenarbeit und der gutnachbarschaftlichen Beziehungen durchgesetzt. Auf dieser Grundlage nahm die ČSSR teil an der Kreierung von Konzepten der geographischen Aufteilung Europas auf spezifische Gebietsteile, mit klar definierten Höchstzahlen einzelner Waffenarten. Jedoch infolge der rasch vorangehenden Veränderungen, die Ende 1989 schließlich zum Zerfall des sog. Ostblocks geführt haben, geriet die tschechoslowakische Initiative in die Sackgasse. Als Europa kein Schauplatz der Konfrontation von zwei feindlich gegenüberstehenden militärisch-politischen Bündnissen mehr war, musste logischerweise auch die territoriale Wahrnehmung des eigentlichen Schauplatzes neu definiert werden. Die Wiener Verhandlungen waren ein Beweis davon, dass der politische Wille zum Erreichen einer Vereinbarung schon 1990 vorhanden war, obwohl es auf der Ebene der konkreten Ergebnisse noch nicht voll zum Vorschein gekommen ist. Ein Grund dafür waren sicher auch die Konflikte und Widersprüche innerhalb der NATO und des Warschauer Paktes, in denen immer mehr das Durchsetzen von nationalen Interessen der einzelnen Mitgliedsstaaten zum Vorschein kam. Darüber hinaus war diese Entwicklung beeinflusst durch die innenpolitischen Umwälzungsprozesse in einigen der Mitgliedsstaaten des Warschauer Paktes (Polen, Ungarn), die letztendlich in den Zerfall des gesamten sog. Ostblocks mündeten. Trotzdem wurden im angesprochenen Zeitraum mehrere, konkrete Vorschläge zum Abbau von einzelnen Arten konventioneller Waffen der Tschechoslowakischen Volksarmee. Bis auf die Panzerkraftwagen – der Kampffahrzeuge der Infanterie, war dieser Vorschlag mit kleineren Veränderungen akzeptiert, und später offiziell verabschiedet. Die erwarteten Ergebnisse der Wiener Verhandlungen hatten aus Sicht der Tschechoslowakischen Volksarmee einen direkten Einfluss auch die Konversion der tschechoslowakischen Rüstungsproduktion. In der Folgezeit hatten die in Wien getroffenen Maßnahmen Auswirkungen auf die Veränderungen der Struktur, Verlagerung und Truppenstärke der neugegründeten Tschechoslowakischen Armee.

**ČS. ARMÁDA NA SLOVENSKU V KONTEXTE
MEDZINÁRODNÉHO A VNÚTROPOLITICKÉHO VÝVOJA
1989 – 1992 (náčrt problematiky)
(1. časť)**

JAN ŠTAIGL

ŠTAIGL, J.: CS Army in Slovakia in the Context of International and Internal Political Development 1989 – 1992 (Outline of the Topic) (Part 1.). *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 67-87, Bratislava.

The published study is aimed at providing a brief outline of the course and contents of the processes in the Slovak territory at the turn of the 1980's and 1990's, when Slovakia has a special position in the construction and direction of the development of army of the then Czechoslovak statehood. The author states that within the period of three years, from November 1989 to December 1992, three processes were running almost in parallel, deriving from the basic military-political shifts in international relations and deep political and social transformations in Czechoslovakia. The political and social changes in the Czechoslovak Socialist Republic (ČSSR) after November 1989 also determined a necessity to change the army character, the relation of the army and society as well as the urge to democratize and humanize the military service, all of that in the context of external and internal conditions finally leading to further development of the army of the independent Slovak Republic as the legal entity and attribute of its sovereignty and autonomy.

Military History. Slovakia. CS Army in Slovakia in 1989 – 1992.

Obdobie prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia zaujíma vo výstavbe a smerovaní vývoja armády vtedajšej československej štátnosti na slovenskom teritóriu osobitné miesto. V časovej perióde troch rokov, od novembra 1989 do decembra 1992, sa tu prakticky súbežne realizovali tri procesy, ktoré sa odvíjali od zásadných vojensko-politických posunov v medzinárodných vzťahoch a hlbokých politických a spoločenských zmien v Česko-Slovensku. V atmosfére uvoľňovania medzinárodného napätia, skončenia bipolárneho delenia sveta a studenej vojny sa výrazne menila vojenská identita Slovenska z hľadiska prehodnocovania jeho vojensko-politického a vojensko-strategického postavenia v strednej Európe, ako aj s tým súvisiacich počtov, rozmiestnenia a úloh vojenských jednotiek. Politické a spoločenské premeny v ČSSR po novembri 1989 súčasne determinovali potrebu zmeny charakteru armády, vzťahu armády a spoločnosti, a tiež potrebu demokratizácie a humanizácie vojenskej služby. Dohoda slovenskej a českej politickej reprezentácie o zániku spoločného štátneho útvaru a vzniku dvoch samostatných suverénnych republík, ktorá bola výsledkom odlišných predstáv o ďalšom fungovaní česko-slovenskej federácie, potom vyžadovala, podobne ako v iných sektoroch, riešiť materiálne, personálne a iné otázky delenia federálnej armády.

Zámerom našej štúdie je poskytnúť stručný náčrt priebehu a obsahového zamerania týchto procesov, a to v kontexte ich vonkajších a vnútorných podmienok. Tým súčasne podnietiť slovenskú vojenskú historiografiu k cieľavedomému a koncepčnému spracovávaní jednotlivých aspektov vojenských dejín Slovenska v záverečnom období existencie spoločného česko-slovenského štátu.

Zmena vojensko-politickej a vojensko-strategickej situácie Slovenska a jej vplyv na výstavbu armády

Na konci 80. rokov gradovali zmeny vo vzťahoch medzi Východom a Západom a, osobitne, medzi ZSSR a USA. Zo sovietskej strany boli prejavom tzv. nového myslenia, ktoré do zahraničnej politiky ZSSR vniesol M. S. Gorbačov, od marca 1985 nový generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Zo strany americkej administratívy na čele s prezidentom Ronaldom Reaganom, ktorého v januári 1989 vystriedal Georg H. W. Bush, potom súviseli s ochotou podporiť oživenie vzájomného dialógu a pokračovať v odzbrojovacích rokovaníach prerušených na začiatku 80. rokov, aj keď s istou nedôverou vo vierohodnosť sovietskych postojov a na platforme tvrdej obhajoby vlastných koncepcií a stanovísk.

Už na prvom stretnutí Gorbačova s Reaganom v novembri 1985 v Ženeve sa obaja štátnici, napriek odlišným názorom na konkrétne otázky redukcie jadrového zbrojného potenciálu, zhodli na potrebe zachovania svetového mieru. Po ich ďalšom stretnutí v islandskom Reykjavíku v októbri 1986 sa historickým prielomom vo vzťahoch medzi oboma mocnosťami stala dohoda o stiahnutí a likvidácii všetkých sovietskych a amerických rakiet krátkého a stredného doletu (t. j. od 500 do 5 500 km) z Európy, podpísaná 17. decembra 1987 vo Washingtone. Na nasledujúcom prvom summite Busha s Gorbačovom na Malte na začiatku decembra 1989, ktorý sa uskutočnil necelý mesiac po strhnutí Berlínskeho múru, boli postoje oboch krajín vo väčšine otázok hodnotené ako najbližšie od skončenia druhej svetovej vojny. „*Opouštíme jednu epochu, studenou válku, a vstupujeme do nové epochy,*“ uviedol tu Gorbačov, a Bush potvrdil zmenu vzťahov oboch veľmocí slovami, že „*Spojené štáty a Sovětský svaz vstupují do nové éry vzájemných vztahů*“. Gorbačov tiež vyhlásil záväzok, že ZSSR nikdy nezačne „horúcu vojnu“ proti USA.¹

Prejavom „nového myslenia“ v zahraničnej politike ZSSR bola aj nová vojenská doktrína² Varšavskej zmluvy, prijatá na zasadnutí Politického poradného výboru (PPV) členských

¹ Studenou válku ukončili až Bush s Gorbačovem. <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/74218-studenou-valku-ukoncili-az-bush-s-gorbacovem>. Bližšie o znižovaní medzinárodného napätia a vývoji vzťahov medzi ZSSR a USA pozri napr. LUŇÁK, Petr. Západ. *Spojené štáty a Západní Evropa ve studené válce*. Praha : Libri 1997, s. 313-318. ISBN 80-85983-29-X ; DÜRMAN, Karel. *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938 – 1991. Díl II. Konce dobrodružství 1964 – 1991*. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum 2007, s. 354358 a 361-367. ISBN 978-80-246-1536-3; VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha : Libri 2000, s. 653-659. ISBN 80-85983-82-6; Suchý, Petr. *Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-046-2; KUCHYŇKOVÁ, Petra – SUCHÝ, Petr (eds.). *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování. Marnost nad marností?* Brno : IIPS 2005. ISBN 80-210-3881-0 a iné práce.

² Vojenská doktrína štátu (koalície štátov) bola v ZSSR a iných socialistických štátoch, ponímaná ako systém prijatých názorov na „otázky politického hodnotení príští války, na otázky vztahu státu k válce, určení charakteru příští války, přípravy země na válku v hospodářském i morálním směru a na otázky výstavby a přípravy ozbrojených sil, a také způsobů vedení války. Pod pojmem vojenská doktrína je tedy třeba chápat systém názorů přijatých ve státě na základní, zásadní otázky války.“ SOKOLOVSKÝ, V. D. *Vojenská strategie*. Praha: Naše vojsko 1964, s. 64, pozri aj SLÁDEČEK, Milan – ŠTĚPÁNEK, Karel. *Vojenská strategie*. Praha : MO ČR 1993, s. 8. ISBN 80-85469-40-5.

štátov Varšavskej zmluvy v máji 1987 v Berlíne. Bola ponímaná ako obranná a členské štáty koalície sa v nej zaväzovali, že nezačnú vojenské akcie proti žiadnemu štátu alebo zväzku štátov, pokiaľ sa samy nestanú objektom ozbrojenej agresie, že nikdy ako prvé nepoužijú jadrové zbrane, že voči žiadnemu štátu nemajú územné nároky a na žiadny štát sa nepozerajú ako na svojho nepriateľa, a so všetkými krajinami sveta sú ochotné „*rozvíjať vzťahy na základe vzájomného rešpektovania zájmu bezpečnosti a mírového spolunažívania*“. V kontexte s „priaznivým“ vývojom medzinárodnej situácie deklarovali podporu všetkým odzbrojovacím aktivitám, súčasne ale zdôraznili nevyhnutnosť udržiavať svoje ozbrojené sily na takej úrovni, aby boli schopné odvrátiť akýkoľvek vonkajší útok proti ktorémukoľvek štátu Varšavskej zmluvy.³ Prakticky v rovnakom čase ZSSR vystúpil s teóriou tzv. obrannej dostatočnosti. Podľa nej mal byť vojenský potenciál Varšavskej zmluvy, ako aj ich členských štátov, udržiavaný na úrovni, ktorá by umožňovala odraziť akýkoľvek ozbrojený útok zvonka a zničiť agresora, ale nesmerovala k dosiahnutiu vojenskej prevahy.⁴

Ďalší vývojový posun v prístupe socialistických krajín ku vzťahom so štátmi NATO nastal na zasadnutí PPV Varšavskej zmluvy v júli 1988 vo Varšave. Predstavitelia mocensko-politických elít týchto krajín v prijatom komuniké navrhovali, okrem iného, úpravu vojenských doktrín Varšavskej zmluvy a NATO zameranú na zvýraznenie ich obranného charakteru. Vyhlásili tiež, že socialistické štáty sú pripravené rokovať o súbežnom rozpustení oboch vojensko-politických zoskupení.⁵ Následne, v decembri 1988, ZSSR oznámil rozhodnutie o znížení početného stavu vojsk Varšavskej zmluvy.⁶

Uvedené skutočnosti vytvárali priaznivú klímu tiež pre odzbrojovacie rokovania v rámci Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe⁷, ktoré prebiehali od 9. marca 1989 medzi zástupcami štátov Varšavskej zmluvy a NATO. Boli zavŕšené 19. novembra 1990 v Paríži podpísaním Zmluvy o konvenčných ozbrojených silách (ZoKOS) v Európe. Zmluva⁸ stanovovala maximálne limity piatich hlavných druhov bojovej techniky (tanky, obrnené vozidlá, delostrelectvo, bojové lietadlá a bojové vrtuľníky) oboch vojenských aliancií v oblasti

³ NA Praha, f. KSČ – ÚV-02/1 (Predsednictvo ÚV KSČ 1986 – 1989), zv. P37/87, b. 1 *Správa o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Berlíne, příloha IV - O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy*.

⁴ Úroveň obrannej dostatočnosti ozbrojených sil sa mala „*přísně porovnávat s úrovni válečné hrozby, charakterem a intenzitou válečných příprav*“ *potenciálního agresora, tzn., že sa „neurčuje jednostranně a pouze námi. Plně závisí na stavu bojové síly pravděpodobného nepřitele*“. *Aktuální otázky vojenského umění z hlediska požadavků vojenské doktríny členských států Varšavské smlouvy (Pom-650-OS, část 2)*. Praha: Generální štáb ČSLA 1988, s. 7.

⁵ NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1 (Predsednictvo ÚV KSČ 1986 – 1989), zv. 81, a. j. 79 *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy ve Varšavě ve dnech 15. a 16. července 1988*.

⁶ V rámci zníženia mali byť napr. počty Sovietskej armády redukované, okrem iného, o 500-tisíc osôb, a to včítane 5-tisíc osôb skupiny vojsk rozmiestnenej v ČSSR. Československo sa k tejto iniciatíve pridalo vlastným záväzkom na obmedzenie výdavkov pre armádu v rokoch 1989 a 1990 o 15 %, zníženie počtu vojakov v bojových jednotkách o 20 000 osôb a zvýšenie ich počtu u stavebného vojska o 18 000 osôb a železničného vojska o 2 000 osôb, súčasne s vyradením značného množstva bojovej techniky (850 tankov, 165 obrnených transportérov a 51 lietadiel) a obmedzením počtu osôb, povolávaných na vojenské cvičenia o 15 000 osôb.

⁷ Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE, tiež Helsinská konferencia) predstavovala systém medzinárodných rokovaní a zmlúv, ktoré mali za cieľ zaistiť mier a prehliť spoluprácu medzi európskymi štátmi. Proces konštituovania systému sa začal v júli 1973 a ucelenú podobu dostal podpísaním Záverečného aktu KBSE 1. augusta 1975 v Helsinkách.

⁸ Text zmluvy pozri http://www.army.cz/...ages/id_6001_7000/6648/skos.doc.

od Atlantického oceánu po Ural⁹ a riešila systém pravidelnej výmeny informácií o výzbroji a rozmiestnení bojových jednotiek a zavedenia dôsledného kontrolného režimu na overenie dodržiavania prijatých záväzkov. V rámci záverečnej fázy prípravy zmluvy bola 3. novembra 1990 v Budapešti prijatá Dohoda o maximálnych počtoch ozbrojených síl a konvenčných zbraní štátov Varšavskej zmluvy (tzv. Budapeštianska zmluva). Československu určila početné „stropy“ osôb a bojovej techniky, ktoré boli s menšími zmenami napokon akceptované aj zmluvnými partnermi z NATO. Išlo o 140 000 vojakov, 1 435 tankov, 2 050 bojových obrnených vozidiel, 1 150 delostreleckých systémov, 345 bojových lietadiel a 75 bojových vrtuľníkov.¹⁰ Tieto limity sa mali dosiahnuť do novembra 1995.

Na spomenutom rokovaní členských štátov Varšavskej zmluvy a NATO v Paríži bola prijatá tiež spoločná deklarácia, ktorá, okrem iného, deklarovala, že „*Signatári slávnostne vyhlasujú že v novej epoche európskych vzťahov, ktorá sa práve začína, sa už nepovažujú za protivníkov, budú utvárať nové partnerské vzťahy a podávajú jeden druhému ruku priateľstva.*“¹¹ Formálne tým potvrdila predchádzajúce vyhlásenia predstaviteľov oboch strán o skončení studenej vojny.

Reforma zahraničnej politiky ZSSR výrazne ovplyvnila aj vzťahy vnútri sovietskeho bloku. V roku 1988 Gorbačov oznámil, že Sovietsky zväz opúšťa doktrínu proklamovanú L. I. Brežnevom po intervencii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968, ktorej jadrom bola zásada, že socialistické zriadenie v akomkoľvek štáte treba brániť aj pomocou vojenskej sily. Nový prístup ZSSR k spojencom a ďalším krajinám so socialistickou orientáciou im priznával právo suverénneho rozhodovania o vnútorných otázkach, včítane politického vývoja. Koniec Brežnevovej doktríny viedol k sérii politických prevratov vo východnej a strednej Európe v priebehu roka 1989 a kolapsu komunistických režimov v týchto krajinách. Postupná demontáž totalitných systémov sa začala v Poľsku a Maďarsku, v novembri 1989 sa k nim „zamatovou revolúciou“ pridalo Československo, v decembri toho roka bola zvrhnutá komunistická diktatúra v Rumunsku, transformačné zmeny na politickej

9

Počty výzbroje	Varšavská zmluva v roku 1988	NATO v roku 1988	Limity stanovené Zmluvou o KOS
Tanky	59 470	30 690	40 000
Bojové obrnené vozidlá	70 330	46 900	60 000
Delostrelectvo	71 560	57 060	40 000
Bojové lietadlá	7 876	7 130	13 600
Bojové vrtuľníky	2 785	5 270	4 000

Zdroj: BROUSIL, Zdeněk. Evropa a konvenční ozbrojené síly: Od Helsink po Vídeň.

In <http://blisty.cz/art/35286.htm.l>.

¹⁰ MATĚJKA, Zdeněk. Jednání o rozpuštění Varšavské smlouvy. In *Historie a vojenství*, roč. LIV, 2005, č. 3, s. 13. ISSN 0018-2583.

Poznámka: Za „*bojové tanky*“ sa považovali len pásové obrnené bojové vozidlá s hmotnosťou najmenej 16,5 tony, vyzbrojené kanónom kalibru najmenej 75 mm a odmerom 360 stupňov; ako „*bojové obrnené vozidlá*“ boli definované samohybné terénne bojové pancierové vozidlá (OT, BVP a bojové vozidlá s ťažkou výzbrojou), schopné prepravy pešieho družstva a spravidla vyzbrojené; pri „*delostreleckých systémoch*“ išlo o prostriedky kalibru 100 mm a viac; do kategórie „*bojové lietadlá*“ patrili vyzbrojené lietadlá (nie však vyzbrojené cvičné lietadlá, ako napr. L-29/39) a za „*bojové vrtuľníky*“ sa považovali tie, ktoré boli vyzbrojené protitankovými, protilietadlovými alebo inými riadenými strelami (raketami)

¹¹ *Euroatlantické partnerstvo NATO v dokumentoch z rokov 1990 – 1999* (Eds. ŠEBESTA, Juraj). Bratislava : MO SR a Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku 2000, s. 76. ISBN 80-85506-98-X.

scéne otvorili cestu ku zmene režimu v Bulharsku a prehlbovala sa erózia komunistického režimu v NDR, sprevádzaná stále silnejším presadzovaním sa idey jednotného Nemecka. Po definitívnom skončení éry východonemeckého komunizmu v máji 1990 bol dňom 3. októbra 1990 so súhlasom veľmocí obnovený jednotný nemecký štát. Súbežne s tým prebiehal dramatický a odstredivými tendenciami vo viacerých zväzových republikách naplnený vývoj v ZSSR, ktorý nakoniec viedol k jeho rozpadu. Dňom 31. decembra 1991 Sovietsky zväz prestal formálne existovať.¹²

Naznačené vývojové procesy a zmeny sa, samozrejme, premietali, ako už bolo aj spomenuté, do vojensko-politického paktu Varšavskej zmluvy, do jeho vnútorného vývoja, vojensko-strategických koncepcií, výstavby Spojených ozbrojených síl a ich operačných plánov.

Z hľadiska vývoja treba uviesť, že zo začiatku išlo o snahu niektorých ďalších členských štátov o jeho rekonštrukciu cestou posilnenia politických aspektov na úkor vojenských, ako aj prevzatím niektorých prvkov z NATO. Súčasne navrhovali uskutočniť istú „demokratizáciu“ a „zdokonalenie“ mechanizmu riadenia paktu s cieľom obmedziť doterajšie dominantné postavenie sovietskej generality vo vojenských štruktúrach. Neskôr, v kontexte s postupujúcim „odzbrojovacím“ procesom, sa uvažovalo o možnosti súčasného rozpustenia Varšavskej zmluvy a NATO, respektíve o časovom obmedzení existencie oboch paktov ako bezpečnostných politických síl v „prechodnej etape“ do vytvorenia novej „kooperatívnej“ bezpečnostnej architektúry v Európe.¹³ V roku 1990 sa presadil, a to aj v československej zahraničnej politike, názor, že Varšavská smlouva „až dohraje roli politického nástroje evropského odzbrojovania a prívodce některých zemí při jejich návratu do Evropy, ztratí svůj smysl a zanikne“.¹⁴ Scenár zániku vypracovala komisia vládných zmocnencov pre transformáciu, ktorá vznikla na základe záverov moskovského summitu členských štátov Varšavskej zmluvy v júni 1990. Ako prvé boli zrušené vojenské štruktúry paktu, ktoré skončili činnosť dňom 31. marca 1991.¹⁵ Bodku za existenciu Varšavskej zmluvy potom dal summit vedúcich predstaviteľov jej členských štátov v Prahe, kde bol 1. júla 1991 podpísaný protokol o skončení platnosti zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci zo 14. mája 1955.¹⁶

Ťažisková idea obrannej doktríny štátov Varšavskej zmluvy, t. j. záväzok nezačať vojnu, ale byť pripravený na účinnú obranu v prípade agresie a na zničenie agresora, považovala z hľadiska operačného plánovania obranu za hlavný druh vojenskej činnosti na začiatku vojny. Súčasne však, vychádzajúc zo všeobecne platnej zásady vojenského umenia, že len

¹² VYKOUKAL, ref. 1, s. 666-735; LUŇÁK, ref. 1, s. 336-345 a BANGE, Oliver. Německý problém a bezpečnost v Evropě. Překážka, neb katalyzátor na cestě k událostem let 1989/1990? In *Soudobé dějiny*, XIX, 2012, č. 3-4, s. 457-471. ISSN 1210-7050.

¹³ DIENSTBIER, Jiří. *Od snění k realitě (Vzpomínky z let 1989 – 1999)*. Praha : Lidové noviny 1999, s. 92 a 97. ISBN 80-7106-325-8.

¹⁴ Z vystúpenia prezidenta ČSFR Václava Havla v Parlamentnom zhromaždení Rady Európy v Štrasburku 10. mája 1990. Tamže, s. 94.

¹⁵ Podkladom pre ich zrušenie bol „Protokol o skončení platnosti vojenských dohôd uzavretých v rámci Varšavskej zmluvy a o zrušení ich vojenských orgánov a štruktúr“, podpísaný na mimoriadnom zasadnutí Politického poradného výboru na úrovni ministrov zahraničia a obrany 25. februára 1991 v Budapešti. Na jeho základe bol zrušený Výbor ministrov obrany, Spojené velenie Spojených ozbrojených síl, Vojenská rada Spojených ozbrojených síl, Vojenská vedecko-technická rada Spojených ozbrojených síl a Jednotný systém protivzdušnej obrany členských štátov Varšavskej zmluvy. Súčasne sa skončila aj akákoľvek vojenská činnosť uskutočňovaná v rámci Varšavskej zmluvy. Pozri Bodka za vojenskou organizáciu. *Národní obroda*, 26. februára 1991, s. 1 a 4.

¹⁶ O vývoji a zrušení Varšavskej zmluvy pozri napr. LUŇÁK, Petr. *Plánování nemyslitelného Československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha : ÚSD AV ČR 2007, s. 77-80. ISBN 978-80-7285-4 a UMBACH, Frank. *Das rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955 – 1991*. Berlin, Ch. Links Verlag 2005, s. 321-574. ISBN 3-86153-362-6 a iné práce.

obranou nie je možné útočníka zničiť,¹⁷ počítala so súbežným uskutočňovaním útočných operácií a prípravou koaličných ozbrojených síl na prechod do rozhodujúceho protiútok. Mal nasledovať po spomalení či zastavení postupu nepriateľských vojsk v dôsledku ich oslabenia a vyčerpania a jeho cieľom malo byť vytlačiť agresora z územia napadnutého štátu, preniesť ťažisko bojovej činnosti na jeho teritórium, a tam dokončiť zničenie jeho vojenského zoskupenia.¹⁸

Ako potenciálneho agresora vojenská časť doktríny Varšavskej zmluvy naďalej uvádzala, na rozdiel od demonštratívnych politických vyjadrení, armády NATO, čo bolo v danom bezpečnostnom prostredí strednej a východnej Európy prirodzené. Podobne doktrína NATO v tomto čase za protivníka stále považovala ozbrojené sily Varšavskej zmluvy.¹⁹ Je možné konštatovať, že aj hodnotenie vojensko-strategického postavenia Československa, respektíve Slovenska v druhej polovici 80. rokov, sa prakticky nemenilo a operačné plány použitia československej armády v tomto období boli len istou modifikáciou.

Územie Československa patrilo do stredoeurópskeho operačného priestoru, pričom západná hranica štátu bola zároveň časťou línie dotyku medzi Varšavskou zmlouvou a NATO. V geostrategickom hodnotení ČSSR predstavovala juhozápadnú stranu tzv. železného trojuholníka, ktorý tvorila spolu s NDR a Poľskom v rámci „nárazníkového pásma“ ZSSR, respektíve Varšavskej zmluvy, či jej nástupového priestoru proti krajinám NATO. Československá armáda bola začlenená do prvého strategického sledu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy, kde od roku 1961 vytvárala samostatný Československý front (ČsF).

¹⁷ Vo vojenskej teórii, a to bez ohľadu na jej „ideologický“ charakter, stále platia závery nemeckého (pruského) generála a vojenského teoretika Carla von Clausewitz (1780-1831) o vzťahoch medzi obranou a útokom, okrem iného, že obrana je len: „silnejší forma vedení války, s jejíž pomocí chceme vybojovat vítězství, abychom, když jsme získali převahu, přešli k útoku...I tehdy, je-li záměrem války jen zachování statu quo, je přesto pouhé odražení úderu v rozporu s pojmem války, protože vedení války rozhodně neznamená pasivitu. Jestliže si obránce vydobyl nějakou významnou výhodu (rozuměj zastavil útok, udržal prostor, vyčerpal síly útočníka a pod. – pozn. J. Š.) vykonala obrana, co měla vykonat, a obránce musí pod ochranou této výhody vrátit úder, nechce-li se vystavovat jistě záhubě.“ (CLAUSEWITZ, C. *O válce*. Brno : Bonus A, s. 324. ISBN 978-88-085-9142-76). Podobne tento vzťah formuloval aj francúzsky maršal Ferdinand Foch (1851-1929): „V podobě obranné, dovoluje bitva zastavit nepříteli na jeho pochodu a zabraňuje mu dosáhnouti jeho nejbližšího cíle; tyto výsledky jsou však jen záporné a bitva obranná nepřivodí nikdy zničení nepřítel, nedosáhne se jí nikdy dobytí terénu, který nepřítel drží, což však jest jediným vnějším znakem vítězství; tudíž nemůže ani tato vítězství stvořit...Bitva čistě obranná jest zápasem, v němž jeden ze zápasníků se stále brání, stále jen odráží rány druhého. Nikoho by nenapadlo, že bychom mohli touto hrou porazit svého nepřítel. Naopak a přes největší obratnost vydává sa ten, kdo se stále jen brání, dříve nebo později zásahu útočníka....Z toho plyne, že jedině útok, až již přímý či následující po obraně, může přinést úspěch a proto musí býti vždy přijat. Každá obranná bitva musí tedy skončiti činností ofenzivní, odvetou, vítězným protiútokem – anebo nebude žádného výsledku... Udržení své posice neznamená býti vítězem a připravuje i domyslitelně k porážce, zůstane-li na tom, nepřejde-li do útoku.“ Citované podľa Všeobecná taktika. Praha : Válečná škola 1924, s. 195.

¹⁸ Ref. 4, s. 6-10.

Poznámka: Niektorí historici alebo politológovia (pozri napr. LUŇÁK, ref. 16, s. 71-72, čiastočne aj BAKA, Igor. Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov. In *Vojenská história*, 17, 2013, č. 4, s. 65. ISSN 1335-3314.) novej doktríny Varšavskej zmluvy, ako aj „východným strategom“ vytýkajú neschopnosť stotožnenia sa s defenzívnym charakterom obrany a zotrúvanie na zásadách aktívnych odvetných opatrení s cieľom „konečného rozdrvenia“ útočníka. V svojom prístupe zamieňajú politickú a vojenskú stránku doktríny. Ak vyhlásenie útočnej doktríny by bolo z politických dôvodov, samozrejme, neúnosné pre hroziace obvinenie z agresie, vo vojenskom plánovaní má útočná činnosť vždy prioritu. Z vojenského (teda nie politického) hľadiska útok bol, je a bude hlavným druhom činnosti všetkých bojaskopných armád a obrana len činnosťou dočasnou, vynútenou. Výnimkou neboli ani armády NATO. Pozri napr. *Podstata vojenské doktríny a vojenskostrategické koncepcie USA a NATO v 80. – 90. letech (Pom-650-OS, část 1)*. Praha : Generální štáb ČSĽA 1988; Zpravodajská informace č. 1 (306). Praha : MNO-Generální štáb/Zpravodajská správa 1985 a *Rozvoj ozbrojených síl a vojenského umění po druhé světové válce*. Brno : Vojenská akademie 1990, s. 44- 49.

¹⁹ Pozri BANGE, ref. 12, s. 467.

V danej koncepcii malo Slovensko predovšetkým tylový a logistický význam zodpovedajúci jeho relatívnej vzdialenosti od hraníc so štátmi NATO, ako aj teritoriálnemu prepojeniu so spojeneckým Poľskom, Maďarskom a, najmä, ZSSR. Z operačného hľadiska, podľa hodnotenia velenia čs. armády, na Slovensko smerovali len dva pomocné operačné smery taktického významu. Oba prechádzali západným Slovenskom ďalej do vnútrozemia.²⁰

V štruktúre čs. vojenskej správy Slovensko od 1. januára 1969 tvorilo teritoriálno-organizačný celok – Východný vojenský okruh (VVO) s veliteľstvom v Trenčíne.²¹ Jeho organizačným jadrom boli dve vševojskové divízie – 13. tanková divízia (13. td) s veliteľstvom v Topoľčanoch a 14. tanková divízia (14. td) s veliteľstvom v Prešove. V mierových podmienkach boli ako rámcové na veľmi nízkych počtoch osôb a plnili úlohy spojené s výcvikom najnižších veliteľov a špecialistov pre potreby celej ČSLA a výcvikom záloh. V čase vojny sa dopĺňali na vojnové počty a súčasne mobilizačne vytvárali a rozvíjali svoje „dvojičky“ (tzv. „B“ zväzky) – 13. td vytvárala 17. tankovú divíziu (17. td) a 14. td rozvíjala 32. motostreleckú divíziu (32. msd). Okrem týchto štyroch divízií predurčených do zloženia ČsF sa od 1. septembra 1977 počítalo so vznikom 51. výcvikovej divízie s veliteľstvom v Topoľčanoch a 52. výcvikovej divízie s veliteľstvom v Prešove s úlohou výcviku doplnkov pre poľné vojská. Veliteľstvo VVO v prípade vojny vytváralo záložné veliteľstvo vševojskovej armády²² a štáb teritoriálneho velenia. Špecifické úlohy mala plniť 103. zvláštna divízia (103. zvd), s vytvorením ktorej sa kalkulovalo od roku 1988 na západnom Slovensku a neskôr vo VVP Lešť.²³

Ochrana a obrana štátnej hranice Slovenska sa plánovala a pripravovala len na jej úseku s Rakúskom. V mierových podmienkach ju zabezpečovala 11. brigáda Pohraničnej stráže s veliteľstvom v Bratislave. Pre prípad narušenia neutrality Rakúska vojskami NATO a ich útočnej činnosti proti ČSSR mala vybudovaný systém operných bodov pohraničných rôt. Do krytu a obrany slovensko-rakúskeho úseku hranice sa mali postupne zapájať aj časti síl zmobilizovaných divízií – 17. td a 32. msd. Ťažisko obranných úloh v podunajskom priestore ale spočívalo na jednotkách maďarskej armády a Sovietskej armády, rozmiestnených v Maďarsku a 26. msd ako mobilizovanej „dvojičke“ 3. motostreleckej divízie s veliteľstvom v Kroměříži.

Po intervencii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 tu zostali rozmiestnené jednotky a útvary Strednej skupiny sovietskych vojsk (SSkSV). Na Slovensku

²⁰ Išlo o smer Bratislavský I, ktorý sa členil na smer 1a s osou Malacky – Kúty – Skalica – Senica – Myjava a smer 1b s osou Bratislava – Trnava – Piešťany – Nové Mesto nad Váhom a ďalej smer Bratislavský II, orientovaný na Dunajskú Stredú – Nové Zámky – Nitru a Levice.

²¹ V teritoriálnej pôsobnosti veliteľstva VVO na území Slovenska bolo rozmiestnených 15 percent všetkých jednotiek, útvarov a zariadení československej armády. Ťažisko dislokácie armády, t. j. 85 percent jej organizačných prvkov, bolo sústredené v západnej časti štátu, na teritóriu Západného vojenského okruhu.

²² Záložné veliteľstvo armády, ktoré disponovalo vlastným spojovacím útvarom a zabezpečovacím útvarom, malo podľa potreby plniť predovšetkým tieto možné úlohy: 1) prevziať velenie za vyradené veliteľstvo vševojskovej armády ČsF, 2) veliť vojskovému zoskupeniu na samostatnom operačnom smere v rámci ČsF a 3) zabezpečovať presun mobilizovaných zväzkov a útvarov do zálohy ČsF.

²³ Zámysel formovania 103. zvd bol súčasťou opatrení prijatých po havárii jadrovej elektrárne v ukrajinskom Černobyle na likvidáciu následkov možného vzniku podobnej situácie na Slovensku (jadrová elektrárňa Jaslovské Bohunice). Divízia nemala mierové jadro, mala sa vytvárať „podľa potreby“ a „z chodu“, a to z vyčlenených súčastí mierových síl (neskôr z tzv. „prebytkov“ záloh) a zmobilizovaných doplnkov. Mala plánovanú štruktúru, zloženie a počty, nie však tabuľky mierových a vojnových počtov. Do jej základnej štruktúry mali patriť: vrtuľníková letka, spojovací prápor, ženijná brigáda, prápor chemickej ochrany, dva stavebné prápory, zdravotnícky prápor, dva prápory opráv techniky a dva prápory materiálneho zabezpečenia. Okrem toho do organizácie divízie mohli byť zaradené strážne prápory (stráženie kruhových zón okolo miesta havárie, regulácia pohybu osôb, stráženie evakuovaných obcí spolu s orgánmi bezpečnosti a pod.), motostrelecké jednotky (stráženie vstupných a výstupných miest do jednotlivých zón a do objektov) a tanková jednotka (radiálny prieskum v okolí miesta havárie).

boli rozmiestnené predovšetkým časti 30. gardovej motostreleckej divízie (30. gmsd) s veliteľstvom vo Zvolene a niektoré iné útvary. Divízia bola „mierovo“ podriadená veliteľstvu 28. armádneho zboru Sovietskej armády v Olomouci, ktoré podliehalo veliteľstvu SSkSV v Milovicích. Hlavné súčasti 30. gmsd boli rozmiestnené v posádkach Jelšava, Komárno, VVP Lešť, Ružomberok, Rožňava a Štúrovo. Na letisku Sliach bola dislokovaná časť letectva SSkSV.²⁴

Za prvý náznak meniaceho sa vojensko-strategického postavenia Slovenska je možné, podľa nášho názoru, považovať operačný plán použitia ČSLA z roku 1986. Bol zameraný na „odrazenie agresie nepriateľa“, a to uskutočnením útočnej alebo obrannej operácie ČsF. Ako nepriateľa identifikoval konkrétne západonemecké, americké a francúzske vojská rozmiestnené v južnej časti SRN.²⁵ Pod pojmom „útočná operácia na odrazenie novej agresie“ pritom plán ponímal tzv. predstihujúci úder (predovšetkým na prostriedky jadrového napadnutia nepriateľa), t. j. že bojovú činnosť by ako prvé začali vojská Varšavskej zmluvy. Uskutočnil by sa v prípade zistenia prísunu nových amerických a nemeckých vojsk, ale pravdepodobne aj jednotiek francúzskej armády, ktoré by spolu s existujúcimi vojskami vytvárali početne silné, jadrovými zbraňami a ťažkou bojovou technikou dobre vybavené zoskupenie, schopné v krátkom čase proti ČSSR „nanést nenadále hromadné údery a zahájiť bojovú činnosť s použitím jaderných zbraní alebo klasických prostriedkov ničenia“.²⁷ Obranná operácia bola plánovaná podľa klasického, vyššie naznačeného scenára. Útočnú aj obrannú operáciu mal ČsF viesť v súčinnosti s vojskami SSkSV, ktoré by vytvárali 22. operačnú (poľnú) armádu. V oboch operáciách boli tri vševojskové zväzky zo Slovenska zaradené do operačného zoskupenia vojsk ČsF, z toho dva, 14. td a 13. td, v rámci operačných armád prvého sledu a jeden, 17. td, do frontovej vševojskovej zálohy. Štvrtý zväzok, 32. msd, mal zostať v podriadenosti MNO.²⁹

Z hľadiska sledovanej problematiky je zaujímavé definovanie ľavého, t. j. južného „suseda“ ČsF a rozhrania s ním. V predchádzajúcom operačnom pláne z roku 1977 tohto suseda predstavovala Južná skupina vojsk Sovietskej armády (JSkSV) v Maďarsku spolu s vojskami

²⁴ Bližšie o organizácii a dislokácii jednotiek, útvarov a zariadení SSkSV v Československu pozri napr. MINA-ŘÍK, Pavel. Bratrská vojska za hranicemi Sovětského svazu. In *armada.vojenství.cz/povalecna/sovets.vojska/3.htm* a Okupační vojska v Československu po roce 1968, přehled rozmístění vojsk, In *www.totalita.cz/1968/1968_armada_sssr_07_01.php*.

²⁵ Íšlo o časť Strednej skupiny armád, ktorú tvorili: VII. armádny zbor (az) armády USA II. az armády SRN, hlavné sily II. az francúzskej armády a ďalšie samostatné útvary.

²⁶ Na základe spravodajských informácií malo toto zoskupenie tvoriť asi dvanásť vševojskových zväzkov a tri samostatné brigády, ktoré by spolu disponovali 112 odpaľovacími zariadeniami operačno-taktických rakiet, 16 odpaľovacími zariadeniami taktických rakiet, 2 950 tankmi, 1 847 delami a mínometmi (z toho 402 delami schopnými používať jadrové strelivo), 2 356 protitankovými prostriedkami a 1 081 vrtníkom (z toho 322 bitevnými). LUŇÁK, ref. 16, s. 253-254.

²⁷ Tamže, s. 289.

Poznámka: Sily 17. td a 32. msd vyčlenené do krytu a obrany slovensko-rakúskeho úseku hranice sa mali po splnení tejto úlohy vrátiť do zostavy svojich zväzkov.

²⁸ Samostatný front československej armády mal mať zo začiatku tri vojnové armády, z toho dve v prvom a jednu v druhom slede. V roku 1964 bolo rozhodnuté, že ČsF bude mať len jeden sled a frontovú zálohu. Základ prvosledových vojnových armád od 1. 9. 1969 tvorili mierové jednotky a útvary I. armády s veliteľstvom v Příbrami a 4. armády s veliteľstvom v Písku. Súčasne vzniklo veliteľstvo Západného vojenského okruhu v Táboře ako veliteľstvo tzv. frontového typu. V prípade mobilizácie alebo vojny sa rozvíjalo na veliteľstvo ČsF.

²⁹ Podľa operačného plánu z roku 1977 bola do prvého sledu československého frontu v rámci operačných armád začlenená len 13. tanková divízia, ďalšie dve, 14 a 17. tanková divízia, mali tvoriť jadro frontovej vševojskovej zálohy. Pri obrane štátnej hranice, v rámci tzv. prihraničného zrazenia na začiatku agresie nepriateľa, sa 17. td spolu s 32. msd podieľali na prikrývaní hranice s Rakúskom. LUŇÁK, ref. 16, s. 255 a 258.

Maďarskej ľudovej armády (MLA), ktoré v plánoch Varšavskej zmluvy vytvárali 1. juhozápadný front (1. JZF), pričom rozhranie medzi ČsF a 1. JZF bolo stanovené na línii štátnej hranice ČSSR s Maďarskom a Rakúskom.³⁰ V operačnom pláne z roku 1986, v časti obranná operácia, bol sused ČsF konkretizovaný už len ako sovietska 49. armáda 1. JZF a rozhranie s ňou určené na osi Užhorod – Břeclav a ďalej po hranici s Rakúskom³¹ Znamenalo to faktické rozdelenie Slovenska do operačnej pôsobnosti dvoch frontov Varšavskej zmluvy – československého a 1. JZF – s tým, že deliacou čiarou bola línia Myjava – Prievidza – Banská Bystrica – Košice. Dôvodom zrejme bola snaha vojenských stratégov Varšavskej zmluvy zabezpečiť československými silami v podstate nechránené vpádové smery z Rakúska na západné a južné Slovensko, a tým aj ochranu dopravných komunikácií vedúcich cez slovenské územie. Ako vyplýva z nasledujúceho operačného plánu ČsF z roku 1989, na túto úlohu boli vyčlenené jednotky sovietskej 30. gmsd s veliteľstvom vo Zvolene a 19. gardovej tankovej divízie (gtd) JSkV v Maďarsku s veliteľstvom v Estergome.

Sponutý posledný operačný plán použitia vojsk ČsF bol spracovaný v prvej polovici roka 1989 podľa predchádzajúcej inštrukcie sovietskeho generálneho štábu.³² Naďalej vychádzal z predpokladu, že vojna sa začne agresiou vojsk štátov NATO rozmiestnených v SRN, v dôsledku čoho bude ČsF viesť obrannú operáciu, ktorá vyústi do frontového protiúderu a prenesenia bojovej činnosti na nemecké územie.³³ Špecifikom tohto plánu bolo koalíčné zloženie ČsF dosiahnuté priamym začlenením sovietskej 22. armády do jeho zostavy. Zaradenie vševojskových divízií zo Slovenska sa čiastočne zmenilo, v prvom slede frontu v rámci vševojskových armád mali pôsobiť 13. a 17. td a do vševojskovej zálohy frontu bola zaradená 14. td. V pôsobnosti MNO opäť zostala 32. msd, a to ako záloha pre prípadné posilnenie obranného zoskupenia vojsk proti útokom nepriateľa z Rakúska.

Južným susedom ČsF mala byť zasa sovietska 49. armáda 1. JZF, ktorej operačný priestor naďalej zahŕňal aj južnú polovicu územia Slovenska. Na styku s ČsF, v pásme obrany od Břeclavi k slovensko-maďarskej hranici, sa mala brániť 30. gmsd a na východnom brehu Váhu potom 19. gtd.³⁴

Z uvedeného sa dá vyvodit' záver, že atmosféra uvoľňovania medzinárodného napätia a jej prvé prejavy vo vojenskom myslení začali meniť vojensko-strategické miesto Slovenska. Pri pokračujúcom bipolárnom hodnotení potenciálneho nepriateľa a podriadenosti vojenskej politiky ČSSR záväzkom vyplývajúcim z členstva vo Varšavskej zmluve, sa Slovensko v operačných plánoch tejto koalície a čs. generálneho štábu síce naďalej považovalo za dôležitý komunikačný uzol a logistickú základňu, ale súčasne rástol jeho význam aj ako operačného priestoru v kontexte spojeneckých obranných operácií na južnom strategickom smere v strednej Európe³⁵ a nasledujúceho prechodu do útočnej činnosti.

Nové prvky do tohto procesu priniesol odsun sovietskych jednotiek rozmiestnených v Československu a Maďarsku, ktorý sa začal na jar 1990.³⁶ Likvidácia časti útočnej i obrannej

³⁰ V prípade narušenia neutrality Rakúska plán kalkuloval s možnosťou sústredenia časti vojsk 1. JZF v priestore Malacky – Bratislava – Trnava, odkiaľ by viedli bojovú činnosť na smere Linec – Mnichov. Tamže, s. 257.

³¹ Tamže, s. 319.

³² Inštrukciu Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR pozri tamže, s. 317- 321.

³³ Plán podpísal posledný komunistický prezident Gustáv Husák v júli 1989 a v roku 1990 aj jeho nástupca Václav Havel, ktorý v ňom nechal začerniť všetky odkazy na možnosti protiútoky, ako aj operácie mimo územia Československa. Na prvú stranu plánu súčasne napísal, že tento platí len pre prípad útoku NATO proti Varšavskej zmluve.

³⁴ Luňák, ref. 16, s. 325-352.

³⁵ Strednou Európou viedli dva hlavné strategické smery. Územie Poľska pretínal pobaltský strategický smer Berlín – Varšava a cez Rakúsko a Maďarsko prechádzal podunajský strategický smer s osou Viedeň – Budapešť.

³⁶ Odsun sovietskych vojsk z Československa sa uskutočnil na základe zmluvy medzi vládami ČSSR a ZSSR

bázy stále ešte existujúcej Varšavskej zmluvy znamenala podstatnú zmenu bezpečnostného prostredia v stredoeurópskom regióne, posilnenie politickej a vojenskej samostatnosti oboch štátov, ale aj faktické zrušenie platnosti operačných plánov ich armád. Odsun 30. gardovej motostreleckej divízie zo slovenských posádok súčasne viedol k výraznej zmene vojenskej identity Slovenska. Bola vyjadrená predovšetkým dislokáciou spomenutých dvoch rámcových divízií a viacerých školských zariadení čs. armády.

Z hľadiska vývoja vojensko-strategického postavenia Slovenska je možné konštatovať, že v kontexte s novou spoločensko-politickou situáciou v Československu po zániku komunistického režimu, v štádiu agónie Varšavskej zmluvy a hľadania ciest a foriem na nadviazanie spolupráce postkomunistických štátov so západnými krajinami, obdobie rokov 1990 – 1991 predstavovalo prechodnú etapu. Bola charakteristická najmä formovaním nových východiskových faktorov a limitov. Zahraničné a vnútropolitické udalosti tohto obdobia automaticky vytvárali podmienky pre zásadnú zmenu filozofie vojenského myslenia a kvalitatívnu zmenu operačných plánov. Vo vojenskej oblasti vznikla situácia, keď „staré ešte nezaniklo a nové ešte nefungovalo“.

Základné smerovanie ďalšieho vývoja stanovila vojenská doktrína Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (ČSFR)³⁷, ktorú Federálne zhromaždenie ČSFR vyhlásilo 20. marca 1991. Doktrína nedefinovala konkrétneho nepriateľa a rešpektovala princíp rozumnej obrannej dostatočnosti. Medzi hlavné princípy, z ktorých vychádzala, patrila suverenita štátu pri riešení otázok príprav na obranu, jednota s cieľmi zahraničnej a vnútornej politiky rešpektujúcej „zvláštnosti geografickej polohy ČSFR a jej štátoprávneho usporiadání“ a všeobčianska obrana „ústavního zřízení štátu, jeho jednoty a územní integrity“.³⁸ Doktrína deklarovala, že ČSFR za žiadnych okolností „nezahájí ozbrojenou činnosť proti ktorémukoli štátu, nestane-li se sama objektem ozbrojeného útoku“. Súčasne zdôrazňovala, že sa nezrieka „práva účastnit se zajištění kolektivní bezpečnosti více zemí, dojde-li k jejich vojenskému ohrožení“, pričom ale možných spojencov bližšie nešpecifikovala.³⁹ Za možné bezpečnostné riziká najbližších rokov, ktoré charakterizovala ako prechodné obdobie „k účinnějšímu a spolehlivějšímu systému bezpečnosti v Evropě“, považovala problémy „vyplývající z rozdílné úrovně demokracie, ekonomického, sociálního a národnostního rozvoje a z různých přístupů k řešení těchto nerovností“.⁴⁰ Nevyučovala však ani možnosti ohrozenia „z prostorů jiných než je prostor evropský“, ako aj možnosť vzniku nových typov ohrozenia.⁴¹

Vo vojenskej časti doktrína počítala so zásadnou prestavbou ozbrojených síl, a to vo väzbe na úpravu legislatívnych noriem zabezpečujúcich koncepčný rozvoj brannej politiky štátu⁴² a spracovanie novej koncepcie výstavby armády.⁴³ V rámci jej realizácie sa predovšet-

podpísane 26. februára 1990 v Moskve. Analogická dohoda o stiahnutí sovietskych vojsk z Maďarska bola podpísaná 10. marca 1990. Bližšie o odsune jednotiek SSKSV z Československa pozri napr. NAĐOVIČ, Svetozár. *Čelom vzad! (O dôstojnom odchode po nedôstojnom príchode)*. Bratislava : MO SR 2004. ISBN 80-88842-74-3 a PECKA, Jindřich. *Odsun sovětských vojsk (dokumenty)*. Praha : AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny 2008. ISBN 80-852270-53-6.

³⁷ Nový oficiálny názov Česko - Slovenska, ktorý platil od 23. apríla 1990 do 31. decembra 1992.

³⁸ *Vojenská doktrína České a Slovenské Federativní Republiky*. Praha : SOPIFRIN 1991, s. 1. ISBN 80-8539-103-0.

³⁹ Tamže, s. 2.

⁴⁰ Tamže, s. 3.

⁴¹ Tamže.

⁴² Išlo najmä o prípravu návrhov zákona o obrane ČSFR, novelizácie branného zákona a zákona o civilnej službe.

⁴³ Dovtedajšia výstavba čs. armády sa opierala o päťročné a dlhodobé (s výhľadom na 10 – 15 rokov) plány jej rozvoja. Posledné plány výstavby ČSLA pred zánikom komunistického režimu v Československu boli spracované v polovici 80. rokov. Išlo o 5-ročný plán na roky 1986 – 1990 a výhľad výstavby ČSLA do roku 2 000.

kým malo uskutočniť podstatné zníženie početného stavu armády na úroveň „primeranej obrannej sily štátu“, organizačná štruktúra ozbrojených síl sa mala prispôbiť požiadavkám efektívnej obrany⁴⁴ a mali sa vykonať zásadné zmeny v dislokácii armády. Nové rozmiestnenie vojsk malo zodpovedať možnosti „*zaujmut obrannou sestavu na všech úsecích při převažujícím rovnoměrném rozmištění sil v obou republikách*“.⁴⁵

Vojenská doktrína sa stala základným východiskom pre koncipovanie *Komplexnej stratégie obrany ČSFR*, ktorej spracovanie uložilo ministerstvu obrany, respektíve Generálnemu štábu Československej armády (ČSA)⁴⁶, uznesenie Rady obrany štátu (ROŠ) z 13. decembra 1991. Formulovanie stratégie pritom odzrkadľovalo aj vývoj zahraničnej politiky ČSFR so stále väčšou dominanciou princípov „*totožných s demokratickými princípy západoevropských štátů, USA a Kanady*“⁴⁷, ale tiež posuny v teoretickom rozpracovaní nových vojenko-strategických zásad.

Ťažisko zaistenia trvalej bezpečnosti ČSFR koncepcia kladla do celoeurópskeho rámca. Z hľadiska bezprostrednej budúcnosti zdôrazňovala význam nových bilaterálnych zmlúv so susednými alebo teritoriálne blízkymi štátmi a v nich zakotvených bezpečnostných klauzúl. Konkrétne išlo o zmluvy parafované s Poľskom, Maďarskom, Francúzskom, Talianskom, Rumunskom, Bulharskom a Nemeckom. Zmluvu s bývalým Sovietskym zväzom nepovažovala za aktuálnu a počítala s jej nahradením zmluvami s nástupníckymi štátmi ZSSR, osobitne, s Ukrajinou a Ruskom. Koncepcia nepredpokladala vstup ČSFR do nových koalíčných väzieb či vojenských zoskupení v stredoeurópskom regióne, riešenie nevidela ani vo vyhlásení neutrality Česko-Slovenska. Prioritou malo byť maximálne využitie existujúcich bezpečnostných mechanizmov. Veľký význam sa pripisoval NATO, ktoré „*je dnes všeobecne pokládáno za jediný efektívny a fungujúci nástroj vojenskej bezpečnosti v Evropě*“, pričom sa predpokladala jeho pokračujúca transformácia s možnosťou prerastania do nových celoeurópskych bezpečnostných štruktúr.⁴⁸ Za ďalší dôležitý mechanizmus integrovanej bezpečnostnej politiky bola považovaná Západoeurópska únia, ktorá „*má statutárne predpoklady, aby se stala universálním nástrojem kolektivní bezpečnosti jak z hlediska možnosti rozšiřovat*

Ich hlavným cieľom bolo naďalej zvyšovať palebnú a údernú silu armády, pričom po roku 1995 sa predpokladali predovšetkým reorganizačné opatrenia približujúce niektoré zväzky a útvary druhov vojsk k operačnej zostave jednotlivých vševojskových armád. V kontexte zmierňovania medzinárodného napätia boli, okrem uvedeného čs. záväzku na obmedzení vojenských výdavkov z roku 1988, na rokovaní Predsedníctva ÚV KSČ 27. januára 1989 schválené podstatné korekcie pôvodných zámerov. Ich cieľom bolo previesť výstavbu armády na platformu obrannej dostatočnosti, čo bolo spojené, okrem iného, s reorganizáciou vševojskových a iných zväzkov a útvarov na tzv. obrannú štruktúru pri ich súčasnom čiastkovom prezbrojení a pri znížení finančných prostriedkov na nákup vojenskej techniky v rokoch 1989 – 1990 o 7, 4 mld. Kčs. V rámci tohto procesu sa plánovala aj reorganizácia 13. a 14. tankovej divízie na výcvikové strediská, schopné pripraviť v každom roku 10 – 14-tisíc poddôstojníkov a špecialistov. Politické a spoločenské zmeny v Československu však naštartovanú realizáciu zámerov prerušili. Pozri www.vojenství.cz/vaše_dotazy, odpoveď na dotaz č. 229.

⁴⁴ Hlavnou črtou organizačných zmien malo byť zníženie počtu tankov a úderného letectva, zrušenie útočných zoskupení a vybudovanie racionálnej a účinnej integrovanej protivzdušnej obrany štátu.

⁴⁵ Ref. 38, s. 12.

⁴⁶ Názov Československá ľudová armáda (ČSLA), ktorý sa používal od roku 1954, bol zákonom č. 74/1990 Zb. zo 14. marca 1990 zmenený na Československá armáda (ČSA).

⁴⁷ ANDREJČÁK, Imrich. Komplexní strategie obrany ČSFR. In *Sborník Vojenské akademie v Brne. Zvláštní číslo. Referáty a diskusní vystoupení z konference „Obrana ČSFR“ konané dne 29. a 30. ledna 1992 na VA v Brne*. Brno : Vojenská akademie, 1992, s. 25.

Poznámka: Autor, Ing. ANDREJČÁK Imrich, v sledovanom období pôsobil, zo začiatku v hodnosti generálmajora a neskôr generálporučika, vo funkcii veliteľa VVO (1989 – 1990), potom vo funkcii námestníka ministra obrany ČSFR (1990 – 1992) a v júli 1992 bo vymenovaný za ministra obrany ČSFR.

⁴⁸ Tamže, s. 26-27.

Poznámka: Predpoklad sa opieral najmä o závery zasadnutia rady NATO, ktoré sa uskutočnilo 7. – 8. novembra

členskou základnu, tak s ohľadom na teritoriálnu pôsobnosť“.⁴⁹ Osobitný význam a „najväčšie nádeje“ však Komplexná stratégia obrany kládla na vytvorenie celoeurópskych bezpečnostných štruktúr v rámci KBSE.

Okrem priamej účasti ČSFR na vytváraní európskeho bezpečnostného systému a „bez ohľadu na fakt, že žiadny štát nepovažujeme za svého možného nepriateľa a že žiadna susedná zem nás neohrožuje“⁵⁰ koncepcia zdôrazňovala nevyhnutnosť prípravy vlastných ozbrojených síl na zabezpečenie spoľahlivej obranyschopnosti štátu. Medzi hlavnými dôvodmi tejto požiadavky uvádzala skutočnosť, že „množství politických ohnísk napětí a ozbrojených konfliktov v Evropě se nezmenšuje, ale právě naopak“.⁵¹ V tomto kontexte za základný predpoklad definovania strategických zámerov ozbrojených síl považovala vymedzenie možného ohrozenia. Za najvýhodnejšie pritom považovala variantnú špecifikáciu ohrozenia ako „racionální východisko v situaci, kdy bojové možnosti ozbrojených sil neumožňují spolehlivě chránit území ČSFR po celé délce státní hranice (podčiarkol J. Š.)“.⁵²

Koncepcia stratégie obrany ČSFR definovala dva druhy ohrozenia, a to vojenské a nevojenské. **Vojenské ohrozenia** členila na lokálne, regionálne a globálne. Lokálny konflikt mal byť charakterizovaný obmedzenými cieľmi agresora a priestorovo spravidla zameraný na ovládnutie časti územia napadnutého štátu. Za hlavné možné príčiny lokálnych konfliktov koncepcia považovala spochybnenie štátnych hraníc a národnostné napätie. Podobné príčiny mohli vyvolať aj regionálny konflikt, ktorý by sa od lokálneho líšil tým, že by zasiahol územie niekoľkých štátov. Koncepcia zdôrazňovala, že v podmienkach ČSFR „existuje několik variant možných lokálních nebo regionálních konfliktů, jestliže se extrémní politické síly v některých sousedních státech vymknou z kontroly demokratických vlád“.⁵³

Zároveň upozorňovala, že za súčasnej situácie v Európe môžu lokálne alebo regionálne konflikty eskalovať do globálneho konfliktu ako vojnového stretnutia veľmocí (vedeného s použitím zbraní hromadného ničenia alebo bez nich), ktorému sa ČSFR z geopolitických dôvodov nemôže vyhnúť.

Nevojenské ohrozenia koncepcia charakterizovala ako „krizové situace, jež vyžadují předem připravenou a organizovanou spoluúčast určitých vyčleněných částí ozbrojených síl v rámci opatření, připravených jinými resorty státní správy“.⁵⁴ Za najdôležitejšie považovala: 1) nejasné postavenie vojenských jednotiek bývalej Sovietskej armády na území Nemecka a z toho vyplývajúce „možné pokusy jejich organizovaných i neorganizovaných skupin vynutit si přechod přes území ČSFR“⁵⁵, 2) migráciu obyvateľstva po možnom vypuknutí občianskej vojny v štátoch bývalého ZSSR alebo v „některém s námi sousedícím nebo nám geograficky blízkém nezávislém státě“⁵⁶, 3) hospodársku blokádu, osobitne prerušenie dodávok surovín a výrobkov dôležitých pre hospodárstvo aj obranu štátu a 4) prírodné a priemyselné katastrofy.

1991 v Ríme. Išlo predovšetkým o prijatie princípu spolupráce s bývalými krajinami Varšavskej zmluvy. Bližšie FIDLER, Jiří – MAREŠ, Petr. *Dějiny NATO*. Praha-Litomyšl : Paseka 1997, s. 212-214. ISBN 80-7185-145-0.

⁴⁹ Ref. 47, s. 27.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ Tamže.

Poznámka: Pri formulovaní uvedeného záveru koncepcia vychádzala najmä z vývoja a udalostí v Juhoslávii, ako aj decentralizačných tendencií v republikách a regiónoch bývalého ZSSR.

⁵² Tamže, s. 28.

⁵³ Tamže, s. 29.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ Tamže.

⁵⁶ Tamže.

Pri riešení variantov použitia ozbrojených síl v podmienkach absencie konkrétneho nepriateľa Generálny štáb ČSA vychádzal zo záverov analýzy objektívne existujúcich vonkajších a vnútorných vojensky významných faktorov. Ako **negatívne faktory**, ktoré nie je možné ovplyvniť, sa predovšetkým javili: 1) geostrategický význam územia ČSFR, ktoré síce leží mimo hlavných strategických smerov európskeho bojiska, ale dáva možnosť rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť vojenskú situáciu v celom stredoeurópskom priestore, 2) operačné a taktické smery výhodné pre útok proti ČSFR a ich kapacita, 3) potenciálne nebezpečné priestory vzniku národnostných konfliktov a ekonomických kríz a 4) počty, zloženie, dislokáciu a činnosť ozbrojených síl na teritóriu susedných štátov, ako aj podmienky pre vytvorenie ich zoskupení, predstavujúcich konkrétne vojenské ohrozenie. Naopak, za hlavné **pozitívne faktory** alebo tie, ktoré je možné v pozitívnom smere preventívne meniť, boli považované: 1) pasívne úseky v prihraničných priestoroch vylučujúce masovú činnosť vojsk a prirodzené terénne prekážky brániace postupu útočiacich vojsk do hĺbky územia štátu, 2) mierová dislokácia vlastných vojsk, ktorú treba riešiť tak, aby umožňovala vytvorenie potrebného obranného zoskupenia na akomkoľvek smere a v relatívne krátkom čase a 3) príprava vlastných vojsk, ich organizačnej štruktúry, profesionalizácia armády a jej modernizácia.⁵⁷

Na základe analýzy uvedených faktorov a možného vojensko-politického vývoja v Európe Generálny štáb ČSA vyvodil nasledujúce **operačno-strategické východiská**:

1) najpravdepodobnejším variantom ohrozenia ČSFR môže byť lokálny ozbrojených konflikt, pričom hlavné nebezpečenstvo spočíva v nepredvídateľnosti jeho šírenia a nekontrolovateľnosti jeho eskalácie; z hľadiska obrany ČSFR je súčasne potrebné brať do úvahy existenciu potenciálnych regiónov národnostného napätia na vlastnom území, v susedných štátoch, ako aj ešte existujúcu prítomnosť vojsk bývalého ZSSR v Nemecku a Poľsku⁵⁸, 2) zatiaľ nie je možné vylúčiť možnosť vzniku globálnej vojny, v rámci ktorej by sa hlavné udalosti síce odohrávali mimo územia ČSFR, ale napriek tomu sa dá predpokladať zapojenie ČSFR do konfliktu, 3) obranu ČSFR je potrebné chápať ako „*obranu jedného uceleného strategického priestoru, jehož obranyschopnosť je závislá na udržení kompaktnosti a akceschopnosti štátu a zabezpečení podmienok pro manévr ozbrojenými silami po celém území*“.⁵⁹ a 4) dôležitým východiskom pre stratégiu obrany je odvrátenie ohrozenia suverenity ČSFR včasným zistením príprav na jej vojenské napadnutie a prijatím potrebných obranných opatrení ako „*komplexu politických, diplomatických, sociálnych, kultúrnych a ďalších celospoločenských a organizačných opatrení, plánovaných a realizovaných orgány štátni správy*“. Cieľom realizácie týchto opatrení mala byť demonštrácia odhodlania brániť suverenitu a územnú celistvosť štátu s použitím všetkých prostriedkov, pričom vo vojenskej oblasti „*tento cieľ získava charakter odstrašení, jež má vést případného agresora ke zvážení rizik spojených s vyvoláním ozbrojeného konfliktu a tím jej odvrátit od úmyslu použít proti ČSFR své ozbrojené síly*“.⁶⁰

Koncepcia obrany ČSFR ďalej predpokladala, že tak lokálna ako globálna vojna sa môže začať na jednom alebo viacerých operačných smeroch, prípadne môže z jedného do

⁵⁷ ANTUŠÁK, Emil. Úloha ČSA v Komplexní strategii obrany ČSFR. In Sborník Vojenské akademie v Brne, ref. 46, s. 34.

Poznámka: Autor, ANTUŠÁK Emil, generálmajor Ing., v sledovanom období vykonával funkciu náčelníka Operačnej správy Generálneho štábu ČSA (1989-1991) a následne bol poverený výkonom funkcie náčelníka Operačnej správy – zástupcu náčelníka Hlavnej operačnej správy GŠ ČSA (1991-1992).

⁵⁸ Odsun vojenských jednotiek bývalej Sovietskej armády z Nemecka sa skončil v auguste 1994 a z Poľska v septembri 1993.

⁵⁹ Ref. 57, s. 35.

⁶⁰ Tamže, s. 36.

viacerých smerov prejsť. Podľa smerov agresie a ich počtu by mohla vzniknúť na teritóriu jedného, dvoch alebo všetkých troch operačných vojenských veliteľstiev⁶¹, respektíve by mohla prejsť z jedného do ďalších. Obranným úlohám v kontexte týchto možností mala zodpovedať aj makroštruktúra a z nej vyplývajúca mikroštruktúra ozbrojených síl. Jadro makroštruktúry mali tvoriť: 1) vojská integrovanej protivzdušnej obrany (PVO), 2) integrovaný úderný systém, schopný ničiť dôležité objekty protivníka na jeho území a zložený z letectva, raketového vojska, prostriedkov rádioelektronického boja (REB) a prieskumu a časti delostrelectva a 3) pozemné vojsko zložené z poľných vojsk a vojsk územnej obrany.⁶² Prvá fáza obranných operácií mala prebiehať na vlastnom území, pričom za rozhodujúce pre udržanie celistvosti územia ČSFR sa považoval priestor Moravy. Druhá fáza, ako už bolo spomenuté, počítala s prenesením ťažiska ničenia protivníka na jeho území a tým „*donútiť jej k zastavení agrese. Tak chrániť vlastní obyvatelstvo před hrůzami války a současně snížit devastaci našeho území... na minimum.*“⁶³

Geopolitická poloha Slovenska v rámci ČSFR a jeho geografický reliéf vymedzovali miesto a úlohy slovenského teritória v danej koncepcii v dvoch rovinách: 1) v rovine spomenutého uceleného kompatibilného strategicko-operačného priestoru celého štátneho územia, ktoré sa nachádzalo medzi dvoma spomenutými strategickými smermi v strednej Európe a v takmer súběžnej zemepisnej orientácii s nimi. Stredom tohto územia, cez Moravu, tzv. moravským hrdlom, respektíve na spojnici Moravská brána⁶⁴ na severe, a sútok riek Morava a Dyje na juhu, pritom viedol geografický koridor umožňujúci dopravné a operačné prepojenie oboch smerov. Z vojenského hľadiska patril k tradičným „kritickým miestam“ vojenskej obrany Československa, a to najmä v zmysle udržania integrity západnej a východnej časti republiky.⁶⁵ 2) v druhej rovine tvorilo Slovensko samostatný operačný priestor, ktorého značná časť bola ohraničená prírodnými, z hľadiska spôsobov vedenia útočnej činnosti súdobými armádami, ale nie neprekonateľnými prekážkami. Na základe

⁶² Tu treba predoslať, že v súlade so spomenutou koncepciou relatívne rovnomerného rozmiestnenia vojsk na území ČSFR sa mali vytvoriť tri teritoriálno-organizačné vojenské celky – jeden v českých krajoch, druhý na Morave a tretí na Slovensku. Existujúce operačné stupne velenia, t. j. veliteľstvá okruhov a armád (okrem veliteľstva VVO išlo o veliteľstvo Západného vojenského okruhu v Táboře a veliteľstvá 1. armády v Příbrame a 4. armády v Písku) sa mali zrušiť a namiesto nich vzniknúť vojenské veliteľstvá ZÁPAD v Táboře, STRED v Olomouci a VÝCHOD v Trenčíne.

⁶³ Úlohami vojsk územnej obrany bolo: 1) likvidácia vzdušných výsadvok a diverzných skupín protivníka, 2) zabezpečenie operačnej voľnosti poľných vojsk k aktívnej obrane, 3) v súčinnosti s poľnými vojskami, prípadne aj samostatne, viesť v svojej regionálnej pôsobnosti bojovú činnosť s prenikajúcimi jednotkami protivníka, v prípade potreby viesť aj boj v obkľúčení alebo partizánsku vojnu, 3) podľa plánov vojenského veliteľstva a v súčinnosti so štátnymi orgánmi a inštitúciami zabezpečovať prepravu a presuny na teritóriu, 4) všestranne zabezpečovať poľné vojská a obyvateľstvo a 5) zabezpečovať organizovanosť života a poriadok na danom teritóriu, ako aj ochranu a obranu dôležitých objektov. NOVOTNÝ, Karel. Filosofie vojenskostrategické koncepce obrany ČSFR. In *Sborník Vojenské akademie v Brně*, ref. 46, s. 90.

Poznámka: Autor, NOVOTNÝ Karel, prof. Ing. CSc., v sledovanom období pôsobil ako zástupca vedúceho katedry stratégie, operačného umenia a dejín vojen na Vojenskej akadémii v Brne (1991) a potom ako riaditeľ Inštitútu výskumu operačného umenia v Brne (1991 – 1993).

⁶⁴ NOVOTNÝ, Karel. Východiska pro organizaci vojenskostrategické obrany ČSFR. In *Sborník Vojenské akademie v Brně*, ref. 47, s. 95. **Poznámka:** opäť odkazujeme na teoretické rozpracovanie vzťahov útoku a obrany v práci „klasika“ C. von Clausewitz, respektíve na jeho závery o potrebe prenesenia bojovej činnosti na územie agresora v záujme úspešného zavŕšenia vlastných obranných operácií (ref. 17).

⁶⁵ Moravská brána je prírodná zníženina na severovýchod od Lipníka nad Bečvou, ktorá oddeľuje Podbeskydskú pahorkatinu a Nízky Jeseník. Predstavuje najnižší prechod medzi povodím Dunaja a Odry, vytvárajúci prirodzený dopravný koridor v smere sever – juh.

⁶⁶ Napríklad už v septembri 1946 Hlavný štáb MNO pri hodnotení významu tohto koridoru zdôraznil, že na spojnici

analýzy historických skúseností⁶⁶, geografických a geopolitických aspektov, a v kontexte s uvedenými možnosťami vojenského ohrozenia, kde sa pozornosť sústreďovala predovšetkým na možné územné, či národnostné spory a teritoriálnu prepojenosť s bezpečnostne a politicky nestabilným postsovietskym priestorom, hlavnou úlohou vojenského zoskupenia na Slovensku bolo zabezpečenie územnej integrity s Českou republikou a „tradičných“ operačných smerov do slovenského vnútrozemia. Išlo najmä o: 1) priestor medzi Břeclavou a Bratislavou, kde sa po prekonaní riek Morava a Dunaj otváral vstup do Záhorskej nížiny s pokračovaním na Brno, Olomouc a Moravskou bránu, ako aj vstup do Podunajskej nížiny, 2) komárňansko-ipeľskú, silickú a košicko-trebišovskú prihraničnú oblasť s operačnými smermi na juhozápadné, stredné a východné Slovensko a 3) oblasti severného Spiša a severnej Oravy.

Prakticky súbežne s koncipovaním novej čs. doktríny a koncepcie obrany ČSFR boli pripravované s nimi súvisiace nevyhnutné organizačné a dislokačné zmeny vojsk. Začiatok ich realizácie pritom nadväzoval na „skôr prijaté opatrenia v súvislosti s vnútropolitickými zmenami a priebehom viedenských rokovanií“. Konkrétne išlo o nariadenie náčelníka Generálneho štábu Československej armády (ČSA) k zrušeniu zväzkov, útvarov, jednotiek a zariadení ČSA v roku 1991 z 21. novembra 1990, plán realizácie základných organizačných a dislokačných opatrení vo výstavbe ČSA na roky 1991 – 1993 z 5. decembra 1990, koncepciu rozvoja Československej armády do roku 1993, spracovanú na základe uznesenia spoločnej schôdze branných a bezpečnostných výborov Snemovne ľudu a Snemovne národov Federálneho zhromaždenia z 18. decembra 1990 a nariadenie náčelníka Generálneho štábu ČSA k realizácii organizačných, mobilizačných a dislokačných zmien v ČSA v roku 1991 z 22. februára tohto roka. Príprava týchto dokumentov sa opierala o materiál s názvom „Koncepcie výstavby Čs. armády a zabezpečení zájmu FMO v oblasti hospodársko -mobilizačných príprav po roce 1990“, ktorý schválila Rada obrany štátu (ROŠ) 12. novembra 1990.⁶⁷

Cieľom tejto koncepcie a spomenutých materiálov bolo „*přizpůsobit v krátké době rozsah, strukturu a rozmístění vojsk vývoji vnitřní politické situace, nové orientaci zahraniční politiky ČSFR a měnícím se vojenskopolitickým poměrům v Evropě. Konkrétní opatření přestavby armády...byla přijímána v kontextu s tvorbou nové obranné vojenské doktríny ČSFR a vyhovují požadavkům na zabezpečení obrany suverenity a celistvosti státu v rámci vytvářejícího se systému evropské bezpečnosti a v rozsahu rozumné obranné dostatečnosti.*“⁶⁸ V tomto zmysle mala výstavba armády rešpektovať limity hlavných druhov zbraní, stanovených pre ČSFR Zmluvou o konvenčných ozbrojených silách v Európe a zabezpečovať zníženie koncentrácie vojsk v západnej časti štátu, ako aj reálne posilnenie zväzkov a útvarov

Moravská brána – Břeclav „*se rozhoduje o bytí a nebytí ČSR. Tato čára spojující nížinu Oderskou přes Moravskou bránu s Moravským polem a Podunajím měří zhruba 160 km, vzdálenost to dosažitelnou moderní motorizovanou armádou za jediný pochodový den. Moravská brána jest nejen klíčovým postavením ČSR, nýbrž i středního Podunají... Je jasné, že kdyby se podařil úder nepříteli na čáře Moravská brána – Břeclav, znamenalo by to odtržení Čech a Moravy od Slovenska a konec republiky.*“ VÚA -VHA Praha, f. Pařížská mírová konference, šk. 19, zložka 29/X *Výjádření Hlavního štábu MNO k tzv. Memorandu o Slezsku*. Pozri: ŠTAIGL, Jan. Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavení Slovenska po ukončení druhej svetovej vojny (1945-1946). In *Historický časopis*, 40, 1992, č. 6, s. 476-693. ISSN 0018-2575.

⁶⁶ Pozri ref. 47, s. 28.

⁶⁷ Splnění úkolů prvního výcvikového období v oblasti výstavby a dislokace Čs. armády. Federálne ministerstvo obrany – Operačná správa, k č. j. 041442/83 – OS (materiál v podobe výstupu z PC v súkromnej zbierke autora).

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ Otázky rozmiestnenia a organizačnej štruktúry armády na Slovensku sa riešili v súčinnosti s vládou Slovenskej

na Slovensku.⁶⁹ V analýze s tým spojených organizačných a dislokačných zmien velenie ČSA prihliadalo na: 1) zabezpečenie potrebnej bojovej pripravenosti a akcieschopnosti vojsk, 2) minimalizovanie negatívnych dopadov týchto zmien na vojakov z povolania, ich rodinných príslušníkov a občianskych zamestnancov vojenskej správy, 3) efektívne využitie vojenských objektov uvoľňovaných jednotkami SSkSV, 4) stanoviská civilných orgánov štátnej správy a 5) účelné využitie pridelených rozpočtových prostriedkov v oblasti materiálneho a technického zabezpečenia, investičnej výstavby a rekonštrukcie a modernizácie ubytovacieho fondu.

Pri príprave koncepcie výstavby armády Generálny štáb ČSA musel rešpektovať aj skutočnosť, že „*zatím není k dispozici ucelené teoretické zázemí, které je nezbytné pro vypracování komplexního, dostatečně perspektivního modelu armády. Jedná se zejména o strategii obrany státu a koncepci operačního použití vojsk při obraně země, která je jedním z nejdůležitějších faktorů určujících makro i mikrostrukturu vojsk. Potřebné teoretické studie jsou rozpracovány, jejich dokončení je však závislé na stanovení vojenské politiky státu v podobě závazných zásad vojenské doktríny.*“⁷⁰

Za najracionálnejšie Generálny štáb ČSA považoval uskutočniť reorganizáciu armády po etapách, s konečným časovým horizontom v závere 90. rokov. Úlohy prvej etapy, plánovanej do roku 1993, sa mali orientovať predovšetkým na zníženie početných stavov armády a vykonanie najdôležitejších zmien v jej rozmiestnení. Predpokladalo sa, že v rámci tejto etapy sa plánované mierové počty v organizačných štruktúrach armády znížia z 200-tisíc na 135 – 140-tisíc osôb, pričom ďalších 20 250 vojakov bude pôsobiť v strážnych jednotkách a v útvaroch Civilnej obrany a železničného vojska Federálneho ministerstva dopravy ČSFR.⁷¹ V nadväznosti na organizačné zmeny vo vojskách, v súlade s realizáciou Zmluvy o konvenčných ozbrojených silách v Európe, malo prebiehať tiež znižovanie počtov bojovej techniky. V rokoch 1991 – 1993 sa plánovalo vyradiť z výzbroje 1 880 tankov, 2 453 obrnených transportérov, 34 odpaľovacích zariadení operačno-taktických a taktických rakiet, 2 335 diel, raketometov a mínometov kalibrov 100 mm a vyšších, 30 odpaľovacích zariadení protiletadlových raketových kompletov a 101 bojových lietadiel.⁷²

Redislokačné zmeny mali zabezpečiť najmä rozšírenie vojskovej štruktúry v Slovenskej republike, tak, aby v súlade s novou vojenskou doktrínou „*vojska dislokovaná na jejím území byla schopna odvrátit ohrožení suverenity, odrazit pozemní i vzdušný útok agresora z kteréhokoliv směru a na kteroukoliv část území*“.⁷³ Koncepcia výstavby ČSA predpokladala, že k operačnému využitiu budú na Slovensku predurčené štyri vševojskové divízie (dve mierové a dve mobilizačne rozvíňované), ktorých organizačné štruktúry sa mali prispôbiť stanoveným limitom výzbroje. Okrem toho tu mal byť sformovaný, a to aj mierovo, komplet druhov vojsk v rovnakom zložení ako v Čechách a na Morave. Išlo o delostreleckú brigádu,

republiky. Generálny štáb hodnotil prístup slovenskej reprezentácie ako racionálny a pragmatický, pričom zdôraznil, že v priebehu rokovaní „*byly odstraněny prakticky všechny sporné otázky výstavby ČSA na území SR*“. Tamže.

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ Z tohto počtu malo byť 3 700 príslušníkov strážnych jednotiek, 9 250 príslušníkov útvarov Civilnej obrany a 7 300 vojakov železničného vojska. Tamže.

⁷² Predpokladalo sa, že na konci roka 1993 bude ČSA mať vo výzbroji 1 435 tankov, 1 430 bojových vozidiel pechoty, 620 obrnených transportérov, 42 odpaľovacích zariadení operačno-taktických a taktických rakiet, 1 150 diel, raketometov a mínometov kalibrov 100 mm a vyšších, 971 protitankových prostriedkov, 436 odpaľovacích zariadení protiletadlových raketových kompletov, 345 bojových lietadiel a 56 úderných vrtuľníkov. Tamže.

⁷³ Odpoveď ministra obrany ČSFR Luboše Dobrovského na interpeláciu podanou poslancem SN P. Hrivíkem. http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1124_00.htm.

protitankový oddiel, zmiešaný pluk rádioelektronického boja (REB) a iné zväzky, útvary a zariadenia druhov vojsk, tyla a technického zabezpečenia. Reorganizáciou a redislakáciou vojsk ČSA sa početné stavy vojsk v Slovenskej republike mali zvýšiť z dovtedajších 18,6 percenta na 38 percent počtov celej armády.⁷⁴

Okrem rozsiahlej reorganizácie a redislakácie zväzkov a útvarov jednotlivých druhov vojsk sa počítalo aj so zrušením existujúcich operačných stupňov velenia, t. j. veliteľstiev okruhov a armád.⁷⁵ Zväzky a samostatné útvary druhov vojsk mali byť priamo, bez ďalšieho medzistupňa, podriadené novo vytvoreným vojenským veliteľstvám ZÁPAD v Táboře, STRED v Olomouci a VÝCHOD v Trenčíne.

V záujme urýchlenia reorganizácie sa realizácia plánovaných zmien začala už na konci roka 1990. Na Slovensku sa dotkla predovšetkým 14. td s veliteľstvom v Prešove, ktorá sa 1. decembra tohto roka reorganizovala na 14. motostreleckú divíziu (msd).⁷⁶ Zásadné organizačné, dislokačné a mobilizačné zmeny v rámci VVO sa však uskutočnili až v rokoch 1991 a 1992. Ich rozsah dokumentuje skutočnosť, že v roku 1991 sa v mierovej a vojnovej štruktúre VVO plánovalo uskutočniť dovedna 240 zmien, ktoré sa týkali 45 zväzkov, útvarov a zariadení a v roku 1992 dovedna 247 zmien v rámci 81 zväzkov, útvarov a zariadení.⁷⁷ Spracované časové harmonogramy reorganizačných a redislakáčnych zmien⁷⁸ sa spresňovali v súlade s personálnymi a technickými možnosťami ich zabezpečenia, ako aj najnutnejšími úpravami nových ubytovacích objektov. V druhej polovici roka 1992 sa proces realizácie týchto zmien výrazne zrýchlil pod vplyvom príprav k zániku federálnej armády, respektíve k jej rozdeleniu na armády dvoch samostatných štátov.⁷⁹ Rozhodujúce a najzložitejšie úlohy plnili orgány veliteľstva VVO a veliteľstvá a útvary pozemného vojska, predovšetkým 14. msd a 13. td, ďalej PVO a raketového vojska a delostrelectva (RVD).

V súlade s plánom reorganizácie sa veliteľstvo VVO dňom 1. januára 1992 reorganizovalo na Vojenské veliteľstvo VÝCHOD (VVV). Ešte predtým, k 31. októbru 1991, sa opäť reorganizovala 14. msd, a to na 14. mechanizovanú divíziu (md), čo bolo spojené s podstatným zmenami v jej organizačnej štruktúre a v plánovaných počtoch vojenskej techniky.⁸⁰ V organizačnej štruktúre 13. td s veliteľstvom v Topoľčanoch boli vykonané len čiastkové zmeny.⁸¹ Nové plánované počty bojovej techniky 14. md zahŕňali 155 tankov T-55 AM2, 284 BVP a OT-90, 136 delostreleckých systémov a 112 protitankových zbraní. V porovnaní s predchádzajúcimi počtami motostreleckého zväzku to znamenalo zníženie o 59 tankov

⁷⁴ Tamže.

⁷⁵ Okrem veliteľstva VVO išlo o veliteľstvo Západného vojenského okruhu (Tábor) a veliteľstvá 1. armády (Příbram) a 4. armády (Písek).

⁷⁶ Išlo len o premenovanie veliteľstva divízie, u podriadených útvarov sa neuskutočnili žiadne zmeny.

⁷⁷ Vojenský archív – Centrálna registratúra (VA-CR) Trnava, f. 855/1 (Vojenská rada VVO), šk. 64, č. 060067/38-OMS *Stav zabezpečenia reorganizačných úloh*.

⁷⁸ Tamže, ďalej č. j. 003009/5 *Zabezpečenie realizácie organizačných, mobilizačných a dislokačných zmien u VVO v roku 1991* a č. j. 0030009/6 *Harmonogram realizácie organizačných, mobilizačných a dislokačných zmien u zväzkov a útvarov VVO v roku 1991*, ďalej VA-CR Trnava, f. 855/5 (OMS), šk. 21, č. j. 0136/33-14-HSUS *Nariadení náčelníka generálneho štábu Čs. armády – NMO k reorganizácii stavebných útvarů a jednotek ČSA*.

⁷⁹ VA-CR Trnava, f. 855/5, šk. 21, č. j. 07002/211 – OMS *Urychlení organizačních a dislokačních změn v Čs. armádě v roce 1992*.

⁸⁰ Motostrelecké pluky v Trebišove (55. msp) a Michalovciach (63. msp) sa reorganizovali na mechanizované pluky, ktorých organizačnú štruktúru doplnil protitankový a protiletadlový oddiel. Organizácia mechanizovaných práporov bola rozšírená o protitankovú batériu a minometnú batériu. Tankový pluk v Humennom (103. tp) bol zrušený.

⁸¹ 8. msp v Bratislave sa reorganizoval na mechanizovaný pluk, 3. protiletadlový pluk v Nitre bol zrušený a čiastkové zmeny v divízyjnych jednotkách smerovali k dosiahnutiu ich jednotypovosti s rovnakými jednotkami v iných divízyjách. Ešte pred touto reorganizáciou, k 1. 12. 1990, bol zrušený 15. tp v Martine.

a podstatné zvýšenie nasýtenosti plukov a práporov protitankovými prostriedkami. 13. tanková divízia mala plánovaných 217 tankov T-72, 169 BVP-1 a BVP-2, 26 OT-90 a 124 delostreleckých systémov. Mimoriadny význam mala skutočnosť, že oba zväzky boli súčasne prevedené z výcvikových na zväzky stálej pripravenosti, čím na teritóriu Slovenska vznikli sily pripravené na okamžité vedenie operačnej činnosti. Zväzky mali byť naplnené na 65 – 70 percent plánovaných počtov osôb a ich vševojskové pluky až na 70 – 80 percent.⁸² V tom čase išlo o najväčšiu naplnenosť zo všetkých zväzkov pozemného vojska čs. armády.⁸³ Pre priestorovo vyvážené rozmiestnenie vojsk na teritóriu Slovenska bola významná redislokácia troch vševojskových práporov do odlúčených posádok. Išlo o mechanizovaný prápor 8. mp z Bratislavy do Komárna, tankového práporu 64. tp z Levíc do Štúrova a mechanizovaného práporu 55. mp v Trebišove do Rimavskej Soboty.

Podstatu reorganizačných zmien v RVD tvorila úprava organizačnej štruktúry v nadväznosti na zvýšenie kvality výzbroje, vytvorenie delostrelectva VVV a posilnenie práporného a plukového delostrelectva. Významné posilnenie delostrelectva na Slovensku predstavovalo najmä premiestnenie 3. delostreleckej brigády z Jičína a 31. protitankového oddielu z Lešian do posádky Jelšava. Ďalšie reorganizačné a redislokačné zmeny smerovali k posilneniu spojovacieho vojska a vojska REB (presunom 4. zmiešaného pluku REB z Českého Krumlova do Štúrova), ako aj posilneniu logistického zabezpečenia pozemného vojska. V rokoch 1991 – 1992 sa podstatne zmenila organizačná štruktúra a dislokácia stavebných a ženijných jednotiek, útvarov, zariadení a orgánov vojskového tyla, vojenskej dopravy a vojenskej správy.⁸⁴ Nové prvky v organizačnej štruktúre armády predstavovali orgány vojenskej polície, ktorá vznikla dňom 2. januára 1991⁸⁵ a vojenské záchranné pluky civilnej ochrany v Malackách, Žiline a Humennom.⁸⁶

Z reorganizačných zmien súvisiacich s mobilizačnými a vojnovými úlohami treba spomenúť predovšetkým zrušenie úlohy VVV vytvárať veliteľstvo záložnej poľnej armády⁸⁷ a reorganizáciu rozvíjaných zväzkov (spomínaných „B“ divízií) pozemného vojska, tzn. 17. td a 32. msd, na motorizované divízie (mod). Ako nový zväzok vojnovy rozvíjaných pozemných síl vznikla 16. pešia divízia (pd) s veliteľstvom v Prešove. Úhradu a dopĺňovanie strát vševojskových divízií v čase vojny mali zabezpečovať ich novovytvorené záložné doplnkové prápory a výcvik doplnkov opäť útvary 51. výcvikovej divízie (52. výcviková divízia bola zrušená k 31. 10. 1991). Ďalšiu „novinku“ od 31. 10. 1992

⁸² Ref. 67.

⁸³ Ref. 73.

⁸⁴ Bližšie o redislokácii a reorganizácii ČSA v rokoch 1991 – 1992 pozri napr. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Kol. aut. pod vedením V. Segeša. Bratislava : MO SR v spolupráci s VHÚ Bratislava 2013, s. 337–339. ISBN 978-80-89523-18-4, ďalej O reorganizácii a redislokácii. In *Dukla*, 39, č. 5, 25. februára 1991, s. 1-2; O hlavných organizačných a redislokačných zmenách. In *Dukla*, 39, č. 9, 22. apríla 1991, s. 3; Opäť o reorganizácii a redislokácii. In *Dukla*, 39, č. 17, 12. augusta 1991, s. 1-2; Budú úlohy reorganizácie včas a kvalitne splnené? In *Dukla*, 39, č. 20, 23. septembra 1991, s. 1-2 a inde.

⁸⁵ VA-CR Trnava, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVV, Rozkaz veliteľa VVO č. 010 z 11. 3. 1991. Pozri aj Polície v armáde. In *Dukla*, 39, č. 10, 6. mája 1991, s. 1.

⁸⁶ Dovtedajší 6. pluk CO v Malackách sa reorganizoval na 31. vojenský záchranný pluk CO, 5. pluk CO v Žiline na 3. vojenský záchranný pluk CO a v posádke Humenné bol sformovaný nový 32. vojenský záchranný pluk CO. Jeho materiálové a personálne jadro pochádzalo zo zrušeného 103. tankového pluku. Zriadenie útvaru bolo zdôvodnené koncentráciou priemyslu na východnom Slovensku. Predpokladalo sa, že vojenské záchranné pluky budú už v mieri doplnené na plánované vojnové počty, časťou síl (asi 30 percent) pripravené na okamžité nasadenie a ďalšími silami v priebehu niekoľkých hodín. Pozri: O vojenskej polícii a reorganizácii Civilnej obrany. In *Dukla*, 39, č. 15, 15. júla 1991, s. 4-5.

⁸⁷ V prípade brannej pohotovosti štátu VVV malo prejsť na vojnové počty a prevziať priame velenie nad všetkými armádnymi silami rozmiestnenými na Slovensku.

predstavovali útvary územnej ochrany v sile peších brigád a peších plukov, s rozvinutím ktorých sa počítalo pri prechode na brannú pohotovosť štátu v posádkach Turecký Vrch, Bratislava, Martin, Humenné a VVP Kežmarok.⁸⁸

Podľa plánu výstavby integrovaného systému protivzdušnej obrany (PVO) ČSFR malo byť na Slovensku v mieri dislokovaných 28 percent útvarov protiletadlového raketového vojska (PLRV), 33 percent útvarov rádiotechnického vojska (RTV) a 20 percent stíhacieho letectva PVO.⁸⁹ Okrem toho plán kalkuloval s možnosťou posilnenia PVO na Slovensku ďalšími mobilnými prostriedkami PLRV, RTV a stíhacieho letectva z priestoru Čiech a Moravy. V rámci postupnej realizácie systému bojová hodnota vojsk PVO na Slovensku podstatne vzrástla. Dňom 1. marca 1992 vzniklo vo Zvolene veliteľstvo 1. divízie PVO, ktoré do svojej podriadenosti prevzalo existujúce, redislokované alebo novo vytvorené útvary PVO. Okrem 186. protiletadlovej raketovej brigády s veliteľstvom v Pezinku a 185. protiletadlového raketového pluku v tej istej posádke išlo predovšetkým o 13. protiletadlový raketový pluk v Nitre⁹⁰, 14. a 171. protiletadlový raketový pluk v Rožnave⁹¹, 1. rádiotechnickú brigádu s veliteľstvom vo Zvolene (na Sliachi), 1. rádiotechnický prápor REB s veliteľstvom v Hlohovci a 81. samostatnú stíhaciu letku na letisku Sliach.

Možno konštatovať, že reorganizačnými a redislokačnými zmenami čs. armády v rokoch 1990 – 1992, ako aj s tým súvisiacimi personálnymi a materiálovými presunmi, Slovensko získalo vojenskú identitu zodpovedajúcu novému bezpečnostnému prostrediu v strednej Európe po skončení bipolárneho delenia sveta a novým vnútorným spoločensko-politickým podmienkam. Jej hlavnými charakteristickými črtami boli: 1) Vojenské veliteľstvo Východ ako plnohodnotný a sebestačný najvyšší veliteľský orgán časti čs. armády dislokovanej na Slovensku, v čase mimoriadnej udalosti alebo brannej pohotovosti štátu vytvárajúci relatívne samostatné operačné veliteľstvo zodpovedné za obranu a ochranu slovenského teritória; 2) bojaschopné vševojskové zväzky pripravené prejsť časťou síl okamžite a po doplnení na plánované počty ako celok v krátkom časovom intervale k operačnej činnosti; 3) nevyhnutný mierový komplet ostatných druhov vojsk; 4) kvalitný systém PVO; 5) výkonné systémy ochrany a obrany teritória a mobilizačného dopĺňovania a prípravy vojsk a 6) systém a mechanizmus kvalitnej mierovej prípravy veliteľských kádrov a vojenských špecialistov.

Mierové rozmiestnenie vojenských jednotiek a útvarov vychádzalo z možnosti využitia vojenských priestorov a objektov včítane tých, ktoré sa uvoľnili po odsune SSkSV, ako aj zo zámeru predpokladaného nasadenia v súlade s požiadavkou zabezpečenia ochrany a obrany Slovenska „zo všetkých strán a zo všetkých smerov“. Z tohto hľadiska sa teritórium Slovenska členilo na dve operačné zóny – východnú, kde malo úlohy plniť vojenské zoskupenie vytvárané okolo 14. md a 32. mod a západnú, kde jadro vojenského zoskupenia tvorili 13. td a 17. mod. Približnú deliacu čiaru medzi zónami predstavovala spojnica miest Rimavská Sobota – Poprad. Spomenutá 16. pd mala byť nasadená predovšetkým na plnenie týchto úloh: 1) ochrana (obrana) priesmykov na severe Slovenska, 2) prikrýtie medzier

⁸⁸ Medzi úlohy útvarov územnej ochrany patrila najmä ochrana objektov osobitnej dôležitosti, ďalej mohli byť použité na prehradenie istého úseku proti prenikaniu nepriateľa, na krytie bokov silnejších zoskupení poľných vojsk a pod.

⁸⁹ Československá PVO 1945 – 1992. In <http://forum.presscont.eu/forum/viewtopic.php?f=40&t=294>.

⁹⁰ Útvar sa do Nitry premiestnil zo Stříbra ako 11. protiletadlový pluk. Vo výzbroji mal protiletadlové raketové komplety 2K12 KUB.

⁹¹ 14. protiletadlový raketový pluk vznikol reorganizáciou 2. protiletadlového pluku po jeho premiestnení z Janovic nad Úhlavou a 171. protiletadlový raketový pluk sa do Rožnavy premiestnil z Jihlavy. Výzbroj oboch útvarov tvorili tiež protiletadlové raketové komplety 2K12 KUB.

medzi východným a západným zoskupením vojsk v obrane organizovanej na širokom fronte na hlavných smeroch hroziacej nepriateľskej agresie a 3) zabezpečenie krytu východnej hranice, respektíve vytvorenie záchytných zón pre možné vlny utečencov z východu. Jednotky a útvary PVO boli v krátkom čase zaradené do pohotovostného systému PVO a prevzali zodpovednosť za zabezpečenie vzdušného priestoru celého Slovenska.“

Súbežne so zásadnými zmenami svetovej a najmä európskej vojensko-politickej situácie a v rámci štátoprávneho vývoja v ČSFR, ktorý od polovice roka 1992 smeroval k zániku federácie, sa tak vytvárali podmienky pre vznik a ďalší rozvoj armády samostatnej Slovenskej republiky ako právneho subjektu a atribútu jej suverenity a nezávislosti.

J. ŠTAIGL: DIE TSCHECHOSLOWAKISCHE ARMEE IN DER SLOWAKEI IM KONTEXT DER INTERNATIONALEN UND INNENPOLITISCHEN ENTWICKLUNG 1989 – 1992 (EINFÜHRUNG, TEIL 1)

Die Wende der 1980er und 1990er Jahre hat einen besonderen Stellenwert für den Ausbau und die Festlegung der Richtungstendenzen der Armee des damaligen tschechoslowakischen Staates auf dem Gebiet der Slowakei. Beinahe parallel wurden hier drei Prozesse in die Wege geleitet, die ihren Ursprung hatten in den grundlegenden militärisch-politischen Umwälzungsprozessen in den internationalen Beziehungen und den tiefgreifenden politischen und gesellschaftlichen Umbrüchen in der Tschecho-Slowakei. Die militärisch-politische und militärische Stellung der Slowakei in Ostmitteleuropa unterlag einer grundsätzlichen Veränderung. Diese Tatsache hatte große Auswirkungen auf die Truppenstärke, Verlagerung und Aufgaben der Streitkräfte. Die innenpolitische Entwicklung in der ČSSR nach November 1989 offenbarte den starken Bedarf an einer Modifizierung des Charakters der Armee, an der Demokratisierung und Humanisierung des Militärdienstes, und zu guter Letzt, beeinflusste das Verhältnis zwischen der Armee und der Gesellschaft. Die Verhandlungen der tschechischen und slowakischen politischen Führung, die zur Vereinbarung betreffend Teilung des gemeinsamen Staates und Gründung zweier souveräner Republiken ab dem 1. Januar 1993 geführt haben, betrafen auch die Armee: vor allem im Bereich der materiellen, personellen und anderer Fragen betreffend Teilung der föderativen Armee gab es einen großen Handlungsbedarf. Der erste Teil des vorliegenden Beitrags bietet einen skizzierten Überblick des Wandels der militärisch-strategischen Stellung der Slowakei im Kontext der Lösung der Spannung in den internationalen Beziehungen, der Auflösung der bipolaren Welt, der Agonie kommunistischer Regime in Europa und der Auflösung des Warschauer Paktes. Im Beitrag wird darauf hingewiesen, wie es – entsprechend der neuen Militärdoktrin der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik – zu einer schrittweisen Umwandlung der Wahrnehmung des slowakischen Gebiets gekommen ist, vom wichtigen Kommunikationsknotenpunkt und der Nachschubbasis der tschechoslowakischen Armee und der Streitkräfte des Warschauer Paktes zum strategischen Operationsgebiet des tschechoslowakischen Staates, und nicht zu letzt der selbstständigen Slowakei. Eine der Begleiterscheinungen dieses Prozesses war eine umfangreiche Organisations- und Dislokationsneuordnung der tschechoslowakischen Armee. Endergebnis dieser

VOJENSKÁ HISTÓRIA

vielschichtigen Veränderungen war eine neue militärische Identität der Slowakei, die dem neuen sicherheitspolitischen Umfeld in Ostmitteleuropa und den neuen innenpolitischen und gesellschaftlichen Bedingungen in der Slowakei selbst entsprach. Als markanteste Merkmale dieser Identität sind zu nennen: 1) Militärkommando Ost als ein vollwertiger und selbstständiger, höchster Kommandoposten eines in der Slowakei dislozierten Armeeteiles der Tschechoslowakischen Armee, der im Falle eines außerordentlichen Ereignisses oder im Falle der Wehrbereitschaft des Staates fähig war, eine eigenständige operative Kommandostelle zu bilden, die verantwortlich wäre für die Verteidigung und für den Schutz des slowakischen Gebiets; 2) kampffähige, allmilitärische Verbände, die bereit waren, sofort mit dem Teil ihrer Einheiten zur operativen Tätigkeit zunächst teilweise, und nach der Ergänzung auf die geplante Truppenstärke als Ganzes überzugehen; 3) kompletter Friedensbestand der restlichen Streitkräfte; 4) hochwertiges Fliegerabwehrsystem; 5) leistungsfähige Abwehr- und Schutzsysteme des Gebiets und leistungsfähiges System der Mobilmachung und der militärischen Vorbereitung, und; 6) System und Mechanismus einer hochwertigen Schulung und Ausbildung von Kommandeurskadern und Militärspezialisten.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SLOVENŠTÍ TANKISTÉ V POLSKÉM TAŽENÍ NA PODZIM 1939

OLDŘICH PEJS

PEJS, O.: Slovak Tankers in Polish Campaign in the Fall of 1939. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 88-98, Bratislava.

In the text in question, the author drew his attention to the participation of tankers of the assault battalion in the campaign of the Slovak Army against Poland in September 1939. The specific partial problem from the history of combat deployment of the Slovak Army troops in 1939 – 1945 is evaluated as a symbolic participation. The quoted evaluation corresponds with the historical facts whereby the author presents the staffing of the assault battalion sent to battlefield, their equipment with combat arms and other materials or the tasks imposed on them in the field. The specific issue of participation of the assault battalion in the Slovak Army campaign against Poland is being solved within a broader context. I.e., starting with mobilization or calling up reservists for special exercise in arms, through composition of the field army and tasks of its main forces (infantry units), establishment of the Mobile Group and characteristics of its tasks up to demobilization of the troops. When processing the topic, author relied on the knowledge obtained from the previously published works on the structure of Slovak Army in 1939 and its participation in the German Wehrmacht's attack against Poland, as well as on his long-term archival research of the history of the assault battalion in the Slovak Army from 1939 – 1945.

Military History. Poland. World War 2. Polish Campaign in the Fall of 1939.

Slovensko se po svém osamostatnění v březnu 1939 snažilo přesvědčit nacistické Německo, že je schopno podílet se na zajištění německých zájmů ve středoevropském prostoru a je zkušebním kamenem německé schopnosti organizovat tento prostor.¹ Příčinou účasti Slovenska na polském tažení po boku Němců tak zůstalo jeho nevyjasněné mezinárodně-politické postavení jednak primárně s úsilím získat respekt jako německý spojenec, což by vylepšilo jeho postavení v očích Němců oproti horthyovskému Maďarsku a jednak sekundárně s úsilím paralyzovat slavjanofilskou a propolskou orientaci slovenského obyvatelstva² a propagandisticky využít včlenění Polskem zabraného území Kysuce, Oravy

¹ HRNKO, Anton. Příčiny a společensko-politické důsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku roku 1939. In *Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 3, s. 398. ISSN 0018-2575.

a Spiše se slovenským etnikem do slovenského štátu.³

Při přípravě na polské tažení, které bylo označováno jako zabezpečovací opatření vojenské správy na severu štátu, vytvořilo slovenské velení několik polních skupin, včetně zálohy u Vyššího velitelství 3 (VV 3). Slovensko však nezůstalo pouze u těchto vojenských opatření na slovensko-polské hranici, ale přímo se účastnilo německo-polské války jako vedlejší válčící strana a slovenské jednotky vstoupily na polské území.⁴ Branná pohotovost štátu však nebyla vyhlášena, došlo pouze k vydání vládního nařízení č. 222/1939 Sl.z., které označilo vojenskou službu konanou od 1. září 1939 za službu, jako by byla vykonávaná za branné pohotovosti štátu.⁵ Slovenská diplomacie, i přes deklarovanou slovenskou neutralitu, si byla dobře vědoma toho, že se Slovensko vůči Polsku nachází ve stavu nepřátelství a že tento fakt může mít závažné mezinárodněprávní důsledky.

Ministr národní obrany gen. I. tř. Ferdinand Čatloš nařídil 26. srpna 1939 v 16.00 hod. povolat do služby 3 nejmladší ročníky I. zálohy na heslo „*Hlinka – Štefánik – Rázus*“. Praporu útočné vozby (PÚV), jak byla dobově označena jediná tanková jednotka slovenské armády, byla nařízena zvýšená pohotovost, ale velitelství PÚV hlásilo, že mužstvo z odvodních ročníků 1936, 1935 a 1934 k doplnění stavu nepostačuje, neboť mužstvo slovenské národnosti vycvičené v dostatečném počtu je pouze v odvodním ročníku 1936, kdežto v mužstvu odvodních ročníků 1935 a 1934 bylo nejvíce příslušníků Protektorátu Čechy a Morava (tzn. příslušníků české národnosti). PÚV proto navrhl, aby s odvodním ročníkem 1934 byli povoláni gážisté a mužstvo ze staršího odvodního ročníku, jakož i spolu s odvodním ročníkem 1936 bylo povoláno mužstvo v náhradní záloze odvodních ročníků 1938 a 1937. PÚV dále navrhl, aby do činné služby bylo povoláno mužstvo, které bylo propuštěno na tzv. dovolenou až do přeložení do zálohy. Hlavní vojenské velitelství (HVV)⁶ proto ještě 26. srpna v 18.00 hod. nařídilo, aby si PÚV (ale i další speciální útvary) povolal potřebný počet gážistů a mužstva pro válečný počet „A“ útvarů z počtu osob I. zálohy, v první řadě z nejmladších ročníků.⁷ Následující den, 27. srpna, HVV nařídilo odchýlně od rozkazu z předchozího dne, aby byl povolán ihned k mimořádnému cvičení ve zbrani 4., 5. a 6. ročník I. zálohy (náhradní zálohy) gážistů a mužstva, tzn. odvodních ročníků 1933, 1932 a 1931, k jejichž povolání mělo dojít na telegrafický rozkaz HVV pod heslem „*Ďumbier – Kriváň – Gerlachovka*“, s tím, že zvláštní telegrafický rozkaz již nebude rozeslán, dále HVV přikázalo povolat k mimo-

³ SUŠKO, Ladislav. Zapojenie Tisovho fašistického režimu do agresívnych plánov nacistického Nemecka v rokoch 1939 – 1940: k ovládnutiu vojnovohospodárskej výroby a k prípravám a priebehu agresie voči Poľsku. In *Sešity príspevků k sociálnepolitické a historické problematice vojenství a armády*, roč. 6, 1977, č. 4-5, s. 178.

⁴ BAKA, Igor. Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (eds.). *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 133-134. ISBN 978-80-970434-9-0.

⁵ Ke vstupu Slovenska do války s Polskem srov. BAKA, Igor. K vstupu Slovenskej republiky do vojny proti Poľsku v roku 1939 a ZSSR v roku 1941. In PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří (eds.). *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2010, s. 220-225. ISBN 978-80-7278-529-2.

⁶ Vládné nariadenie č. 222/1939 Sl.z., o úprave niektorých platových pomerov vojenských gážistov a iných štátnych (verejných) zamestnanov, konajúcich od 1. septembra 1939 činnú vojenskú službu alebo pridelených k vojenským útvarom (účinnosť od 20. září 1939). - Ke zrušení citovaného vládního nařízení došlo s účinností od 15. listopadu 1939 vládním nařízením č. 288/1939 Sl.z., o zrušení vládního nariadenia zo dňa 11. septembra 1939, č. 222 Sl.z., o úprave niektorých platových pomerov vojenských gážistov a iných štátnych (verejných) zamestnanov, konajúcich od 1. septembra 1939 činnú vojenskú službu alebo pridelených k vojenským útvarom.

⁷ HVV bylo součástí Ministerstva národní obrany (MNO) a bylo výkonným velitelstvím branné moci s úplnou a oblastní pravomocí pro všechna velitelství, útvary a ústavy slovenské branné moci. Hlavní vojenský velitel velel v míru všem vyšším jednotkám a útvarům podřízeným HVV.

⁸ Vojenský historický archiv Bratislava (dále „VHA“), f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV, č.j. 24287Taj. 1.odd.1939, č.j. 24290 Taj.dopl.1939, č.j. 40043 Taj.3.odd.1939.

řádnému cvičení ve zbrani další dva ročníky gážistů a mužstva v záloze (náhradní záloze) odvodních ročníků 1930 a 1929, s tím, že toto povolání bude provedeno řádnými svolávacími lístky. Od 28. srpna zastupoval Čatloše ve věcech mírovovojenských u MNO a HVV pplk. děl. Jozef Turanec,⁸ který 31. srpna nařídil, aby si všechny útvary ihned povolaly potřebné mužstvo, které je vycvičeno jako řidiči automobilů, i z dalších ročníků zálohy (nejen z prvních osmi), a to tam, kde to zájem služby vyžaduje. Dále následující den, 1. září po zahájení bojových akcí, nařídil, aby si náhradní tělesa povolala k mimořádnému cvičení ve zbrani ihned gážisty a mužstvo v záloze (náhradní záloze) odvodních ročníků 1928, 1927, 1926, 1925, 1924, 1923 a 1922, dále z náhradní zálohy odvodních ročníků 1938 a 1937 ty, kteří mají vykonaný vojenský výcvik.⁹

Podle HVV mělo být povolání záložníků až do odvodního ročníku 1922 včetně považováno za mobilizaci a měla se uplatňovat všechna nařízení, která se na stav mobilizace vztahují. Platila též všechna opatření připravovaná pro mobilizaci. Zprošťování osob se provádělo podle předpisů o zprošťování, a proto politické úřady I. stolice sestavovaly všeobecné zprošťovací komise.¹⁰ Podle dosavadních směrnic nemuseli nastoupit na mimořádné cvičení příslušníci četnictva, finanční stráže, župní a okresní velitelé Hlinkovy gardy (HG) a jejich zástupci, místní velitelé HG a jejich zástupci, příslušníci HG a Freiwillige Schutzstaffel, kteří byli přiděleni pohraniční službě ještě před povoláním vojenských osob k mimořádnému cvičení, dále osoby, které byly zproštěny od vojenské činné služby a ti, kteří dostali vyčkávací osvědčení, anebo ti, jimž MNO povolání k vojenské činné službě zrušilo a dále vysvěcení duchovní státem uznaných církví.¹¹ Někteří z povolanych byli svými zaměstnavateli zadrženi jako nepostradatelní a nenahraditelní a povolávací lístky byly vráceny příslušnému vojenskému tělesu. Doplnňovací okresní velitelství vydala vyčkávací osvědčení (v zájmu branné moci, veřejné služby nebo z jiných veřejných zájmů), podle nichž měli záložníci v případě povolání na mimořádné cvičení ve zbrani (povolání do vojenské činné služby) vyčkat v civilním poměru rozhodnutí MNO o žádosti o zproštění od vojenské činné služby, a to nejdéle po dobu 8 týdnů od vystavení vyčkávacího osvědčení.

K PÚV nastupovali záložníci povolání na mimořádné cvičení ve zbrani od 27. srpna. Povoláno bylo 6 gážistů a 557 příslušníků mužstva, během polského tažení nastoupilo 5 gážistů ze zálohy PÚV a 3 od cizích kmenových těles, 389 příslušníků mužstva ze zálohy PÚV a dalších 19 od cizích kmenových těles, jeden ze zálohy PÚV byl prezentován u cizího útvaru.¹² Slovenskou vojenskou správou bylo ke dni 20. září povoláno celkem 2 740 gážistů a 159 389 mužů, nastoupilo 1 677 gážistů a 115 078 mužů, v poli se nalézal nejvyšší počet vojáků, 51 306, dne 24. září.¹³ Stanovený počet povolanych záložníků a jejich často chaotický nástup,

⁸ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 1, Vojnový deník, Slovenské armádne veliteľstvo („Bernolák“), 3. oddelenie, sošit 1, rok 1939, od 22. VIII. do 30. IX. 1939 (dále „Vojnový deník“), záznam 28. august, MNO, Domáci rozkaz, č. 55. – Ve věcech zásobování a odsunu zastupoval Čatloše pplk. gšt. Štefan Jurech a ve věcech veřejnoprávních patřících prezidiu Dr. Vladimír Daxner (mjr. v.v.), přednosta prezidia. Válečný deník velitelství „Bernolák“ byl publikován in LACKO, Martin (ed.). Proti Poľsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, s. 15-76. ISBN 978-80-89335-00-8.

⁹ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24301 Taj.dopl.1939, č.j. 24344 Taj.dopl.1939, č.j. 24354 Taj.dopl.1939.

¹⁰ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24415 Taj.1.org.1939.

¹¹ Následně bylo zrušeno osvobození pro místní velitele HG a jejich zástupce, vyjma těch, kteří jsou veliteli v pohraničních obcích konkrétně určených politických okresů.

¹² Vypočteno autorem podle VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO (HVV) č.j. 24365 Taj.dopl.1939. – Velitel náhradní roty npor. Ploskuňák uvedl k 26. září tento stav: 6 důstojníků a 385 příslušníků mužstva. VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 3, MNO-HVV č.j. 260199 Mob./1.odd.1939, Súhrnné hlásenie prezentovaných záložníkov na mimoradne cvičenie vo zbrani – záverečné hlásenie. – Nastoupit mělo 9 záložníků židovské národnosti. VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 65, MNO (HVV) č.j. 209447 Dôv./3.odd.1939.

kteřý přetížená doplňovací služba slovenské armády nemohla zvládnout, nutno hodnotit jako akci předimenzovanou, vojenskými aspekty neodůvodnitelnou, tedy jako demonstrační akci vůči Němcům, kterým mělo být dokázáno, že Slovensko je schopno povolát do pole armádu nejméně o 150-tisících mužích, tak jak to nárokovali slovenští představitelé při jednáních s německými zástupci stran budování slovenské branné moci na jaře a v létě 1939.

Podle Spojovacího rozkazu č. 1 z 29. srpna bylo MNO přiděleno krycí jméno Hviezdoslav, HVV (užší štáb) obdržel krycí jméno Bernolák, 1. divize krycí jméno Jánošík, 2. divize krycí jméno Škultéty a 3. divize krycí jméno Rázus.¹⁴ Již 30. srpna stála zesílená 3. divize (velitel plk. gšt. Augustín Malár) složená ze skupiny podtatranské, skupiny lutinské, skupiny bardejovské a skupiny poľanské v obranném postavení na hranicích, 1. divize (velitel gen. II. tř. Anton Pulanich) v učeněném shromáždění v prostoru Levoča – Spišské Podhradí – Spišská Nová Ves – Prešov, 2. divize (velitel pplk. pěch. Ján Imro) v učeněném shromáždění v prostoru Brezno – Poprad a zvláštní rychlá skupina v prostoru Spišské Podhradie – Krompachy – Prešov – Sabinov s určením rychlého ofenzivního zásahu především na východ od čáry Bardějov – Gorlice všude tam, kde by polské jednotky překročily slovenské hranice. Od 31. srpna se HVV přejmenovalo na Slovenské armádní velitelství (SAV) se stanovištěm ve Spišské Nové Vsi (určená krycí jména zůstala v platnosti)¹⁵, dnem 1. září došlo k rozdělení státního území na pole a zápolí a teritoriálním velitelem celého zápolí byl jmenován gen. II. tř. Alexander Čunderlík. Týž den překročila slovensko-polskou hranici 1. divize, zatímco 3. divize prováděla aktivní obranu, 4. září následovalo uskupování jednotek 2. divize a přípravy k organizování silnější rychlé skupiny v prostoru Vranov – Humenné, polní SAV se během 8. – 9. září přesunulo do Solivar (již. Prešov), 8. – 10. září postupovala 3. divize od Medzilaborců na Sanok, a 10. září se přistoupilo k novému velitelskému uskupení a učeněni slovenské polní armády. Bojová činnost jednotek slovenské armády prakticky ustala 11. září.¹⁶ Na MNO byl povolán 28. srpna velitel náhradní roty PÚV mjr. pěch. Jan Král (české národnosti), který byl k MNO dnem 31. srpna i přemístěn jako důstojník mobilizačního oddělení.¹⁷ Král se stal 4. září u polního SAV velitelem stanu a měl na starosti ubytování stanu, strážení stanu, dozorčí službu u stanu a dozor nad štábní rotou.¹⁸ Od PÚV působil u 3. oddělení polního SAV do 11. září por. pěch. Štefan Vančo.¹⁹

Polského tažení se zúčastnil i PÚV. HVV vydalo 28. srpna rozkaz k stavění smíšených přezvědných oddílů (SPO) pro 1., 2. a 3. divizi. Následující den odešla četa obrněných automobilů (OA) s určením pro SPO 2. Další den byl vydán rozkaz pro vytvoření pohyblivé zálohy pro polní SAV, kterou měl tvořit Pěší pluk 5 pod velením plk. pěch. Eduarda Lifyky (bez III/5. praporu „Topoľský“), jemuž se podřizoval Cyklistický prapor, přesunující se do

¹³ BYSTRICKÝ, Jozef. Aká bola slovenská armáda pred a počas ťaženia proti Poľsku?. In *Podkarpacki wrzesień. Polityczne i wojskowe aspekty wojny obronnej Polskie 1939 r. na Podkarpaciu*. (Red. A. Olejko – P. Korzeniowski). Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości – Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010, s. 58. ISBN 978-83-931207-0-3.

¹⁴ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 5, MNO-HVV č.j. 10001/Taj.tel.1939, Spojovací rozkaz čís. 1, Príloha 4 – Krycie mená.

¹⁵ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 2, Veliteľstvo Bernolák č.j. 15017 Taj./1.odd.1939, Hlavné vojenské veliteľstvo – zmena názvu, telegram 31.8., 18.30 hod.: „HVV sa od teraz bude menovať Slovenské armádne veliteľstvo – SAV-, krycie mená SAV, 1. až 3. divízie ostávajú v platnosti.“ - Ke zrušení krycího jména Hviezdoslav došlo 4. září a SAV bylo přiděleno krycí jméno Bernolák.

¹⁶ K průběhu bojových akcí jednotek slovenské armády v polském tažení srov. BAKA, Igor. Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 85-105. ISBN 80-969375-1-0.

¹⁷ Vestník osobný MNO, 1939, roč. 1, č. 10, s. 3. – Stalo se tak na ústní rozkaz Čatloše pro nedostatek důstojníků na 1. oddělení. VHA, f. HVV, Důverně, 1939, šk. 31, MNO (HVV) č.j. 204969 Dův./1.osob.1939.

¹⁸ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 5, Veliteľstvo Bernolák, Domáci rozkaz č. 6, čl. IV.

¹⁹ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 5, Veliteľstvo Bernolák, Domáci rozkaz č. 15, čl. I.

Sabinova, a jednotky útočné vozby ve Spišském Podhradí.²⁰ Posádkový velitel v Turčianském Sv. Martině obdržel 31. srpna sdělení, že rychlá skupina SPO 1 v místě se zrušuje a vystrojene a vyzbrojené jednotky se mají ihned odeslat k nově vytvořené polní skupině. Toto válečné opatření se tak prolínalo a nechtěně navazovalo na mírové opatření HVV, které 21. srpna nařídilo spolupráci jednotek jezdeckta a jednotek Cyklistického praporu jako přípravu pro činnost SPO a určilo, že Cyklistický prapor odešle jednu cyklistickou rotu do prostoru Nitra – Topoľčany v oblasti VV 1 a tato rota bude cvičit spolupráci s Jezdeckým převzvědným oddílem 2 (JPO), dále JPO 1 sestavilo 2 jezdecké rotu a odeslalo je do Turčianského Sv. Martina v oblasti VV 2, kde měly cvičit spolupráci s Cyklistickým praporem i s provedením ostré polní střelby, a Cyklistický prapor odesílal jednu cyklistickou rotu do Michalovců v oblasti VV 3 ke cvičení spolupráce s JPO 3, a to vše za účelem procvičování úkolů SPO zejména průzkumu a dodávání zpráv.²¹ Zmíněné jezdecké a cyklistické jednotky se tak v době přijímání mimořádných opatření nenalézaly v mírových posádkách, aby zde mohly řádně mobilizovat. JPO 1 (krycí jméno Rozália) byl již 29. srpna podřízen velitelství Jánošík a mířil do prostoru Levoča, kde měl být po soustředění ve stálé pohotovosti, aby byl schopen do dvou hodin po obdržení rozkazu vyrazit z posádky.²² Velitel PÚV mjr. pěch. Štefan Čáni hlásil, že 1. září v 08.30 hod. odešla na místo určení v poli rota lehkých tanků (LT) o 4 četách a rota kanonů proti útočné vozbě (KPÚV) o 3 četách,²³ ale následující den byl vydán rozkaz, aby PÚV ihned odeslal další nově postavené polní jednotky do prostoru Kluknava – Vítež (dnes Víťaz).²⁴ PÚV v zázemí velel stot. pěch. Jozef Dobrotka a v Turčianském Sv. Martině zůstal u PÚV rovněž npor. pěch. František Ploskuňák jako velitel náhradní rotu. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že počty živených, počty nastoupivších záložníků a počty odeslaných doplňků do pole u PÚV se v hlášeních dosavadního velitele posádky Turčianský Sv. Martin mjr. Čániho a v hlášeních velitele náhradní rotu PÚV npor. Ploskuňáka liší natolik, že jejich následná rekonstrukce v časové posloupnosti a věcné správnosti není možná. Zůstává tak otázkou, nakolik předkládaná hlášení odrážela reálný stav v daném okamžiku. Mjr. jez. Ján Veselý, jako velitel JPO 1, vykázal 1. září v technické eskadroně se stanovištěm velitele (SV) Spišské Podhradie 3 OA, následující den nevykázal žádný OA a úbytek vysvětlil tím, že z rozkazu přednosti 3. oddělení velitelství Bernolák odešla četa OA k polnímu PÚV. Velitelství 3. divize vykázalo 3. září (resp. 4. září) ve svém počtu kombinovanou rotu útočné vozby s SV Prešov v počtu 1 důstojník a 42 (resp. 68) příslušníků mužstva s přidělenými 4 OA, 3 LT, 2 osobními a 4 nákladními automobily a polní PÚV vykázal 4. září (SV Kluknava) a 5. září (SV Čemerné) 6 důstojníků a 290 příslušníků mužstva s přidělenými 6 OA, 13 LT, 8 osobními a 28 nákladními automobily, 6 motocykly, 2 kuchyněmi, 1 bicyklem a 4 lehkými kulomety.²⁵

Podle Všeobecného operačního rozkazu č. 2, který polní SAV vydalo 2. září a který potvrzoval ústně vydané rozkazy do 1. září do 22.00 hod., měla 3. divize zjistit hodnotu obsazení hranice silnějšími výpady a zmocnit se prostoru až po čáru Muszyna – Tylicz na polském území. K této akci měla použít přidělené OA a LT.²⁶ Velitelství 3. divize hodlalo provést dvě větší akce, a to u Muszyny přes Tyliczské sedlo (Przełecz Tylicka) k vyrovnání hranice za po-

²⁰ VHA, f. MNO, Důvěrné, 1940, šk. 96, Jánošík č.j. 528 Taj.3.odd.1939, Telegram 31.8.1939 pro Albert-Prešov.

²¹ VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 32, MNO (HVV) č.j. 205031 Dův./3.výcv.1939.

²² VHA, f. MNO, Důvěrné, 1940, šk. 96, Velitel'stvo „Jánošík“ č.j. 510 oper./1939, Zvláštný rozkaz pre JPO I.

²³ VHA, f. Velitel'stvo Bernolák 1939, šk. 1, Vojnový deník, záznam 1. september.

²⁴ Podle telegramů odjely 2. září a 3. září transporty útočné vozby z Turčianského Sv. Martina do Krompach. VHA, f. Velitel'stvo Bernolák 1939, šk. 2, Velitel'stvo Bernolák č.j. 15060 Taj./1.odd.1939.

²⁵ VHA, f. Velitel'stvo Bernolák 1939, šk. 6, i.č. 48.

²⁶ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále „VÚA-VHA“), f. Sbirka dokumentů Armády Slovenské republiky 1939-1945 (dále „Sbirka“), šk. 27, fasc. 24-1-27, Velitel'stvo Bernolák č.j. 40148

užití třech čet s podporou čtyř OA, čtyř LT a jedné dělostřelecké baterie, a dále u Dukelského průsmyku s cílem vytlačit polské jednotky ze slovenského území. K 3. divizi byla přidělena zmíněná kombinovaná rota útočné vozby složená z čtyř LT (3 LT vz. 35) a čtyř OA (4 OA vz. 30) pod velením por. jezd. Ludvika Demčáka. Podle polských zdrojů vstoupili slovenští vojáci do městečka Tylicz 2. září, četa slovenských OA ostřelovala domy na náměstí, ale z městečka ji odrazili příslušníci 7. roty 1. pluku podhalanských střelců pod velením kpt. Mieczysława Biatkowského.²⁷ Ze slovenských zdrojů se dozvídáme, že 1. září se četa OA pod velením čet. asp. Imricha Gaše přesunula z Prešova do Bardejova, aby se následující den přesunula k obci Frička, kde Gaš podle vlastního svědectví obdržel osobně od plk. Malára rozkaz postupovat přes Tyliczské sedlo na Tylicz za podpory pěší jednotky. Gaš však požadoval přidělení rychlé jednotky, tak se k jeho četě připojila jezdecká eskadrona od JPO 2. Za svítání vyrazila četa OA přes průsmyk a po cestě zdolala záseky na cestách. Velitelství 3. divize hlásilo 3. září v 06.15 hod., že útočná vozba překročila obec Muszynka (4 km před městečkem Tylicz). Rychlý postup čtyř OA způsobil odtržení od jezdecké eskadrony, takže četa po vniknutí do městečka Tylicz zaujala obranné postavení na náměstí, kde se dostala pod soustředěnou palbu polských obránců. Gaš se rozhodl neudržitelnou situací vyřešit ústupem, ale při manévru jeho velitelský vůz dostal zásah průbojným pěchotním střelivem, které způsobilo zranění řidiče, ale i samotného velitele. Četa OA se stáhla za hranice, poškozený OA s osádkou zůstal nejprve v Bardějově, kde byli zranění příslušníci ošetřeni, následně na něm Gaš v Prešově provedl zkoušku odolnosti na pěchotní střelivo, při které vozidlo neobstálo.²⁸ Na základě Všeobecného operačního rozkazu č. 3, který polní SAV vydalo 4. září, měla 3. divize pokračovat v plnění nařizené úlohy, na které se podílela i kombinovaná rota útočné vozby.²⁹ Četa LT, které pravděpodobně velel čet. asp. Gejza Servatka, se podle hlášení nacházela v postavení trig. 733 Polanka (vých. Muszynka) a nákladní auto, které vezlo do jejího postavení benzin, bylo ostřelováno a zasaženo do benzinové nádrže a následkem zásahu vybuchlo.³⁰ Na polském území se slovenské tanky objevily i 10. září po obsazení obce Komańcza na ose postupu Medzilaborce – Sanok.³¹

Polní SAV vydalo 5. září v 01.00 hod. rozkaz pro velitele jezdeckta a velitele PÚV k přemístění roty KPÚV, roty LT, OA, JPO 1 a JPO 2 do určených prostorů k organizování silné rychlé skupiny (RS).³² Následoval zvláštní rozkaz v 01.30 hod., na jehož základě měl gen. Čunderlík likvidovat velitelství zápolí v Banské Bystrici a převzít velení 2. divize v Bardějově a její dosavadní velitel pplk. Imro se měl odebrat do Vranova nad Topľou, kde by utvořil velitelství RS, jemuž by velel sám bez štábu pouze s pomocným personálem, který by si přivedl s sebou nebo vyžádal od podřízených jednotek. Tuto RS měl tvořit PÚV, a to rota KPÚV v prostoru Čaklov – Soľ (sz. Vranov), rota LT v prostoru Podčičva – Sedliská

Taj./3.oper.1939, Všeobecný operačný rozkaz čís. 2.

²⁷ KORKUĆ, Maciej. Słowacki udział w wojnie : Okupacja polskiego Spiszu i Orawy. In *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2010, č. 1-2 (108-109), s. 25-26. ISSN 1641-9561; STOLARCZYK, Józef. Udział słowackiej 3. Dywizji Piechoty „Rázus“ w kampanii wrześniowej przeciwko Polsce. In *Wojna 1939 roku na Podkarpaciu*. (Red. P. Korzeniowski – A. Olejko). Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości – Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 137. ISBN 978-83-931207-1-0.

²⁸ Na podkladě svědectví Imricha Gaše zpracoval Ivan Bajtoš. Srov. Archiv Diftologického klubu o.s. Praha, Ivan Bajtoš. *História slovenského pluku útočnej vozby 1939 – 1944, časť 1 : Pluk útočnej vozby pred povstaním*. Košice 1987, rkp, s. 24-26; též BAKA, Igor. *Udział Słowacji w agresji na Polskę w 1939 roku*. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2010, s. 148. ISBN 978-83-89607-95-9.

²⁹ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 5, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40195 Taj./3.oper.1939, Všeobecný operačný rozkaz čís. 3.

³⁰ LACKO, ref. 8, s. 41; BAKA, Slovenská republika, ref. 16, s. 97.

³¹ LACKO, ref. 8, s. 65; BAKA, Slovenská republika, ref. 16, s. 101.

³² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-7-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40211 Taj./3.oper.1939, Rozkaz pre presun.

³³ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-7-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40214 Taj./3.oper.1939, Osobitný rozkaz.

– Majerovce a OA v prostoru Nižný Hrabovec – Kučín – Kladzany, ďalej JPO 1 a JPO 2 v prostoru Vranov a Čemerné. Pod označením JPO 4 sa měl k RS pripojiť po prevozu z Bratislavy „B“ útvar JPO 1 pod velením stot. jezd. Tibora Dualského s ubytovacím priestorom Nižný Hrabovec – Kučín – Hencovce – Kladzany.³³ Rádny rozkaz k vytvoreniu RS vydalo poľní SAV 5. zária v 17.00 hod. Imro (SV Humenné) organizoval RS o tŕech oddieloch, a to I. oddiel jezdecký ze všetch JPO slovenskej armády (okrem jezdeckých čet pridelených peším plukúm), jehož veliteľom byl ustanoven mjr. jezd. Ján Veselý (SV Humenné) a ktorý sa soustredil v prostoru Veľopolie – Humenné – Hankovce, ďalej II. oddiel cyklistický ze všetch cyklistických jednotek slovenskej armády, jehož veliteľom byl ustanoven mjr. pĕch. Martin Palkovič (SV Kamenica nad Cirochou) a ktorý sa soustredil v prostoru Kamenica – Snina, ďalej III. oddiel motorizovaný z rot LT, OA a KPÚV, jehož veliteľom byl ustanoven mjr. pĕch. Štefan Čáni (SV Brekov) a ktorý sa soustredil v prostoru Brekov – Strážske – Nacina Ves.³⁴ RS byla podřízena přímo veliteli slovenskej armády gen. Čatlošovi. Na rozdíl od předchozího rozkazu byl štáb RS vytvořen z velitelství mjr. jezd. Štefana Horského, velitele JPO 2, který se také stal zástupcem pplk. Imra. Organizace jezdeckých a cyklistických jednotek RS měla být provedena se zřetelom na potrebu jednolitých a silných setnin. Úkolem RS se stalo zabezpečení především směru Stakčín – Snina a strážení celého pohraničí od (857) Skura po Sninský Kameň (1 007), a rovněž získávání zpráv ďalej na jih až po Svinica a Bidovce. Za tím účelom podléhaly Imrovi v označeném pohraničí všechny finanční stráže i s vojenskými doplňky. Velitel RS byl důrazně upozorněn, že k ochraně hranic použije pouze nejnütnější prvky; ostatní mají konat ve svých priestorech bojová cvičení bez stŕelby a pouze v takovém rozsahu, aby pohotovost nebyla ohrožena leteckým nebezpečím.³⁵ Spojovacím rozkazem č. 2 ze 4. zária obdržel poľní PÚV krycí jméno Topol³⁶ a spojovacím rozkazem č. 3 z 5. zária obdržela RS krycí jméno Kalinčák,³⁷ cyklistický oddiel krycí jméno Bažant, jezdecký oddiel krycí jméno Holub a motorizovaný oddiel krycí jméno Havran.³⁸

RS byla zpočátku organizovaná v síle 1 788 mužů (43 důstojníků, 11 rotmistrů, 1734 mužstvo), přičemž III. motorizovaný oddiel, což byl vlastně PÚV, disponoval 1 rotou LT (13 LT vz. 35), 1 rotou KPÚV (6 kusů), ďalej 6 OA vz. 30, 8 osobními a 28 nákladními automobily, 6 motocykly, 1 bicyklem a 2 poľními kuchyněmi, a rovněž 4 lehkými kulomety, a to vše za stavu 6 důstojníků a 290 příslušníků mužstva.³⁹ Síla RS však dalšími doplňky narůstala, nepochybně z důvodu vytvoření potřebné zálohy poľního SAV pro případ odražení útoku nepřítelie na východní Slovensko. K 10. zária již 51 důstojníků, 14 rotmistrů a 2 444 příslušníků mužstva disponovalo 19 LT, 9 OA, 6 KPÚV, 29 osobními a 95 nákladními automobily, 28 motocykly, 794 bicykly, 69 lehkými a 36 těžkými kulomety, 2 minomety, ďalej 959 jezdeckými a 64 tažnými koňmi.⁴⁰ K jejímu novému uskupení došlo 15. zária, kdy měla být od 3. divize vrácena do svazku RS četa OA a četa LT.⁴¹

Poľní SAV vydalo 16. zária v 01.15 hod. rozkaz pro zajištění a vyčištění dobytého poľské-

³³ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-7-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40214 Taj./3.oper.1939, Osobitný rozkaz.

³⁴ Do určených priestorů dorazily jednotky RS 7. zária do 19.30 hod.

³⁵ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-9-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40229 Taj./3.oper. 1939, Rozkaz pre vytvorenie rýchlej skupiny.

³⁶ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 5, Veliteľstvo Bernolák č.j. 10002/Taj.tel.1939, Spojovací rozkaz čís. 2, Príloha 3.

³⁷ Po celou dobu poľského tažení bylo důsledně užíváno krycí jméno v podobě Kalinčák, poslovenštĕné krycí jméno Kalinčiak se objevuje až v historické literatuře.

³⁸ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 5, Veliteľstvo Bernolák č.j. 10003/Taj.tel.1939, Spojovací rozkaz čís. 3.

³⁹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-9-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40234 Taj./3.oper.1939, Organizácia rýchlej skupiny.

⁴⁰ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 6, i.č. 48.

⁴¹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-19-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40374 Taj./3.oper.1939, Rozkaz pre nové

ho území (tzn. polského území překročeného německými jednotkami) od polských vojáků, zběhů a insurgentů a touto úlohou pověřilo velitelství 3. divize v prostoru ohraničeném cestami Liczna – Cisna – Baligród – Lisko – Sanok – Krosno – Dukla – Dukelský průsmyk. K vyčištění tohoto prostoru mělo dojít po zajištění východního a západního boku určeného území od čáry Lisko – Sanok – Krosno směrem ke slovenským hranicím. Prostor mimo takto ohraničené území dostaly na starost německé jednotky. Velitelství 3. divize k provedení této akce obdrželo I. jezdecký oddíl RS pod velením mjr. jezd. Štefana Horského, což představovalo JPO 1, JPO 2, JPO 3, „B“ útvar JPO 1 a rovněž „B“ útvar JPO 3, který nastoupil pochod 16. září ve 02.00 hod. z prostoru Prešov do prostoru Vyšný Svidník, a rovněž celý Cyklistický prapor (tzn. II. cyklistický oddíl RS) a minimálně nutnou část pěchoty podle vlastního uvážení. Podle potřeby mohlo při provádění akce spolupracovat s leteckými jednotkami. Dále mohlo využít 2 čety OA, jednu četou, kterou velitelství 3. divize původně odeslalo do Prešova, a jednu četou od III. motorizovaného oddílu RS. Polní SAV přísně zakázalo použít k této vyčišťovací akci rotu LT a 2 čety OA, které měly zůstat i nadále jako armádní záloha k dispozici v prostoru Strážske – Brekov. V 08.30 hod. však následoval dodatek k tomuto rozkazu, který určil, že rota PÚV od III. motorizovaného oddílu RS zůstane rovněž v prostoru Strážske – Brekov a bylo zakázáno, aby byla pro potřebu velitelství 3. divize vydaná. SAV plánovalo, že celá akce bude provedena postupem vyčleněných jednotek ve dvou proudech na směru Liczna – Jablonki – Baligród – Lisko – Sanok a na směru Dukelský průsmyk – Dukla – Krosno, přičemž k ohraničení prostoru, který se měl zajistit a vyčistit, budou ponechány v každé obci přiměřeně silné hlídky (družstva), které nejdříve obce prohlédnou, vyčistí a následně budou strážít. Po ohraničení boků určeného prostoru měly slovenské jednotky obsadit postupně cestu Krosno – Besko – Sanok – Lisko a započít s prohlídkami a čištěním prostoru od nežádoucích osob a shromažďováním kořisti jižním, resp. jihozápadním směrem ke slovenské hranici. SAV zároveň upozornilo, že vyčleněné jednotky nesmějí při akci v žádném případě překročit maďarské hranice a musejí se od nich zdržovat ve vzdálenosti jednoho kilometru. Jednotky RS odeslané na polské území byly vybaveny plnými počty munice, proviantní výdejna se nacházela v Medzilaborcích a předsunutá výdejna pohonných hmot v Nižné Čabyni (již. Medzilaborce), stálá zásoba výdejny byla stanovena na 4 000 l, ale na polském území měly slovenské jednotky využívat ke splnění úkolu ukořistěných dopravních prostředků a pohonných hmot. Původně nemělo velitelství 3. divize počítat se službami pplk. Imra, ale již v rozkazu polního SAV vydaného 16. září v 11.15 hod. bylo stanoveno, že velení nad všemi jednotkami určenými pro zajištění dobytého území přebírá pplk. Imro a zároveň se podřizuje velitelství 3. divize. Zajištění polští vojáci, zběhové a insurgenti se eskortovali do Gergelaku, kde bylo shromaždiště zajatců, a ukořistěný materiál se soustřeďoval v prostoru Nižný Svidník – Medzilaborce, odkud měl směřovat do zápolí. Po odchodu Imra se dočasným velitelem zbytku RS stal mjr. Čáni (SV Humenné).⁴²

Polní SAV nařídilo 21. září v 07.30 hod. návrat jednotek RS po splnění akce na dobytém polském území do původních ubytovacích prostorů. Bezpečnostní a pořádkovou službu na dobytém polském a slovenskými jednotkami vyčištěném území přebírala německá vojenská velitelství. Jednotky I. jezdeckého oddílu RS se tak vracely do prostoru Hankovce – Kamenica nad Cirochou – Chlmec – Jasenov – Humenné, II. cyklistický oddíl RS do pro-

uskupenie a podriadenosť veliteľstiev a útvarov zbraní v poli, Príloha 4 – Tabuľka zoskupenia a podriadenosti útvarov zbraní Kalinčiakovi.

⁴² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 27, fasc. 24-9-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40421 Taj./3.oper.1939, č.j. 40435 Taj./3.oper.1939, fasc. 24-20-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40427 Taj./3.oper.1939, fasc. 24-21-27, Veliteľstvo Bernolák č.j. 40422 Taj./3.oper.1939. VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 2, Veliteľstvo Bernolák č.j. 19596 Taj./4.odd.1939, Zvláštny operačný rozkaz čís. 1, II. časť.

storu Cirocké Dlhé (Dlhé nad Cirochou) – Snina a III. motorizovaný oddíl zůstal v prostoru Strážske – Brekov.⁴³ Polní PÚV v síle 15 důstojníků, 3 rotmistřů a 450 příslušníků mužstva disponoval 13 OA, 22 LT, 6 KPÚV, 18 osobními a 41 nákladnými automobily, 16 motocykly a 1 bicyklem, dále 42 lehkými kulometry.⁴⁴ Již 23. září odevzdal Imro velení nad RS mjr. Horskému, neboť přebíral velení nad Pěším plukem 3. Užší štáb SAV odešel 24. září do Vojenských srubů v Novém Smokovci, od 4. října používaly jednotky a útvary místo krycího jména své organizační pojmenování in claris,⁴⁵ dnem 8. října došlo ke zrušení rozdělení území na operační pásmo, etapu a zápolí a k přechodu do mírového postavení, dnem 9. října skončila činnost SAV ve Vojenských srubech, které se tak přemístilo do Bratislavy, kde dokončilo likvidaci. Dnem 15. října se také oficiálně přejmenovala dosavadní vyšší velitelství na divize.⁴⁶ Ke zrušení RS došlo 30. září a všem jednotkám III. motorizovaného oddílu (LT a OA) bylo nařízeno co nejrychleji se přesunout do Prešova, kde by mohly následující den vagónovat a po příchodu do mírových posádek provést demobilizaci.⁴⁷ PÚV se zúčastnil 5. října s jednotkami pěchoty, dělostřelectva a letectva vojenské slavnosti v Popradu.⁴⁸

MNO nařídilo 19. září propustit vojenské osoby v záloze a náhradní záloze ze stavu mužstva roč. nar. 1904 a starší z mimořádného cvičení do poměru mimo činnou službu.⁴⁹ Polní SAV rozhodlo 23. září, že dojde od 1. října k demobilizaci mužstva, přičemž se propouštění nemělo týkat v plné míře specialistů, jako jsou řidiči, telegrafisté, radiotelegrafisté, telefonisté, obsluha ÚV, KPÚV, VGPL, letecký personál, protiletadloví dělostřelci, účetní poddůstojníci. PÚV, Cyklistický prapor, motorizované roty KPÚV a VGPL měly zůstat na válečném stavu.⁵⁰ Na základě telegramu polního SAV z 26. září bylo upřesněno, že PÚV se rozumí PÚV v poli, který tak zůstává na válečném stavu, demobilizuje se vojsko u náhradního tělesa v Turčianském Svätém Martině, kromě řidičů a obsluhy útočných vozů a potřebného pracovního mužstva. Slovenská vláda na schůzi konané dne 4. října 1939 vzala na vědomí zprávu MNO z 23. září, že se přikročilo k postupné demobilizaci vojska a ke snížení stavu polní armády. Polní útvary měly redukovat na dvě třetiny válečného stavu, s propouštěním měly započít 1. října z důvodu, že náhradní tělesa do 1. října propouštěla útvary „B“ a přebytky. V první řadě se měli propouštět rolníci, řemeslníci, obchodníci, živitelé početných rodin a nejstarší ročníky, propouštění se netýkalo důstojníků v záloze, aspirantů v záloze, rotníků v záloze, kteří jsou narozeni 1899 a mladší, a Židů, ani zmíněných specialistů.⁵¹ Na základě telegramu SAV z 5. října byla nařízena demobilizace všech útvarů 1., 2. a 3. divize a armádních útvarů, které se nezúčastní slavnostní přehlídky 5. října, tyto se navracely do mírových posádek anebo výzbrojních stanic a zde prováděly demobilizaci.⁵² Důstojníci, aspiranti a rotmistři v záloze demobilizovali 25. října, pro záložní důstojníky, kteří z jakýchkoliv příčin

⁴³ VÚA-VHA, f. Sbírka, šk. 27, fasc. 24-20-27, Velitelstvo Bernolák č.j. 40519 Taj./3.oper.1939, Vrátenie jednotiek do pôvod. ubyt. priestoru po skončení vyčistení dobytého územia.

⁴⁴ VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 6, i.č. 48. – Z muničního hlášení vyplývá, že PÚV byl dobře vybaven municí – granát 3,7 narázový 3623 kusů, granát 3,7 pancéřový 3764 kusů. VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 4, Velitelstvo Bernolák č.j. 19542 Taj./4.odd.1939.

⁴⁵ VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 3, Velitelstvo Bernolák č.j. 10120/taj.tel.1939, Krycie mená – zrušenie.

⁴⁶ Vestník vecný MNO, 1939, roč. 1., č. 5, čl. 56.

⁴⁷ VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 1, Vojnový deník, záznam 30. september. - Z rozkazu Čatloše na základě telegramu SAV z 1. října se jednotky RS měly přesunout do mírových posádek z nakládací stanice Prešov a Kysak s počátkem nakládání týž den o 07.00 hod.

⁴⁸ VHA, f. HVV, Obyčajné, 1939, šk. 111, MNO (HVV) č.j. 111001/4.odd.1939.

⁴⁹ VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 208240 Dôv./dopl.1939.

⁵⁰ VÚA-VHA, f. Sbírka, šk. 27, fasc. 24-21-27, Velitelstvo Bernolák č.j. 15315 Mob./1.odd.1939.

⁵¹ Slovenský národný archív, f. Úrad predsedníctva vlády 1938-1945, šk. 32, Predsedníctvo vlády č.j. 9798/39.

⁵² VHA, f. Velitelstvo Bernolák 1939, šk. 3, Velitelstvo Bernolák č.j. 15516 Mob./1.odd.1939.

nenastoupili činnou službu, se konaly v listopadu a prosinci 1939 aplikační kurzy.

Police neutrála, kterou se snažila v ozbrojeném konfliktu s Polskem zaujmout slovenská diplomacie pod vedením ministra zahraničních věcí Ferdinanda Ďurčanského nevyhlášením války Polsku a která měla ve vnitřní politice svůj odraz oficiálním nevstoupením do stavu branné pohotovosti státu, však nemohla mezinárodně politicky obstát.⁵³ Slovensko se bez ohledu na slovní deklarace účastnilo svými praktickými kroky německo-polské války jako vedlejší válčící strana, a to na straně agresora – nacistického Německa a v důsledku toho, bezpochyby nechtěně, i jako spojenec stalinského SSSR. Nikdo nemohl obejít fakt, že vojenská opatření na severní hranici, deklarovaná jako obranná, ve svém důsledku vedla k územním ziskům.⁵⁴ Skrytá mobilizace na plný stav polní armády a kvazistav branné pohotovosti státu, které představovaly v krátkém čase drastickou zátěž nejen pro vojenskou doplňovací službu, ale i pro mnohé sektory slovenského hospodářství, měly Němcům dokázat, že Slovensko armádu potřebuje a je schopno ji do pole postavit. Plná kasárna povolanců, na která nebyla náhradní vojenská tělesa připravena a ze kterých nebyla schopna při nejlepší vůli postavit plnohodnotné pochodové útvary, ukázaly, že kvalita a od ní odvozená bojeschopnost zde nehrály rozhodující roli. Nelze se tak divit, že velké množství záložníků v počtu 3 až 4-tisíc, kteří byli počátkem září 1939 transportováni do Kremnice z Bratislavy, Trenčína a Nitry, zůstalo zcela bez organizace a bez výcviku a vyjádřilo nespokojenost s ubytováním a stravováním. Vzpouza vypukla 14. září u jednotky ubytované za městem, kterou se nepodařilo posádkovému veliteli stot. Hugo Krischovi zvládnout, z Banské Bystrice musel do Kremnice přicestovat mjr. Jozef Martin Kristín, nakonec k potlačení vojenské vzpoury a k zabezpečení klidu a pořádku byl povolán vojenský motorizovaný asistenční oddíl s 3 OA, za jehož pomoci se podařilo vzpouzu ve městě potlačit a 15. září v odpoledních hodinách zjednat i klid a bezpečnost.⁵⁵ Nedisciplinovanost a nekázeň zůstaly průvodními znaky i jiných útvarů.⁵⁶ SAV proto 16. září nařídilo, aby u všech útvarů bylo ihned započato s výcvikem a školením velitelského sboru, aby následoval o tři dny později rozkaz ke konání intenzivního výcviku, obnovení kázně a vystupování vojska.⁵⁷

V úvahu musela být brána i potencionální hrozba z jihu. Horthyovské Maďarsko zachovalo v německo-polské válce jako tichý příznivec Polska neutralitu. Na slovenské straně převládala vůči jižnímu sousedovi, který se netajil dalšími expanzionistickými záměry, nedůvěra, a to navzdory německým garancím jižní hranice Slovenska. Odvelením bojových útvarů z blízkosti jižní hranice na sever státu zde vzniklo bezpečnostní vakuum, které měli zaplnit příslušníci finanční stráže za přispění příslušníků četnictva a povolanců příslušníků HG. Na druhé straně bojová pohotovost slovenské armády a její dislokace v polních stanovištích mohly být dostatečným argumentem, aby odradily jižního souseda od vojensky aktivního

⁵³ Ďurčanský ve svých pamětech napsal: „Slovensko vojnu Polsku nikdy nevyprovodalo, príslušné orgány o vypovedaní vojny nikdy vôbec nerokovali, podobný návrh im nikdy predložený nebol a orgány Slovenskej republiky podujatie niektorého vojenského veliteľa za vojnu nepovažovali.“ Citováno podle NĚMEČEK, Jan. Slovensko-polské vztahy v předvečer druhé světové války. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 3, s. 448. ISSN 0018-2575.

⁵⁴ Polská strana uvádí, že k Slovensku bylo připojeno 11 polských oravských obcí a 15 polských spišských obcí. KORČUČ, ref. 27, s. 27.

⁵⁵ VHA, f. MNO prezidiálne dôv. 1939, šk. 4, MNO-prezídium č.j. 2551/I/3.odd.1939. – Asistenční oddíl vyslalo Posádkové velitelství Turčianský Sv. Martin 15. září na žádost Posádkového velitelství Kremnica. VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 51, MNO (HVV) č.j. 208027 Dův./3.odd.1939.

⁵⁶ Na potulující se mužstvo bez zaměstnání poukázal již 5. září 1939 pplk. Turanec jako zástupce Čatloše u MNO (HVV). VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 35, MNO (HVV) č.j. 206256 Dův./3.odd.1939, Kázeň u jednotek v posádkách, nariadenie.

⁵⁷ VHA, f. Veliteľstvo Bernolák 1939, šk. 4, Veliteľstvo Bernolák č. j. 40444 Taj./3.oper.1939, č.j. 40475 Taj./3.oper.1939. – „vojská musia byť náležite zamestnané a udržované v dôkladnom a intenzívnom výcviku“.

jednání. Zde je nutné upozornit především na postavení rychlých jednotek v prostoru Brekov – Humenné – Kamenica nad Cirochou – Snina. Bojová účast PÚV na polském tažení byla symbolická, neboť polní jednotka nedosáhla prakticky žádných bojových výsledků a byla pouze předmětem propagandistického využití dobových sdělovacích prostředků (fotografií a filmů), které slovenské tankisty stylizovaly do role úderné složky vítězné slovenské branné moci.⁵⁸

Polní uskupení PÚV a prostor jeho soustředění však nelze podceňovat.⁵⁹ Slovenské velení předpokládalo útočné úmysly severního nepřítele na všeobecném směru Sanok – Humenné a snažilo se přehradit silným učleněním do hloubky možné směry útoku a zároveň na východě zajistit směr Stakčín – Humenné.⁶⁰ Tento prostor zůstal vojensky zajímavý i po skončení polského tažení a značná pozornost se věnovala obraně východního Slovenska v operačním plánu Velitelství divizní oblasti 3 z ledna 1940 při zvažování směrů postupu potencionálního jižního nepřítele.⁶¹

⁵⁸ *Kalendár slovenského vojska 1943* (uložený ve VHA) přinesl na s. 266-268 s připsaným autorstvím „*npor. pech. Štefan Vančo, PÚV*“ (jmenovaný podlehl 13. srpna 1941 zraněním na východní frontě) článek „*Tanky idú*“, kde se sugestivně popisuje boj tanků s polskými vojáky při obci Rozymkow (která však neexistuje a tato bojová akce se neodehrála), zde citujeme ze s. 267: „*Motory hučia, utajené sily, ako by sa zobudily. Všetko sa hýbe a trasie. Tanky idú ... Hlavy sa zdvihly, ruka stisla pušku pevnejšie. Most cez riečku v údolí rozvlnil sa ako had. Na hradskej zdvihly sa mračná prachu. Tanky prehmely popri nás. Olovená sprška vítala ich z dediny. Z tankov naskutku išla odpoveď. Boj sa začal. Gulomety štekajú, kanónové výstrely udávajú svižné tempo hroznej hudby. Z opevnených gulometných hniezd nezostáva ani kameň na kameni. Kto unikol živý, zachránil sa, aby nebol rozgniaty netvorom, ktorý chrľí olovo a hrôzu. Za chvíľu sú naše tanky už na druhom konci dediny. Nepriateľ uteká, jeho paľba mlkne. My, primknutí k našim oceľovým kamarátom – tankom – využívame ochabnutie streľby nepriateľa – postupujeme bez straty chytro napred. Z domku na návrší sa zablysklo, povel: dole na zem a naše družstvo ako by bolo zmizlo. Nezastavil nás udatný gulometčík, ale zadržali sme sa hodne. Tanky ho hneď nevidely. Nieкто z našich skočil k tanku a lopatkou ukázal veliteľovi, čo nás zastavilo. Veža tanku sa bleskurýchle obrátila, ohnivý jazyk pretal vzduch a dobre mierená streľba do obloka domu urobila koniec prekážke. Po vykonanej úlohe tanky sa vrátili za kopec, aby sa pripravily na nový boj. Z panciera vychádzajú čierni, zapotení chlapci, v tvári im žiari radosť z úspechu.*“

⁵⁹ V poli se nacházelo velitelství PÚV, 2 roty tanků o 4 četách, 1 rota OA o 4 četách, 1 rota KPÚV o 3 četách.

⁶⁰ BAKA, Igor. Činnost' 3. divízie slovenskej armády na slovensko-poľskom pohraničí v septembri 1939. In *Podkarpaci wrzesień. Polityczne i wojskowe aspekty wojny obronnej Polskie 1939 r. na Podkarpaciu*. (Red. A. Olejko – P. Korzeniowski). Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości – Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010, s. 145. ISBN 978-83-931207-0-3.

⁶¹ BAKA, Igor. K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 3, s. 125. ISSN 1335-3314.

ZMENY V ORGANIZAČNEJ ŠTRUKTÚRE PRACOVNÉHO ZBORU PO PRIJATÍ BRANNÉHO ZÁKONA V ROKU 1943 A JEHO ZÁNIK

PETER KRALČÁK

KRALČÁK, Peter: Changes in the Labour Corps Organizational Structure following Adoption of the Defence Act in 1943 and Termination thereof. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 99-111, Bratislava.

In the published study, the author builds on his previous works dedicated to the Labour Corps operation. In the recent entry, he analyses the last two years of this Corps' existence, monitoring the main reorganizational and redeployment changes the Corps has undergone at that period. He also analyses the legislative and legal interventions in its operation. In this context, he pays relatively close attention to the adoption of the Defence Act in 1943, on the basis of which the position of Jews and Gypsies in relation to armed forces changed.

Military History. Slovakia. World War 2. Labour Corps after Adoption of the Defence Act in 1943 and Termination thereof.

Vznikom Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany v januári 1941 bola dovŕšená dôležitá úloha velenia armády, ktorej korene musíme hľadať v celkovom ideovom zameraní Slovenskej republiky. Máme na mysli predovšetkým tézu, propagandou výrazne presadzovanú, že všetci občania sa rovným dielom musia zaslúžiť o vybudovanie a ochranu slovenskej štátnosti.¹

Ako sa však neskôr ukázalo, celý proces vzniku Pracovného zboru bol nepripravený a bol „šitý horúcou ihlou“. Prejavilo sa to hneď od začiatku jeho existencie. Základná organizačná štruktúra síce bola vytvorená, ale vzhľadom na to, že Pracovný zbor nemal vytvorené vhodné personálne a finančné predpoklady, reálne nebol schopný začať plnohodnotne vykonávať svoju činnosť. Riešenie spočívalo v tom, že k Pracovnému zboru boli premiestňovaní dôstojníci a poddôstojníci z iných útvarov, ktorí boli z rôznych stavovských skupín vojska. Tu však nastal problém, pretože velitelia útvarov zo svojich počtov väčšinou vyčlenili problémových dôstojníkov a rotmajstrov. Rovnaký problém bol aj v otázke materiálno-finančného zabez-

¹ Práve to bol dôvod, prečo režim hľadal spôsob, ako do vojskej prezenčnej služby začleniť „árijcov“, ktorí z dôvodu zdravotného handicapu nemohli nastúpiť na riadnu prezenčnú vojenskú službu. Rovnako dôležité bolo zaradiť do služby v armáde aj tzv. „trestancov“, ktorí neboli povolávaní do vojskej prezenčnej služby z dôvodu, aby nenarušovali disciplínu a morálku. Najdôležitejšou skupinou, ktorú bolo treba riešiť, boli Rómovia a Židia. Z pohľadu režimu to boli občania „druhej kategórie“, ale v prípade ich úplného vyradenia z vojskej prezenčnej služby by to bol pre obe skupiny skôr benefit, než trest. Ani verejná mienka by takéto riešenia neprivilovala. Pozri KRALČÁK, P. Činnosť pracovných jednotiek slovenskej armády (1940). In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 3, s. 109-122. ISSN 1335-3314.

pečenia. Po faktickom odlúčení Pracovného zboru od armády musel Pracovný zbor ako samostatná zložka všetok svoj výstroj, odev, intendantný materiál, ktorý prevzal od armády, zaplatiť.²

Potreba zmeny v organizačnej štruktúre Pracovného zboru sa citeľne prejavila na jeseň roku 1942, keď sa stále rapídnejšie začal prejavovať nedostatok mužstva, a ani odvody nepri-niesli očakávaný početný nárast. Podľa výkazu prezenčného počtu mala Západná pracovná skupina k 30. decembru 1942 5 389 príslušníkov³ a Východná pracovná skupina dovedna 5 036 príslušníkov, z toho 876 Židov a 437 Rómov.⁴

Ministerstvo národnej obrany preto plánovalo už začiatkom roka 1943 hlbšiu reorgani-záciu Pracovného zboru. Nový rok 1943 sa začal organizačnými zmenami priamo na mi-nisterstve národnej obrany. Dotklo sa to i Pracovného zboru. Pracovný zbor sa na základe Dôverného rozkazu č. 2 zo dňa 11. januára 1943 stal IV. zložkou ministerstva národnej obrany.⁵ Veliteľstvo Pracovného zboru sa v tomto čase delilo na 6 oddelení: veliteľský úrad, hospodársky úrad, technický úrad, zememeračský úrad, pomocný úrad a pomocná rota.

Stav brannej pohotovosti štátu ukázal, že viaceré ustanovenia platného Branného zákona z roku 1940 nevyhovovali a ozývali sa hlasy vyzývajúce na jeho zmenu. Bolo v ňom viacero nepresností, dokonca v niektorých ustanoveniach bol paralelný so zákonom o obrane štátu. Preto namiesto čiastkovej novelizácie zákona bol zvolený postup, že bol vypracovaný nový návrh Branného zákona, ktorý Snem Slovenskej republiky schválil 26. marca 1943.

Citovaný Branný zákon bol založený na základe všeobecnej brannej a pracovnej povin-nosti, ktorej podliehal každý zdravý občan Slovenskej republiky, čím sa malo vybudovať vedomie národnej spolupatričnosti, cit zodpovednosti a obetavosti s cieľom dosiahnuť: „*pohotovosťou brannej moci uhájiť jestvovanie a rozvoj národa a pohotovosťou jej osobitne organizovanej složky dopomôcť k tomuto uhájeniu*“.⁶ Prvú úlohu mala plniť poľná armáda a druhú Pracovný zbor národnej obrany, určený predovšetkým na práce v zázemí.⁷ Branná moc sa teda skladala z vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií, a z Pracovného zboru národnej obrany, jeho ustanovizní a organizácií. Obe zložky brannej moci boli síce po stránke brannej rozdielne, ale boli rovnocenné.

Na rozdiel od predošlého Branného zákona sa prezenčná služba nedelila na vojenskú a pracovnú, branci odvedení do vojenskej služby konali vojenskú službu, branci odvedení do Pracovného zboru konali službu v Pracovnom zbore.⁸ Dĺžka vojenskej služby bola stanovená na 24 mesiacov. Veková hranica odvodov bola stanovená na 19 rokov z pôvodných 20 rokov, z dôvodu, aby občania mohli pred prezenčnou službou vykonávať aj službu v Slovenskej pracovnej službe a aby odvody pre brannú moc boli spoločné. V § 9 bol zmenený spôsob dobrovoľného vstupu do armády. Dobrovoľný vstup bol možný len do vojenskej služby, a nie do Pracovného zboru. Táto zmena bola z dôvodu, že v predošlom Brannom zákone bol dobrovoľný vstup využívaný na vstup do Pracovného zboru, a tým sa branci vyhli službe vo vojenských jednotkách. Zmyslom nového Branného zákona bolo, aby služba v Pracovnom

² KRALČÁK, P. Pracovný zbor národnej obrany vo svetle jeho hospodárskych výsledkov (1941-1944). In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 4, s. 29-49. ISSN 1335-3314.

³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa (ďalej šk.) 124, inv. č. 126, č. j. 500 016.

⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 124, inv. č. 126, č. j. 500 017.

⁵ Dovtedy bol jeho II. zložkou. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 117, inv. č. 118, č. j. 500 081.

⁶ Dôvodová správa k vládnemu návrhu Branného zákona Slovenskej republiky, Snem Slovenskej republiky, tlač 714 z roku 1943.

⁷ Podľa Branného zákona bolo možné brannú moc použiť i na pomocné služby pri pohromách ohrozujúcich život a majetok občanov.

⁸ Vypustenie pôvodného pomenovania „vojenská pracovná služba“ bolo zvolené z dôvodu, aby už pomenovaním svojej vojenskej služby ako pracovnej neboli branci považovaní za menejcenných.

zboje bola vyhradená výlučne pre telesne a duševne menej zdatných občanov. Telesne a duševne zdravý občan mal vykonávať brannú povinnosť vo vojenských jednotkách.

Zásadnú zmenu priniesol § 38, ktorý sa venoval brannej povinnosti Židov a Rómov. Podľa tohto ustanovenia prestali Židia podliehať brannej moci. Namiesto nej mali vykonávať pracovnú povinnosť podľa ustanovenia § 22 nariadenia č. 198/1941 Sl.z.⁹ V dôvodovej správe sa toto vylúčenie Židov z brannej moci zdôvodňovalo: „... služba v brannej moci je čestnou službou národu. Bolo by proti mravnej zásade čestnej služby, keby Židia mali byť príslušníkmi brannej moci.“¹⁰ Tento paragraf bol pravdepodobne dôsledkom toho, že Čatloš už nedokázal odolávať nemeckému tlaku na vylúčenie „neárijských elementov“, hlavne Židov z Pracovného zboru. Nemecký veľvyslanec v Bratislave Hanns Elard Ludin žiadal niekoľkokrát predsedu vlády Tuku, aby naliehal na ministra národnej obrany Čatloša v súvislosti s prepustením Židov z brannej povinnosti.¹¹

Na druhej strane Rómovia síce neboli vylúčení z brannej moci, ale nebolo možné ich zaradiť do vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií a mohli konať službu iba v Pracovnom zbere, a to v osobitných skupinách.¹² Na schválený Branný zákon musel zareagovať minister národnej obrany. Keďže už Židia nepodliehali brannej povinnosti, nariadil prepustiť dňom 1. júna 1943 všetkých robotníkov – Židov z pracovnej povinnosti v VI. robotnom prápore.¹³

Hoci podľa citovaného nariadenia ministra národnej obrany mali byť všetci Židia prepustení, v ďalšej službe bolo ponechaných 49 robotníkov – Židov, ale už ako civilní zamestnanci vojenskej správy.¹⁴ Týmto Židom vojenská správa zabezpečila ubytovanie oddelene od ostatného mužstva, stravu a mesačnú prémieu 200 Ks.¹⁵ Medzi Židmi, ktorí boli ponechaní ako civilní zamestnanci, bolo aj 20 lekárov a 4 zubní technici, ktorí boli pre fungovanie Pracovného zboru potrební.¹⁶ Títo Židia boli oslobodení od nosenia židovského označenia.¹⁷ Ako civilní zamestnanci zostali títo Židia v službách ministerstva národnej obrany až do 30. októbra 1944, keď boli odovzdaní ministerstvu vnútra z dôvodu nepotrebnosti.¹⁸

Diskriminačný charakter však VI. robotný prápor nestratil ani po prepustení Židov. Na základe § 38 branného zákona boli do Pracovného zboru prerazení všetci Rómovia v činnej vojenskej prezenčnej službe a v činnej vojenskej službe za brannej pohotovosti štátu. Boli premiestnení k Východnej pracovnej skupine s určením pre VI. prápor.¹⁹ Toto nariadenie sa netýkalo tých Rómov, ktorí boli zaradení v poľných jednotkách. U tých sa premiestnenie

⁹ Židia vo veku 16 až 60 rokov, ak nekonali práce v zmysle § 38 Branného zákona, boli povinní konať práce, ktoré im prikázalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

¹⁰ Dôvodová správa k návrhu vládneho návrhu branného zákona Slovenskej republiky, Snem Slovenskej republiky, tlač 714 z roku 1943.

¹¹ TÖNSMEYER, T. Das Dritte Reich und die Slowakei 1939-1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2003, s. 272. ISBN 3-506-77532-4.

¹² Číže nie iba tí príslušníci „cigánskej rasy“, čo podľa Vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 18. júna 1940 pochádzali „z nej po oboch rodičoch“ a žili „životom kočovným lebo usadlým síce, avšak sa vyhýbali práci.“ Na druhej strane tí, čo nespádali pod uvedenú vyhlášku, mohli nosiť „árijskú“ uniformu, ak sa správali disciplinovane.

¹³ Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 877.

¹⁴ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru č. 22, čl. 8 z 28. mája 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 505 721.

¹⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 669.

¹⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 501 950.

¹⁸ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 43, čl. 112 z 10. novembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹⁹ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru č. 24, čl. 2 z 18. júna 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

vykonalo až po návrate z poľa. Nový Branný zákon sa nakoniec premietol aj do zmeny názvu Pracovného zboru. Oficiálny názov a skratka „Pracovný zbor MNO“ sa používali do jari 1943. Generál Čatloš ho svojím rozkazom č. 14 z 2. apríla 1943 pozmenil na „Pracovný zbor NO“.²⁰

Ďalšia organizačná zmena a sa odohrala na jeseň 1943. Na základe nariadenia ministra národnej obrany 1. októbra 1943 bol Pracovný zbor reorganizovaný na 6 samostatných práporov, čím boli zrušené veliteľstvá Západnej a Východnej pracovnej skupiny.²¹ Zmena nastala aj po formálnej stránke. Zmenilo sa číslovanie jednotlivých práporov. Namiesto rímskych číslíc sa začali používať arabské.²² Zároveň boli ustanovení noví velitelia pracovných práporov: veliteľom pracovného práporu 1 v Pezinku pplk. PSb. Štefan Schwarz, veliteľom pracovného práporu 2 v Kremnici pplk. PSb. Samuel Engler, veliteľom pracovného práporu 3 v Trnave bol Maximilán Prokscha, veliteľom pracovného práporu 4 v Podolínci mjr. PSb. Karol Kubíček, veliteľom pracovného práporu 5 v Sabinove sa stal mjr. PSb. Aurel Rumann a veliteľom pracovného práporu 6 v Čemernom pplk. pech. Fridrich Werner.²³

Pracovné práporov sa skladali zo 4 pracovných rôt, ktoré boli samostatnými hospodárskymi stotinami. Zároveň za účelom vymedzenia pôsobnosti a právomoci veliteľov pracovných práporov nad podriadenými jednotkami Pracovného zboru, to znamená pracovnými oddielmi, vojenskými hospodárskymi majetkami a špeciálnymi útvarmi, boli pre pracovné tábory ustanovené oblasťné obvody práporov.²⁴

Zmena nastala aj na pozícií správcu Pracovného zboru. Od 20. októbra 1943 plk. pech. L. Bodického z dôvodu prevelenia do Talianska zastupoval pplk. Jozef Kručko.²⁵

Dôležitou zmenou bolo i nariadenie ministerstva národnej obrany z 22. októbra 1943, ktoré sa týkalo osôb, ktoré stratili v dôsledku zranenia alebo ochorenia na fronte schopnosť vojenskej prezenčnej služby.²⁶ V zmysle tohto nariadenia títo branci už z dôvodu zníženej zdravotnej kvalifikácie neboli na zostatok prezenčnej služby preraďovaní do Pracovného zboru, ale boli buď preradení na trvalú dovolenku alebo superarbitrovani.

Reorganizačnými zmenami sa síce podarilo stabilizovať Pracovný zbor navonok, ale nepodarilo sa zabrániť postupnému pomalému rozpadu Pracovného zboru zvnútra. Prejavovalo sa to v zhoršenej morálke dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru. Bolo totiž

²⁰ Rozkaz MNO – Správa pracovného zboru č. 14 z 2. apríla 1943, čl. 3. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

²¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 125, inv. č. 126, č. j. 501 874.

²² Pracovné práporov sa začali označovať arabskými číslicami v zmysle výnosu Veliteľstva Pracovného zboru. č. 501 918 O reorganizácii Pracovného zboru. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 117, inv. č. 118, č. j. 501 918.

²³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 125, inv. č. 126, č. j. 502 144.

²⁴ Pričlenenie jednotlivých jednotiek bolo nasledovné: pracovnému práporu 1 pričlenili pracovný oddiel Šinveg, pracovný oddiel Kuchajda, pracovný oddiel Železná Studienka a nemocnica, dielenská rota Pezinok, Záhradné gazdovstvo Nitra, bývalá 7. rota Karlova Ves a Domov frontových vojakov Nitra. Pracovnému práporu 2 pričlenili pracovný oddiel Lešť, Záhradné gazdovstvo Turčiansky sv. Martin, Vojenský kúpeľný ústav Sliač. Pracovnému práporu 3 pričlenili dielne Trnava, Vojenský kúpeľný ústav Piešťany, Vojenský kúpeľný ústav Trenčianske Teplice, Vojenské hospodárske majetky Horné Motešice a Letecká továreň Trenčianske Biskupice. Pracovnému práporu 4 pričlenili Tatranský vojenský domov Nový Smokovec, Vojenský liečebný ústav pre choroby pľúce Tatranské Matliare, Kameňolom a poľnohospodárske gazdovstvo Lubovňa a dielenská rota Spišská Nová Ves. K pracovnému práporu 5 boli pričlenené pracovný oddiel Mokrad, Vojenské hospodárske majetky Podtureň, dychová hudba, vozatajská kolóna č. 1 Mokrad. Pracovnému práporu 6 pričlenili Vojenské hospodárske majetky Zamutov, Vojenské hospodárske majetky Kamenica nad Cirochou a vozatajskú kolónu č. 2 Čemerné. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 117, inv. č. 118, č. j. 501 918.

²⁵ Bodický sa už viac k Pracovnému zboru nevrátil. Kručko, ktorý ho mal pôvodne iba zastupovať počas neprítomnosti, sa konečne dočkal oficiálneho vymenovania za veliteľa zboru 15. augusta 1944 a zostal verný režimu aj počas Povstania.

²⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 117, inv. č. 118, č. j. 502 411.

známym faktom, ktorý možno zdokumentovať na základe rozkazov, že v Pracovnom zbore sa často vyskytovalo opilstvo, prípadne rozkrádanie materiálu, nástrojov na stavbách, „šmelina“ atď.²⁷ Demoralizáciu stupňovala zmena situácie na bojiskách druhej svetovej vojny. Ministerstvo národnej obrany sa situáciu pokúsilo riešiť personálnymi čistkami. Vo februári 1944 prepustilo do civilu viacero dôstojníkov a poddôstojníkov Pracovného zboru.²⁸ Medzi prepustenými boli aj viacerí vojenský gážisti, u ktorých sa vyskytli disciplinárne priestupky, či už opilstvo alebo rôzne mravné, prípadne iné služobné prehrešky.

Demoralizácia však nebola len u dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru. Čím ďalej sa dostávali na povrch hlásenia o opilstve, samovoľnom vzdávaní sa od útvarov a rôznych neprístojnostiach na verejnosti aj u vojakov prezenčnej pracovnej služby.²⁹ Aj napriek snahe velenia o nápravu tvrdými trestami pre previnilcov, situácia spela k rozpadu Pracovného zboru zvnútra. O zlej situácii svedčí aj hlásenie mjr. Jozefa Dobrovodského, ktorý sa 30. novembra 1943 stal veliteľom VI. pracovného práporu: „*Pri mojom príchode k prac. práporu som zistil, že prápor nemal organizované rotu a jediným administratívnym a kázeňským veliteľom bol veliteľ práporu. Na môj dotaz prečo neboly organizované roty mi bývalý veliteľ odpovedal, že pre tak malý počet mužstva (420) to vraj nestojí za to organizovať rotu. Kázeň a disciplína sú na najnižšom možnom stupni, mužstva je navyknuté opúšťať tábor aj v dobe denného zamestnania. V záujme služby a dobrého mena prosím, aby sústredenie mužstva trestaného ťažkými trestami (časť trestaneckej roty), bolo čím prv zrušené, lebo sústredením uvedeného mužstva bola utvorená organizovaná banda, ktorá usporiada zlodejské výpady od okolitých dedín a vykráda ubykácie a sklady v samom tábore. Není možné sa spoľahnúť ani na stráž, ktorá je väčšinou tiež pod vplyvom uvedených trestancov. Taktiež sústredenie cigánov v Černom, kde je neďaleko ubykácii civilný cigánsky tábor, veľmi zaťažuje kontrolné orgány, keďže je takrečeno nemožné zabrániť, aby cigáni z pracovísk alebo z tábora neodchádzali do civilného tábora, ktorý je semenišťom zlodějov a prechovávačov.*“³⁰

Ministerstvo národnej obrany aj napriek negatívnym javom vo vnútri Pracovného zboru malo neustále snahu o posilnenie jeho postavenia. Na základe rozkazu zo dňa 3. februára 1944³¹ bolo s účinnosťou od 1. februára 1944 Pracovnému zboru pričlenené stavebné oddelenie ministerstva národnej obrany a po zlúčení s vtedajším technickým a zememeračským úradom Pracovného zboru mal tvoriť Technický úrad Pracovného zboru národnej obrany. Zároveň sa realizovalo aj zlúčenie dovtedajších šiestich práporov do troch. Pracovné práporu 1 a 3 sa zlúčili do pracovného práporu 1 so sídlom v Pezinku, pracovné práporu 2 a 4 sa zlúčili do pracovného práporu 2 so sídlom v Podolínci a pracovný prápor 5 a 6 sa zlúčili do pracovného práporu 3 v Sabinove.³²

²⁷ Zhoršená morálka bola v celej slovenskej armáde. V Pracovnom zbore však bol tento problém viditeľnejší. Pracovný zbor od svojho vzniku nemal žiadnych vlastných aktívnych dôstojníkov a poddôstojníkov. Neexistovala ani stavovská skupina dôstojníkov Pracovného zboru. Preto boli k Pracovnému zboru premiestňovaní dôstojníci a poddôstojníci z iných útvarov, ktorí boli z rôznych stavovských skupín vojska. Vojenský gážisti, ktorí boli k Pracovnému zboru pridelení dočasne i natrvalo, zostávali tak naďalej príslušníkmi svojich zbraní. Mnohokrát to boli vojenský gážisti, ktorých sa chcel ich materský útvar „zbaviť“, hlavne z disciplinárnych dôvodov. Túto situáciu pozorne sledoval aj sám minister národnej obrany Čatloš: „*K PS (pracovnému zboru - poznámka P.K.) sa dostali aj velitelia s chorobným zjavom, alkoholizmus, ktorých sa nadriadení chceli zbaviť. Preto boli kde-tu aj nemilé následky.*“

²⁸ Dôverný rozkaz Pracovného zboru národnej obrany č. 2, čl. 1 zo 14. januára 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

²⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 147, inv. č. 151, č. j. 420 623.

³⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 502 913.

³¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 118, inv. č. 118, č. j. 506 224.

³² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 420 125.

Pracovné prápory sa skladali z nasledovných rôť:

1) Pracovný prápor 1

- a) 1. špeciálna rota v Trnave,³³
- b) 2. pracovná rota v Nitre,³⁴
- c) 3. pracovná rota v Bratislave – Karlovej Vsi,
- d) 4. pracovná rota v Bratislave na Kuchajde,³⁵
- e) 5. pracovná rota na bratislavskom hrade,
- f) 6. pracovná rota na Železnej studničke.

2) Pracovný prápor 2

- a) 1. špeciálna rota v Podolínci,³⁶
- b) 2. pracovná rota v v Starej Ľubovni,
- c) 3. pracovná rota v Kľačovanoch,
- d) 4. pracovná rota v Podolínci,³⁷
- e) pomocná rota v Podolínci.

3) Pracovný prápor 3

- a) 1. špeciálna rota v Sabinove,³⁸
- b) 2. pracovná rota na Mokradi,³⁹
- c) 3. pracovná rota v Čemernom,
- d) 4. robotná rota v Kamenici nad Cirochou,⁴⁰
- e) 5. pracovná rota v Jamníku,
- f) 6. robotná rota v Sabinove,⁴¹
- g) pomocná rota v Sabinove.

Okrem pracovných rôť boli pri každom prápore jedna až dve špeciálne rotý, v ktorých mali byť zastúpené všetky remeslá. Špecialistov (remeselníkov, pisárov) bolo možné prideliť mimo rámec vlastnej rotý len so súhlasom veliteľa Pracovného zboru. Zároveň bol určený aj veliteľský personál týchto práporov. Veliteľom pracovného práporu 1 v Pezinku sa stal pplk. PSb. Štefan Schwarz, veliteľom pracovného práporu 2 v Podolínci sa stal pplk. PSb. Samuel Engler a za veliteľa pracovného práporu 3 v Sabinove bol vymenovaný mjr. PSb. Aurel Ruman.⁴²

Tieto organizačné zmeny de iure posilnili postavenie Pracovného zboru v organizačnej štruktúre slovenskej armády. Veliteľstvo Pracovného zboru prestalo byť IV. zložkou ministerstva národnej obrany a stalo sa samostatným vyšším veliteľstvom s úplnou veliteľskou právomocou a správnu pôsobnosťou pre jednotky, ústavy a vojenské majetky, ktoré mu priamo podliehajú.

³³ V prípade potreby bolo k tejto rote pridelené mužstvo, záhradníci určené pre záhradné gazdovstvo.

³⁴ Príčlenení k nemu pracovné oddiely v Bánovciach nad Bebravou a Horných Motešiciach.

³⁵ Príčlenení k nemu pracovné oddiely Šinvég a Štadión.

³⁶ Táto rota v sebe zahrňovala aj mužstvo v dielni v Spišskej Novej Vsi a kameňolomoch.

³⁷ Nazývaná nemecká.

³⁸ Boli v nej predovšetkým remeselníci.

³⁹ Pôvodne pracovný oddiel v Liptovskom sv. Petri.

⁴⁰ Keďže do tejto rotý boli včlenené Rómovia, nazývala sa robotnou, ostatné rotý boli pracovné.

⁴¹ Aj do tejto rotý boli včlenené Rómovia a tak sa nazývala robotnou.

⁴² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 420 125.

V apríli 1944 na základe rozkazu ministra národnej obrany veliteľstvo Pracovného zboru 29. apríla 1944 zriadilo v kaštieli Zamutov „Poľné veliteľstvo Pracovného zboru národnej obrany“. Za veliteľa bol určený mjr. PSb. Aurel Rumann, ktorý zároveň vykonával aj funkciu veliteľa pracovného práporu 3.⁴³ Zriadenie poľného veliteľstva malo pomôcť pružnejšie pridelovať pracovné sily pre Veliteľstvo opevňovacích prác.⁴⁴ Títo pracovníci boli určení na budovanie obranného pásma vo východných Karpatoch s dôrazom na oblasť Duklianskeho a Lupkovského priesmyku. Nemenej dôležitou súčasťou bolo plynulé organizovanie železničných transportov prevážajúcich pracovné roty do poľa či už k jednotkám Východoslovenskej poľnej armády alebo k divíziám v zahraničí. Poľné veliteľstvo bolo v lete 1944 premiestnené do Čemerého, kde vyvíjalo činnosť pod krycím názvom „Brydlica“. Podľa údajov z 30. mája 1944 mal Pracovný zbor 7 042 osôb, Rómov bolo 413.⁴⁵

Koncom mája 1944 ministerstvo národnej obrany v zmysle § 20 Branného zákona nariadilo, aby do Pracovného zboru boli odvelení všetci branci vojenskej služby, ktorí sú príslušníkmi rôznych náboženských siekt.⁴⁶ K 15. júnu 1944 bol určený posledný nástupný termín brancov do Pracovného zboru.⁴⁷ V tomto období sa výrazne prejavil nedostatok dôstojníckeho a poddôstojníckeho personálu v Pracovnom zbore. To spôsobilo, že rota mala až 350 mužov.⁴⁸ Rovnako bol obrovský problém s ubytovacími kapacitami pre mužstvo. Riešením bolo, že na ubytovanie mužstva mali byť použité všetky dostupné miestnosti v kasárňach, aj tie, ktoré úplne nezodpovedali štandardu. Dovedna bolo prezentovaných 2 513 brancov, z toho 261 Rómov.⁴⁹

O neutešenej situácii v rámci celej slovenskej armády svedčilo nariadenie, aby s účinnosťou od 6. júna 1944 sa začal bezodkladne výcvik všetkého mužstva Pracovného zboru v pešom poradovom a bojovom výcviku so zbraňou.⁵⁰ Do výcviku so zbraňou neboli zaradení Rómovia. Týmto krokom nastala čiastočne ideová zmena v ponímaní Pracovného zboru.

Výcvik príslušníkov Pracovného zboru súvisel s pokynom ministerstva národnej obrany, aby Pracovný zbor dal po 3. júli 1944 k dispozícii pre Technický zbor do poľa asi 1 400 mužov starších ročníkov vrátane Rómov.⁵¹ O zlej situácii v slovenskej armáde svedčí aj to, že zastupujúci veliteľ Pracovného zboru pplk. PSb. Ing. Jozef Kručko mal v mierových zásobách výstroj sotva pre päťtinu mužstva.

V súlade s predchádzajúcimi reorganizačnými zmenami v Pracovnom zbore bola dňom 1. júla 1944 pri veliteľstve Pracovného zboru v Pezinku zriadená školná rota.⁵² Dôvodom vzniku školnej roty bolo spojiť všetkých frekventantov škôl a kurzov Pracovného zboru pod jedno velenie. Toto riešenie malo svoju logiku. Koordinácia jednotlivých kurzov bola potrebná z dôvodu účelnejšieho a hospodárnejšieho využitia príslušníkov Pracovného zboru.

⁴³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 421 220.

⁴⁴ Veliteľstvo opevňovacích prác bolo zriadené 26. januára 1944 so sídlom v Prešove. Jeho úlohou bolo zabezpečiť opevňovanie časti Karpát na severovýchodných hraniciach Slovenska v súvislosti s postupom Červenej armády na východnom fronte. Pozri BAKA, I. F. Čatloš a slovenská armáda na frontoch druhej svetovej vojny v rokoch 1943 – 1944. In BAKA, I. – CSÉFALVAY, F. – KRALČÁK, P. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895-1942)*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011. s. 193-195. ISBN 978-80-970768-0-1.

⁴⁵ CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava : Magnet Press Slovakia 2008, s. 150. ISBN 978-80-89169-16-0.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 436, inv. č. 236, č. j. 13 5/3.

⁴⁷ Stalo sa tak 56. vyhláškou Ministerstva národnej obrany zo dňa 26. mája 1944. Slovenský zákonník, roč. 1944, zák. č. 30 z roku 1943, ods. 4, § 14, čiastka 16 zo dňa 6. júna 1944.

⁴⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 132, inv. č. 136, č. j. 421 692.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 26, inv. č. 102, č. j. 71 231.

⁵⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 132, inv. č. 136, č. j. 521 801.

⁵¹ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy tajné, šk. 26, inv. č. 102, č. j. 71 053.

⁵² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 132, inv. č. 136, č. j. 422 214.

Školná rota podliehala priamo správcovi Pracovného zboru.

Aj pracovná činnosť v roku 1944 bola determinovaná celkovou politickou situáciou na Slovensku vyplývajúcou zo situácie na bojiskách. Pracovníci naďalej vykonávali rôzne práce pre vojenské útvary tak ako v predchádzajúcich rokoch, zmena ale nastala vo verejných prácach. Vzhľadom na situáciu sa nerealizovali stavby väčšieho charakteru, a tak i tvorníci boli pridelovaní na rôzne krátkodobé práce u súkromníkov.⁵³ Najdôležitejšou pracovnou činnosťou bolo budovanie opevnení na východnom Slovensku. Po vytvorení Veliteľstva opevňovacích prác a Poľného veliteľstva Pracovného zboru bola väčšina jeho príslušníkov presunutá na severovýchod Slovenska. Za významnejšie práce možno označiť stavbu cesty od Demänovskej jaskyne po Vrbické Pleso. Objednávateľom stavby bol Klub slovenských turistov a lyžiarov v Liptovskom Mikuláši, ktorý najprv vybudoval turistický chodník k plesu a teraz plánoval vybudovanie cesty pre autodopravu v celkovej dĺžke 4 550 m. Na túto stavbu mal lyžiarsky klub k dispozícii len 300 000 Ks, čo nepostačovalo na dokončenie stavby. Preto sa obrátili na ministerstvo národnej obrany, aby uvedenú cestu spolufinancovalo vzhľadom na to, že minister národnej obrany Čatloš sa pohrával s myšlienkou vybudovať v tejto oblasti vojenský výcvikový tábor.⁵⁴

V júni 1944 sa príslušníci Pracovného zboru podieľali na záchranných a upratovacích prácach vo firme Apollo po leteckom bombardovaní Bratislavy. Na základe rozkazu ministra národnej obrany sa malo na týchto prácach zúčastniť 600 tvorníkov Pracovného zboru.⁵⁵ V zmysle tohto rozkazu boli postavené upratovacie oddiely 1 až 6 pri 4. pracovnejrote pracovného práporu 1 v Bratislave.⁵⁶ Za veliteľa upratovacích oddielov bol menovaný stot. PSb. Lehocký.⁵⁷ V rozkaze bolo výslovne uvedené, že do upratovacích oddielov nemali byť pridelovaní remeselníci, pisári a Rómovia. Postavenie upratovacích oddielov prebehlo veľmi rýchlo, a v priebehu jedného dňa bola väčšina sústredená na Kuchajde, a začalo sa s prácami. Mužstvo bolo vybavené z jednej tretiny krompáčmi, a dve tretiny mali lopaty. Ubytovaní mali byť vzhľadom na ročné obdobie v stanoch.⁵⁸ Na odstraňovaní nevybuchnutých bômb bolo do stavu 4. pracovnej roty pracovného práporu 1. dňom 29. septembra 1944 pridelených 29 Židov.⁵⁹ Pracovná rota Židom zabezpečila iba ubytovanie a stravu, na odev a obuv nemali nárok.⁶⁰

V roku 1944 možno v pracovnom nasadení Pracovného zboru sledovať jednu významnú zmenu. Kým v predchádzajúcich rokoch bola pracovná činnosť jeho príslušníkov veľmi rozmanitá a Pracovný zbor nestačil kapacitne plniť všetky objednávky a požiadavky na

⁵³ Veľakrát to boli práce špedičného charakteru. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 140, inv. č. 141, č. j. 420 367.

⁵⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 139, inv. č. 140, č. j. 420 972.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 144, č. j. 420 745.

⁵⁶ Do upratovacích oddielov mali dodať mužstvo: pracovná rota 3 v Karlovej Vsi 20 mužov, pracovný oddiel pri Vojenskej nemocnici 1 v Bratislave 14 mužov, pracovná rota 5 v Zemianskych Kostoľanoch 120 mužov, pracovný prápor 1 v Modre 15 mužov, pracovný prápor 2 na Smrekovici 30 mužov, Vojenský hospodársky majetok Podtureň 30 mužov, pracovný oddiel 2 v Starej Ľubovni 20 mužov, 2. rota pracovného práporu 1 v Nitre 20 mužov, 6. pracovná rota na Železnej Studienke 110 mužov, 4. pracovná rota na Kuchajde 60 mužov a 1. rota pracovného práporu 1 v Trnave mala dodať 160 mužov.

⁵⁷ Za veliteľov jednotlivých upratovacích oddielov boli menovaní: 1. upratovací oddiel napor. v zál. Hammer, 2. upratovací oddiel npor. v zál. Závodný, 3. upratovací oddiel doz. ašp. Ing. Kuka, 4. upratovací oddiel dôst. zást. Rehák, 5. upratovací oddiel dôst. zást. ašp. Kriak a za veliteľa 6. upratovacieho oddielu bol menovaný rtk. rtm. PSb. Oravec.

⁵⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 144, č. j. 420 745.

⁵⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 141, inv. č. 143, č. j. 416 313.

⁶⁰ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného zboru národnej obrany č. 48, čl. 157 zo 14. decembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

pridelenie pracovníkov, tak v polovici roka 1944 možno sledovať pravý opak. Podľa hlásenia poľného veliteľa Pracovného zboru mjr. PSb. Aurela Rumana dal 11. rotu Rómov a 12. rotu „árijcov“ k dispozícii Armádnemu veliteľstvu v Prešove⁶¹ z dôvodu, že pre nich nemal „dostatočné ubytovanie a ich pracovná sila bola nevyužitá“.⁶² Armádne veliteľstvo tento krok len privítalo, lebo trpelo nedostatkom personálu. Na základe rozhodnutia zástupcu veliteľa Armádného veliteľstva plk. gšt. Rudolfa Pilfouska bola 11. rota daná k dispozícii 2. divízii na úpravu cesty v pohraničí, 12. rota bola daná k dispozícii 1. divízii. Okrem toho bola 10. rota uvoľnená na stavbu cesty v úseku Jabloň – Vyšné a Zbojné – Výrava.

Na začiatku leta 1944 silnel tlak domáceho odboja. Veliteľstvo Pracovného zboru vydalo viacero nariadení o zostrenej kontrole civilných osôb pri vstupe do ubytovacích a kasárenských priestorov.⁶³ V auguste sa zostrili režimové opatrenia v Pracovnom zbere. Dôvodom mali byť prípady prepados a následného odzbrojenia jednotiek vojska. V bezpečnostných opatreniach sa uvádzalo: „*Na cvičeniach všetkého druhu, na prácach mimo kasáreň musí mať veliteľ či už cvičiacej alebo pracovnej jednotky organizovanú primeranú pohotovostnú jednotku v svojej blízkosti, ktorá je vyzbrojená potrebnou dávkou ostrého streliva, že môže proti záškodníkovi okamžite zakročiť, prekvapiť a zničiť. V kasárňach vo dne i v noci musí byť stráž a hotovosť stále pripravená na okamžitú obranu vojenských objektov. Pušku so strelivom musí mať každý vojak vo vojenských objektoch a pracoviskách nielen počas zamestnania ale i po zamestnaní na dosah ruky.*“⁶⁴

Tieto opatrenia už nariadil nový veliteľ Pracovného zboru. Dňom 15. augusta 1944 sa veliteľom stal plk. PSb. Ing. J. Kručko.⁶⁵ Dovedajší veliteľ plk. L. Bodický bol vymenovaný za veliteľa Divíznej oblasti 2 v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Zo spomienok samotného Ing. Kručka však vyplýva, že veliteľom bol minimálne od 1. augusta 1944. Zároveň nám podáva význam augustových udalostí pre Pracovný zbor zo svojho pohľadu: „Ako veliteľ PS 1. augustom 1944 dostal som 4-týždňovú dovolenku. So svojou rodinou som bol v Ružbachoch až do konca augusta. 27. augusta som sa vrátil do Bratislavy, aby som 28. augusta nastúpil do svojho úradu. Na stole v mojej kancelárii ma už čakal služobný list asi tohto znenia: PS sa vyníma z priamej právomoci MNO a podriadiť sa veliteľovi Brannej výchovy v B. Bystrici. Hláste sa 28. augusta 1944 u jeho veliteľa plk. gšt. Kanáka. Vaše veliteľstvo však ostáva i naďalej v Bratislave.“⁶⁶ Plukovníka Viliama Kanáka však 29. augusta 1944 v podvečerných hodinách zatkli banskobystriční povstalci.

Vypuknutie Slovenského národného povstania znamenalo pre celú slovenskú armádu tvrdú ranu. Dôsledkom sa nevyhol ani Pracovný zbor. Dňa 5. septembra 1944 Ferdinanda Čatloša na poste ministra národnej obrany vystriedal Štefan Hašík. Organizácia Pracovného

⁶¹ Armádne veliteľstvo bolo vyššie veliteľstvo s úplnou veliteľskou, správnu, oblastnou pôsobnosťou pre šarišsko-zemplínsku župu.

⁶² VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy tajné, šk. 25, inv. č. 92, č. j. 71 130.

⁶³ V rozkaze sa doslova uvádzalo: „*Upozorňujem podriadené jednotky, že zákaz vpúšťať civilné osoby do voj. objektov bez sprievodu vojenských osôb vzťahuje sa aj na civilné bezpečnostné orgány (polícia), a to aj v takých prípadoch, ak sa tieto preukážu úradným preukazom alebo odznakom, nech je účel ich vstupu do objektov akýkoľvek. Ak je povaha veci taká, že bezpodmienečne vyžaduje, aby boli civ. bezpečnostné orgány do vojen. objektu vpustené, môže sa to stať len v prítomnosti dôstojníka, ktorého určí príslušné posádkové veliteľstvo po predbežnom zistení totožnosti civ. bezpečnostného orgána a účelu, pre ktorý tento žiada byť do voj. objektu vpustený.*“ Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 27, čl. 5 zo 7. júla 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

⁶⁴ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 33, čl. 51 z 18. augusta 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

⁶⁵ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 30, čl. 19 z 28. júla 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971, šk. 5, Spomienkový životopis Ing. J. Kručka.

zboru stála doslova na hlinených nohách po tom, čo sa v septembri 1944 väčšina mužstva a časť dôstojníkov Pracovného zboru pridala na stranu povstalcov, alebo ich ako nespoľahlivých Nemci internovali spolu s odzbrojenými vojakmi Východoslovenskej armády.⁶⁷ Ich konanie však nemožno jednoznačne vysvetľovať, že by väčšina bola antifašisticky orientovaná a ich pridanie sa na stranu Povstania bolo ich vlastným rozhodnutím. Pozadie ich konania treba hľadať v dislokácii pracovných práporov. Väčšina z nich, okrem pracovného práporu 1, bola v tom čase dislokovaná na povstaleckom území, resp. na východnom Slovensku, a tak sa akosi prirodzene stali súčasťou povstaleckých jednotiek. Tým, samozrejme, nemožno tvrdiť, že by bojovali v povstaní z donútenia, ale je otázkou, či by sa tak rozhodli aj v prípade, že by sa ich pracovný prápor nachádzal v čase vypuknutia Slovenského národného povstania na západe krajiny, mimo povstaleckého územia.

V prvých dňoch septembra 1944 zostal pod kontrolou ministerstva národnej obrany len zlomok z pôvodnej armády. Išlo predovšetkým o príslušníkov z posádok na západnom Slovensku, ktoré sa nepripojili k Povstaniu.⁶⁸ V prípade Pracovného zboru zostalo ministerstvu národnej obrany k dispozícii iba 605 príslušníkov, ktorí pochádzali z príslušníkov pracovného práporu 1, pomocnej roty a pionierskej roty 11 a 16 z celkového počtu 10 301 príslušníkov Pracovného zboru.⁶⁹

Na troskách pôvodnej armády bol v priebehu septembra 1944 postavený 1. peší pluk Domobrany pod velením mjr. Šmigovského. V októbri 1944 bol sformovaný 2. peší pluk Domobrany. Jadro novej brannej moci tvorilo 6 965 vojakov a dôstojníkov, ktorí sa nepripojili k Povstaniu, 1 000 príslušníkov šiestich oddielov Slovenskej pracovnej služby a už spomínaných 605 príslušníkov Pracovného zboru. Do počtu 9 000 ho doplnili najmladšie odvodové ročníky 1942, 1943 a 1944 vojakov základnej služby, prvé ročníky zálohy a vyše 1 000 dobrovoľníkov. Celkový stav armády k 30. októbru dosahoval 16 676 mužov, z toho bolo 10 242 na Slovensku.⁷⁰

Do konca januára 1945 sa zloženie slovenskej armády vykryštalizovalo do základnej organizačnej štruktúry Domobrany, Protiletadlový delostrelecký pluk, Letecký pluk, Civilná protiletacká ochrana, Technický zbor a Pracovný zbor národnej obrany. Dislokácia jednotiek zahŕňala trojuholník Bratislava – Nitra – Trenčín a oblasť Považia po Žilinu. Po mobilizácii ročníkov 1935 až 1944, nariadenej 12. januára 1945, vzrástol početný stav armády na 41 533 mužov, z toho 29 139 na území Slovenska a 12 394 v zahraničí.⁷¹

Postavenie Pracovného zboru v rámci novej „Haššíkovej armády“ sa výrazne zmenilo. Nový minister obrany Haššík nejavil o Pracovný zbor taký záujem, ako jeho predchodca. Správca Pracovného zboru pplk. PSb. Kručka vo svojich pamätiach uvádza, že počas úradovania ministra Čatloša musel takmer denne podávať podrobný referát o stave Pracovného zboru osobne a priamo ministromi.⁷² Pre Haššíka bol Pracovný zbor skôr príťažou a i preto nemal záujem o znovuvybudovanie Pracovného zboru v tých intenciách, ako tomu bolo pred vypuknutím Povstania. Aj preto neriešil, že na základe rozkazu nemeckého veliteľa na

⁶⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 144, inv. č. 145, č. j. 421 281.

⁶⁸ Išlo o posádky Bratislava, Nitra, Topoľčany, Piešťany, Sereď, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín.

⁶⁹ Pred vypuknutím povstania disponoval pracovný prápor 1 v Pezinku 3 129 príslušníkmi, pracovný prápor 2 v Podolínci 3 270 príslušníkmi a pracovný prápor 3 v Trnave 3 902. KORČEK, J. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 63.

⁷⁰ CSÉFALVAY, F. a kol. Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945). Bratislava : Magnet Press Slovakia 2008, s. 211-212. ISBN 978-80-89169-16-0.

⁷¹ KORČEK, J. *Slovenská republika 1943-1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava : MO SR, 1999. s. 161. ISBN 80-88842-22-0.

⁷² VHA Bratislava, f. Generál Čatloš, šk. 5, Spomienkový životopis Ing. J. Kručka.

Slovensku, z dôvodu uvoľnenia kasární v Pezinku pre potreby nemeckej brannej moci, bolo premiestnené veliteľstvo Pracovného zboru do Svätoplukových kasární v Bratislave a pracovný praporek 1 bol umiestnený na Kuchajde.⁷³

Už po začatí veliteľstva Pracovného zboru do štruktúry tzv. Haššíkovej armády začalo byť ministerstvo národnej obrany zahltené požiadavkami na výstavbu opevnení a rôznych ženijných zariadení proti útočiacej Červenej armáde. Ich plnenie súrili dôstojníci štábu generála Höfleho a pracovníci Ludinovho veľvyslanectva. Veliteľstvo Pracovného zboru bolo poverené zostavením pionierskych stavebných rôt. Ku dňu 20. októbra 1944 ich podľa hlásenia veliteľa Pracovného zboru pplk. PSb. Ing. Jozefa Kručka bolo postavených trinásť, číslovaných od 11 do 23.⁷⁴ Boli to: pionierska rota 11 v Bratislave, pionierska rota 12 v Trnave, pionierska rota 13 v Trenčíne, pionierska rota 14 v Novom Meste nad Váhom, pionierska rota 15 v Žiline, pionierska rota 16 v Bratislave, pionierska rota 17 v Piešťanoch, pionierska rota 18 v Trenčianskej Teplej, pionierska rota 19 v Dubnici, pionierska rota 20 v Považskej Bystrici, pionierska rota 21 v Nitre, pionierska rota 22 v Topoľčanoch a pionierska rota 23 v Seredi. Vzhľadom na ich požiadavky z nemeckej strany ich počet neustále rástol. K 20. decembru 1944 ich pod velením Pracovného zboru bolo v jedenástich posádkach spolu 25 pionierskych rôt.⁷⁵ Každá z týchto pionierskych rôt mala cca 300 mužov.

Od novembra 1944 ministerstvo národnej obrany zriaďovalo pionierske stavebné skupiny I. až IX.⁷⁶ V rámci týchto deviatich pionierskych stavebných skupín bolo vytvorených spolu 27 rôt:

- Pionierska stavebná skupina I. v posádke Bratislava; vznikli 3 roty s číslami 61, 62 a 63,
- Pionierska stavebná skupina II. v posádke Trnava; 2 roty s číslami 64 a 65,
- Pionierska stavebná skupina III. v posádke Trenčín; 3 roty s číslami 66, 67 a 68,
- Pionierska stavebná skupina IV. v posádke Piešťany; 1 rota s číslom 69 a v posádke Nové Mesto nad Váhom; 3 roty s číslami 70, 71 a 72,
- Pionierska stavebná skupina V. v posádke Žilina; 3 roty s číslami 73, 74 a 75,
- Pionierska stavebná skupina VI. v posádke Turčiansky sv. Martin 3 roty s číslami 76, 77 a 78,
- Pionierska stavebná skupina VII. v posádke Hlohovec 1 rota s číslom 79, v posádke Nitra 1 rota s číslom 80 a v posádke Topoľčany 2 roty s číslami 81 a 82,
- Pionierska stavebná skupina VIII. v posádke Ružomberok 2 roty s číslami 83 a 84,
- Pionierska stavebná skupina IX. v posádke Liptovský sv. Mikuláš 3 roty s číslami 85, 86 a 87.

Pionierske stavebné skupiny tvorili predovšetkým zajatí slovenskí vojaci, ktorých na začiatku novembra 1944 Nemci prepustili s podmienkou, že vstúpia do samostatných pionierskych stavebných rôt. Dňom 15. decembra 1944 bol pplk. pion. Jozef Sedlický ustanovený za veliteľa všetkých stavebných pionierskych rôt na Slovensku.⁷⁷ Ako veliteľ stavebných pionierskych rôt mal síce disciplinárnu právomoc veliteľa pluku, ale v zmysle rozkazu musel svoju funkciu vykonávať podľa pokynov veliteľa Pracovného zboru pplk. PSb. Jozefa Kručka.

⁷³ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného zboru národnej obrany č. 37, čl. 73 z 29. septembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

⁷⁴ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 454, inv. č. 280, č. j. 38 1/10.

⁷⁵ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 454, inv. č. 280, č. j. 38 1/10 2.

⁷⁶ Tamže., č. j. 38 1/10 7.

⁷⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 143, inv. č. 144, č. j. 423 473.

Aj toto je dôkaz absolútneho chaosu v slovenskej armáde. Bol tu stále existujúci Pracovný zbor a zároveň sa vytvorili samostatné pionierske stavebné roty, ktoré okrem mobilizovaných záložníkov tvorili aj navráťivší sa zajatci z Nemecka, príslušníci bývalej Východoslovenskej armády, medzi ktorými však bola aj značná časť príslušníkov Pracovného zboru. Obe zložky sa riadili pokynmi veliteľa Pracovného zboru. Názvy „pioniersky“ a „pracovný“ sa potom akosi prirodzene nijak dôsledne nerozlišovali a v praxi sa bežne zamieňali pri označovaní tej istej stavebnej skupiny, práporu či roty.

Vypuknutie Slovenského národného povstania znamenalo, prirodzene, aj zmenu pracovnej náplne príslušníkov Pracovného zboru. Z pôvodného Pracovného zboru bol k dispozícii už len pracovný prápor 1. Nižšie jednotky pracovného práporu 1, rozmiestnené prevažne v Bratislave a v blízkom okolí, plnili aj čiastočne pracovné, ale hlavne čoraz častejšie strážne úlohy. Od októbra 1944 pracovný prápor 1 slúžil pod velením stot. Štefana Cvacha ako sústreďovací útvar pre horko-ťažko zmobilizovaných ľudí, ktorými ľudáci podľa inštrukcii nemeckých vojenských a policajno-bezpečnostných orgánov dopĺňovali najrôznejšie vojenské formácie s veľkými ťažkosťami budovanej slovenskej brannej moci.⁷⁸

Vplyvom rozkladu celej slovenskej armády nastal faktický zánik pracovných práporov. Prispelo k tomu najmä vytváranie pionierskych stavebných rôt, kde prevažnú časť mužstva a veliteľského zboru tvorili príslušníci Pracovného zboru z práporov v Pezinku, Podolínci a v Trnave. Druhou príčinou bolo to, že nemecké vojská v septembri až novembri 1944 hromadne brali pracovným oddielom a rotám nielen výzbroj, ale i všetok využiteľný výstroj a cennejší materiál až do tej miery, že mnohé museli byť rozpustené aj na územiach, ktoré vôbec neprišli do styku s povstalcami. Celkový rozpad sa zintenzívňoval rýchlosťou, s akou postupovala Červená armáda. Do polovice februára 1945 vzniklo 85 samostatných pionierskych stavebných rôt. Pôsobili v nich 21 250 až 25 500 osôb.⁷⁹ Na jednu rotu pripadalo 180 až 500 mužov.

V decembri 1944 sa udiala významná organizačná zmena, ktorá sa stala predzvesťou zániku Pracovného zboru. Na báze pionierskych stavebných jednotiek a útvarov, ktoré sa vytvárali v rámci Pracovného zboru, vznikol Technický zbor, ktorého veliteľom sa 1. januára 1945 stal plk. gšt. Štefan Tatarko.⁸⁰ Následne boli dňom 20. januára 1945 stavebné pionierske roty 11 až 30 a 32 vyňaté spod právomoci Pracovného zboru a boli podriadené Technickému zboru.⁸¹ Preradenie samostatných pionierskych jednotiek a útvarov pod Technický zbor možno považovať za faktický zánik Pracovného zboru. Tým, že Technický zbor prebral pracovnú náplň a zároveň aj hlavné poslanie Pracovného zboru, zanikol dôvod ďalšej existencie Pracovného zboru ako samostatného vyššieho veliteľstva armády. Manévrovací priestor jeho existencie sa ešte zmenšil, keď 31. októbra 1944 minister národnej obrany Štefan Haššík vyhlásil všeobecnú pracovnú povinnosť dospelého obyvateľstva na opevňovacích prácach. Umelo však bol Pracovný zbor „udržiavaný pri živote“ a jeho hlavným poslaním zostalo zabezpečovanie nasadzovania civilného obyvateľstva na výstavbu obranných zariadení pre nemeckú armádu, ale reálne už túto činnosť nevykonával.

⁷⁸ KORČEK, J. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 63. ISBN 80-967629-0-7.

⁷⁹ CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava : Magnet Press Slovakia 2008, s. 217. ISBN 978-80-89169-16-0.

⁸⁰ HLAVIENKA, L. – JIRÁSEK, Z. 2011. Pracovní útvary Slovenské armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konce roku 1944. In *Acta historica Neosoliensia*, 2011, č. 14, s. 120. ISSN 1136-9148.

⁸¹ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 3 z 20. januára 1945, čl. 34. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

Posledný zachovaný datovaný rozkaz Pracovného zboru pochádza z 24. marca 1945, podpísaný jeho veliteľom pplk. PSb. Ing. Jozefom Kručkom. Na základe rozkazu bol pplk. stav. PSb. Ing. Jozef Kručko preložený zo stavovskej skupiny dôstojníkov Pracovného zboru do skupiny dôstojníkov pechoty dňom 15. marca 1945.⁸²

Na základe tohto rozkazu môžeme dedukovať, že organizačne a personálne zdecimovaný Pracovný zbor sa tak pravdepodobne stal organizačnou súčasťou Technického zboru niekedy v období od januára do marca 1945. Hoci k potvrdeniu tohto faktu sa nezachoval relevantný archívny dokument, nasvedčuje tomu fakt, že v organizácii Ministerstva národnej obrany, ktorá nadobudla účinnosť 15. marca 1945, sa už zložka „Veliteľstvo Pracovného zboru národnej obrany“ neobjavila.

Pracovný zbor zanikol rovnakým spôsobom ako vznikol. Vznikol na politickú objednávku a armádni predstavitelia chceli vypočúť hlasy o „bezvýnimočnom“ narukovaní všetkých dospelých občanov štátu mužského pohlavia. V momente, keď už nebolo v prostredí armády potrebné túto otázku riešiť, tak zanikol takmer bez povšimnutia.

⁸² Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného zboru národnej obrany č. 11 z 24. marca 1945, čl. 79. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

**„SLOVENSKÝ PRÍBEH“ JUHOSLOVANSKÝCH LETCOV
V DOKUMENTOCH 1. ČS. ZMIEŠANEJ
LETECKEJ DIVÍZIE V ZSSR
(1944)**

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P.: The „Slovak Story” of Yugoslavian Aviators in the Documents of the 1st Czechoslovak Mixed Air Division in the USSR (1944). *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 112-121, Bratislava.

In the published entry, the author provides transcription of four archival documents referring to the activity of Yugoslavian members of the insurgent 1st Czechoslovak Army in Slovakia in the insurgent aviation. They are connected with names of Arsenij Boljevič and Sava Poljanec. The published award nominations contain a brief description of circumstances connected with their arrival and subsequent stay in the territory of the Slovak Republic, as well as brief characteristics of their combat activity.

Military History. Slovakia. World War 2. Yugoslavian Aviators in the SNU.

V roku 2014 si okrem mnohých iných významných historických udalostí pripomíname aj 70. výročie Slovenského národného povstania, v ktorom okrem desiatky tisícov Slovákov bojovalo proti fašizmu aj množstvo príslušníkov iných národov a národností.

Jednými z mnohých zahraničných bojovníkov proti fašizmu boli aj mjr. let. Arsenije Boljevič a škpt. let. Sava Poljanec, občania bývalej Juhoslávie, ktorí v prvých dňoch Slovenského národného povstania dobrovoľne vstúpili do 1. čs. armády na Slovensku. Ako skúsených vojenských letcov a odhodlaných bojovníkov proti fašizmu ich po prijatí do armády zaradili ku Kombinovanej letke npor. let. Mikuláša Šingloviča, ktorá bola až do príletu 1. čs. leteckého pluku zo ZSSR, tvoreného predovšetkým zo skúsených čs. letcov – bývalých príslušníkov britského Kráľovského letectva, jedinou leteckou jednotkou poskytujúcou leteckú podporu povstaleckým pozemným silám na všetkých úsekoch frontu.¹

¹ K činnosti letectva počas Slovenského národného povstania podrobnejšie pozri napr.: ČEJKA, Eduard – KLÍPA, Bohumír. *Za svobodu Československa : svoboda se zrodila v boji / Sv. 3, Kapitoly z dějin československé jednotky v SSSR za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko 1960; FAJTL, František. *První doma*. Praha : Naše vojsko, 1980; FAJTL, František. *Podruhé doma*. Praha : Naše vojsko, 1984; KUBICA, Belo. *Letectvo v SNP. Pamäti*. Bratislava : NVK International, 1994. ISBN-80-85727-21-8; RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů*. Cheb : Svět křídél, 2012. ISBN-978-80-87567-12-8; RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. *Slovenští letci 1939 – 1945/ Slovak Airman 1939 – 1945*. Kolín : Kolínske noviny, 1991, SKOPAL, Jan. *Trojúhelník naděje*. Praha : Naše vojsko, 1990. ISBN 80-206-0006-X; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969; STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996. ISBN 80-224-0449-7; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945. 3 diel*. Bratislava : Magnet Press, 2004. ISBN-80-89169-00-7; ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987; TÓTH, Jozef. *Pamäti generála Tótha. Slovenskí letci v Povstaní*. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2004. ISBN80-8061-189-0.

Vojnový príbeh dvoch juhoslovanských bojovníkov proti fašizmu sa dostal na stránky československých, ako aj slovenských odborných a spomienkových prác, ktorých obsah bol venovaný národnému boju za oslobodenie.² Najväčší priestor dostal ich „slovenský príbeh“ v spomienkovej práci priameho účastníka bojov v Slovenskom národnom povstaní Jozefa Modrovicha pod názvom *Tri Duby*, ako aj v publikácii zloženej z dramatických príbehov Slovákov – príslušníkov slovenskej armády a československej armády, autorskej dvojice Milan J. Varsík a Miroslav Horák pod názvom *Príbehy na krídlach*. V oboch týchto prácach bolo vysoko oceňované preukázané hrdinstvo oboch juhoslovanských vojenských letcov, ktorí pri prvej príležitosti vstúpili do 1. čs. armády na Slovensku a dali svoje odborné schopnosti a zručnosti vojenského pilota do služieb povstaleckého letectva. Mjr. let. Arsenije Boljević a škpt. let. Sava Poljanec, napriek jednoznačnej technickej zastaranosti leteckého parku Kombinovanej letky, s veľkým odhodlaním plnili neľahké úlohy povstaleckého operačného letca v boji proti početnejšiemu a moderne vyzbrojenému nepriateľovi.

O tom, že slová vojenskej prísahy, ktorú zložili pri vstupe do čs. brannej moci, neboli pre mjr. let. Arsenija Bolejevića a škpt. Savu Poljanca len nezáväznými slovami, bez akéhokoľvek hlbšieho významu, vypovedá predovšetkým príbeh bojového letu druhého z vyššie spomenutých juhoslovanských letcov, ktorý vykonal dňa 4. septembra 1944.

V tento slnečný septembrový deň štartoval Sava Poljanec s pozorovateľom čat. ašp. Štefanom Krčom na zastaranej „kravke“³ s úlohou poskytnúť leteckú podporu povstalcov bojujúcim v priestore Strečna. Konkrétne mali nájsť dôkladne zamaskovanú nemeckú delostreleckú batériu pri Nezbudskej Lúčke pri Strečne a následne ju zničiť leteckými bombami. Podľa situácie mali podporiť boj našich jednotiek aj paľbou z pevných a lafetovaných zbraní lietadla. Potom mali vyhotoviť správu o výsledku letu obsahujúcu popis situácie na strečnianskom bojisku, ktorú mal pozorovateľ v označenom tubuse zhodiť do areálu dolnokubínskych vojenských kasární. O tom, že „scenár“ tohto bojového letu nepísali len velitelia povstaleckého letectva, ale že do neho mala zásadné vstupy aj nepriateľská protilietadlová obrana, vypovedá príbeh tohto Poljancovho a Krčovho letu.

Po prilete do daného priestoru „voňajúceho pušným prachom“ sa dvojici povstaleckých letcov podarilo, hoci i s ťažkosťami, lokalizovať určený nepriateľský cieľ a úspešne naň zaútočiť. Avšak už počas druhého náletu na cieľ bol pilot lietadla S. Poljanec zranený strelbou do ľavej nohy. Napriek svojmu neľahkému zraneniu, ktoré silno krvácalo, však nevolil okamžitý návrat na materskú leteckú základňu na Troch Duboch, ale ešte raz úspešne zaútočil na nemeckú delostreleckú batériu. Potom pokračoval v lete smerom na Dolný Kubín, kde pozorovateľ lietadla zhodil na SV určenú správu. Po splnení bojovej úlohy sa vrátil po strastiplnom lete, počas ktorého následkom straty krvi pilota niekoľkokrát hrozilo zrútenie stroja, na letisko Tri Duby. Odtiaľto zraneného S. Poljanca okamžite odtransportovali do zvolenskej vojenskej nemocnice, kde mu poskytli nevyhnutnú lekársku starostlivosť.⁴

² MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava : EPOCHA, 1969; VARSÍK, Milan J. – HORÁK, Miroslav. *Príhody na krídlach*. Bratislava : Obzor, 1977; Kol. Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 5. zväzok. Pravda : Bratislava, 1984; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945. 3 diel*. Bratislava : Magnet Press, 2004; PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava – VITA MOSR, 1997, s. 69-71. ISBN-80-88842-11-5.

³ Slangové označenie lietadla typu Letov Š-328, používané medzi príslušníkmi slovenských vzdušných zbraní. ŠUMICHRAST, Peter – ANĐAL, Jozef. *Letov Š-328 a Š-528*. Poprad : HT model, ISSN 1335-6667.

⁴ Porovnaj: MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava : EPOCHA, 1969; VARSÍK, Milan J. – HORÁK, Miroslav. *Príhody na krídlach*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 262-272; taktiež STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945*. 3 diel. Bratislava : Magnet Press, 2004, s. 75-76.

Po dvanásťdňovom pobyte na nemocničnom lôžku v zvolenskej nemocnici sa hrdinský juhoslovanský letec na vlastnú žiadosť vrátil do aktívnej služby na Tri Duby. Tam spoločne s ostatnými letcami ďalej plnil úlohy v rámci Kombinovanej letky.

8. októbra 1944, na základe rozhodnutia velenia povstaleckej armády, bol s časťou leteckého personálu Kombinovanej letky presunutý leteckým mostom na územie oslobodené sovietskou Červenou armádou.⁵

Obaja juhoslovanskí piloti boli po prilete na oslobodené územie Poľska včlenení do Čs. leteckého výcvikového strediska v Przemysli a ako výcvikoví poradcovia boli zaradení do výcviku na stíhacie lietadlá typu Lavočkin La-5, ktorými bol vyzbrojený Fajtlov 1. čs. stíhací pluk v ZSSR. Po výcviku mali opäť bojovať ako letci a aj so spolubojovníkmi z povstaleckej Kombinovanej letky sa mali zúčastniť na oslobodzovaní Československa. Výcvik sa im však nepodarilo ukončiť, pretože už 30. októbra 1944 ich na základe rozkazu sovietskych styčných orgánov odoslali k juhoslovanskej vojenskej misii do Moskvy.⁶

Po návrate do Juhoslávie boli obaja zaradení do letectva národno-oslobodzovacej armády Juhoslávie a v jej radoch bojovali za oslobodenie svojej vlasti až do konca druhej svetovej vojny.⁷

* * *

V pražskom Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve sa vo fonde SSSR-X, 1. čs. zmiešaná letecká divízia nachádza doposiaľ nepublikovaný, stranovým rozsahom nevelký dobový dokument zo 6. novembra 1944, ktorého obsah nám približuje „slovenský príbeh“ oboch juhoslovanských pilotov.

Škpt. let. Jan Klan, veliteľ Čs. leteckého výcvikového strediska v Przemysli, v tomto spise navrhuje, aby mjr. Arsenije Boljevičovi a škpt. Savovi Poljanecovi boli udelené čs. vyznamenania. Návrhy na udelenie vyznamenania obsahujú stručný popis okolností spojených s ich príchodom a následným pobytom na území Slovenskej republiky, ako aj stručnú charakteristiku ich bojovej činnosti.

Prepis dochovaného dobového dokumentu uverejňujeme v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

* * *

⁵ Letecký presun oboch juhoslovanských letcov popísal Jozef Modrovich vo svojej práci „Tri Duby“ takto: „Toho večera čakala na štarte prvá skupina letcov, odvelená do Sovietskeho zväzu. Na preškolenie, aby sa vrátili na najnovších sovietskych strojoch. V skupine je Julo Goralík, ale najprv si bude liečiť zranenú nohu. Potrebuje dôkladný odpočinok. Takisto Sava Poljanec. Ide s ním aj major Boljevič.“ ... „Berú si so sebou iba leteckú výstroj...“ MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava: Epoque, 1969, s. 404.

⁶ VÚA-VHA Praha, f. SSSR-X, 1. čssld, inv. č. 103, sign. 19/1, šk. 14.

⁷ Podľa publikovaných srbských historických prameňov bol mjr. Arsenije Boljevič po návrate do vlasti ustanovený za dočasnýho zástupcu veliteľa 11. leteckej (stíhacej) divízie NOVJ. Jeho spolubojovník škpt. Sava Poljanec za veliteľa 112. pluku 11. leteckej (stíhacej) divízie NOVJ.

Dokument č. 1

Výcviková skupina čs. letcov
v SSSR

36/Kcpt.

S. V., 6. november 1944

Čís. : 36/Dôv.1944

Vec: Návrh na vyznamenanie –
predloženie.

Prílohy: 3

I. čs. armádny zbor v SSSR⁸
4/oddel.

S.V.

V prílohe predkladám návrh na vyznamenanie čs. válečným krížom 1939⁹ mjr. juhoslovanského letectva Boljevič Arsenije a škpt. juhoslovanského letectva Poljanec Sáva a návrh na vyznamenanie čs. medajlou za chrabrosť¹⁰ škpt. juhoslovanského letectva Poljanec Sáva.

Veliteľ výcvikovej skupiny čs. letcov
v SSSR
škpt. let. Klán Jan¹¹
(vlastnoručný podpis)

⁸ Správne „1. čs. armádny zbor v ZSSR“.

⁹ Správne „Československý vojnový kríž 1939“. Československý vojnový kríž 1939 bol zriadený na základe Nariadenia vlády republiky Československej zo dňa 20. 12. 1940, so súhlasom prezidenta republiky Československej podľa § 1 zákona zo dňa 21. 10. 1936, č. 268 Zb. z. a n., o rádoch a tituloch. Podľa jeho stanov bol zriadený na pamiatku boja za oslobodenie republiky Československej z nepriateľskej obsadenia ako viditeľné vyznamenanie československým občanom vo vlasti, jednotkám a príslušníkom československej armády v zahraničí, ako aj jednotkám a príslušníkom spojeneckých armád, ktorí sa zúčastnili boja vzplanuvšieho v roku 1939, a preukázali v ňom vynikajúci a úspešný čin výkonný alebo veliteľský, pri ktorom boli osobne vystavení nebezpečenstvu života alebo život obetovali. Československý vojnový kríž 1939 mal len jeden stupeň. Udeľoval sa in natura len raz pri prvom vyznamenaní. Každé ďalšie vyznamenanie sa označovalo nositeľovi tohto vyznamenania na stuhe bronzovou vetvičkou. Prepožičiaval ho prezident republiky, poprípade minister národnej obrany alebo veliteľ vojska, pokiaľ ho prezident republiky na to zmocnil. Podrobnejšie pozri: Vyhláška ministra vnútra č. 41 ze dne 26. ledna 1946 o platnosti nařízení vlády republiky Československé ze dne 20. prosince 1940, č. 4/1941 Úř. věst. čsl., jimž se zřizuje Československý válečný kříž z r. 1939. In <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-41>

¹⁰ Správne „Československá medaila za chrabrosť pred nepriateľom“. Vojenská medaila bola zriadená na základe Nariadenia vlády republiky Československej zo dňa 20. 12. 1940, so súhlasom prezidenta republiky Československej podľa § 1 zákona zo dňa 21. 10. 1936, č. 268 Zb. z. a n., o rádoch a tituloch. Podľa jej Stanov: „...bola viditeľné vyznamenanie tým, ktorí činom preukázali osobnú statočnosť pred nepriateľom na bojišti vnútornom alebo zahraničnom“. Mala jeden stupeň a udeľovala sa in natura len raz pri prvom vyznamenaní. Každé ďalšie vyznamenanie touto vojenskou medailou sa označovalo nositeľovi tejto medaily na stuhe bronzovými lipovými lístkami. Nositeľmi medaily mohli byť príslušníci československej armády v zahraničí a československí občania vo vlasti, ktorí pred nepriateľom, alebo na bojisku v zahraničí v čase od 1. 9. 1939, alebo v oslobodzovacom boji vo vlasti v čase od 15. 3. 1939 až do skončenia vojny preukázali osobnú statočnosť pred nepriateľom na bojisku vnútornom alebo

Dokument č. 2

Výcviková skupina čs. letcov
v SSSR

K čís.: 36/Dôv.1944

Návrh na vyznamenanie.

Hodnosť	Meno	Útvar	Navrhnutý na vyznamenanie.	Odôvodnenie návrhu
mjr. let.	Arsenije Boljevič	Výcviková skupina čs. letcov v SSSR	Čs. válečný kríž 1939	Mjr. juhoslovanského letectva Boljevič, uprchol dňa 28. januára 1944 s nemeckého zajatia na územie Slovenska a bol internovaný v zajateckom tábore v Humennom. Tam naviazal styky s partizánskym hnutím a bol uväznený v Ilave, odkiaľ uprchol v deň vojenského prevratu a prihlásil sa do čs. armády. Súčasťou sa ako stíhací pilot leteckých bojov na Slovensku, kde na strojoch zastaralého typu s úspechom vykonal viac bombardovacích a bitevných náletov na nepriateľské kolóny. V týchto bojoch ukázal krajinú odvahu a statočnosť.

zahraničnom¹¹. Mala jeden stupeň a udeľovala sa in natura len raz pri prvom vyznamenaní. Každé ďalšie vyznamenanie touto vojenskou medailou sa označovalo nositeľovi tejto medaily na stuhe bronzovými lipovými lístkami. Nositeľmi medaily mohli byť príslušníci československej armády v zahraničí a československí občania vo vlasti, ktorí pred nepriateľom, alebo na bojisku v zahraničí v čase od 1. 9. 1939, alebo v oslobodzovacom boji vo vlasti v čase od 15. 3. 1939 až do skončenia vojny preukázali osobnú statočnosť pred nepriateľom na bojisku vnútornom alebo zahraničnom. Okrem jednotlivcov mohli byť medailou vyznamenané aj pluky alebo oddiely a stotiny za statočné správanie sa celku. Taktiež ju mohli udeliť aj príslušníkom a jednotkám spojeneckých armád. Podrobnejšie pozri: Vyhláška ministra vnútra č. 42 ze dne 26. ledna 1946 o platnosti nařízení vlády republiky Československé ze dne 20. prosince 1940, č. 5/1941 Úř. věst. čsl., jímž se zřizuje Československá medaile za chrabrost před nepřitelem. In <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-42>.

¹¹ Jan Klan. Narodil sa 22. 1. 1911 v Německom Brode, dnes Český Brod (ČR). Zomrel 10. 12. 1986 v Tucson (USA). Príslušník čs. armády v rokoch 1930 – 1949. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava ilegálne opustil vlasť a v Poľsku sa prihlásil do čs. zahraničného odboja. Ako aktívny stíhací pilot sa zúčastnil bojov vo Francúzsku a Veľkej Británii. Vo francúzskej kampani počas 55, 30 operačných hodín zostrelil päť nepriateľských lietadiel, z toho tri v spolupráci a ďalšie tri nepriateľské lietadlá zostrelil pravdepodobne. Výsledky jeho bojovej činnosti na území Francúzska boli ocenené aj najvyšším francúzskym štátnym vyznamenaním – Radom Čestnej légie,

špkt. let.	Sáva Poljanec	Výcviková skupina čs. letcov v SSSR	Čs. váleč- ný kríž 1939	Špkt. juhoslovanského letectva Poljanec, uprchol dňa 28. januára 1944 s nemeckého zajateckého tábora na územie Slovenska a bol internovaný v zajateckom tábore v Humennom. Tam naviazal styky s partizánskym hnutím a bol uväznený v Ilave, odkiaľ v deň prevratu vojenského uprchol a prihlásil sa do čs. armády. Súčasťou sa ako stíhací pilot leteckých bojov na Slovensku, kde na strojoch zastaralého typu ¹² s úspechom vykonal viac bombardovacích a bitevných náletov na nepriateľské kolóny. V týchto bojoch ukázal krajinú odvahu a statočnosť.
---------------	------------------	--	-------------------------------	--

v hodnosti „Rytier“. Po presune do Veľkej Británie sa zúčastnil leteckých bojov v slávnej bitke o Britániu, a to v zostave 312. čs. stíhacej perute britského Kráľovského letectva. Dňom 5. 6. 1941 musel zo zdravotných opustiť aktívnu leteckú službu, avšak naďalej pôsobil ako štábný dôstojník v rámci britského Kráľovského letectva. V druhej polovici roka 1942 sa na vlastnú žiadosť vrátil do aktívnej leteckej služby. Pred zaradením k operačnej leteckej jednotke sa dobrovoľne zriekol hodnosti Wing Commandera a opäť mu bola udelená hodnosť Flight Lieutenant. Najskôr bojoval ako nočný pilot v rámci 605. nočnej stíhacej perute, neskôr 68. nočnej stíhacej perute britského Kráľovského letectva, kde aj 10. 6. 1943 ukončil operačnú službu. Od 2. 7. 1943 bol referentom letectva na londýnskom čs. Ministerstve národnej obrany. Na základe žiadosti bol prepustený z britského Kráľovského letectva a spolu s ďalšími 20 dobrovoľníkmi opustil Veľkú Britániu za účelom vytvorenia čs. leteckej jednotky v ZSSR. 3. 5. 1944 sa už na pôde ZSSR stal zástupcom veliteľa 128. čs. samostatnej stíhacej leteckej perute, ktorá bola k 1. 6. 1944 zreorganizovaná na 1. čs. stíhací letecký pluk v ZSSR. 15. 9. 1944 ako jeden z prvých príslušníkov čs. zahraničného letectva vstúpil na letisku Tri Duby na povstalecké územie. Ešte pred odletom pluku z Troch Dubov na územie ovládané sovietskou Červenou armádou opustil Slovensko a dňom 10. 10. 1944, podľa iných prameňov o štyri dni neskôr, sa stal veliteľom Čs. leteckého výcvikového strediska v Przemýšli, resp. Výcvikovej skupiny čs. letcov v ZSSR. Od 19. 12. 1944, podľa iných prameňov až 5. 1. 1945, bol menovaný náčelníkom štábu 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR, s ktorou sa zúčastnil bojov o Moravskú Ostravu, Opavu a Tešín. Po skončení vojny pokračoval v službe v čs. brannej moci, kde najskôr pôsobil v diplomatických službách ako zástupca čs. vojenského a leteckého atašé v Moskve. Po prevrate v Československu vo februári 1948 bol z Moskvy odvolaný a ustanovený za dočasný veliteľ česko-budějovickej 2. leteckej divízie, neskôr za dočasný veliteľ leteckého pluku 5 v tej istej vojenskej posádke. V rámci tzv. očisty ľudovodemokratickej armády bol k 2. 2. 1949 postavený mimo aktívnu službu. Z dôvodnej obavy pred prenasledovaním zvolil ilegálny odchod do emigrácie. Pod novým menom John Kent pracoval vo Veľkej Británii, od roku 1951 v USA. V tejto krajine sa stal zamestnancom leteckej spoločnosti Piper, ktorú vzhľadom na osobnostné kvality a jazykové schopnosti úspešne zastupoval v Brazílii, Argentíne a vo Švajčiarsku, kde mal na starosti predaj lietadiel firmy Piper pre Európu a Stredný východ. Zomrel v americkom Tucson. V rámci ponovobrových rehabilitácií bol povýšený na plukovníka (1. 6. 1991). Podrobnejšie pozri.: Kol.: Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Praha : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005. ISBN 80-7278-233-9, s. 133. Porovnaj: ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987, s. 412.

¹² Správne „zastaralého typu“. Rozumej technicky zastarané lietadlá čs. výroby Letov Š-328 a Avia B-534, ktoré povstalecká Kombinovaná letka používala na vedenie bojovej činnosti počas Slovenského národného povstania. Letci Kombinovanej letky napriek nespochybniteľnej zastaranosti prevažne väčšiny leteckého parku dosiahli v bojoch proti nemeckým okupačným jednotkám veľmi dobré výsledky. Napríklad čat. ašp. M. Beznák zostrelil ako pozorovateľ Š-328-ky v leteckom súboji moderné nemecké dvojmotorové lietadlo Focke Wulf Fw 189.

škpt. let.	Sáva Poljanec	Výcviková skupina čs. letcov v SSSR	Čs. medajla za chrabrosť	Dňa 4. septembra 1944 bol pri bombardovaní tankovej kolóny u Strečna ranený strelou do nohy. I keď zranený, dokončil druhú časť svojho úkolu v susednom priestore a až potom sa vrátil na základné letište. Po pobyte v nemocnici i keď nebol ešte úplne vyliečený, vrátil sa dobrovoľne) k svojej jednotke a pokračoval v operačnej činnosti.
---------------	------------------	--	--------------------------------	--

Veliteľ výcvikovej skupiny čs. letcov
v SSSR

škpt. let. Jan Klán
(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 3

Výcviková skupina čsl. letcov
v SSSR

30. októbra 1944.

Z p r á v a
o činnosti škpt. let. Poljanec Sávu v Čs. armáde.

Škpt. let. Poljanec Sáva – narodený 30. marca 1907 v Maribore, okres Maribor, bánovina Drávská, Jugoslávia, národnosť jugoslávská, náboženstvo rím. kat., stav slobodný – aktívne sa účastnil bojov na Slovensku v rámci čsl. armády proti nemeckým okupačným jednotkám.

Menovaný prišiel na Slovensko dňa 28. januára 1944, utiekol z transportu nem. zajateckého tábora, prepravovaného zo Stryja do Štrassburku, pri Katoviciach.

Bol zadržaný žandármí pri Trstenej na Slovensku a odoslaný do zajat. tábora v Humennom.¹³

V tábore mal možnosť nadviazať kontakt s čl. partizánmi na národným výborom. Po prezradení tohoto styku bol s celým táborom prevezený do politického väzenia v Ilave 4. júna 1944.¹⁴ Na intervenciu Slov. Červ. Kríža prevezený 16. júla 1944 do zajat. tábora v Horných Obdokovciach pri Topoľčanoch. Tu znovu nadviazal osobný styk s členmi čl. národného výboru.

Pri vypuknutí vojenského prevratu na Slovensku utiekol so skupinou zajatcov ku štábu ruského partizánskeho oddielu v Sklabine, odkiaľ odišiel na odbojové veliteľstvo Čs. armády v Banskej Bystrici, ktorému ponúkol svoje služby a dňom 2. septembra 1944 bol prijatý do sväzku čl. armády v hodnosti škpt. let. Hneď bol zaradený medzi čl. výkonných letcov a účastní sa aktívne obrany Stred. Slovenska proti nem. voj. jednotkám, ako bojový letec – stíhač. Vykonal viac úspešných bojových letov s úkolom bombardovania a streľby. Dňa 4. septembra 1944 bol pri bombardovaní tankovej kolóny pri Strečne ranený streľbou z tankov do ľavej nohy a liečený vo zvolenskej nemocnici do 16. septembra 1944. Ešte nevylicenom stave vrátil sa na letisko Tri Duby a účastnil sa ďalej bojov.

Dňa 8. októbra 1944 bol odoslaný veliteľom Čs. armády na Slovensku s ostatnými čl. pilotami na preškolenie na sovietske typy lietadiel do čl. výcvikového strediska v Přemyslu. Tu bol poverený funkciou výcvikového poradcu a bol zaradený do výcviku na type La-5 a po ukončení sa mal vrátiť a pokračovať v boji na čl. území. Vo výcviku menovaný absolvoval celú teoret. prípravu pre typ La-5.¹⁵

Dňa 30. októbra 1944 z rozkazu sovietskych styčných orgánov menovaný odchádza k jugoslávскеj voj.[m]issii do Moskvy.

Činnosť škpt. Poljanca v rámci povstania slov. národa a ťažkých bojov o Stredné Slovensko je charakterisovaná¹⁶ odvážnymi a statočnými činmi výborného pilota – stíhača, kamaráta – letca.

Jeho dobrovoľná spoluúčasť na našich ťažkých bojoch je cenným prínosom pre prehĺbenie bratského pomeru našich národov.

Veliteľ výcvikovej skupiny čl. letcov
v SSSR
škpt. let. Jan Klán
(vlastnoručný podpis)

¹³ Správne „Internáčný tábor pre vojnových zajatcov v Humennom“ bol zriadený v prvej polovici novembra 1942. Jej prvými nedobrovoľnými „obyvateľmi“ sa stali francúzski vojnoví zajatci, ktorí sa po úteku z nemeckých zajateckých táborov dostali na územie Slovenskej republiky. Týchto priviezli do humenského tábora dňa 19. 11. 1942. Prví juhoslovanskí vojnoví zajatci, dobovo označovaní výhradne ako srbskí vojnoví zajatci, boli do tohto internačného tábora privezení takmer o mesiac neskôr, konkrétne sa tak stalo 14. 12. 1942. Internačným táborom v Humennom prešlo počas jeho existencie dovedna 70 vojnových zajatcov: 52 Francúzov a 18 Srbov. Pozri: PEJS, Oldřich. K existenci internačného tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944). In *Vojenská historie*, 2008, č. 1, s. 70-92. ISSN 1335-3314.

¹⁴ Podľa českého historika O. Pejsa sa presun juhoslovanských vojnových zajatcov z internačného tábora pre vojnových zajatcov v Humennom do zaisťovacieho tábora v Ilave uskutočnil v dňoch 2. 5. – 4. 5. 1944. PEJS, Oldřich. K existenci internačného tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944). In *Vojenská historie*, 2008, roč. č. 1, s. 89.

¹⁵ Stíhacím lietadlom typu Lavočkin La-5FN bol vyzbrojený 1. čl. stíhací pluk v ZSSR, ktorý sa od 17. 9. 1944 do 25. 10. 1944 zúčastnil bojov v Slovenskom národnom povstaní. Podrobnejšie pozri napr. ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987, s. 296-328; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945*. 3 diel. Bratislava : Magnet Press, 2004; RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů*. Cheb : Svět křidel, 2012.

¹⁶ Rozumej „charakterisovaná“.

Dokument č. 4

Výcviková skupina čsl. letcov
v SSSR

30. októbra 1944.

Z p r á v a
o činnosti mjr. let. Boljevič Arsenije v Čs. armáde.

Mjr. let. Boljevič Arsenije – narodený dňa 19. augusta 1904 v Leškopolje, okres Podgorica, bánovina Zetská, Jugoslávia, národnosti jugoslávskej, náboženstva pravoslávneho, stav ženatý – aktívne sa účastnil bojov na Slovensku v rámci Čs. armády proti nemeckým okupačným jednotkám.

Menovaný prišiel na Slovensko dňa 26. januára 1944, utieknuc z nemeckého zajateckého tábora pri Stryji. Po prekročení hraníc bol dňa 29. januára 1944 zadržaný slovenskými pohraničnými orgánmi na slov.maď. hraniciach a odoslaný do zajateckého tábora v Humennom. V zajateckom tábore mal možnosť nadviazať kontakt s čsl. partizánmi a národným výborom. Po prezradení tohoto styku bol s celým táborom prevezený do politického väzenia v Ilave 4. júna 1944.¹⁷ Na intervenciu Slov. Červeného kríža bol prevezený 16. júla 1944 do zajateckého tábora v Horných Obdokovciach pri Topoľčanoch. Tu znovu nadviazal osobný styk s členmi čs. národného výboru.

Pri vypuknutí voj. prevratu na Slovensku utiekol so skupinou zajatcov ku štábu ruského partizánskeho oddielu na Slovensku v Sklabine, odkiaľ odišiel na odbojové veliteľstvo Čs. armády v Banskej Bystrici, ktorému ponúkol svoje služby a dňom 2. septembra 1944 bol prijatý do sväzku čs. armády v hodnosti majora letectva. Ihneď bol zaradený medzi čsl. výkonných letcov a účastnil sa aktívne obrany Stred. Slovenska proti nem. vojenským jednotkám ako bojový letec – stíhač. Vykonal viac úspešných bojových letov s úkolom bombardovania a strelby.

Dňa 8. októbra 1944 bol odoslaný veliteľom Čs. armády na Slovensku s ostatnými čs. pilotami na výcvik v SSR na preškolenie na sovietske typy lietadiel do čs. výcvikového strediska v Přemyslu. Tu bol poverený funkciou výcvikového poradcu a bol zaradený do výcviku na type La-5 a po ukončení mal sa vrátiť a pokračovať v boji na čsl. území.

Dňa 30. októbra 1944 z rozkazu sovietskych styčných orgánov odchádza menovaný k jugoslávskej vojenskej misii do Moskvy.

V prípravnom výcviku menovaný absolvoval celú teoret. prípravu pre typ La5

¹⁷ Mjr. Arsenije Boljevič bol do zaisťovacieho tábora v Ilave prevezený spolu s ďalšími 12 juhoslovanskými vojnovými zajatcami (I. Dereti, S. Poljanec, V. Ristić, L. Ankić, Z. Belić, V. Dimitrović, M. Jakovlević, C. Jesić, D. Jovičić, Ž. Mirić, S. Radin, L. Tasić) a jedným francúzskym vojnovým zajatcom. PEJS, Oldřich. K existenci internačního tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944). In *Vojenská historie*, 2008, č. 1, s. 89.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Po celú dobu bojovej spolupráce s našimi letcami, mjr. let. Boljevič osvedčil sa ako neohrožený a krajne odvážny letec, ktorý svojimi bohatými skúsenosťami pomáhal v našom nerovnom boji o slobodu.

Jeho činnosť v bojoch o Stred. Slovensko je symbolickým príkladom bratskej bojovej spolupráce a obetavosti pre dosiahnutie spoločného cieľa našich bratských národov.

Veliteľ výcv. strediska čs. letcov
škpt. let. Jan Klán
(vlastnoručný podpis)

NORMALIZAČNÁ „OČISTA“ VELITELSKÉHO ZBORU ČSLA V ROKOCH 1968 – 1971

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, Alex: Normalisation “Cleansing” of the ČSLA Command in 1968 – 1971. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 122-139, Bratislava.

Intention of the published material is to approach the political consolidation of Czechoslovak People’s Army (ČSLA) in 1968 – 1971, whereas not only the reinforcement of its party unity was in question, but also the necessary cleansing from the “active representatives of the right-wing opportunist and antisocialist opinions”, similarly as after February 1948. From the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ) leadership’s point of view, it was essential to evaluate the Command as a whole, at the level of individual ranks and experts as well as in terms of strengths and weaknesses of individuals. As a result, all the “unstable and fluctuating ones, not proving the necessary class-political and international attitudes authorizing them to remain the lines of Command” had to leave.

Military History. Czechoslovakia. Normalisation Period in the Army. Y. 1968-1971.

Jedným z kľúčových cieľov normalizácie Československej ľudovej armády sa stalo obnovenie záruky spoľahlivého plnenia jej vonkajšej a vnútornej funkcie. Stranícke pléna z novembra 1968 a mája 1969 síce už mali mať podľa normalizačných hodnotení podporu väčšiny jej príslušníkov, napriek tomu bolo jasné, že nedávnu minulosť nebude možné len tak zamiest’ pod koberec.¹ Na program dňa prichádzala politická konsolidácia ČSLA, pričom nešlo len o posilnenie jej straníckej jednoty, ale podobne ako po februári 1948 aj o jej nevyhnutnú očistu od „*aktívnych nositeľů pravicově oportunistických a antisocialistických názorů*“.² Z pohľadu vedenia KSČ bolo zásadným vyhodnotenie veliteľského zboru ako celku, a to tak na jednotlivých stupňoch a v odbornostiach, ako aj z hľadiska prednosti

¹ Závěry správy Hlavné správy vojenskej kontrarozvedky Ministerstva vnútra o bezpečnostnej situácii a politických pomeroch v ČSLA z apríla 1969 boli v tomto smere jasné: „*situace na vyšších štábech je relativně nejkonsolidovanější a že převážná část velitelského sboru ČSLA stojí na pozicích podporujících současnou politiku a opatření stranických a vládních orgánů [...] Přes uvedené pozitivní rysy nelze pominout skutečnost, že v ČSLA objektivně existuje řada příslušníků velitelského sboru na všech stupních velení, stojících na protisovětských a protisocialistických pozicích a zaujímajících v některých případech i otevřený nesouhlas se zásadními stranickými a vládními usneseními*“. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (AÚSD AV ČR) Praha, f. Sbíрка Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970, B-163, *Zpráva vojenské kontrarozvědky o bezpečnostní situaci a politických poměrech v Československé lidové armádě* (xerokopie strojopisu). K publikovanému textu predmetnej správy pozri: BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J. *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970. 2. svazek: Srpen 1968 – květen 1971*. Brno – Praha 1999, s. 212-214. ISBN 8085270951.

² Agentúra personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky (ďalej len AP MO ČR) Praha (bývalé Ředitelství personální podpory MO ČR), f. Kádrová správa 1971, sign. 1141/3, *Zpráva o vyhodnocení očisty velitelského sboru ČSLA*.

a slabých stránok jednotlivcov.³ Odísť mali všetci „*nepevní a kolísaví, ktorí pri prvej náročnej skúške neprokázali potrebnú triednu politickú a internacionálnu postoje, ktoré by je oprávňovali nadále setrvat v radách veliteľského sboru*“.⁴ V nenávistej protisovietskej atmosfére Moskva striktné požadovala izolovať všetkých, ktorí realizovali protisovietsku činnosť, nereflaktovali ako základné kritériá „*leninské princípy výstavby ozbrojených síl*“, príslušnosť k východnému bloku a neporušiteľnosť československo-sovietskeho spojenectva a priateľstva.⁵ Obzvlášť nekompromisne sa pristupovalo k funkcionárom s vyššou veliteľskou právomocou, ktorých iniciatívne konanie podľa predstáv stranického vedenia nielenže nezodpovedalo „*požadavkům kladeným na vedoucí funkcionáře generálního štábu v tak složité situaci*“, ale malo trestno-právny charakter, a to z vážneho dôvodu „*rozkolísania armády, narušenia jej interpersonalných vzťahov a vytvorenia nezdravej atmosféry v nej*“.⁶

³ Ideové, morálne a psychické hodnoty príslušníkov ČSĽA, ktoré mali mať „*podstatný a určujúci vliv na ideově-politickou orientaci a semknutost, vnitřní jednotu, pevnost i politickou akceschopnost a spolehlivost*“ sa stali predmetom komplexného rozboru morálnopolitických kvalít ČSĽA. Jeho realizáciou bola poverená komisia, ktorú viedol generálny inšpektor genplk. M. Šmoldas. Rozbor „*preukázal*“ dôveru vojakov ku KSČ. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 920/3, **Rozbor morálně-politického stavu příslušníků ČSĽA**.

⁴ Zmyslom „očistných“ kádrových opatrení malo byť „*vytvoření skutečně monolitnosti velitelského sboru, posílení jeho komunistického přesvědčení a vytváření podmínek pro důvěru a jistotu, pro klidnou a rozvážnou činnost*“. Z pohľadu stranického vedenia KSČ pritom nemalo ísť o „*jakoukoliv jednotu, ale o jednotu, kterou neotřesou politické nezdary a problémy a která nebude poplatná náhodilostem a bude plně v souladu s třídně-politickým posláním armády socialistického státu*“. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 8, **Některé poznámky k přístupu k řešení těch kádřů, které neobstály ve složité politické situaci** (prepis citovaného dokumentu sa nachádza v prílohe tejto materiálovej štúdie). V analýze kádrovej politiky v čs. ľudovej armáde po XIII. zjazde KSČ roku 1966 zo začiatku januára 1970 bolo za najtragickejší dôsledok pojanuárového vývoja v oblasti kádrovej výstavby čs. ľudovej armády považované „*naprosté rozkolísání základních politických hodnot ve vědomí velitelského sboru*“. Súčasne bolo zdôrazňované, že „*část velitelského sboru a zejména příslušníků štábů, politického aparátu, vědecké fronty i řídících kádřů podlehla pravicovému názorům a pravicovému oportunizmu a někteří se za ně i výrazně angažovali ... další značná část velitelského sboru velmi silně kolísala, nedovedla se správně marxisticky orientovat a byla pravicovými silami velmi silně a lehce ovlivnitelná a také ovlivněná ... velitelský sbor s těmito názory a pod vlivem a vedením řady kolísajících funkcionářů nebyl schopen v období srpna 1968 (a čím dále tím méně) jednotlivo, organizovaně a s politickým přesvědčením zasáhnout proti kontrarevoluci ... v některých případech bylo naopak reálně nebezpečí, že se jeho část přidá na stranu kontrarevoluce*“. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej len VÚA – VHA) Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, karton 177, inv.č. 571, **Analýza vývoje kádrové politiky a provádění kádrové práce s vojáky z povolání v Čs. lidové armádě po XIII. sjezdu KSČ**.

⁵ Striktné zohľadňovanie záujmov a názorov „východného spojencu“ sa premietalo v povyšovanom i ustanovovanom procese najvyšších armádných funkcionárov. A hoci sa Kremeľ všemožne usiloval, aby jeho odporúčania nevzniesli ako boli chápané skôr ako „*práteľská sdělení*“, v prípadoch, na ktorých mu obzvlášť záležalo, neváhal stavať svoje požiadavky kategoricky.

⁶ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 15. Medzi prvých vysokých dôstojníkov československej ľudovej armády, postihnutých v období nastupujúcej normalizácie za svoj nesúhlas s inváziou a následnou okupáciou Československa vojskami 5 krajín Varšavskej zmluvy stratou funkcie a neskorším ukončením kariéry, patrili napr. genmjr. Oldřich Burda (v rokoch 1960 – 1968 náčelník Spravodajskej správy Generálneho štábu), genpor. Václav Prchlík (v rokoch 1955 – 1968 náčelník Hlavnej politickej správy MNO a v roku 1968 vedúci Oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ), genpor. Václav Vitanovský (v rokoch 1966 – 1968 zástupca náčelníka GŠ pre rozvoj velenia), genmjr. Stanislav Procházka (v rokoch 1964 – 1968 veliteľ 1. armády, resp. Západného vojenského okruhu), genmjr. genpor. Jozef Kúkel (v rokoch 1961 – 1969 veliteľ 10. leteckej armády), genpor. Oldřich Štangel (v rokoch 1968 – 1969 náčelník Hlavnej správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu MNO), genmjr. Jaroslav Frýbert (v rokoch 1961 – 1969 náčelník Politickej správy 1. armády, resp. Západného vojenského okruhu), genmjr. Karel Peprný (v rokoch 1966 – 1969 veliteľ Pohraničnej stráže MNO), genmjr. Jan Voštera (v rokoch 1966 – 1969 náčelník Operačnej správy GŠ). Ich osudy v roku 1970 zdieľali aj ďalší generáli ČSĽA: genmjr. Jiří Štika (v rokoch 1967 – 1969 náčelník štábu 7. armády protivzdušnej obrany štátu, v rokoch 1969 – 1970 náčelník zásobovacej základne Správy letectva a protivzdušnej obrany štátu MNO), genmjr. Miroslav Hemala (v rokoch 1965 – 1970 náčelník zdravotníckej služby MNO), genmjr. Zdeněk Kamenický (v rokoch 1961 – 1970 veliteľ 7. armády protivzdušnej obrany štátu), genmjr. Vladimír Pícek (v rokoch 1968 – 1969 zástupca náčelníka Operačnej správy GŠ pre veci operačné a v rokoch 1969 – 1970 náčelník Operačnej správy GŠ). In BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.

Tvrde kádrové opatrenia, prijímané urýchlene v snahe demonštrovať lojalitu voči Sovietskemu zväzu, odzrkadľovali strach a bezradnosť čs. najvyšších armádnych kruhov pri ich naplňaní. Z niektorých hľadísk samotné vedenie KSČ vnímalo situáciu ako zložitejšiu a citlivejšiu, než tú z prelomu 40. a 50. rokov, nakoľko sa teraz malo zväčša rozhodovať o členoch strany, ktorí dlhodobo pracovali v podmienkach výstavby socializmu, boli vychovaní v socialistickom duchu a uznávali vedúcu úlohu strany.⁷ Náprava „chýb ľudí“ (ako bolo deklarované) predstavovala v tomto smere celý súbor represívnych, resp. reštriktívnych opatrení (prepustenie, zníženie vo funkcii, nepovýšenie), ako aj opatrení výchovných.⁸ Nákladná príprava vojakov z povolania a snaha udržať (poddimenzovanú) naplnenosť dôstojníckeho a práporčíckeho zboru pri pretrvávajúcich ťažkostiach pri ich dopĺňovaní však nakoniec viedli k istej umiernenosti a rezervovanosti pri vyvodzovaní následkov. Očista veliteľského zboru tak nemala mať vyhranený rámec ako na prelome 40. a 50. rokov, kde sa permanentné obavy predstaviteľov KSČ z ohrozenia mocenského monopolu odzrkadlili na nevyberavom stupni i forme jej realizácie.⁹ Z tohto pohľadu bolo predchádzanie „zrkadlovej politiky“ (v ktorej sa vylúčenie zo strany rovnalo odchodu z armády) evidentné. Z armády museli odísť tí, u ktorých bolo „previnenie“ obzvlášť závažné a zníženie vo funkcii, zmrazenie ďalšieho hodnostného a funkčného postupu, resp. zabránenie koncentracii „problémových dôstojníkov“ na jednotlivých stupňoch velenia, mali byť dostačujúcimi kádrovými opatreniami.¹⁰ Na realizácii očisty sa aktívne podieľali orgány vojenskej kontrarozvedky, ktoré čs. veleniu poskytli poznatky o postojoch a názoroch príslušníkov ČSLA v rokoch 1968 – 1969.

Proces kádrovej konsolidácie ČSLA a prehodnocovania politickej spôsobilosti a služobného zaradenia vojakov z povolania z hľadiska ich činnosti, názorov a postojov z rokov 1968 – 1969 sa uskutočňoval etapovite a v úzkej závislosti od vývoja politickej situácie v strane i spoločnosti. V ČSLA sa začal po aprílovom pléne ÚV KSČ v roku 1969 a jeho postup bol poznamenaný eminentnou snahou vedenia KSČ demonštrovať pred sovietskymi patrónmi plnú kontrolu nad kľúčovým mocenským nástrojom. Obsahový i časový rámec očisty vytvorilo až uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ k pohovoru o výmene členských legitímácií z januára 1970, stanovujúce politické kritériá pre hodnotenie postojov a činnosti všet-

Vojenské otázky československej reformy 1967 – 1970. 2. svazek: Srpen 1968 – květen 1971. Brno – Praha 1999, s. 59-63. ISBN 8085270951. Pozri taktiež: MASKALÍK, A. Kauzy generálov Jiřího Štiku a Oldřicha Burdu v kontexte invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968. In *Vojenská historie*, roč. 17, 2013, č. 4, s. 124-138. ISSN 1335-3314.

⁷ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 8, *Některé poznámky k přístupu k řešení těch kádrů, které neobstály ve složitě politické situaci.*

⁸ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 920/3, *Rozbor morálně-politického stavu příslušníků ČSLA.*

⁹ Zajímavé porovnanie metód a výsledkov sovietskej reformy československej armády z 50. rokov (spojenej s inštaláciou socializmu sovietskeho modelu v Československu), a tej zo 70. rokov (spojenej s re-inštaláciou modelu, umocnenou prítomnosťou okupačných vojsk v Československu) urobil Sylvestr Chrástil. Podľa autora boli základné ciele „režimové restrukturalizácie armády“ v uvedených obdobiach vrátane podoby, postavenia a úloh čs. armády v podstate totožné a sice vytvorenie armády komunistického totalitného režimu, resp. armády nového, socialitického typu. Rozdiel bolo možné vidieť „predevším v míře, respektive v rozsahu zadaného úkolu – zatímco v padesátých letech šlo o zcela nové vytvoření armády nového typu, o dvacet let později pouze o její obnovení“. Pozri: CHRASTIL, S. *Resovětizace československé společnosti a armády v sedmdesátých letech.* In Sborník VA Brno, řada C-D, 2004, č. 3, zvláštní číslo, s. 151-159.

¹⁰ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 8, *Některé poznámky k přístupu k řešení těch kádrů, které neobstály ve složitě politické situaci.* Zo všetkých sfér čs. spoločnosti bola však normalizačná „očista“ najrazantnejšie realizovaná práve v armáde. K očiste, resp. čistkám, ako fenoménu čs. komunistického totalitného režimu všeobecne, vyšli v poslednom období viaceré zaujímavé práce. Za všetky spomeňme: ČERNÁ, M. – CUHRA, J. a kol. *Prověry a jejich místo v komunistickém vládnutí Československa 1948-1989.* Praha 2012, ISBN 978-80-7285-157-7; CUHRA, J. – ČERNÁ, M. KSČ a její pozice v rámci kádrového systému komunistického Československa. In *Český a slovenský komunismus (1921-2011).* (Eds. Kocián, J., Kalous, J.) ISBN 978-85-7285-156-0.

kých komunistov v období 1968 – 1969 i konkrétny prístup k očiste strany.¹¹ Veliteľský zbor prechádzal čiastkovými politickými previerkami prakticky od augusta 1968 (okrem pohovorov k výmene straníckych legitímácií prebiehalo priebežné hodnotenie, potvrdzovanie vo funkciách a prehodnocovanie nomenklatúrnych kádrov), a tie v roku 1971 prerástli do komplexnej triedno-politickej previerky všetkých generálov, dôstojníkov a práporčikov z povolania.

Z hľadiska definovania charakteru celého procesu malo zásadný význam plénum ÚV KSČ zo septembra 1969, po ktorom nastalo oživenie politickej a ideologickej činnosti v armáde i diferenciacii v odhaľovaní „pravicovo-oportunistických“ javov a ich nositeľov v nej.¹² Právny rámec prevedenia samotnej očisty vytváral **Zákon o niektorých zmenách v služebných poměrech vojáků z povolání** (č. 59/1969 Zb.). Do platnosti vstúpil 1. júla 1969 a vo svojich ustanoveniach menil a dopĺňal **Zákon o niektorých služebných poměrech vojáků** (č. 76/1959 Zb.) z roku 1960. V § 26, 31 a 33 stanovoval práva a povinnosti vojenskej správy i vojakov z povolania pri ich prepúšťaní zo služobného pomeru i podmienky, za akých sa má realizovať. Samotné návrhy mala posudzovať špeciálna komisia zriadená ministrom národnej obrany. Na zabezpečenie realizácie zákona bol vydaný doplnok k predpisu Kádr-1-1 **Základní ustanovení o průběhu služby vojáků z povolání Čs. lidové armády** (ktorý v nadväznosti na ustanovenia citovaného zákona riešil zásady a postup pri prepúšťaní) a predpis Fin-6-2 Poskytování příspěvku za službu, platového vyrovnání a odchodného (stanovujúci finančné náležitosti prepúšťania).¹³ Právnu istotu vojakov z povolania v súvislosti s predčasným ukončením služobnej kariéry a ich následným zaraďovaním v civile zabezpečovali **Směrnice pro umíst'ování propouštěných vojáků z povolání, příslušníků ozbrojených bezpečnostních sborů a příslušníků Sboru nápravné výchovy a jejich přípravu pro zvolené občanské povolání**, ktoré definovali výstupové podmienky (príspevok za službu, platové vyrovnanie, odchodné).¹⁴

Pre cieľavedomý a dôsledný postup pri realizácii očisty v podmienkach ČSLA prijal MNO súbor opatrení.¹⁵ Z nich najzávažnejšie sa ukázali byť Rozkaz MNO č. 3 z 9. apríla 1969 (postihujúci všetkých predstaviteľov „pravivých a protisocialistických síl“, ktorí sa v noci z 28. na 29. marca 1969 priamo či nepriamo podieľali na protisovietskych provokáciách a svojím konaním rozvracali čs. armádu a narušovali vzťah k Sovietskemu zväzu),¹⁶

¹¹ Okrem toho 9.10.1970 schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ **Směrnice k odnímání řádů, státních vyznamenání a čestných titulů** a uznesením č. 231 uložilo vykonať previerku nositeľov štátnych vyznamenání. Konkrétne návrhy na odňatie hodností generála a vyznamenání, resp. čs. rádov a štátnych vyznamenání, u vojakov z povolania prepustených z armády, boli po prerokovaní v Kolégiu ministra národnej obrany predložené 30. apríla, resp. 8. júna 1971 Predsedníctvu ÚV KSČ. V obavách predtým, aby tieto kádrové rozhodnutia nevyvolali v období priprav volieb do zastupiteľských úradov nevhodnú politickú klímu, však minister národnej obrany rozhodol 31.8.1971 dokončiť riešenie návrhov až v roku 1972. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1547/23, **Zpráva pro soudruha ministra národní obrany o plnění vládního usnesení číslo 231 z ve věci odnímání řádů a státních vyznamenání, odnímání generálských a důstojnických hodností.**

¹² AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 236, Informační zpráva o současném stavu konsolidace a úrovni kádrového zabezpečení ČSLA a o hlavních úkolech kádrové práce s vojáky z povolání v roce 1971 (identický dokument pozri tiež VÚA – VHA Praha, f. Hlavní politická správa MNO 1970, karton 177, inv. č. 576, sign. 12/1-27).

¹³ VÚA – VHA Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, karton 52, inv.č. 181, sign. 12/1-22, Zpráva pro ministra národní obrany.

¹⁴ AP MO ČR Praha, Předpisy, normy a směrnice průběhu vojenské služby vojáků z povolání ČSLA.

¹⁵ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 468, Plán opatření MNO k zabezpečení realizační směrnice květnového a červnového pléna ÚV KSČ.

¹⁶ K účasti vojakov základnej služby a povolania na týchto „provokáciách“ pozri: VÚA – VHA Praha, f. Hlavní politická správa MNO 1970, karton 113, inv. č. 286, sign. 2/5-1, Informace o účasti příslušníků ČSLA na demonstracích narušujících konsolidační proces ve státě.

Rozkaz MNO č. 6 z 13. apríla 1970 (nariaďujúci spracovanie doplnku k životopisu vojakov z povolania), Rozkaz MNO č. 7 z 24. apríla 1970 (ukladajúci všetkým veliteľom a náčelníkom zásadovo riešiť úlohy kádrovej konsolidácie a očisty veliteľského zboru), Rozkaz MNO č. 9 zo 17. júna 1970 (ktorý určoval ciele a zásady rozmiestnenia kádrov v armáde v danom roku), Rozkaz MNO č. 19 nariaďujúci prikladať riadne hodnotenie k všetkým kádrovým opatreniam a napokon smernice ministra obrany a náčelníka Hlavnej politickej správy zo 6. augusta 1970 pre služobné vyhodnotenie a ďalšie rozmiestnenie vojakov z povolania, ktorí boli vylúčení z KSC, resp. ktorým bolo zrušené členstvo. Ako už bolo vyššie uvedené, súbežne s pohovormi nariadilo velenie armády začať (po veliteľskej línii) robiť vyhodnotenia (resp. preverky) triedno-politických a morálno-politických kvalít každého vojaka z povolania. Rozkaz ministra národnej obrany z 15. novembra 1971 súčasne ukladal vyhodnotiť kvality záloh veliteľského zboru.¹⁷

Akosi predohrou celého procesu bola očista armádnej straníckej organizácie, v ktorej stratilo členstvo v KSC (vylúčením zo strany, resp. zrušením členstva) 7 777 vojakov z povolania, t.j. 21,2 % z celkového počtu. Z tohto počtu bolo 6 654 dôstojníkov (t. j. 20,4 % všetkých dôstojníkov) a 1 123 práporčíkov (t. j. 26,4 % všetkých práporčíkov) z povolania. Zo súhrnného počtu hodnotených dôstojníkov bolo za plne spôsobilých spočiatku uznaných 34,5 %, 46,6 % ako spôsobilých, 10,8 % menej spôsobilých a 8,1 % ako nespôsobilých.¹⁸ Napriek deklarovanej benevolencii pri vyvodzovaní dôsledkov, výsledky vedenie KSC nijako neuspokojili a jej realizácia bola zhodnotená ako nedôsledná (keďže zo všetkých generálov a dôstojníkov, ktorí stratili členstvo v KSC, bolo z politických dôvodov do zálohy prepustených „len“ niečo vyše 8 %). Hlavné príčiny nepriaznivého priebehu očisty (najmä pokiaľ šlo o jej gradáciu) boli videné v tom, že bola vykonávaná na vyšších a nižších veliteľských stupňoch súčasne a že ešte v lete 1970 mali byť v čelných funkciách v útvaroch, zväzkoch, zväzoch a na správach MNO a GŠ ľudia, ktorí sa v kritickom období 1968 – 1969 dopustili vážnych politických chýb. Závažné nedostatky sa u veliteľov a náčelníkov mali prejavovať najmä pri vyhodnocovaní činnosti, postojov a názorov podriadených, realizovaných „opatrne“, pod dojemom akéhosi pocitu vlastného previnenia. V decembri 1970 Kolégium ministra rozhodlo o prehodnotení kvality hodnotenia na „spôsobilí“ a „menej spôsobilí“ na službu vojaka z povolania. Kľúčovou sa ukázala byť celoarmádna porada (a nasledujúce služobné porady na všetkých stupňoch velenia až do úrovne pluku) v januári 1971 k uzneseniu Predsedníctva ÚV KSC *Ke kádrové a personálne práci* zo 6. novembra 1970. Viedla totiž k zvýšeniu náročnosti v posudzovaní spôsobilosti pre službu v nej, v dôsledku čoho bolo spomedzi vylúčených vojakov z povolania ako nespôsobilých určených už 78,6 %. Samotné uznesenie sa stalo zásadným dokumentom zakotvujúcim vedúcu úlohu strany v kádrovej oblasti na všetkých úsekoch spoločnosti vrátane samotnej armády. V podmienkach

¹⁷ AP MO ČR Praha, Rozkazy ministra národnej obrany 1969– 1971.

¹⁸ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157, *Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádrového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedení očištění*. K očiste straníckej organizácie v ČSĽA bližšie pozri: AÚSD AV ČR Praha, f. Sbirka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970, D-1/446, *Souhrnná informace Hlavní politické správy československé armády pro předsednictvo ústředního výboru KSC o výměně stranických legitimací v armádě* (xerokopie strojopisu). Uvedená správa mapuje stav k 1.1.1970, avšak legitimácie boli odoberane aj v priebehu roka 1970. Údaje o počte vojakov z povolania, ktorí stratili členstvo v KSC, sa však prekvapivo rôznia. V správe ministra národnej obrany generála M. Dzúra 1. tajomníkovi ÚV KSC G. Husákovi z mája 1971 sa ako celkové číslo už uvádza 7.807. Pozri: AÚSD AV ČR Praha, f. Sbirka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970, D-III/172, *Dopis ministra obrany Martina Dzúra Gustávu Husákovi o stavu velitelského sboru československé armády* (xerokopie strojopisu). K publikovanému textu oboch predmetných správ pozri: BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PEČKA, J. *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970*. 2. svazek: *Srpen 1968 – květen 1971*. Brno – Praha 1999, s. 336-344, s. 350-351. ISBN 8085270951.

ČSLA vytýčilo politickú líniu a stanovilo zásady jej kádového zabezpečenia, zadefinovalo jej všestranné inštitucionálne zabezpečenie, určilo miesto v riadiacej činnosti, a stanovením politických, triednych a odborných kritérií pri rozmiestňovaní kádov vymedzilo obsah tzv. „kvalifikácie“ i kritériá pre ich hodnotenie.¹⁹

Stručné zhodnotenie očisty ČSLA, ako aj hlavných ukazovateľov kádových kvalít jej dôstojníckeho a práporčíckeho zboru po realizovanej očiste, obsahovala *Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedené očistě*,²⁰ ktorú ministromi národnej obrany genplk. Martinovi Džúrovi²¹ Dňa 1. marca 1972 predložil náčelník Kádrovej správy MNO, genmjr. Josef Vavřínek.²² A práve ona sa (spoločne s analýzou vojenských kádov, ktoré „neobstáli“) stala predmetom tejto materiállovej štúdie. Z nej vyplývalo, že v priebehu očisty bolo do decembra 1971 z politických dôvodov z ČSLA prepustených 3 697 vojakov z povolania, z toho bolo 3 331 dôstojníkov a 366 práporčíkov. Ďalší boli formálne prepustení z iných dôvodov, avšak reálne aj u nich prevažovali politické kritériá.²³ Táto skutočnosť sa nevyhnutne prejavila tak v celkovom znížení početného stavu dôstojníkov (ktorý klesol z 41 834 k 1.1.1969 na 34 330 k 1.1.1972) a práporčíkov (ktorý klesol z 11 087 k 1.1.1969 na 10 328 k 1.1.1972), ako aj v prehĺbení dlhodobej nenaplnenosti funkcií plánovaných pre dôstojníkov (z 90,1 % na 79,7 %) a práporčíkov (zo 75,8 % na 69,4 %). Krátenia sa dočkali predovšetkým nižšie dôstojnícke hodnosti, ktoré mali podľa klasického pyramídového vzorca tvoriť jeho najdôležitejšie jadro.²⁴

Prvoradá pozornosť bola venovaná prehodnocovaniu obsadenosti vedúcich a riadiacich funkcií vedených v nomenklatúre prezidenta republiky, ministra národnej obrany a kádrom poriadku orgánov ÚV KSČ (ktorým mali byť vytvorené predpoklady pre zavŕšenie politickej a kádovej konsolidácie ČSLA). Zárukou overovania kvalít nomenklatúrnych kádov malo byť ich pravidelné riadne hodnotenie. Do exponovaných funkcií mali byť ustanovovaní „třídně uvědomělé, straně oddané, morálně a charakterově pevné a zásadám proletářského internacionalizmu oddané mladé kádry“, ktoré mali byť svojou „politickou pevnosťou a zásadovosťou“ zárukou politickej angažovanosti za marxisticko-leninskú líniu ÚV KSČ.²⁵

¹⁹ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1971, sign. 1141/3, *Zpráva o vyhodnocení očisty velitelského sboru ČSLA..*

²⁰ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157, *Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedené očistě* (prepis citovaného dokumentu sa nachádza v prílohe tejto materiállovej štúdie).

²¹ M. Džúr bol ministrom obrany v čase apríla 1968 až januára 1985 (od roku 1968 generálplukovník, od roku 1972 armádny generál).

²² J. Vavřínek bol náčelníkom Kádrovej správy MNO v čase decembra 1971 až júna 1973 (od roku 1971 generál-major).

²³ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157, *Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedené očistě*. Aj v celkovom počte prepustených vojakov z povolania sa štatistické údaje prekvapivo rôznia. Spoločne s prevodom vojsk Pohraničnej stráže spod právomoci Ministerstva národnej obrany k Ministerstvu vnútra sa toto číslo prepustených vojakov z povolania z ČSLA (resp. vojakov z povolania uvoľnených z počtov MNO) malo údajne vyšplhať až na 6 943 dôstojníkov a 1 984 práporčíkov. AP MO ČR Praha, *Kádrové ročenky 1968 – 1971*.

²⁴ Počet dôstojníkov na hodnostnom stupni podporučík – kapitán (predstavujúcom skupinu tzv. nižších dôstojníkov) klesol v období 1.1.1969 až 1.1.1972 z 13 527 na 9 303. V skupine tzv. vyšších dôstojníkov (t. j. od majora nahor) bol pokles zaznamenaný v majorskej a podplukovníckej hodnosti, a síce z 15 645 na 13 785 v prvom, resp. z 11 431 na 9 870 v druhom prípade. Proces očisty sa nijako nedotkol najvyšších dôstojníckych hodností, keďže počet plukovníckych hodností v inkriminovanom období mierne vzrástol z 1 124 na 1 267, zatiaľ čo počet generálskych hodností klesol zo 110 na 105. In Agentúra personalistiky MO ČR Praha, f. Kádrové ročenky 1968 – 1971.

²⁵ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 3268, *Zpráva o výsledcích rozmístění kádru velitelského sboru ČSLA v roce 1970 a návrh na opatření pro rozmístění kádru v roce 1971*.

Do mája 1971 bolo v nomenklatúre z politických dôvodov zo svojich funkcií odvolaných až 197 (33,6 %) zo súhrnného počtu zaradených generálov a dôstojníkov (586). Z nich bolo 101 prepustených do zálohy (17,2 %) a 96 (16,3 %) znížených vo funkcii. Z vojensko-odborných, morálnych a zdravotných dôvodov bolo z funkcií odvolaných 159 (27,1 %), z nich 130 (22,1 %) bolo znížené funkčné zaradenie a 26 daných do zálohy.²⁶ Životnosť mnohých funkcionárov v exponovanej funkcii bola nízka, nakoľko mnohí z nich boli krátko po ustanovení do funkcií a po prehodnotení politických kvalít nahradení. A tak k 1. 1.1972 tvorili nomenklatúru až z 83,4 % tí, ktorí ju rozšírili v priebehu rokov 1968 – 1971.²⁷

Z hľadiska kvalitatívnych ukazovateľov venovali najvyššie armádne a stranické kruhy prirodzene najväčšiu pozornosť zhodnoteniu triednych a politických kvalít veliteľského zboru. Výsledky normalizačných čistiek znamenali výrazný pokles početného stavu členskej základne KSČ v čs. armáde vôbec – z toho u dôstojníkov zo 77,8 % k 1.1.1969 na 70,2 % k 1.1.1972 a u práporčikov zo 41,2 % na 31,8 % (pričom počty dôstojníkov z povolania z radov nestraníkov vzrástli z 13,3 % na 23,3 %). V úzko protežovanej nomenklatúre sa naproti tomu podiel komunistov upevnil z 97 % na takmer rovných 100 % (t. j. 370 z 381 k 1.1.1969, resp. 730 z 731 k 1.1.1972) – v 43 % šlo o predfebruárové kádre a v 57 % dokonca o kádre robotnicke. Takéto „triedno-politické“ zloženie malo pre vedenie KSČ vytvárať všetky predpoklady „*pro plnění úkolů vojenské politiky strany v armádě z pozic dělnické třídy a uplatňování vedoucí úlohy strany na všech úsecích činnosti armády*“. Inkriminovaná správa prinášala viacero ďalších zaujímavých súhrnných údajov.²⁸

Vyplyvalo z nej napr. to, že oproti triednej štruktúre nomenklatúrnych kádrov sa triedna štruktúra veliteľského zboru (a to v takmer vo všetkých sociálnych skupinách) zmenila len nepatrne. V inkriminovanom období sa tak počet dôstojníkov pochádzajúcich z rodín robotníkov udržal na úrovni 60 %, roľníkov na úrovni 12 %, u práporčikov osciloval v prvom prípade na hranici 69 – 68 % a v druhom na hranici 12 – 11 %. Situácia kopirovala existujúce zmeny v sociálnej štruktúre čs. spoločnosti, v ktorej sa postupne rozširovala vrstva inteligencie. Z hľadiska dopadu čistiek na vzdelanostnú úroveň veliteľského zboru, napr. do konca roka 1971 vzrástol počet absolventov vysokých škôl medzi dôstojníkmi z 23,2 % na 26,2 %. Okrem toho počet vojakov z povolania s maturitným vzdelaním stúpol u dôstojníkov zo 74,5 % na 79,1 % a u práporčikov z 9 % na 23,7 %. Počet dôstojníkov bez vojenského vzdelania

²⁶ Zvyšní traja boli ponechaní v kádrovej rezerve. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1971, sign. 1141/3, Zpráva o vyhodnocení čistky veliteľského sboru ČSLA.

²⁷ Len v období augusta 1968 až decembra 1969 muselo pre „nesprávne postoje a nezvládnutie funkcií“ odísť zo svojich postov viac než 40 % kádrov nomenklatúry prezidenta republiky a 12 % kádrov nomenklatúry ministra národnej obrany – odísť muselo 50 % veliteľov okruhov a armád, vrátane veliteľa Pohraničnej stráže, viac než 50 % veliteľov divízií a brigád a väčšina pedagogického a veliteľského zboru niekdajšej pražskej Vojenskej politickej akadémie. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, karton 305, inv.č. 981, sign. 25-1/1, Analýza vojensko-politického vývoje ČSLA. Kľúčovým kritériom v ustanovovanom a povyšovanom procese sa tak celkom prirodzene stala politická spoľahlivosť, bez ohľadu na vojenskú odbornosť. Podstatná časť nomenklatúrnych funkcií tak bola v priebehu očisty obsadzovaná funkcionármi, ktorým často chýbala odborná spôsobilosť i praktické skúsenosti z výkonu samostatných riadiacich funkcií (vzhľadom na ich dovtedajšie pôsobenie v rámci inej odbornosti či odlišného funkčného zaradenia), bolo stanovené učiť nové kádre riadiť a veliť (za všetkých spomeňme aspoň generálov Jaroslava Kloudu a Josefa Broža – Klouda pred svojim ustanovením do funkcie náčelníka Organizačnej a mobilizačnej správy GŠ – zástupcu náčelníka GŠ v máji 1968 dlhodobo pôsobil len ako zástupca veliteľa motostreleckej divízie a neskôr ako veliteľ 2. motostreleckej divízie, zatiaľ čo Brož pred svojim zaradením do funkcie náčelníka Spravodajskej správy GŠ – zástupcu náčelníka GŠ v novembri 1969 pre zmenu vykonával post zástupcu náčelníka ženijného vojska MNO, resp. náčelníka Správy vojenského školstva MNO; obaja teda zastávali funkcie, ktoré ich nijako nepredurovali zastávať exponované funkcie v rámci čs. vojenskej správy).

²⁸ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157, Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádrového zabezpečení veliteľského sboru ČSLA po provedené čistě.

klesol z 0,7 % na 0,5 % a bez absolvovanej základnej školy z 19,3 % na 14,3 %. Medzi nomenklatúrными kádrami bolo k 1.1.1972 73,2 % absolventov vysokých vojenských a 13,3 % civilných vysokých škôl, pričom 97,1 % z nich malo maturitu. Úroveň vojensko-odbornej pripravenosti a všeobecného vzdelania mala vytvárať „potrebné predpoklady k zabezpečeniu náročných úloh bojovej a politickej prípravy vojsk“. Výrazné zlepšenie v štruktúre vzdelania bolo však odrazom nielen rastúcej úrovne vojenského školstva, ale aj zníženia absolútnych počtov veliteľského zboru a už spomínaného vyčlenenia Pohraničnej stráže z MNO.

Očista nijako nezmiernila anomálie vo vekovej štruktúre veliteľského zboru, ktoré boli pozostatkom masovej výstavby čs. armády v 50. rokoch (doplňanej kádrami približne rovnakej vekovej kategórie) a prejavovali sa v rýchlo rastúcom priemernom veku vojakov z povolania. A ten sa u dôstojníkov zvýšil z 38,3 roka k 1.1.1969 na 40,1 roka k 1.1.1972. Priemerný vek práporčíkov v rovnakom období vzrástol z 30,8 na 32,9 roka. Vzrástol tiež priemerný vek nomenklatúrnych kádrov (na 45,7 roka), kam boli „pre istotu“ zaradení aj velitelia na stupni pluk. Neúmerne rastúci vekový priemer veliteľského zboru sa však nijako podstatne neprejavil v ovplyvnení úrovne ich zdravotného stavu. Počet dôstojníkov schopných radovej služby sa znížil z 87 % k 1.1.1969 o pol percenta za tri roky, u práporčíkov pre zmenu zotrval tesne nad 92,5 %. Celoarmádny priemer vojakov z povolania s obmedzením I. a II. stupňa (13,6 %) bol oproti zdravotnému priemeru nomenklatúrnych kádrov o polovicu vyšší (7,4 %). Vzhľadom na vysoký vekový priemer veliteľského zboru (a nemožnosť vyriešiť jeho celkovú prestárnutosť) sa mal v budúcnosti popri triedno-politickým a odborným kvalitám za dôležité kritérium považovať aj fyzický vek. Výchova novej generácie kádrov sa pre stranické vedenie javila ako nevyhnutná, aj preto sa v nasledujúcom období venovala práci s mladými kádrami značná pozornosť. Svedčí o tom nielen množstvo dobových materiálov, ale aj odborných prác, ktoré boli tejto tematike venované.²⁹

V porovnaní s predchádzajúcim vývojom sa však výrazne zmenila národnostná skladba vojakov z povolania. Kým totiž v období rokov 1956 – 1968 počet dôstojníkov Slovákov vzrástol z 18,5 na 20,2 % a počet práporčíkov Slovákov v rokoch 1961 – 1968 pretrval na hranici 25 %, potom v priebehu troch rokov vzrástol ich podiel na 22,3 % u dôstojníkov, resp. na 27,2 % u práporčíkov (z hľadiska dosiahnutých výsledkov v porovnaní s predchádzajúcim obdobím teda 5 x rýchlejšie). Toto zlepšenie bolo dosiahnuté jednak tým, že v počtoch novoprijímaných dôstojníkov z povolania v posledných rokoch boli príslušníci slovenskej národnosti početnejšie zastúpení, než v predchádzajúcom období a jednak preto, že v priebehu očisty bolo prepustených menej dôstojníkov slovenskej národnosti ako českej (a síce iba 9,8 %, zatiaľ čo dôstojníci inej národnosti 0,9 %).³⁰ Z dôvodu menšieho zastúpenia boli medzi

²⁹ Šlo o tituly zaoberajúce sa prácou s mladými dôstojníkmi ČSĽA i sociálnymi aspektmi vojenskej služby dôstojníkov ČSĽA všeobecne. Z diplomových prác to boli napr.: JAROŠ, J. *Některé motivační faktory ovlivňující vztah k povolání a výkon služby u velitelů – důstojníků z povolání*. Bratislava 1972; DOSTÁL, L. *K hlavním problémům výchovy mladých důstojníků Čs. lidové armády*. Bratislava 1976; ČERNÝ, J. *Vliv výchovy na předčasnou odchodovost mladých důstojníků do 26 let z ČSĽA*. Bratislava 1977. Z ročníkových prác to pre zmenu boli: HUML, V. *Některé služební, osobní a rodinné problémy důstojníků z povolání a jejich vliv na spokojenost v armádě*. Bratislava 1971; MOLÍK, P. *Výber, příprava a rozmištnění poslucháčův vojenských škol*. Bratislava 1972; ČERNÝ, P. *Sociální dopad vojenské služby u letectva na rodinné vztahy důstojníků*. Bratislava 1973; KRENK, F. *Zvláštnosti kádrové práce s mladými důstojníky a praporčíky*. Bratislava 1973; LIPTÁK, M. *Některé problémy výchovy důstojníků a praporčíků k hrdosti na vojenské povolání*. Bratislava 1973.

³⁰ Vzrástol aj počet vojakov z povolania – organizovaných členov strany slovenskej národnosti. Tak napr. len v priebehu roka 1968 stúpol tento počet oproti predchádzajúcemu roku z 21,5 % na 27,2 % všetkých prijatých členov (teda o viac ako 5%). Vojenský ústrední archiv – Správni archiv (ďalej len VÚA – SA) Praha, f. Kancelář ministra národní obrany 1969, karton 63, Vyhodnocení disciplinární praxe a stavu přijímání do stranických řad v armádě za rok 1969. Tento trend sa udržal aj v nasledujúcom období.

Slovákmi pardonovaní najmä odborníci (lekári, právnici, technici), čo malo udržať nielen prijateľnú naplnenosť v jednotlivých odbornostiach, ale aj vhodný národnostný priemer.

V období apríla 1969 až mája 1971 tak bola ČSLA podľa hodnotení straníckych funkcionárov plne konsolidovaná, obnovená bola vedúca úloha strany i priame riadenie armády KSČ. Po realizácii očisty vstúpila jej kádrová konsolidácia do ďalšej etapy, ktorá si z pohľadu vládnucej moci vyžadovala „*především provádět intenzivní ideologickou práci, upevňovat socialistické vztahy ve vojenských kolektivech, náročně hodnotit a neustále podněcovat politickou aktivitu a angažovanost kádrů, provádět intenzivní politickou práci zvláště s mladými příslušníky velitelského sboru, získávat je pro aktivní politickou práci v Socialistickém svazu mládeže a nejlepší z nich přijímat za členy KSČ*“. Z hľadiska perspektívneho rozvoja kádrovej práce bolo za nevyhnutné stanovené každoročne doplňovať velitelský zbor potrebným počtom mladých ľudí z radov vojakov základnej služby i záujemcov z radov občianskej mládeže a prispievať k riešeniu nepriaznivej vekovej skladby velitelského zboru.³¹ Zvláštna pozornosť mala byť venovaná tým vojakom z povolania, ktorí stratili členstvo v KSČ a boli ponechaní v armáde, obdržali vysoké stranícke tresty, resp. boli kádromo, stranícky a disciplinárne riešení.³² Zásady práce s touto kategóriou vojakov stanovovala smernica ministra národnej obrany zo 6. mája 1971, ktorá ukladala zástupcom ministra, resp. veliteľom vojenských okruhov a priamo podriadených armád realizovať s nimi sústavnú individuálnu politickovychovnú prácu z hľadiska zabezpečenia ochrany vojenského a štátneho tajomstva. Ešte k 1.1.1972 bolo v rámci vojenskej správy takto zaradených 3 047, t. j. 8,9 % dôstojníkov (z nich len cca 1 % bolo zaradených priamo na MNO, 4,7 % na štáboch vojenských okruhov a armád, 8,6 % na štáboch zväzkov, medzi dôstojníkmi zaradenými mimo armádu 13,5 % a v kádrovej dispozícii 15,5 %) a cca 900 práporčikov. Spoločne s tými, ktorých príbuzní opustili územie republiky, šlo dovedna o cca 5 000 vojakov z povolania. Všetci mali byť rozmiestnení tak, aby nedošlo k ich koncentrácii na jednotlivých stupňoch velenia či pracoviskách, resp. aby boli zaradení do funkcií „zodpovedajúcich úrovni ich politickej vyspelosti“.³³

Výsledky politickej konsolidácie ČSLA najvyššie stranícke orgány ocenili. Na XIV. zjazde KSČ (predstavujúcom výraz stabilizácie mocenských pozícií normalizačného režimu) z konca mája 1971 to generálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák zhrnul jasne: „*v posledních dvou letech byla naše lidová armáda upevněna, zlepšila se politická práce v jejích řadách i její bojová připravenost ... po uskutečněné očistě a jiných opatřeních je dnes naše armáda*

³¹ VÚA – SA Praha, f. Sekretariát MNO 1970, karton 31, inv.č. 40, sing. 25-1/9, *Rozbor základních otázek upevnování morálně-politického stavu a kázně v ČSLA (schválený návrh vystoupení náčelníka HPS ČSLA)*.

³² Špeciálnu kategóriu predstavovali vojaci z povolania, ktorí odišli do emigrácie. Do konca roka 1969 došlo v ČSLA k cca 700 pokusom o zbehnutie, z toho bolo 439 úspešných. Z celkového počtu bolo cca 12 % dôstojníkov (z nich 65 % bolo tzv. nositeľmi štátneho tajomstva), 4 % práporčikov, 26 % vojakov základnej služby a 58 % občianskych pracovníkov vojenskej správy. V 2/3 prípadov bolo ilegálne opustenie krajiny realizované prostredníctvom zneužitia cestovných dokladov, v tretine prípadov šlo o ilegálny prechod štátnej hranice. Z národnostného hľadiska bolo cca 39 % slovenskej a cca 2 % inej národnosti, z vekového hľadiska ¼ zbehov bolo vo veku 35 rokov a menej, z hľadiska vzdelanosti bolo 12 % osôb vysokoškolsky vzdelaných. Do konca roka 1969 sa z nich späť vrátilo len cca 5 %. K 1.3.1969 sa neoprávnene mimo územia čs. republiky zdržiavalo aj 1397 dôstojníkov a 172 práporčikov v zálohe, resp. výslužbe a 89 poddôstojníkov v zálohe. Zbehnutia smerovali najčastejšie do Rakúska a západného Nemecka. Ďalšiu použiteľnosť vojakov z povolania výrazne ovplyvňovala aj emigrácia blízkych príbuzných vojakov z povolania do „kapitalistickej cudziny“, ktorá sa stala predmetom podrobnej analýzy. Z 850 vojakov z povolania, ktorých sa to týkalo, ich bolo do zálohy prepustených 143 a vo funkcii znížených 127. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1970, sign. 3-3268, *Rozbor ilegálních útěků do ciziny v ČSLA*.

³³ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa 1971, sign. 1141/4, *Zpráva pro ministra národní obrany o kádrové a politické konsolidaci velitelského sboru ČSLA*.

*morálně i politicky na takovém stupni připravenosti, že spolu se spojeneckými armádami může v případě nebezpečí splnit úkoly, které od ní náš lid očekává“.*³⁴ Ak na príslušníkov ČSLA mala mať v období 1968 – 1969 „licoměrnost a demagogie hrubého zrna“ dopad v „dezorientaci, tápání, chaosu a destrukci pozitivních rysů vývoje naší armády“, čím mali byť výrazne narušené „politická uvědomělost, přesvědčenost o skutečných třídních zájmech světového proletariátu a naší dělnické třídy, o úkolech soudobého třídního boje ... proces, v němž se rozvíjí komunistické přesvědčení vojsk, jako je družné úsilí velitelů, politických pracovníků a stranických organizací, základní a morální politické vlastnosti obránce socialismu“ potom sa po očiste (ako sprievodnom jave normalizácie) väčšina príslušníkov armády mala „z těchto iluzorních náhledů“ dostať. Pri analýze stavu kádrového zabezpečenia veliteľského zboru a zhodnotenia hlavných ukazovateľov jeho kvality tak mohlo byť konštatované, že po čistkách „došlo k třídně politickému zpevnění velitelského sboru ... zpevnění jeho morálně politických kvalit na třídních a internacionálních principech“, po čom mala stát ČSLA „znovu pevně po boku všech bratrských armád zemí Varšavské smlouvy“.³⁵

Některé poznámky k přístupu těch kádřů, které neobstály ve složité politické situaci³⁶

Dosavadní průběh pohovorů k výměně stranických legitimací i zpracované analýzy (i když jsou převážně povrchní) ukazují řadu problémů velitelského sboru. Za nejdůležitější poznatek je nutné pokládat fakt, že se nepotvrdila politická monolitnost velitelského sboru, že se projevil jeho vážné vnitřní problémy, slabá znalost marx-leninských principů, řada problémů v charakterech lidí i ve schopnostech vedoucích vést podřízené ve složité politické situaci. Nepotvrdila se i celá řada dalších, dříve pozitivně hodnocených kvalit lidí. Vývoj let 1968 – 1969 dal nahlédnout hlouběji do problémů přípravy a vedení lidí v jejich připravenosti a přesvědčenosti v boji za obhájení socialistických principů. Netradiční situace byla značnou prověrkou a takovým poučením, které se v normální situaci nemůže získat.

Jestliže chceme obhájit hypotézu a víru v pokrokové socialistické řešení našich vnitřních i mezinárodních otázek i předností social.[istického] pojetí života lidí, musíme precizně vyhodnotit jakou hodnotu velitelský sbor představuje jako celek, po jednotlivých stupních i odbornostech, zhodnotit dosavadní principy přípravy i výchovy, ale také přednosti a slabiny jednotlivců. Jen tak lze v souvislosti s celkovým úsilím strany vytvářet opravdovou jednotu velitelského sboru.

Protože řada lidí ve složité politické situaci 1968 – 1969 nesplnila očekávání, nebo dokonce se stali nositeli pravicových, antisocialistických a antisovětských názorů, je nezbytné rozhodnout o jejich dalším využití v armádě nebo o uvolnění mimo armádu.

Situace, která se vytvořila ve velitelském sboru, je z některých hledisek složitější a citlivější než v roce 1948 – 1950. Nyní se rozhoduje převážně o členech strany, mnohdy dlouhodobých, o lidech, kteří mnoho let pracovali v podmínkách výstavby socialismu, byli ško-

³⁴ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157, *Informační zpráva o třídně politickém zpevnění a úrovni kádrového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedené očistě*.

³⁵ „Reálněji posuzují nebezpečnost uplynulého vývoje, zbavují se falešných představ a nesprávných názorů zanešených do jejich vědomí. Zatím co dříve se těžko připouštěla téže o formování kontrarevolučních sil v naší zemi, s cílem zvrátit náš socialistický vývoj, je dnes takové hodnocení události, zejména mezi důstojníky přijato“. VÚA – SA Praha, f. Sekretariát MNO 1970, karton 31, inv.č. 40, sing. 25-1/9, *Rozbor základních otázek upevňování morálně-politického stavu a kázně v ČSLA (schválený návrh vystoupení náčelníka HPS ČSLA)*.

³⁶ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1969, sign. 8 (nedatované, bez uvedenia adresáta i prijimateľa).

lení a vzdělávání v socialistickém duchu, základem jejich činnosti bylo marx-leninské učení a předpokladem jejich služby z hlediska subjektivního, ale i z hlediska platných řádů, zákonů a morálních principů bylo uznání vedoucí úlohy strany a víra v socialistický vývoj a odhodlání za tento socialistický vývoj položit i život.

Zvláštnost je i v tom, že vedení strany po únoru 1948 stálo na marx-leninských principech a v tomto duchu byla vedena celá strana, oproti oportunistickému vedení strany po r. 1968. Tento stav měl značný vliv na chování a jednání kádrů, právě tak jako skutečnost, že ani velení vůči kádrům nesplnilo svoje poslání.

Projevily se i podstatné rozdíly mezi hodnotami jednotlivých komunistů dané nebo ovlivněné bývalým speciálním postavením, dobou i okolnostmi vstupu jednotlivců do strany, pracovištěm, seптím s historií a politikou strany a rovněž tak nestejným pocitem zodpovědnosti za autoritu, zásadovost i čistotu strany a jejího učení.

Tato situace vyžaduje zásadové řešení. Komunistickou zásadovost je však potřebné chápat nejen jako nezbytnost rozchodu s některými vojáky z povolání, ale i jako pomoc, dání příležitosti a maximálně objektivní zhodnocení všeho pro a proti u každého jednotlivce.

Smyslem všech opatření v tomto směru musí být vytvoření skutečné politické monolitnosti velitelského sboru, posílení jeho komunistického přesvědčení a vytváření podmínek pro důvěru a jistotu, pro klidnou a rozvážnou činnost. Nejde o jakoukoliv jednotu, ale o jednotu, kterou neotřesou politické nezdary a problémy a která nebude poplatná náhodilostem a bude plně v souladu s třídně-politickým posláním armády socialistického státu.

Náprava chyb lidí představuje celý soubor nezbytných opatření: propuštění, potrestání, snížení ve funkci, nepovýšení atd., ale také jako nezbytnou součást celý soubor výchovných opatření. Zde jsou důležitá kritéria podle nichž se každý jednotlivec bude posuzovat. Kritéria si nelze samovolně vymýšlet ani nelze řešit případy zlobou a revanšem.

Politická kritéria jsou dána charakterem a posláním socialistické armády a její funkcí, které vychází z principů socialismu a socialistického státu a jeho vedoucí síly KSČ.³⁷ Kdo se s těmito principy zásadně rozešel /rozchází/ nemůže zůstat příslušníkem velitelského sboru. Právě tak nemůže zůstat příslušníkem velitelského sboru ten voják z povolání, který projevoval nezásadovost, nečestnost, permanentní kolísavost, politickou spekulaci a nízkou úroveň osobních vlastností. Osobní vlastností lidí a jejich charakter ve značné míře způsobily, že se dařilo rozkolísat armádu, narušovat vztahy, vytvářet různé nezdravé atmosféry, vyřizovat si účty atd. Dále bude zřejmě neudržitelné, aby v armádě zůstali ti, kteří se dopustili takové činnosti, která má trestně-soudní charakter (jde o iniciátory a zodpovědné funkcionáře).

V této souvislosti vzniká otázka, zda může zůstat v armádě ten důstojník (praporčík), který byl vyloučen ze strany. Vždy půjde o míru provinění, o to zda je schopen se vyrovnat s chybami a o zhodnocení celkového profilu. Někteří mohou zůstat i nadále sloužit a získat si důvěru, ale někteří musí z armády odejít. Půjde o to, aby nedošlo k „zrcadlové politice“ – vyloučení se rovná propuštění. Celé řadě lidí je potřebné pomoci, vždyť příprava funkcionáře stojí statisíce, nehledě na obtížnost doplňování armády novými kádry (kde zřejmě dlouhou dobu bude řada obdobných politických problémů jako v armádě).

Při propouštění lidí /nebo při podstatném jejich snížení ve funkci, nebo omezení možnosti růstu/ provádět jejich celoživotní objektivní zhodnocení, neuchylovat se k jednostrannostem a vždy solidně posoudit všechno co souvisí s jeho životními i osobními problémy, nezamlčovat zásluhy.

Zvláštní pozornost je nezbytné věnovat mladým, u kterých na škodu věci se kádrová konsolidace začala prosazovat, ale také uskutečňovat nejdříve a často je prováděli ti, kteří za

³⁷ KSČ – Komunistická strana Československa.

stav odpovídali.

Zpráva pro ministra národní obrany³⁸

Předkládám Vám „Informační zprávu o třídně politickém zpevnění a úrovni kádrového zabezpečení velitelského sboru ČSLA po provedené očistě“.

Zpráva obsahuje stručné zhodnocení hlavních ukazatelů kádrových kvalit důstojnického a praporčického sboru ČSLA³⁹ jako celku a kádrových kvalit generálů a důstojníků zařazených v nomenklatuře ministra národní obrany, presidenta republiky a v kádrovém pořádku orgánů ÚV KSČ. V jejím závěru se uvádí nejdůležitější poučení a úkoly pro kádrovou práci.

Výtisk č. 2 informační zprávy současně předkládám k informaci náčelníku HPS ČSLA.⁴⁰

března 1972

Náčelník kádrové správy MNO⁴¹
genmjr. PhDr. Josef VAVŘÍNEK⁴²

Příl: 1/17⁴³

Čj.: 0041364-38/1972

PŘÍSNĚ TAJNÉ
Výtisk č.: 1
Počet listů: 9

**Informační zpráva
o třídně politickém zpevnění a úrovni kádrového zabezpečení
velitelského sboru ČSLA po provedené očistě**

(stav k 1.3.1972)

Ve zprávě o činnosti a vývoji společnosti od XIII. sjezdu KSČ přednesené soudruhem Husákem⁴⁴ na XIV. sjezdu KSČ bylo konstatováno: „*V posledních dvou letech byla naše lidová armáda upevněna, zlepšila se politická práce v jejích řadách i její bojová připravenost ... Po uskutečněné očistě a jiných opatřeních je dnes naše armáda morálně i politicky na takovém stupni připravenosti, že spolu se spojeneckými armádami může v případě nebezpečí splnit úkoly, které od ní náš lid očekává.*“⁴⁵

Tímto hodnocením nejvyšší stranické orgány kladně ocenily výsledky dosažené v průbě-

³⁸ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1972, sign. 1157.

³⁹ ČSLA (ČSLA) – Československá lidová (Lidová) armáda.

⁴⁰ Náčelníkom Hlavnej politickej správy MNO – zástupcom ministra národnej obrany bol v rokoch 1969 – 1977 generál Václav Horáček.

⁴¹ HPS – Hlavná politická správa, MNO – Ministerstvo národnej obrany.

⁴² Pod menom vlastnoručný podpis Vavříňka.

⁴³ Údaj dopísaný rukou. Vedľa tohto údaja sa nachádzajú pečiatky Kancelárie ministra národnej obrany (s dátumom prevzatia 21.III.1972) a Kádrovej správy MNO (s dátumom prevzatia 23.V.1972).

⁴⁴ Gustáv Husák, v rokoch 1969 – 1987 prvý, resp. generálny tajomník ÚV KSČ a v rokoch 1975 – 1989 prezident ČSSR.

⁴⁵ XIII. zjazd KSČ sa odohral na prelome mája – júna 1966, XIV. zjazd KSČ koncom mája 1971.

hu politické konsolidácie armády, uskutočňované od dubna 1969.

Nedílnou súčasťou tejto konsolidácie bol i proces očisty veliteľského sboru, ktorý sa uskutočňoval po etapách a v plnej závislosti na vývoji politickej situácie vo stranách a spoločnosti. Rozhodujúci vliv na obsahové i časové provedenie očisty veliteľského sboru mělo usnesení ÚV KSČ k výměně členských legitimací KSČ v lednu 1970, které stanovilo principiální politická kritéria pro hodnocení postojů a činnosti komunistů i konkrétní postup k očistě strany.

I. Kvalita veliteľského sboru ČSLA po provedení očistě

Při analýze současného stavu kádrového zabezpečení veliteľského sboru ČSLA po provedení očistě a to jak z hlediska početního doplnění, tak i hodnocení některých nejdůležitějších ukazatelů jeho kvalit, se vychází především z celoaarmádních ročních statistických vyhodnocení k 1.1.1969, které jsou srovnávány s údaji k 1.1.1972. Současně se bere v úvahu skutečnost, že vedle prováděné očisty v tomto období byla vyňatá z ČSLA i vojska Pohraniční stráže a že tedy statistické údaje k 1.1.1972 jsou touto změnou ovlivněny.⁴⁶

S ohledem na tyto skutečnosti je kvalita kádrového zabezpečení veliteľského sboru ČSLA, po provedení očistě, charakterizovaná dvěma skupinami poznatků:

1. Během prováděné očisty veliteľského sboru ČSLA od roku 1969 do 31.12.1971 bylo propuštěno z armády a přeloženo do zálohy z politických důvodů celkem 3 697 vojáků z povolání, z toho 3 331 důstojníků a 366 praporečků (řada dalších byla sice formálně propuštěna z jiných důvodů, ale ve skutečnosti i u nich převažovaly důvody politické).

Tato skutečnost se projevila i ve snížení naplněnosti všech funkcí plánovaných pro důstojníky z 90,1 % (k 1.1.1969) na 79,7 % (k 1.1.1972) a funkcí plánovaných pro praporečky z 75,8 % na 69,4 %.

2. Určité změny v relativních ukazatelích některých kvalit veliteľského sboru jako celku,

⁴⁶ Pohraniční stráž spadala pod Ministerstvo národnej obrany v období od 1.1.1966 do 1.1.1972.

⁴⁷ Priloha č. 1 obsahuje **Porovnaní základních kvalitativních ukazatelů generálů a důstojníků** k 1.1.1969 a 1.1.1972. Jednotlivé údaje budú zachytávať kvalitatívne ukazovatele dôstojníkov z povolania (t.j. percentuálny podiel dôstojníkov k 1.1.1969 a 1.1.1972 a v zátvorkách ich celkový podiel v rámci dôstojníckeho zboru pri prepúšťaní v rokoch 1969 – 1971) a to z hľadiska politickej príslušnosti, národnosti, sociálneho pôvodu, zdravotného stavu, veku, vojensko-odborného vzdelania, všeobecného vzdelania a spôsobu prijatia do čs. armády. **Politická príslušnosť:** členovia KSČ 77,8 % – 70,2 % (2,8 %), z nich predfebruároví členovia 24 % – 20,1 % (0,8 %), členovia SZM – nestraníci 8,9 % – 6,5 % (3,4 %), nestraníci 13,3 % – 23,3 % (93,8 %); **Národnosť:** česká 78,2 % – 76 % (89,3 %), slovenská 20,2 % – 22,3 % (9,8 %), iná 1,6 – 1,7 (0,9 %); **Sociálny pôvod:** syn – robotníka 60,5 % – 60,1 % (57,6 %), malého a stredného roľníka 12,5 % – 12,6 % (9,2 %), zriaďenca 4,8 % – 4,7 % (5,5 %), úradníka (pred rokom 1948 roľníka) 1,8 % – 2 % (2,1 %), úradníka 11,8 % – 12 % (15,8 %), vojaka 3,3 % – 3,6 % (3,9 %), živnostníka bez zamestnancov 4,2 % – 4 % (4,8 %), živnostníka do 10 zamestnancov 1 % – 0,9 % (1 %), ostatní 0,1 % – 0,1 % (0,1 %); **Zdravotný stav:** schopný radovej služby 87 % – 86,4 % (85,5 %), schopný s obmedzením 1. stupňa 8,7 % – 8,4 % (8,8 %), schopný s obmedzením 2. stupňa 4,3 % – 5,2 % (5,7 %); Vek: do 25 rokov 8,9 % – 6,7 % (1,5 %), 26 - 30 rokov 10 % – 9,7 % (6,8 %), 31 - 35 rokov 16,4 % – 10,8 % (11,8 %), 36 - 40 rokov 28,2 % – 20,9 % (24,9 %), 41 - 45 rokov 23 % – 29,9 % (37,3 %), 46 - 50 rokov 6,8 % – 15,3 % (15,4 %), 51 - 55 rokov 5,8 % – 5 % (1,9 %), 56 rokov a viac 0,9 % – 1,7 % (0,4 %), priemerný vek 38,3 – 40,1 (40,3); **Vojensko-odborné vzdelanie:** vysoká škola 23,2 % – 26,2 % (40,3 %), vyšší akademický kurz (KVVP) bez Vojenskej akadémie 0,2 % – 0,8 % (0,4 %), KZK, VZK a AZK 7,7 % – 9,4 % (6,7 %), zdokonaľovacie kurzy 27,1 % – 24,3 % (21,9 %), vojenské učilište 39,8 % – 37,8 % (29,7 %), nižšie kurzy 1,3 % – 1 % (0,8 %), bez vojenskej vzdelania 0,7 – 0,5 % (0,2 %); **Všeobecné vzdelanie:** vysoká škola 4,7 % – 5,3 % (7 %), škola zakončená maturitou 74,5 % – 79,1 % (80,9 %), dvojročná odborná škola 1,5 % – 1,3 % (1,1 %), základná škola 19,3 % – 14,3 % (11 %); **Spôsob prijatia:** vyradením z Vojenského učilišťa 55,5 % – 58,2 % (60,9 %), absolúovaním Vojenskej akadémie 3,1 % – 3,5 % (4,6 %), § 37 5,7 % – 5,3 % (3,8 %), § 39 4,5 % – 4,7 % (5,1 %), zo základnej služby 10,9 % – 11,1 % (13,3 %), z praporečkov (poddôstojníkov) 11,7 % – 11,2 % (8,7 %), prevodom rotmajstrov 4,7 % – 2,8 % (1,9 %), do roku 1945 1,9 % – 1 % (0,6 %), iným spôsobom 2 % – 2,2 % (1,1 %).

srovnávané s kvalitou propuštěných vojaků v době očisty (uvedeny v příloze č. 1)⁴⁷ je nutno hodnotit jako důležité z hlediska dalšího doplňování velitelského sboru a kádrové práce s ním prováděné, ne však natolik podstatné, aby výrazně ovlivnily jeho celkovou kvalitativní úroveň, což potvrzují tato zjištění:

a) první místo v řadě kvalitativních ukazatelů zaujímají třídní a politické kvality velitelského sboru a jejich zhodnocení také byla věnována po překonané politické krizi největší pozornost.

Při vyhodnocování třídně politických a morálně politických kvalit všech příslušníků armády bylo plně využito poznatků z očisty armádní stranické organizace, v níž ztratilo členství v KSČ 7 777 vojáků z povolání, t.j. 21,2 % z počtu všech členů KSČ vojáků z povolání.

Z tohto počtu 6 654 dôstojníkov z povolání (t.j. 20,4 % z počtu všetch dôstojníkov z povolání – členů KSČ)

- vyloučeno z KSČ	3 566 (t.j. 53,6 %)
- zrušeno členství v KSČ	3 088 (t.j. 46,4 %)
<u>Z nich</u> propuštěno z armády	3 607 (t.j. 54,2 %)
dále koná službu v armádě	3 047 (z nich 29,9 % vyloučených a 70,1 % se zrušeným členstvím).

Zbytek tvořilo 1 123 práporčíků z povolání (t.j. 26,4 % z počtu všech práporčíků z povolání – členů KSČ)

- vyloučeno z KSČ	247 (22 %)
- zrušeno členství v KSČ	876 (78 %)
<u>Z nich</u> propuštěno z armády	394 (35,1 %)
dále koná službu v armádě	729 (z nich 10,9 % vyloučených a 89,1 % se zrušeným členstvím).

Rozmístění vojáků z povolání, kteří stratili členství v KSČ a zůstali dále v armádě, je uvedeno v příloze č. 2.⁴⁸

Přehled o využití výsledků z pohovorů k výměně členských legitimací KSČ v armádní

⁴⁸ Příloha č. 2 obsahuje *Přehled o zařazení generálů a důstojníků z povolání, kteří ztratili členství v KSČ k 1.1.1972*. Jednotlivé údaje budů zachytávat počty zařazených důstojníků k 1.1.1972 podľa stupňa velenia a zastávanej funkcie – počty dôstojníkov vylúčených z KSČ, resp. ktorým bolo zrušené členstvo a v zátvorkách nakoniec percentuálny ukazovateľ podielu týchto dôstojníkov na celkových počtoch tak v rámci konkrétneho stupňa velenia ako aj zastávanej funkcie. *Podľa konkrétneho stupňa velenia*: Ministerstvo národnej obrany 14, 4 – 10 (1 %), štáby vojenských okruhov a armád 75, 15 – 60 (4,7 %), štáby zväzkov 190, 39 – 151 (8,6 %), pluky 963, 179 – 784 (10,8 %), samostatné práporov 517, 131 – 386 (8,7 %), tylové útvary zväzkov 32, 6 – 26 (9,9 %), Vojenské akademie 147, 7 – 140 (9,1 %), Vojenské učilištia a vojenské školy 158, 27 – 131 (6,3 %), Miestne vojenské správy 232, 53 – 179 (11,6 %), tylové útvary, ústavy a zariadenia 558, 152 – 406 (9,8 %), poslucháči vojenských akademií 21, 4 – 17 (2,1 %), dôstojníci zařadení mimo armádu 120, 22 – 98 (13,5 %), dôstojníci v kádrových dispoziciách 20, 14 – 6 (15,5 %), generáli a dôstojníci dovedna 3 047, 6 53 – 2 394 (8,9 %); *Podľa zařadenia v typických funkciách*: náčelníci a zástupcovia náčelníka oddelenia vojenských okruhov a armád 2, 1 – 1 (1,7 %), zástupcovia veliteľov divízií a brigád 1, 0 – 1 (0,8 %), náčelníci druhov vojsk a služieb divízií a brigád 18, 1 – 17 (6,2 %), zástupcovia veliteľov a náčelníci štábov plukov 8, 1 – 7 (1,5 %), náčelníci druhov vojsk a služieb plukov 120, 21 – 99 (13,5 %), velitelia samostatných práporov 2, 1 – 1 (0,5 %), zástupcovia veliteľov a náčelníci štábov samostatných práporov 41, 11 – 30 (4,2 %), velitelia práporov vo zväze 11, 4 – 7 (3,4 %), zástupcovia veliteľov a náčelníci štábov práporov vo zväze 58, 16 – 42 (6,7 %), velitelia rôt 168, 45 – 123 (8,6 %), velitelia čiat 76, 28 – 48 (8,8 %), učiteľský zbor vojenských akademií 81, 4 – 77 (8,6 %), učiteľský zbor vojenských učilišť a vojenských škôl 44, 5 – 39 (9,3 %).

stranické organizaci k očistě velitelského sboru ukazuje, jak v období let 1968 – 1969 důstojníci a praporčíci z povolání – členové KSČ, politicky obstáli. Skutečnost, že více jak jedna pětina (21,2 %) z nich ztratila členství v KSČ a že 4 001 jich bylo propuštěno do zálohy (i z jiných než výhradně politických důvodů) se projevila snížením členů strany ve velitelském sboru.

Příslušnost důstojníků ke KSČ klesla ze 77,8 % (k 1.1.1969) na 70,2 % (k 1.1.1972) a praporčíků ze 41,2 % na 31,8 %.

Naproti tomu se jen nepatrně změnila třídní struktura příslušníků velitelského sboru a to téměř stejně ve všech sociálních skupinách.

Z politických důvodů bylo v průběhu očisty propuštěno z armády relativně méně vojáků z povolání dělnického a rolnického původu, což ukazuje, že třídní jádro velitelského sboru lépe obstálo. Tento fakt vyzdvihuje trvalou platnost třídního principu výstavby socialistické armády a jejího velitelského sboru.

Počet důstojníků pocházejících z rodin dělníků činil 60,5 % (k 1.1.1969) a snížil se na 60,1 % (k 1.1.1972). Z rodin rolníků se počet důstojníků zvýšil z 12,5 % na 12,6 %. V praporčickém sboru došlo k obdobné situaci. Počet příslušníků z dělnických rodin se snížil z 68,8 % na 67,4 % a z rolnických rodin z 12,7 % na 11,9 %. Nepatrné snížení příslušnosti k dělnické třídě není důsledkem očisty, ale objektivně existujících změn v sociální struktuře naší společnosti, v níž vzrůstá vrstva socialistické inteligence a z níž jsou v odpovídajících počtech přijímáni mladí lidé do velitelského sboru.

b) Důležitou součástí kvalit vojáků tvoří jejich vojensko-odborná úroveň – teoretické vědomosti a znalosti i praktické zkušenosti.

V průběhu očisty bylo z politických důvodů propuštěno z armády více jak 1 300 vysokoškolsky vzdělaných důstojníků, z nichž většina měla i potřebné praktické zkušenosti. (Kromě nich z jiných důvodů, včetně převodu Pohraniční stráže k MV, ubylo téměř 1 000 dalších). Současně v těchto letech byl důstojnický sbor doplněn 344 novými důstojníky z povolání, absolventy vysokých škol a dále vysokoškolské vzdělání získalo ve všech formách studia více jak 1 3000 vojáků z povolání.

Počet důstojníků absolventů vysokých škol se zvýšil z 23,2 % (k 1.1.1969) na 26,2 % (k 1.1.1972). Rovněž tak se zvýšil i počet důstojníků, kteří absolvovali školy zakončené maturitou ze 74,5 % na 79,1 % a praporčíků z 9 % na 23,7 %.

Toto zlepšení ve struktuře vzdělání je způsobeno snížením absolutních počtů velitelského sboru po provedené očistě, včetně vyčlenění Pohraniční stráže z ČSLA.

c) Důležitým kritériem kvality velitelského sboru se stále více stává i jeho věková skladba.

V důsledku mimořádné výstavby důstojnického sboru ČSLA na počátku padesátých let byl tento v několika letech doplněn velkými počty kádrů přibližně stejné věkové kategorie, což se v posledních letech negativně projevuje v jeho neúměrně rychle stoupajícím průměrném věku. Očisty velitelského sboru prováděné v letech 1969 – 1971 nemohlo být k řešení tohoto problému využito. Jednou z možností se ukazuje pravidelné každoroční doplňování velitelského sboru mladými kádry a zabezpečení toho, aby mladí vojáci z povolání neodcházel do zálohy na základě vlastních žádostí.

Průměrný věk důstojnického sboru se zvýšil z 38,3 roku (k 1.1.1969) na 40,1 roku (k 1.1.1972). Průměrný věk praporčického sboru se zvýšil z 30,8 let na 32,9 let.

d) Neúměrně stoupající věková skladba důstojnického sboru se ve sledovaném období

neprojevila v podstatném ovlivnení úrovně jeho zdravotního stavu. To nasvědčuje tomu, že preventivní zdravotnická péče, zvláště o věkově starší kategorii důstojníků, přispívá k udržování jejich fyzické zdatnosti a požadovaného zdravotního stavu.

Počet důstojníků schopných k řadové službě se snížil z 87 % (k 1.1.1969) na 86,4 % (k 1.1.1972) a u praporčíků z 92,8 % na 92,6 %. Skutečnost, že 8,4 % důstojníků je schopno s omezením 1. stupně a 5,2 % s omezením 2. stupně, vyžaduje věnovat tomuto ukazateli kvality stálou pozornost.

e) Důležitým ukazatelem kvality kádrového zabezpečení velitelského sboru ČSLA je i jeho národnostní skladba.

Dlouhodobě trvajícím nižší procento naplnění zejména důstojnického sboru příslušníky slovenské národnosti, se zlepšuje jen pomalu. Určitého zvýšení bylo dosaženo tím, že v počtech nově přijímaných důstojníků z povolání v posledních letech jsou příslušníci slovenské národnosti lépe zastoupeni, než v dřívější době. Kladem je také, že v průběhu očisty bylo propuštěno relativně méně důstojníků slovenské národnosti – pouze 9,8 %.

Počet důstojníků slovenské národnosti se zvýšil z 20,2 % (k 1.1.1969) na 22,3 % (k 1.1.1972) a praporčíků z 25,3 % na 27,2 %.

II. Kvalita kádrů zařazených v nomenklatuře

Prováděná očista velitelského sboru ovlivnila i kvalitativní složení nomenklaturních kádrů (v ustanovovací pravomoci ministra národní obrany a presidenta republiky a v kádrovém pořádku orgánů ÚV KSČ).

K 1.1.1969 bylo v nomenklatuře zařazeno 381 funkcionářů, z nichž bylo do konce roku odvoláno 57 generálů a důstojníků (t.j. 14,9 %). V průběhu roku 1970 a 1971 bylo odvoláno z politických důvodů dalších 113 generálů a důstojníků. Těmito opatřeními byly vytvořeny předpoklady pro dokončení politické a kádrové konsolidace armády.

K 1. březnu 1972 je v nomenklatuře plánováno celkem 811 a skutečně obsazeno 731 funkcí (t.j. 90,1 %); bez politických pracovníků. Hlavní kvalitativní ukazatele důstojníků a

⁴⁹ Příloha č. 3 obsahuje Přehled základních kvalitativních ukazatelů generálů a důstojníků z povolání zařazených v nomenklatuře presidenta republiky a ministra národní obrany k 1.3.1972. Jednotlivé údaje budú zachytávat početné stavy takto zaradených dôstojníkov (plus v zátvorke percentuálne vyjadrenie z hľadiska ich celkových počtov) z hľadiska plánovaných a skutočných počtov, politickej príslušnosti, národnosti, sociálneho pôvodu, zdravotného stavu, veku, vojensko-odborného vzdelania, všeobecného vzdelania, spôsobu prijatia, skutočnej zastávanej hodnosti a dĺžky zastávanej funkcie. Plánovaný počet: 811 (-); Skutočný počet: 731 (90,1 %); Politická príslušnosť: členovia KSČ 730 (99,9 %), z nich predfebruároví členovia 313 (42,8 %), nestranici 1 (0,1 %); Národnosť: česká 537 (73,5 %), slovenská 181 (24,8 %), iná 13 (1,7 %); Sociálny pôvod: syn – robotníka 417 (57 %), malého a stredného roľníka 120 (16,4 %), zriadenca 33 (7,3 %), úradníka – pred rokom 1948 roľníka 8 (1,1 %), úradníka 60 (8,2 %), vojaka 22 (3 %), živnostníka bez zamestnancov 40 (5,5 %), živnostníka do 10 zamestnancov 9 (1,2 %), ostatní 2 (0,3 %); Zdravotný stav: schopný radovej služby 677 (92,6 %), schopný s obmedzením 1. stupňa 32 (4,4 %), schopný s obmedzením 2. stupňa 22 (3 %); Vek: 26 - 30 rokov 3 (0,4 %), 31 – 35 rokov 3 (0,4 %), 36 - 40 rokov 77 (10,5 %), 41 - 45 rokov 328 (44,9 %), 46 - 50 rokov 252 (34,5 %), 51 - 55 rokov 59 (8,1 %), 56 rokov a viac 9 (1,2 %), priemerný vek 45,7; Vojensko-odborné vzdelanie: vysoká škola 632 (86,5 %), vyšší akademický kurz (KVVP) bez Vojenskej akadémie 13 (1,7 %), KZK, VZK a AZK 51 (7 %), zdokonaľovacie kurzy 27 (3,7 %), vojenské učilište 7 (1 %), nižšie kurzy 1 (0,1 %); Všeobecné vzdelanie: vysoká škola 97 (13,3 %), škola zakončená maturitou 613 (83,8 %), dvojročná odborná škola 3 (0,4 %), základná škola 18 (2,5 %); Spôsob prijatia: vyradením z Vojenského učilišťa 332 (45,4 %), absolvovaním Vojenskej akadémie 37 (5,1 %), § 37 72 (9,8 %), § 39 66 (9 %), zo základnej služby 107 (14,6 %), z praporčíkov (poddôstojníkov) 32 (4,4 %), prevodom rotmajstrov 11 (1,5 %), do roku 1945 21 (2,9 %), iným spôsobom 53 (7,3 %); Skutočná hodnosť: generál 70 (9,6 %), plukovník 327 (44,7 %), podplukovník 318 (43,5 %),

generálů, kteří tyto funkce vykonávají, jsou uvedeny v příloze č. 3.⁴⁹

Kromě 1 funkcionáře (npor. MVDr. ŠPELDA Stanislav, náčelník veterinární služby týlu 10. LA) jsou všichni členy KSC (z nichž 42,8 % před únorem 1948). Z rodin dělníků pochází 57 %, z rodin rolníků 16,4 %. 9,8 % nomenklaturních kádrů bylo povoláno do armády stranickým náboem podle § 37. Toto třídní politické složení vytváří předpoklady pro plnění úkolů vojenské politiky strany v armádě z pozic dělnické třídy a uplatňování vedoucí úlohy strany na všech úsecích činnosti armády.

V nomenklaturních kádrech jsou příslušníci slovenské národnosti zastoupeni 24,8 % a v rozhodujících funkcích je jejich počet ještě vyšší.

Průměrný věk nomenklaturních kádrů činí 45,7 roků. Bere-li se v úvahu, že v nomenklatuře jsou zařazeni i velitelé pluků a někteří další funkcionáři na jejich úrovni, pak průměrný věk všech kádrů nomenklatury je vysoký a vyžaduje zařazovat zejména do funkcí velitelů pluků a do kádrových rezerv pro tyto funkce mladé, schopné důstojníky.

Současný zdravotní stav nomenklaturních kádrů je ve srovnání s celoarmádním průměrem lepší. S omezením zdravotního stavu I. a II. stupně je v nomenklatuře zařazeno 7,4 % (v celé armádě 13,6 %).

Vojenskoodborná úroveň nomenklaturních kádrů je následující: 73,2 % je absolventy vysokých vojenských škol, 13,3 % absolvovalo vysoké civilní školy a 97,1 % má školy zakončené maturitou. Současná úroveň vojenskoodborné připravenosti a všeobecného vzdělání vytváří potřebné předpoklady k zabezpečování všech úkolů bojové a politické přípravy vojsk.

Celkové závěry:

Analýza současného stavu kádrového zabezpečení velitelského sboru a zhodnocení jeho hlavních ukazatelů kvality, jak celoarmádně, tak i nomenklatury MNO ukazuje, že po provedené očiště došlo k třídně politickému zpevnění velitelského sboru, k určitým, méně důležitým změnám v některých ukazatelích jeho kvality a ke snížení početního naplnění. To je potvrzováno:

1. Velitelský sbor svými postoji a činností jak při významných politických událostech v životě naší společnosti, zejména v roce 1971, tak i dosaženými výsledky plnění úkolů bojové a politické přípravy i zabezpečování neustále bojové pohotovosti vojsk prokázal, že došlo k výraznému zpevnění jeho morálně politických kvalit na třídních a internacionálních principech a že jeho zásluhou stojí dnes ČSLA znovu pevně po boku všech bratrských armád zemí Varšavské smlouvy. Bylo toho dosaženo mimo jiné proto, že při očiště odešli z armády lidé nepevní a kolísaví, kteří při první náročné zkoušce neprokázali potřebné třídně politické a internacionální postoje, které by je oprávněly nadále setrvat v řadách velitelského sboru.

2. Odchodem propuštěných vojáků sa dále prohloubilo dlouhodobé nedoplnění velitelského sboru armády, zejména sboru důstojníků z povolání.

Z těchto celkových závěrů vyplývají pro práci s kádry v armádě některá poučení

major 13 (1,8 %), kapitán 1 (0,1 %), nadporučík 2 (0,3 %); Dĺžka vo funkcii: (od roku) 1971 – 191 (26,1 %), 1970 – 169 (23,1 %), 1969 – 219 (30 %), 1968 – 31 (4,2 %), 1967 – 37 (5,1 %), 1966 – 17 (2,3 %), 1965 – 10 (1,4 %), 1964 – 13 (1,8 %), 1963 – 13 (1,8 %), 1962 a skôr – 31 (4,2 %).

LA – leteckej armády.

i úkoly:

a) Doplnovat každoročně velitelský sbor armády potřebnými počty mladých lidí z řad vojáků základní služby i uchazečů z občanské mládeže. Zameřit se na třídně uvědomělé, straně oddané, morálně a charakterově pevné a zásadám proletářského internacionalismu oddané mladé kádry, které zařazovat postupně do funkcí v nomenklatuře MNO a do kádrových rezerv. Tím postupně přispívat i k řešení současné nepříznivé věkové skladby důstojnického sboru celé armády i nomenklaturních kádrů.

b) Všemi prostředky vojenského školství zabezpečit neustálý růst vojenskoodborné připravenosti i růst všeobecného vzdělání všech příslušníků velitelského sboru s důrazem na mladé důstojníky do 35 let, aby byli schopni kvalitně plnit stávající i budoucí úkoly bojové a politické přípravy vojsk.

c) Zvláštní pozornost věnovat těm příslušníkům velitelského sboru, kteří ztratili členství v KSČ a zůstali i nadále sloužit v armádě. Přísně individuálně sa zabývat těmi, kteří byli ze strany vyloučeni. Z nomenklatury ministra národní obrany postupně uvolňovat i důstojníky, kteří byli potrestáni stranickým trestem důtkou s výstrahou.

d) Věnovat i nadále trvalou pozornost řešení národnostní skladby velitelského sboru.

e) Pro další zkvalitnění a provádění perspektivní a plánovitě kádrové práce s velitelským sborem plně využít výsledků 3. řádného hodnocení.

SPOMIENKY

SPOMIENKY NA SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE

LEON SOKOLOVSKÝ

SOKOLOVSKÝ, L: Memories from the Slovak National Uprising. Vojenská história, 1, 18, 2014, pp 140-149, Bratislava.

The published text provides the view of a participant of certain segment of the insurgent frontline, which was specific mostly due to the fact that there were no direct combat operations almost until the end of the SNU. The entry captures the withdrawal of the unit the author of memories was deployed in, as well as the stories of its participants – natives – following the Uprising until liberation of Kokava n/Rimavicou.

Military History. Slovakia. World War 2. Memories from the SNU. Kokava nad Rimavicou.

*V roku 2007 som na stránkach tohto časopisu uverejnil výber z autobiografie môjho otca Leona Sokolovského (28. 11. 1919 – 5. 2. 1987) pod názvom **Spomienky na východný front 1941 – 1943** (VH, roč. 11, č. 2, 2007, s. 93 – 104). Opísal v ňom svoj život od nástupu na prezenčnú službu 21. októbra 1940 do Zvolena, cez prevelenie k horskej kanónovej batérii v Banskej Štiavnici a potom do poddôstojníckej školy k pionierskemu práporu v Novom Meste nad Váhom. Tam ho tesne pred jej ukončením zastihla správa o prepade Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom. Následne sa spolu s jeho „domovským“ banskoštiavnickým útvarom v rámci Zaisťovacej divízie po strastiplnom presune dostal do „poľa“ v oblasti ukrajinského Lvova, Zločova a Proskurova. Po troch mesiacoch sa však vrátil späť na Slovensko, do Kremnice, kde pôsobil ako inštruktor pre výcvik nováčikov narukovaných k 1. októbru 1941. V marci 1942 išiel s nimi opäť na východný front, tentoraz do oblasti Žitomíra a Mozyra. Po 19-mesačnej nepretržitej službe sa mu napokon podarilo dostať domov na 21-dňovú dovolenku. Na front sa už vďaka šťastnej zhode okolností nevrátil, ale v uniforme ešte istý čas zostal. Pozrime sa teda, aké boli jeho ďalšie vojenské osudy až do oslobodenia jeho rodnej Kokavy nad Rimavicou a konca druhej svetovej vojny v Európe.*

Po skončení dovolenky som bol rozkazom 3. pešieho pluku vo Zvolene pridelený ako „kľučiar“ do vojenskej väznice v Banskej Bystrici. Tam som v mesiacoch október 1943 až február 1944 prežil najlepšie obdobie svojej vojenčiny. Vykonával som nenáročnú dennú

službu. Strava, ubytovanie aj hygienické podmienky boli dobré. Povoľené som mal každodenné vychádzky, a to až do 24:00. Vo februári som však ochorel na kĺbovú reumu. Preto som sa, po predchádzajúcom liečení v Banskej Bystrici, dostal do vojenskej nemocnice v Ružomberku a odtiaľ na kúpeľnú rehabilitáciu do Piešťan. Bol som ubytovaný v pavilóne Pro patria a pobudol som tam celý marec. V posledný deň toho mesiaca som už bol v civile u rodičov v Kokave. Nazdával som sa, že ja mám už vojenskú službu konečne šťastne za sebou, hoci svetová vojna bola ešte stále v plnom prúde.

Obr. 1 Kokava nad Rimavicou v prvej polovici 20. storočia

Dňa 21. apríla 1944 som začal pracovať ako robotník na železničnej trati v Kokave. Žil som relatívne pokojným životom, samozrejme – tak ako ostatní obyvatelia – v očakávaní vyvrcholenia vojnových udalostí. Brat Ďula¹ bol v tom čase zmobilizovaný ako vojak jednej z dvoch slovenských divízií rozmiestnených na východnom Slovensku. Otec Jozef Sokolovský pracoval v sklárni na Utekáči.² V máji 1944 sa však dostal do maléru, lebo raz cez obedňajšiu prestávku čítal medzi niekoľkými spolurobotníkmi ilegálny protifašistický leták. Nieкто ho kvôli tomu udal a tak ho začali na utekáčskej žandárskej stanici vyšetrovať. Otec ale i matka boli z toho, v očakávaní následkov, na pokraji zúfalstva. Nakoniec sa to skončilo pomerne dobre. Žandársky veliteľ Živora, zrejme iba vďaka silnejúcemu domácemu odboju a obratu vo vojne v prospech Sovietskeho zväzu, už upustil od trestného stíhania, ktoré vtedy končilo spravidla niekoľkomesačným väzením v Ilave.

V posledných mesiacoch a dňoch pred začiatkom Slovenského národného povstania už nebolo žiadnym tajomstvom, že na okolí Kokavy sa nachádzajú partizánske skupiny, v ktorých pôsobia aj bojovníci pochádzajúci zo Sovietskeho zväzu. Bezprostredne o tom vedeli členovia miestneho ilegálneho hnutia, ktorí ich zásobovali najmä potravinami. Tajné správy o tom kolovali v rodinách po celej Kokave. Avšak o tom, že sa pripravuje nejaké povstanie

¹ V Kokave sa v tom období tak bežne nazývali muži s krstným menom Július.

² Utekáč bol až do roku 1993 osadou patriacou administratívne ku Kokave nad Rimavicou. Od uvedeného roka je samostatnou obcou.

nepreniklo na verejnosť nič. Aspoň ja sám som o tom nepočul, hoci otec bol v priamom kontakte s ilegálnymi pracovníkmi v obci. Tak potom niet divu, že keď 29. augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie, bol som tým riadne prekvapený.

Ráno toho dňa som normálne nastúpil na siedmu hodinu do práce. Vymieňali sme staré podvaly na trati neďaleko železničnej zastávky Liešnica.³ Ešte sa robota ani dobre nerozbehla, keď niekto k nám dobehol z Kokavy s odkazom, aby sme ihneď išli domov, lebo Maďari napadli Slovensko a postupujú od Lučenca smerom na Kokavu, a musíme sa brániť. Tá správa na nás zapôsobila ako iskra v sude pušného prachu. Bolo to pochopiteľné s ohľadom na odvekú nenávisť Slovákov voči Maďarom za napáchané krivdy. Ale na kokavskej železničnej stanici sme sa dozvedeli, že vypuklo povstanie namierené proti Nemcom. Po dedine už bolo vidieť partizánov, ktorí zišli z hôr. V obecnom dome fungovalo miestne povstalecké veliteľstvo na čele s nadporučikom v zálohe Jánom Žilákom, inak učiteľom na meštianskej škole v Kokave. V tom čase býval v prenajatom byte u Sakálošovcov na námestí.

Miestny rozhlas, vtedy ešte inštalovaný len na budove obecného úradu, vyzýval všetkých boja schopných mužov a mládež, aby sa dobrovoľne prihlasovali do boja. Zároveň sa im rozdávali zbrane a strelivo. Jednotlivci aj skupiny ozbrojencov dostávali následne rozkazy na zabezpečenie obrany obce, zásobovania aj vyzbrojovania. Možno povedať, že doslova húfne, azda aj bez váhania, sa prihlasovali všetci zbrane schopní chlapi. Najodvážnejší svojim odhodlaním strhávali aj tých, ktorí trochu zaváhali. Aj otec odišiel na Staré Hory k partizánom, ktorým velil Alexej Semionovič Jegorov. Mama zostala doma. Ja som sa prihlásil ako čatár v zálohe.

Obr. 2 Budova obecného úradu v Kokave nad Rimavicou v prvej polovici 20. storočia. V druhom okne zľava je inštalovaný reproduktor miestneho rozhlasu, z ktorého sa obyvatelia dozvedali aj správy o vyhlásení SNP a jeho priebehu.

³ Liešnica je miestna časť (osada) v južnej časti chotára Kokavy nad Rimavicou.

Už od prvého večera som bol počas celých nasledujúcich 24 hodín veliteľom stráže v počte 20 – 30 mužov pri zlatnianskom tuneli.⁴ Našou úlohou bolo zamedziť eventuálnemu príchodu Nemcov do Kokavy. Do stráže som nastúpil ešte aj 31. augusta, ale už 1. septembra som na základe mobilizačnej vyhlášky narukoval k delostreleckému pluku do Brezna nad Hronom. Držal som sa v menšej skupine chlapcov z Kokavy a Utekáča. Spolu sme si napokon u veliteľov vymohli, aby sme sa, už plne vyzbrojení a vyzbrojení, mohli vrátiť k rotám, ktoré sa organizovali pre rozmiestnenie v Kokave a Zlatne. Zdôvodnili sme to tým, že počas nasledujúcich bojov budeme v známom teréne osožnejší.

Tak sa stalo, že som sa dostal k pešej rote s krycím názvom Narcis, ktorá sa formovala na školskom dvore. Jej veliteľom bol kapitán v zálohe Štefan Bobro, mňa poveril funkciou výkonného roty. Brat Ďula, ktorému sa po rozpustení dvoch divízií podarilo prebiť z východného Slovenska, sa stal veliteľom čaty.

Obr. 3 Budova štátnej ľudovej a meštianskej školy v Kokave nad Rimavicou, v areáli ktorej sa začiatkom septembra 1944 organizovala povstalecká rota Narcis 9

Rota sa už 2. septembra usadila v bývalej ľudovej škole v Zlatne.⁵ No priestor potrebný na ubytovanie bol v nej dost' obmedzený. Veliteľstvo roty sa preto umiestnilo v krčme na dolnom konci osady. Poľná kuchyňa a proviantný sklad sa zasa nachádzali pri železničnom strážnom domčeku pred tunelom. Funkciu proviantného roty zastával Ďula Kafka, ktorý mal hodnosť desiatnika. Mne sa ušlo miesto pri mužstve, približne 200 chlapcov, v neveľkom „kumbálku“, kde bol sklad výstroja, výzbroje, a súčasne mi slúžil ako kancelária aj ako miesto

⁴ Ide o tunel medzi Zlatnom a Kokavou nad Rimavicou na železničnej trati Lučenec – Utekáč.

⁵ Zlatno bola pôvodne sklárska osada, založená v severnej časti chotára Českého Brezova. Od roku 1998 je Zlatno samostatnou obcou.

na spanie. Bez preháňania môžem tvrdiť, že najťažšie bremeno spojené s organizáciou služby, výcvikom, dopĺňovaním zbraní a munície spočívalo na mojich bedrách. A to všetko za neustáleho pribúdania ďalších vojakov, neskoršie aj odosielania posíl na bojové stanovište pri Dúbrave⁶ a podobne.

Okrem bežného vojenského výcviku sa v priestore pod Zlatnom budovali obranné postavenia a pri Vlkove⁷ protitankové zákopy. Pomáhala nám pri tom aj civilné obyvateľstvo. Rota bola pomerne dobre vyzbrojená. Všetci vojaci mali pušky, dôstojníci pištoly. Každá čata mala niekoľko ľahkých guľometov vzor 24, rota dva ťažké guľomety a jednu protitankovú raketovú pušku, údajne anglickej výroby, a niekoľko debničiek ručných granátov.

Obr. 4 Budovanie zákopov v južnej časti chotára Kokavy nad Rimavicou

Po viacročných skúsenostiach z predchádzajúcej vojenskej služby a vedomostiach o schopnosti nemeckých vojakov som si bol plne vedomý vážnosti situácie. Preto ma trápilo dosť ľahkomyseľné správanie sa štábu roty. Kartovalo sa, pilo, zabávalo. Väčšine mužov – ženáčov sa umožňovalo prespávať doma u žien. Cez nedele sa udeľovali priepustky a ubytovne tak často zízali prázdnotou. Túto situáciu zapríčiňovala skutočnosť, že všetci príslušníci roty pochádzali z blízkych okolitých dedín, a to buď priamo zo Zlatna, či z Českého Brezova, Slanej Lehoty, Poltára, Kokavy, Utekáča atď. Každý každého poznal, pri nedovolenom vzdialení sa od roty sa navzájom kryli. Sám veliteľ roty nedokázal nikomu odoprieť priepustku, ak ho o ňu niekto požiadala. Okrem toho som sa trápil aj kvôli tomu, že streliva do pušiek a guľometov bolo málo. Pri riadnej zrážke s Nemcami by sme po nejakej polhodine boli už bez jediného náboja. Mali sme len to, čo sme dostali pridelené od práporu z Klenovca. Viac sme nemali odkiaľ zobrať.

Nebol som spokojný ani so spôsobom, akým veliteľ požadoval od mužstva plnenie rozkazov. Išlo napríklad o vysielanie hliadok do predpolia našej pozície, s cieľom prieskumu pohybu a príprav Nemcov proti nám. Boli to zväčša nenáročné úlohy. Ale i tak ich nemal kto plniť, lebo veliteľ nevydával priame rozkazy a dobrovoľníci, okrem niekoľkých, spravidla tých istých odvážlivcov, sa nie vždy hlásili. Preto nie div, že o bojovej morálke mnohých našich vojakov, ale aj veliteľov, som zapochyboval. V duchu som predvídal neúspešné zavŕšenie Povstania, ak nám len nepríde včas na pomoc sovietska armáda. Opísaný stav našej roty som si neskoršie premietal do situácie na celom povstaleckom území smerujúcej k nepriaznivému vývoju. Dodnes som presvedčený, že Povstanie by sa bolo ubránilo, keby bolo malo armádu s disciplínou, akú som si ja podľa mojich skúseností predstavoval.

Ako je známe, situácia v Povstaní sa, napriek niektorým miestnym úspechom, postupne

⁶ Ide zrejme o Hronskú Dúbravu.

⁷ Vlkovo je miestna časť (osada) v južnej časti chotára Kokavy nad Rimavicou, neďaleko Liešnice.

zhoršovala. Takže smutný koniec bol neodvratný. Za tohto stavu dostala naša rota rozkaz opustiť Zlatno a zaujať bojové postavenie pod Kokavou. Stalo sa tak 25. októbra. Časť mužstva sa rozmiestnila v priestore za železničným násypom a zárezom v „kerbe“. Tam bolo aj stanovište veliteľa roty. Jedna čata bola vysunutá na pravom krídle, popri trati asi 200 metrov pred terajšou železničnou zastávkou Liešnica. Na ľavom krídle, za potokom Rimavica, v priestore neďaleko lesnej správy v Hámre hliadkovala za dňa čata, veliteľom ktorej bol brat Ďula. Vpredu nad Zapačou, vo vzdialenosti asi pol kilometra, zaujala miesto tiež jedna čata. Velil jej poručík v zálohe inžinier Cetkovský. Tá mala plniť úlohu ohniska hlavného odporu roty. Postup Nemcov sa očakával z juhu, od Zlatna a od Rimavice, respektíve Rimavskej Lehoty, a to tak po hradskej ceste, ako aj zalesneným terénom. Z toho dôvodu boli tieto miesta pod neustálym dohľadom našich vysunutých hliadok. Tie sa skutočne niekoľkokrát dostali do styku s nemeckým prieskumom. Takže sa počítalo s tým, že útok sa môže začať každú chvíľu. Vpravo vzadu za postavením našej roty, asi na mieste terajšieho Tatraľanu⁸ zaujala palebnú polohu delostrelecká batéria.

Obr. 5 Železničná zastávka Kokava nad Rimavicou – Liešnica, v priestore a na okolí ktorej 25. októbra 1945 povstalecká rota Narcis 9 zaujala obranné pozície.
Foto: Pavol Gallo

Naše rozloženie pod Kokavou bolo Nemcom známe, lebo čoskoro nás začali narušovať po pravej strane pomerne presnou mínometnou paľbou. Tá však po čase utíchla, keď naša delostrelecká batéria začala ostreľovať cestu medzi Rimavicou a Hámrom, na ktorej sa ukázalo niekoľko nemeckých nákladných aut. No napokon sa stalo niečo neočakávané. V utorok ráno 28. októbra Nemci prerazili od severu, zo smeru od Tisovca, cez Klenovec, až na Klenovský

⁸ Autor svoj text písal v 80. rokoch 20. storočia, keď už na mieste niekdajšieho n. p. Tatraľanu bol jeden zo závodov Lykotextových závodov, n. p. Revúca.

vrch – Chorepu. To bolo posledné miesto, kde sa vojaci nášho práporu, na čele s kapitánom Šuškom, postavili na odpor. My z miesta našej roty sme sa mohli už len nečinne dívať, ako fašistické vojsko postupuje zhora do Kokavy. Napriek tomu sme zotrvali na svojich pozíciách, pripravení začať boj s nepriateľom, ak by sa priblížil z niektorej našej strany.

V dopoludňajších hodinách pribehol k nám z Kokavy, skrčený popri železničnom násype, sám veliteľ práporu kapitán Šuška s rozkazom na ústup, lebo v Kokave už boli Nemci. (V tom čase už nemal nikoho po ruke, koho by vyslal k nám!) Ustúpiť sme mali v bojovej zostave dolinkou Belá, poza Vartu a ďalej na sever do priestoru Havrilovo nad Utekáčom, kde sme mali zotrvať v odpore proti Nemcom na spôsob partizánskeho boja. Po tejto správe kpt. Šuška od nás odišiel. Dopočuli sme sa o ňom až po niekoľkých dňoch, v súvislosti s tým, že v priestore Havrilova zastrelil z pištole nejakého vojaka, keď zistil, že ten je v službe v telefónnej ústredni opitý. Podotýkam, že Šušku som poznal osobne už skôr, z ruského frontu, ako ostrého a obávaného veliteľa roty.

Naša rota ustupovala smerom na Diel, a to priamo pod delostreleckou paľbou z nemeckých tankov stojacich na námestí a na futbalovom ihrisku v Kokave. V dedine údajne horel nejaký dom, ľudia ušli nad Utekáč. Ale zranený nebol z nás nikto. Ja aj s Janom Šebeňom sme ustupovali za rotou dosť oneskorene. Preto keď som sa dostal až na samý vrch Dielu, bol som prevrapený, že o štábe roty už nebolo ani chýru, vojaci preoblečení v civilných handrách, zbrane a strelivo pozahadzované v kríkoch. Na ďalší ústup nikto nepomýšľal, lebo na Línii už mali byť Nemci, Zvolen a Banská Bystrica padli. Pre našu rotu znamenal 28. október definitívny koniec.

Chlapi z okolia mimo Kokavy ešte počas nasledujúcej noci a dňa zalieli do svojich domovov. Kokavčania sa usadili v kolešniach na Diele. Ja som v prvú noc, aj s niekoľkými ďalšími vojakmi, čo sme mali ešte zbrane a na sebe uniformy, spočiatku blúdil po Diele. Až neskôr sa nám podarilo nájsť miesto na prespanie pri nejakej kolešni.⁹ Nasledujúceho dňa sa aj táto mala skupinka rozšla a ja som sa ocitol sám. Podarilo sa mi ubytovať na Ďubáku¹⁰ u Fridrichov. Ich rodinu tvoril starý gazda, gazdina a nevesta, ktorej muž bol tiež niekde na fronte. Tam som sa prezliekol do civilných šiat a nejaký čas som pomáhal pri gazdovstve. Jedného dňa som dokonca šikoval voly pri oraní. Ale iba dovtedy, kým sme sa nezapreli do skaly a nedolámali pluh. Kvôli tomu sme sa museli predčasne vrátiť domov.

Ešte predtým ako som sa ubytoval na Ďubáku, dal som tamojším dvom urasteným chlapcom pušku a náboje, aby mi ju niekde dobre ukryli, s tým, že si po to neskôr prídem. Za to, aby o tom nikomu nehovorili, som im dal 20 korún. Toho dňa, keď som sa po nevydarenom oraní vracal z poľa, stretol som sa pred dedinou s kokavským Ďurom Gálusom (hrbáčom) a jedným mladým ruským partizánom. Moja flinta už visela na Ďurovom pleci. Začal som sa s ním o ňu hádať a „miksťovať“. No nakoniec som ustúpil, rešpektujúc prítomnosť ruského partizána, keď mi sľúbil, že mi pušku vrátia, ak pôjdem s nimi. Odmietol som. Bol som zle oblečený a mal som obavu pred nastupujúcou zimou i neistým životom v horách.

Nasledujúci deň som odišiel na Diel, pohľadať nejakých Kokavčanov, dozvedieť sa, čo nového v dedine a na fronte. Po kratšom vypytovaní sa mi podarilo nájsť skupinu asi 18 chlapcov od mojej roty prichýlených na kolešni u Pavla Beracku-Madarása (v dedine bývali na Jánošíkovej ulici). Boli tam všetci dôstojníci, vrátane kapitána Bobru, niektorí poddôstojníci a vojaci. So súhlasom domáceho gazdu som sa pridal k nim. Tento človek nám všetkým asi po dobu jedného mesiaca nezištne poskytoval prístrešie aj stravu. Do Kokavy sa neodvážil

⁹ Kolečne boli sezónne obydlia a hospodárstva kokavských sedliakov na vzdialenejších miestach v rámci veľkého chotára obce.

¹⁰ Obec Ďubákovo.

nikto, lebo tá bola prešpikovaná nemeckým vojskom. Nemci vo dne, v noci strážili všetky cesty. Zato z dediny prichádzali k nám hore rodinní príslušníci. Okrem nejakých potravín a šatstva, prinášali aj správy o pomeroch v dedine a situácii na fronte. Tak sa o mne dozvedela aj naša mama, že som na Diele a čo je so mnou. Stále bola doma sama a „zomierala“ pre nás od strachu. Ľudia jej nahovorili, že som padol a brat Ďula sa dostal do nemeckého zajatia. Otec bol ešte stále pri partizánoch u kapitána Jegorova niekde na okolí Starých Hôr.

Asi po mesiaci, keď už bolo isté, že Nemci sa správajú slušne a nikoho za účasť na Povstaní neprenasledujú, dali sme si povedať a po jednom sme začali schádzať do svojich domov v Kokave. Tak som sa jedného dňa začiatkom decembra odhodlal aj ja. Na moste v Kysel'ove¹¹ som sa stretol s dvoma úplne mladými Nemcami, ktorí tam stáli na stráži. Nebolo mi to všetko jedno. Vzájomne sme sa pozdravili. Kráčať som odhodlane ďalej. Očakával som, že ma budú kontrolovať. Nechali ma však popri sebe prejsť. Len sa potom za mnou dívali a hlasno sa o niečom zhovárali.

Po prichode domov som sa na ulici neukazoval. Ale život, hoci za prítomnosti Nemcov, sa začal pomaly vraciť do svojich bežných koľají. Musel som chodiť do roboty na trať. Brat Ďula sa, po dlhšom ukryvaní aj so svojou čatou v „mastekovej“ bani v Bohatom, tiež vrátil domov. Tesne pred Vianocami sa podarilo prísť aj, hoci utrápenému, ale zdravému otcovi. Medzitým v horách nad Kokavou začali aktivizovať svoju činnosť partizánske skupiny. Prepadávali jednotlivé nemecké autá, likvidovali veliteľov aj vojakov. Činní boli najmä v priestore Línie, na ceste smerom na Látky. Nemecké velenie robilo, čo mohlo, aby tomu zamedzilo. Preto zasiahlo proti civilnému obyvateľstvu aj u nás v Kokave.

Jedného dňa, tesne po Vianociach 1944, zaistili Nemci najskôr všetkých popredných kokavských občanov a ešte za tmy obklúčili celú dedinu, aby sa nikto nemohol dostať von. Potom pod zámienkou, že sa budú preverovať preukazy totožnosti, vyhnali všetkých mužov na námestie. Aj to bolo obklúčené vojskom. A začalo sa vyhľadávanie podozrivých zo spolenectva s partizánmi. Robil to major SS za pomoci vlasovca Anteka. Bol to nemecký špión, ktorý sa pridá najskôr k partizánom. Potom od nich zbehol a prezradil Nemcom všetko, čo vedel. Tak jeho pričinením prišlo o život niekoľko ľudí v Klenovci, a malo sa to stať i v Kokave. Niekoľkých naozaj aj tu označil ako spolupracovníkov partizánov. Ale zároveň, ako som sa dozvedel, im dopomohol tiež k úteku. Nemci zo všetkých zhromaždených vybrali 150 najlepších chlapov a študentov. Zaistili nás v zasadačke obecného domu a ešte v ten istý deň nás ako rukojemníkov odvedli do Tisovca. Vyhrážali sa pritom, že ak sa niekto pokúsi o útek, zastrelia ho. Zároveň nám oznámili, že v prípade útoku partizánov za každého zabitého Nemca bude odstrelený jeden z nás. O pravdivosti týchto úmyslov podľa dovtedajších skúseností nepochyboval z nás nikto. Veľmi podrobne nás zaevidovali a silne strážili.

V Tisovci sme pobudli asi dva týždne. Žili sme ponajviac z potravín, čo nám posielali rodiny z domu. Základom stravy, ktorú nám dávali Nemci, boli sušené repné či kapustné listy. A to nám, pochopiteľne, nechutilo. Ubytovali nás v bývalých robotníckych barakoch, ktoré tam zostali po staviteľoch tisovského tunela. Spávali sme v treskúcej zime, úplne oblečení, na holej dlážke, bez diek, zožieraní plošticami. Cez deň nás vodili poniže Rimavskej Píly, kde sme kopali zákopy. Na veľké prosby a sľuby vedúcich činiteľov obce nás napokon odvedli späť do Kokavy, ale pod podmienkou, že budeme i doma spoločne zaistení a robiť opevňovacie práce poniže Hámra, popri ceste vedúcej do Rimavice. To už vtedy bolo v bezprostrednej blízkosti frontu. Po niekoľkých dňoch už mohol každý spať doma, ale k prácam na zákopy sme museli chodiť aj naďalej. Vtedy mali už túto povinnosť všetci chlapi z dediny.

¹¹ Miestna časť Kokavy nad Rimavicou.

Začiatkom januára 1945 sa náhle pohol front smerom od juhu. V dôsledku toho sa Nemci museli urýchlene stiahnuť. Predtým však ešte stihli vyhodit' mosty cez Rimavicu na vyšnom konci a pri Klenovskej ulici¹², ako aj ponad Kokavku pri Hasičskom námestí. Nás aj celú obec ponechali svojmu osudu. V dedine nebolo domu alebo strechy, ktorá by nebola poznačená výbuchmi delostreleckých granátov a mín. Počas najhustejšieho ostrel'ovania Kokavy sme sa spolu s rodičmi a ostatnými susedmi ukrývali v murovanej maštali u Bysterských na Klenovskej ulici. Nebolo to najbezpečnejšie, lebo každú chvíľu hrozilo, že vzbĺkne slama a seno uložené nad nami a na humne. Boli sme však pokope, smelší už aj kvôli tomu, že sme si mohli v prípade nešťastia navzájom poskytnúť pomoc.

Po týždni ťažkých bojov bola Kokava 24. januára oslobodená a my všetci, až na niekoľkých padlých počas vojny a dobývania dediny, sme boli zachránení. K prvému stretnutiu so sovietskymi vojakmi došlo vo večerných hodinách, keď sa za prudkej delostreleckej a mínometnej paľby otvorili dvere do maštale a vkročili dvaja mladí vojaci v bielych maskovacích plášťoch a samopalmi v rukách a opýtali sa: „German net?“ Keď sa ľudia spamätali, začali ich vítať, núkať pálenkou, chlebom, slaninou, klobásami. Ale oni všetko odmietali s tým, že nie sú hladní, majú všetko, čo potrebujú, a že zanedlho dostanú jedlo zo svojej poľnej kuchyne. Zakrátko odišli. Po nich prišli niekoľkí ďalší. Tí zostali v maštali až do rána. Ja som ešte v ten večer odbehol domov, kde som prenocoval na „šezlónce“. Preniesol som si ho však predtým do kuchyne a postavil som ho k najmocnejšej stene. To pre prípad, aby som bol chránený pred priamym zásahom, lebo strelba z ťažkých zbraní trvala celú noc. Cez okno som videl okolo nášho domu záblesky výstrelov z automatov. Takže som celú noc vlastne ani nespál.

Strelba utíchla len nad ránom. No ešte celý nasledujúci deň, keď už aj naši (mama a otec) prišli domov, bola dedina plná sovietskych a rumunských vojakov. Nebolo vhodné ukazovať sa vonku, pretože občas dopadli niekam na ulicu alebo do záhrady míny, ktoré z okolitých kopcov vystreľovali Nemci. Trvalo to až do chvíle, kým definitívne neustúpili na Utekáč a Líniu. Počas ďalších dní sa cez Kokavu hrmulo množstvo sovietskeho, ale aj rumunského vojska pod vlastným velením, ktoré už bolo spojencom Červenej armády. Veľa vojakov bolo ubytovaných, kde sa dalo, po domácnostiach. Najčastejšie mali ustlané po dlážkach na slame, alebo aj bez nej, len tak ... Podstatné bolo, že v tej treskúcej zime mali strechu nad hlavou. Poväčšine potrebovali prespať iba jednu noc a potom išli ďalej. Vcelku sa správali slušne. Ľudia ich pohostili, ako len najlepšie vedeli. No bolo počuť a o neprístojnom chovaní niektorých. Kapali najmä britvy a hodinky (britva „sa stratila“ aj v našej domácnosti), ktoré sa od niekoho vymáhali aj pod nátlakom, vtedy známym príkazom: „Davaj časy!“ Avšak toto všetko už nebolo ničím v porovnaní s tým, čo ľudia museli prežiť počas prechodu frontu. Červená armáda a po jej boku rumunskí a československí vojaci postupovali ďalej od nás na západ, s cieľom zavŕšiť víťazstvo nad fašistickým Nemeckom. Očakávali sme skorý koniec vojny.

Ale front si ešte stále žiadal svoje, najmä bojaschopných mužov. Tak si aj československá armáda na ceste oslobodeným územím dopĺňala svoje rady vojakmi zo zálohy. Na mňa došlo už po skončení vojny, 11. mája 1945. Spolu s ostatnými chlapmi som bol predvolaný pred prezentačnú komisiu do Tisovca. Mal som však šťastie, že ako železničiar – robotník na trati – som bol oslobodený od narukovania a ponechaný v službe na železnici. Tí, čo boli odvedení, síce už nezažili nijaké nebezpečenstvo, ani frontové útrapy, ale svoje si vytrpeli tým, že k svojim útvarom sa museli dostaviť na vlastných nohách. Železnice boli totiž po Nemcoch úplne rozbité a cestné dopravné prostriedky na presuny veľkého množstva vojakov

¹² V súčasnosti Hviezdoslavova ulica.

neboli k dispozícii. Podľa všetkého pre povolaných nepostačovala ani kapacita ubytovacích priestorov. Ba chýbalo aj schopné velenie. Preto ich posielali od jednej posádky k druhej. A tak si chlapi už niekoľko týždňov po skončení vojny iba zbytočne drali nohy nekonečnými pochodmi z miesta na miesto.

Koniec vojny 8. mája 1945, za pekného slnečného dňa, ma zastihol po príchode z roboty, tak asi medzi 17-tou – 18-tou hodinou. Sedel som na lavičke pod gaštanom na námestí pred obecným domom. Tam sme najčastejšie aj s mojimi kamarátmi očakávali správy o vývoji situácie na fronte. Zrazu sa rozozvučali všetky zvony na evanjelickom aj katolíckom kostole. Ktosi vykrikol: „Koniec vojny!“ Vyzváňaniu nebolo konca-kraja. Po celej Kokave sa ozývala strelba z ručných zbraní sovietskych vojakov a zo zbraní, ktoré mali poschovávané ľudia po domoch z čias Povstania, alebo z loveckých pušiek. Ponáhlal som sa domov do Huty¹³, aby som rodičom povedal, čo je nového. Ale to už nebolo potrebné. Všetci ľudia sa vyhrnuli z domov na dvory a do ulíc. Úsmevmi aj slzami sa tešili zo skončenia vojny. Vtedy zaslzeli, vôbec po prvý raz v dospelosti, aj moje oči. Zvony neprestajne zvonili a zvolávali ľudí do kostolov na slávnostné ďakovné bohoslužby. Keď som i ja prišiel do katolíckeho kostola, bol už naplnený veriacimi a zaznievali prvé tóny organu a spevu „Te Deum laudamus ...“ Farárom bol vtedy Ľudovít Bial a kantorom učiteľ Ján Galo (neskôr pedagóg na fakulte v Prešove).

Pred nami bol nový život!

Obr. 6 Pamätná tabuľa na priečelí súčasného Obecného úradu v Kokave nad Rimavicou pripomínajúca Slovenské národné povstanie.
Foto: Jaroslav Spišiak

Poznámka editora:

Predchádzajúci text som mierne štylisticky upravil, do jeho vecného obsahu som však nezasahoval. Vzhľadom k tomu, že pôvodca autobiografie, ktorá vznikla v polovici 80-tych rokov 20. storočia, používal niektoré, dnes už nie celkom zrozumiteľné výrazy, ako aj miestne, respektíve chotárne názvy, snažil som sa ich vysvetliť v poznámkach pod čiarou.

¹³ Miestna časť Kokave nad Rimavicou.

RECENZIE

JORDANES. GÓTSKÉ DĚJINY/ŘÍMSKÉ DĚJINY. Praha : Argo 2012. Argo – Edice Memoria medii aevi. 332 s. (Preložil, predhovor a poznámky spracoval Stanislav Doležal).

České vydavateľstvo Argo len pred pár rokmi založilo edíciu prameňov k dejinám európskeho stredoveku a v rámci nej už vydalo viac ako dvadsať zväzkov prekladov do češtiny. Sú medzi nimi diela od raného stredoveku (resp. od obdobia prechodu od antiky k stredoveku) až diela z obdobia končiaceho toto obdobie (najnovšie napr. Pád Carihradu v roku 1435).

Obdobie neskorej antiky, alebo inak povedané prechod od antiky k stredoveku, je obdobím vo vývoji Rímskej ríše, keď dochádzalo k prevratným vojensko-politickým, sociálnym i hospodárskym udalostiam, v dôsledku ktorých sa menil starý antický svet na nový, stredoveký.

K týmto problémom sa už na konci antiky a v ranom stredoveku vyslovovali viacerí historici (Pavol Orosius, Gregor z Tours, Beda Ctihodný, Viktor z Vity). Medzi nich sa svojim významom zaraďuje aj Jordanes hlásiaci sa svojim pôvodom k jednému z národov, ktoré ovplyvňovali vývoj na sklonku rímskeho sveta. Hoci o jeho pôvode a živote sú mnohé pochybnosti, jeho dielo – Gótske dejiny a Rímske dejiny, patrí nie síce k najdôležitejším, ale určite k významným dielam neskoroantickéj či ranostredovekej historiografie.

Už spomínaní Gregor z Tours, Beda Ctihodný a teraz aj Jordanes sú autori na pomezí oboch období, pričom každý sa venuje problematike prechodu medzi dvomi obdobiami z rôznych hľadísk. Otázka prekladu Jordanovho diela vyvoláva medzi odborníkmi v Čechách i na Slovensku občas diskusie, či má význam prekladať jeho dielo, keď je pomerne stručné a v tieni iných významnejších diel.

Keď Jordanes písal svoje Rímske dejiny a Gótske dejiny, vychádzal z diel svojich predchodcov, ktoré sa v niektorých prípadoch v pôvodnej podobe nezachovali, takže sa o nich dozvedáme práve z Jordanovho podania. Je to napr. rozsiahle dielo Cassiodora, nazývané Senátor. Jeho Gótske dejiny by v pôvodnom znení určite znamenali prínos pre neskoroantickú/ranostredovekú historiografiu, ale prakticky sa z neho zachovali práve pasáže, ktoré spracoval Jordanes.

Jordanovo dielo má význam aj pre poznanie dejín rímskej historiografie. Ukazuje, ako neskorší autori pracovali s dielami svojich predchodcov, čo považovali za potrebné z ich diela zachovať, ktoré historické údaje pokladali za dôležité vo svojej dobe, prípadne aj pre záujemcov v neskoršom období.

A napokon jeho dielo má špecifický význam i pre poznanie samého Jordana, osobnosť gótskeho pôvodu (čo sám nezabudol vo svojom diele zdôrazniť), ktorá sa romanizovala a začlenila do neskoroantickéj rímskej spoločnosti. Na jednej strane potreboval napísať dejiny svojho národa, na druhej chcel a zachoval stručný opis rímskych dejín (prakticky takmer v rozsahu štrnástich storočí), aby zdôraznil aj kontinuitu dvoch kultúr.

Pred Stanislavom Doležalom, ktorý pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na Česko-budejovickej univerzite, stála veľká a neľahká úloha. V prvom rade to bol preklad obidvoch diel. Hoci to nie sú diela veľkého rozsahu, ich preloženie do moderného jazyka vyžadovalo namáhavú prácu, aby sa zachoval jednak charakter pôvodného diela (resp. pôvodných diel), jednak, aby čitateľ dostal pútavý a moderný preklad. Obidva preklady teda predstavujú jadro vydanej a recenzovanej práce.

Ak by prekladateľ zostal na tejto úrovni, čitateľ by – iste – dostal pútavý text, ale jeho čítanie by pre neho predstavovalo pravdepodobne len časť čitateľského zážitku. Chýbali by mu základné informácie o vzniku oboch diel, o osobnosti ich autora, ale aj o historických okolnostiach, o ktorých Jordanes písal, prípadne o okolnostiach, v ktorých jeho dielo vznikalo.

Z tohoto pohľadu potom preklad znamenal pre Stanislava Doležala len síce základnú, ale menej náročnú prácu. Toto tvrdenie sa ukazuje už pri čítaní „predhovoru“ k prekladu (s. 5-36). Ak chcel prekladateľ predstaviť antického/rano- stredovekého historika, narážal, a každý autor, ktorý by sa tejto problematike venoval, bude narážať na najzákladnejšie problémy – informácie o samotnom Jordanovi sú veľmi stručné, kontroverzné či úplne nedostačujúce. Okrem toho sa Stanislav Doležal vo svojom úvodnom texte venuje aj ďalším problémom, ktoré súvisia s osobnosťou Jordana a jeho dielami. Na základe jeho diela o gótskych dejinách sa pokúša rekonštruovať Cassiodorovo dielo a aspoň základný obsah, pretože napríklad nie je známy ani pôvodný názov tohto historického spisu.

Takisto na základe zložitej rekonštrukcie i ďalších odborníkov, sleduje, ktoré diela antickej historiografie – gréckej i rímskej – Jordanes používal, ako spájal informácie z rôznych zdrojov, čo z nich vynechal a čo potreboval zdôrazniť.

Stanislav Doležal sa v tejto časti svojej práce opieral o bohatú modernú historiografiu, počnúc dielom Theodora Mommsena, ktorý Jordanovo dielo vydal, a končiac historikmi najnovšieho obdobia, ktorí sa zaoberali nielen Jordanovým dielom, ale problémami tohto obdobia vôbec. O zložitosti problematiky a problémov, ktoré v úvode (ale i v ďalších častiach prekladu) riešil, svedčí rozsiahly súpis prameňov a použitej literatúry (päť strán súpisu prameňov a päť strán zoznamu odbornej literatúry).

Po preklade Gótskych dejín (s. 37-109) a Rímskych dejín (s. 111-191) nasleduje ďalšia dôležitá súčasť celého diela – poznámky k textu oboch diel. Ku Gótskym dejinám sú poznámky na s. 193-237) a k Rímskym dejinám na s. 238-283). Obojve časti poznámok sú dokonca rozsiahlejšie ako samotný text prekladu, hoci to na prvý pohľad tak nevyzerá. V skutočnosti sú ale poznámky písané menším fontom, takže sú dvakrát také rozsiahle ako preklad.

Podobne, ako v úvode, aj tu musel prekladateľ riešiť množstvo problémov. Za pomoci už staršej literatúry identifikoval texty starších historikov, ktoré Jordanes využíval, zisťoval, ako spájal často veľmi rozdielne texty a informácie z rôznych období, a napokon upozorňoval na chyby, ktoré vznikali práve pri spôsobe Jordanovej práce. Musíme si uvedomiť, že prameňmi k jeho dielu boli historické diela veľikánov rímskej historiografie (napr. Caesara, Tita Livia, Tacita), diela historikov z neskorého obdobia (Florus, Festus, Eutropius) či diela ranokresťanských autorov (Pavol Orosius, Hieronymos, už spomenutý Cassiodorus), ktorí tiež kompilovali svoje diela na základe diel iných historikov. Vzniklo tak mnohovrstvové historické dielo (myslíme tým Jordanovo), pri ktorého preklade bolo potrebné veľmi pozorne a minuciózne ukázať „šviki“, ktorými Jordanes spájal informácie z niekoľkostoročného rozsahu.

Pri Jordanovom spôsobe práce vznikalo, samozrejme, veľké množstvo chýb, chýbajúcich informácií, síce pre pôvodného čitateľa zrozumiteľných, ale pre súčasného záujemcu často nepochopiteľných informácií, preto je Doležalov poznámkový aparát taký rozsiahly a dôležitý. Ako pomôcku k prekladu autor spracoval menný a miestny register (s. 309-330), ktorý čitateľovi pomáha lepšie sa orientovať v prekladoch.

Ak si všimame konkrétny text Gótskych či Rímskych dejín, Jordanes sa pridržal antickej tézy, že dejiny majú nielen poučiť, ale aj zabaviť. Preto do svojho diela, resp. do hlavnej dejovej línie, vkladá množstvo geografických, etnických či kultúrnych alebo náboženských informácií a vysvetlení. Hlavnou dejovou líniou Gótskych dejín je opísať Góťov ako etnikum, ktoré sa už v dávnej minulosti dostávalo do určitých kontaktov s antickými

civilizáciami – nielen rímskou, ale aj gréckou, príp. s civilizáciami iných národov v severnej a východnej Európe. Sleduje historickú cestu Gótov z (čiastočne) mýtického ostrova Skandzia k Čiernemu moru a odtiaľ smerom na západ do Rímskej ríše pod tlakom kočovných Hunov. V centre jeho pozornosti sú predovšetkým vojenské stretnutia, bitky a bojiská, spôsob vedenia bojov. Góti nezískali nič „ľahko“, ale si svoju cestu k Rímu kliesnili mnohými bitkami. Jordanes aj na základe rôznych mýtov opisuje gótskych panovníkov, ich genealogickú líniu, činy slávne i menej slávne. Od 3./4. storočia sa gótske dejiny prelínajú s rímskymi dejinami, gótske osobnosti s osobnosťami rímskych cisárov. Zdalo by sa, že mnohé udalosti z gótskych dejín v Jordanovom podaní sú pre celkové dejiny Rímskej ríše a neskoršej západnej Európy epizodické, ale napr. pomerne podrobný opis bitky na Katalaunských poliach zachoval práve ako jediný Jordanes. Súpis účastníkov bitky na oboch stranách, priebeh boja a napokon jeho výsledok opísal v 38. – 42. kapitole svojho diela (v Doležalovom preklade na s. 81-87).

Už predtým, udalosti po roku 378 (bitka pri Hadrianopole), kde končí dielo „posledného antického historika“ Ammiana Marcellina, súvislý opis až do konca 5. storočia n. l. a začiatku 6. storočia zachoval takisto prakticky len Jordanes.

Svoje dielo Rímske dejiny začína Jordanes doslova od Adama. Spočiatku vo veľmi stručných odstavcoch sleduje vývoj ľudstva od mýtického Adama, pokračuje dejinami židovského národa, Peržanov, Egypťanov – helenistických Ptolemaiovcov až k počiatkom Ríma v osobách Romula a Rema. Od tohto momentu sa jeho opis rímskych dejín stáva bohatší, ale v porovnaní napr. s dielom Tita Livia či Tacita je to veľmi stručný záznam. Pozornosť venuje predovšetkým, a niekedy takmer výhradne, vojenským úspechom (neskôr i neúspechom) Rimanov v bojoch proti susedom v Itálii i mimo nej, dovoľávajúc sa v úvode rímskeho autora Jamblicha a zdôrazňujúc význam zbraní pri budovaní a rozširovaní svojej ríše. Vojenské konflikty sú hlavnou témou tak v období rímskej republiky, ako aj za cisárstva. Činnosť jednotlivých rímskych cisárov Jordanes redukuje prakticky len na vypočítavanie ich vojenských akcií – útočných vojen voči iným národom či občianskych vojen, neskôr zase obranných akcií, ktorými sa Rimania bránili pred novými prichádzajúcimi etnikami. Svoj výklad končí v polovici 6. storočia, keď mu rímske dejiny splývajú opäť s dejinami jeho národa – Gótmí. Zmienky o príchode Bulharov, Antov a Sklavínov do východnej časti bývalej mocnej ríše – Byzantskej ríše sú už len záverečnou bodkou za jeho dielom.

Stanislav Doležal svojím prekladom Jordanových historických diel, komentármi a vysvetlivkami priblížil českému i slovenskému čitateľovi zaujímavé obdobie dejín západnej Európy v prechodnom období od antiky k stredoveku so všetkými špecifickými rysmi tohoto obdobia. Už vo svojej predchádzajúcej práci (Interakce Gótů a římského impéria ve 3. – 5. století n. l. Karolinum, Praha 2008. 338 strán) ukázal, že svojím systematickým prístupom k problematike dokázal svoju kompetenciu vyjadrovať sa k závažným problémom tohto obdobia.

Pavol Valachovič

BIBLIOGRAFIA

VOJENSKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA

Výberová bibliografia XIX. – 2011

BOŽENA ŠEĎOVÁ

DO ROKU 1526

Segeš, Vladimír - Šeďová, Božena: Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2. 1000 – 1387 / Mapy: Gurňák, Daniel; Synek, Jaroslav. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011. - 288 s., prehľady, pram. a lit., mp. a obr. príl. ISBN 978-83-89523-13-9

* * *

BARTL, Július: Vzbury v Budíne v rokoch 1438 a 1439. In: Historický zborník 21, č. 1 / Zost.: Bobák, Ján. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 155-161.

ČAMBAL, Radoslav – KOVÁR, Branislav: Kelti, Germáni a Rimania. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 12 (2011), s. 28-33 : fotogr.

ČEPELA, Vladimír: Ochranná zbroj trupu ťažkoodenca v 14. a na začiatku 15. storočia na území Slovenska. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 3-38 : obr.

SEGEŠ, Vladimír: Political and social developments in historic Hungary between the years 1301 and 1526 with regard to the territory of Slovakia. In: Šutaj, Štefan et al.: Key Issues of Slovak and Hungarian History (A View of Slovak Historians).- Prešov : HÚ SAV - Pro Historia - Universum-EU, 2011, s. 45-58.

SKOVAJSA, Miloslav: Habsburgovci a Osmani. Prvé vzájomné stretnutia – vzťah k Benátkam a uhorské mierové sprostredkovanie (1495 - 1519). In: Acta Historica Neosoliensia XIV.- Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2011, s. 6-28.

* * *

PROFANTOVÁ, Nad'a: Samova ríša : Príbeh kráľa – cudzinca, ktorý nebol nikdy porazený. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 8 (2011), s. 6-10: obr.

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Veľká Morava. Vznik a vývoj. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 8 (2011), s. 34-43 obr.

1526 – 1914

Rakúsko-Uhorsko : Habsburská ríša v rokoch 1867 – 1918 / Zost.: Gáspár, Zsuzsa. Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2011. - 271 s. : fotogr., reg., lit. ISBN 978-80-556-0350-6

* * *

AL SAHEB, Jan: Protihabsburské stavovské povstání Imricha Tökölyho v Uhrách a obrana moravsko-slezsko-uherské hranice. In: Slezský sborník.- Roč. 109, č. 3-4 (2011), s. 187-204.

ALBERTY, Július: Vojny Márie Terézie a Vyšná Pokoradz. In: Gemer-Malohont 6-7 (2011), s. 30-39.

BODNÁROVÁ, Katarína: Inštrukcia arcivojvodu Karola pre muštermajstra Františka z Gery a jeho pisára Jozefa Stützela z 10. októbra 1570. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 88-98.

BORITZKA, Jiří: Obležení Vídně roku 1685 a počátek ústupu Osmanů z Evropy. In: Historický obzor.- Roč. 22, č. 1-2 (2011), s. 2-23.

BREMM, Klaus-Jürgen: Militärstrategie und Eisenbahntransportplanung in Österreich-Ungarn 1870 – 1914. In: Österreichis-

- che Militärische Zeitschrift.- Roč. 49, č. 3 (2011), s. 326-333 : fotogr., mp.
- DANGL, Vojtech: Dôstojník, manželstvo a rodina v Uhorsku (1850 – 1914). In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 3-32.
- HAIKO, Jozef: Dóm svätého Martina v Bratislave a kolegiátna kapitula v období Bethlenovho povstania (1619 - 1621). In: Bratislava XXIII. Zborník Múzea mesta Bratislavy.- Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 2011, s. 91-104 : fotogr.
- JAVOR, Martin: Vojenské elity v slobodomurárskych lôžach 18. storočia. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 1 (2011), s. 69-74 : fotogr.
- KINCSES, Katalin Mária: Etnická a náboženská tolerancia. Ohlas Rákociho povstania v dielach Mateja Bela. In: Historický časopis.- Roč. 59, č. 2 (2011), s. 313-330.
- KOHÚTOVÁ, Mária: Významné roky v slovenských dejinách 1608 a 1708. In: Studia Historica Tyrnaviensia XIII.- Krakov - Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s FF TU, 2011, s. 296-315.
- LENGYELOVÁ, Tünde: Obraz Turkov – Osmanov a uhorská realita 16. a 17. storočia. In: Historie – otázky – problémy. Praha : FF Karlovy univerzity, 2011, s. 11-18.
- MARKUSOVÁ, Helena: Charakter osmanskej moci v Gemerskej stolici v 17. storočí . In: Historia nova. Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika.- Roč. 2, č. 1 (2011), s. 21-38 [online] http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1a.pdf
- MARKUSKOVÁ, Helena: Povinnosti obyvateľov Gemerskej stolice voči Osmanom v druhej polovici 17. storočia. In: Acta Historica Neosoliensia XIV.- Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2011, s. 29-57.
- ŠIMKO, Juraj: Výpravy slovenských dobrovoľníkov v revolučných rokoch 1848 – 1849. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre.- č. 2 (2011), s. 34-51.
- ŠÍPOŠOVÁ, Katarína: Strelecký spolok v Bratislave. In: Bratislava XXIII. Zborník Múzea mesta Bratislavy.- Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 2011, s. 63-90.
- VALLOVÁ, Viera: Talianske opevňovacie systémy 16. a 17. storočia na území južného Slovenska. In: Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU.- Roč. 6, č. 2 (2011), <http://dejiny.unipo.sk/>, s. 18-25.
- * * *
- BUKOVČANOVÁ, Elena: Úloha Bratislavy v napoleonských vojnách. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 6 (2011), s. 24-29 : fotogr.
- LEIKERT, Jozef: Ján Francisci. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 7 (2011), s. 8 : fotogr.
- MUSIL, Miroslav: Skutočný príbeh grófa Beňovského. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 1 (2011), s. 31-35 : fotogr.
- SEGEŠ, Vladimír: Karol Sentiváni : Udatný plukovník z Liptova. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 2 (2011), s. 27.
- SEGEŠ, Vladimír: Plukovník Ján Lipský. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 11 (2011), s. 27 : fotogr.
- SEGEŠ, Vladimír: Podmaršal Karol Hadik. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 10 (2011), s. 27 : obr.
- SEGEŠ, Vladimír: Zástavnik Ladislav Škul-téty-Gabriš. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 6 (2011), s. 27 : fotogr.
- 1914 – 1918**
- ĎURINA, Marián: Vraždenie Slovákov v Rakúsko-Uhorsku : O čom sa roky nehovorí! Bratislava : Eko-konzult, 2011. - 65 s. (reprint z r. 1918 vydaný Slovenskou ligou v Amerike) ISBN 978-80-8079-144-5
- HÁJKOVÁ, Dagmar: Naše česká věc. Češi v Americe za první světové války / Odp. red.: Schneider, Václav. Praha : Nakl. Lidové noviny, s.r.o., 2011. - 162 s. : obr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-7422-086-9
- PROKŠ, Petr: Habsburkové a velká válka 1914 - 1918 : První světová válka a rozpad Rakousko-Uhorska 1914 – 1918. Praha :

Naše vojsko, 2011. - 285 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-206-1203-8

* * *

BŘACH, Radko: Z osobní korespondence generála Pellého. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 4 (2011), s. 81-93 : fotogr.

DUDEKOVÁ, Gabriela: Dvojsečná zbraň. Vojnové nadšenie, perzekúcie a problém lojality Slovákov v prvej svetovej vojne. In: Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča.- Bratislava : HÚ SAV, 2011, s. 243-268.

ŠIMKO, Juraj: Československé légie v priebehu prvej svetovej vojny. In: Vojenská osвета. Spoločenskovedné semináre, 2011, 1. časť, s. 40-63.

VÁCHA, Dalibor: Na rozviedkách. Čechoslováci na ruské frontě 1914 – 1917. In: Dějiny a současnost.- Roč. 33, č. 2 (2011), s. 21-24.

* * *

BLAHUŠ, Petr: Pomník legionářů na Sibíři. In: Střelecká revue.- Roč. 43, č. 3 (2011), s. 72-74 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Plukovník Vladimír Svetožár Hurban. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 4 (2011), s. 27 : fotogr.

JAKL, Tomáš: V Čeljabinsku byl odhalen pomník padlým čs. legionářům. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 127-128 : fotogr.

SANIN, Aleksej Vasiljevič: Učastije čechoslovackogo korpusa v belom terore. In: Vojenno-istoričeskij žurnal.- Roč. 72, č. 5 (2011), s. 25-27 : fotogr.

1918 – 1939

ARPÁŠ, Róbert: Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska. Bratislava : Veda, 2011. - 199 s. : fotogr., reg., pram. a lit., dok. ISBN 978-80-224-1190-5

DEJMEK Jindřich a kol.: Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotvárení

poválečného mírového systému / Ved. red.: Němeček, Jan. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, 517 s. ISBN 978-80-7286-188-0
HAMÁK, Bedřich – VONDROVSKÝ, Ivo: Mobilizovaná československá armáda 1938 (30. září 1938). 2. dopl. a uprav. vyd. Dvůr Králové nad Labem : Jan Škoda - Fortprint, 2011. - 207 s. : fotogr., tabl. ISBN 978-80-86011-44-8

HRONSKÝ, Marián: Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920) / Zodp. red.: Borčín, Emil. Bratislava : Veda - Ústav politických vied SAV, 2011. - 985 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-224-1183-7

JUNEK, Václav: Druhá republika. Nultá hodina / Odp. red.: Krejčířík, Tomáš. Brno : Computer Press, a.s., 2011. - 223 s. : fotogr., chronolg., dok., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-251-3723-9

KUČERA, Rudolf, přípr.: Muži října 1918 : Osudy aktérů vzniku Republiky československé. Praha : Masarykův ústav - Archiv AV ČR, 2011. - 203 s. Supplementum 1 (2011). ISSN 1803-9243

KVAČEK, Robert: Československý rok 1938 / Fotogr.: Heyduk, Miloš. 2. rozš. a aktualizované vyd. Děčín : Polart - Jaroslav Polák v spolup. s nakl. BVD, 2011. - 195 s. : fotogr. ISBN 978-80-87286-11-1

KVAČEK, Robert: Poslední den : Mnichov – Praha, konec září 1938 / Odp. red.: Martínek, Miloslav. Praha : Epocha, 2011. - 131 s. : fotogr. ISBN 978-80-7250-570-8, 978-80-7425-064-4

SVOBODA, Tomáš – LAKOSIL, Jan – ČERMÁK, Ladislav: Velká kniha o malých bunkrech. Československé lehké opevnění 1936 – 1938 / Odp. red.: Pazdera, David. Praha : Mladá fronta, 2011. - 335 s. : fotogr., nákr. ISBN 978-80-204-2422-8

BYSTRICKÝ, Valerián: Slovensko v politike Nemecka v rokoch 1918 – 1938. In: Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému ju-

bileu Dušana Kováča.- Bratislava : HÚ SAV, 2011, s. 306-322.

BYSTRICKÝ, Valerián: The military intervention of the central government in Slovakia, 9-11 March 1939. In: Historický časopis.- Roč. 59 (2011) Supplement, s. 77-110.

DUDEK, František: Neznámé oběti bojů o Slovensko z června 1919 : (Osudy a hroby českých obránců Banské Štiavnice a Zvolena (sonda do traumatu nejen soukromého). In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 104-121 : obr.

GAREK, Martin: Hlinkova slovenská ľudová strana a jej vzťah k Poľsku v medzivojnovom období do leta 1938. In: Studia Historica Tyrnaviensia XI-XII.- Krakov - Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s FF TU, 2011, s. 400-418.

GNAZDOWSKI, Mateusz: Poľsko a improvizované východiská vojensko-politickej stratégie Slovenska v roku 1939. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 33-54.

JANEK, István: Maďarské snahy o získání Slovenska (Felvidéku) v roce 1938 / Z maď. přel.: Irmanová, Eva. In: Slovanský přehled.- Roč. 97, č. 3-4 (2011), s. 303-326.

KRATOCHVÍL, Viliam: Politika appeasementu ikonograficky a v kombinovaných textoch. „Prečo by sme mali zaujať postoj k niekomu, kto tlačí niekoho iného, keď je tak ďaleko“. In: Acta historica Posoniensia XV. Historické štúdie. K životnému jubileu Herty Tkadlečkovej / Eds.: Daniš, Miroslav – Nižňanský, Eduard. Bratislava : Stimul – centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2011, s. 26-45.

KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: Sir Frederick Leith-Ross a jednání o pomnichovské půjčce Česko-Slovensku. In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 123-156 : fotogr.

NOWINOWSKI, Sławomir M.: Politici, generálové a vyšší důstojníci meziválečné ČSR z pohledu polského vojenského atašé. In: Slovanský přehled.- Roč. 97, č. 3-4 (2011), s. 367-373.

PEJS, Oldřich: První měsíce slovenské útoční vozby (březen – srpen 1939). In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 30-54.

PLACHÝ, Jiří: Hroby vojáků československé armády na území bývalé Podkarpatské Rusi. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 4 (2011), s. 46-56 : fotogr.

PLACHÝ, Jiří: Průběh zářijové mobilizace v roce 1938 na Podkarpatské Rusi. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 24-28 : fotogr.

PODGORNÝ, Pavel: Česko-Slovensko a konec Malé dohody : K vývoji vztahů mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. In: Studia politica Slovaca. Časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy.- Roč. 4, č. 2 (2011), s. 69-84.

POVOLNÝ, Daniel: Zbrojovka Ing. F. Janeček v letech 1925 – 1938. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 165-170.

SKRAMOUŠSKÝ, Jan: Samonabíjecí pušky České zbrojovky. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 1 (2011), s. 75-93 : fotogr.

SOVIJ, Milan: Jugoslávské ohlasy na události v Československu v letech 1938 – 1939. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 93-103.

STRAKA, Karel: Vznik Skupiny 1 v květnu 1938 a její předchůdci v Čs. branné moci. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 3 (2011), s. 4-25 : fotogr.

STRAKA, Karel: Skupina 1, nestandardní vyšší jednotka zajištění hranic od jara do podzimu 1938. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 4-22 : fotogr.

TOMÁŠEK, Dušan – TOMEŠ, Josef – VAŠEK, Richard: Zásutá svědectví o Mnichovu : Z událostí roku 1938 v nepublikovaných memoárech českých autorů. In: Český časopis historický.- Roč. 109, č. 1 (2011), s. 81-112 : fotogr.

VAŠŠ, Martin: Slovenská otázka v Československej republike (1918 – 1938). In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století.- Roč. 19, č. 2 (2011), s. 71-117.

VAŠŠ, Martin: Vyjadrenia členov poslaneckého klubu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany k slovenskej otázke v rokoch 1930 – 1938. In: Historický zborník 22, č. 2. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 66-75.

VAŠŠ, Martin: Vývoj Tisovej percepcie slovenskej otázky v rokoch 1920 – 1938. In: Historia nova. Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika.- Roč. 2, č. 1 (2011), s. 59-73 [online] http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1a.pdf

BLAHUŠ, Petr: Československé hroby na Podkarpatské Rusi. In: Sřelecká revue.- Roč. 43, č. 8 (2011), s. 84-86 : fotogr.

BLAHUŠ, Petr: Zapomenutá válka o Podkarpatskou Rus. In: Sřelecká revue.- Roč.43, č. 2 (2011), s. 47-57 : fotogr., mp.

BYSTRICKÝ, Valerián – ŠIMKOVÁ, Ľudmila: Bibliografia spomienok a denníkov na vývoj na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 167-185.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Plukovník in Memoriam Ľudovít Šimko. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 12 (2011), s. 27 : fotogr.

HOFERKA, Martin: Rabunk počas prevratu v roku 1918. In: Záhorie. Vlastivedný časopis.- Roč. 20, č. 4 (2011), s. 5-11 : obr.

MINÁR, Daniel P. – PEJS, Oldřich: Obrněné automobily Škoda PA-II : Vyřazení z československé armády. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 9 (2011), s. 32-37 : fotogr.

PLACHÝ, Jiří: Nově dohledané hroby čs. vojáků padlých v letech 1938 – 1939. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 3 (2011), s. 124-125 : fotogr.

ŠVANDA, Petr: Čo v predošlých častiach

nebolo. Tragické havárie na Slovensku (1926 – 1938). In: Letectví + kosmonautika.- Roč. 87, č. 5 (2011), s. 77-79 : fotogr.

1939 – 1945

Areál piety na Háji : 50 rokov od otvorenia. Liptovský Mikuláš : Oblastný výbor SZPB v Lipt. Mikuláši - Literárnohistorické múzeum Janka Kráľa v Lipt. Mikuláši, 2011. - 54 s. : fotogr., zozn.

BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – KRALČÁK, Peter a kol.: Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972). Bratislava : Pro Militaria Historica - Vojenský historický ústav, 2011. - 309 s. : pram. a lit., reg., obr. príl. ISBN 978-80-970768-0-1

BOHUŠ, Ondrej: Spomienky Hronsečanov na protifašistický odboj, SNP a oslobodenie. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2011. - 119 s. : fotogr. ISBN 978-80-89514-01-4

BYSTRICKÝ, Jozef a kol.: Od priesmyku Predeal po Kurovské sedlo : Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011. - 389 s. : fotogr., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-89523-07-8

Obsah: Bystrický, Jozef: Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944, s. 7-15; Bystrický, Jozef: Letné a jesenné ťaženie Červenej armády v roku 1944, s. 19-35; Krzak, Andrzej: Operacja Jassy – Kiszyniowska, s. 36-53; Cséfalvay, František: Predohra a priebeh Debrecínskej operácie, s. 54-66; Bystrický, Jozef: Východokarpatská operácia, s. 67-103; Aksamitowski, Andrzej: „Ordre de bataille“ jednotek Wehrmachtu i Armii czerwonej walczących w Karpatach w roku 1944. Charakterystiki dowódców, s. 104-122; Šumichrast, Peter: Činnosť sovietskeho letectva vo Východokarpatskej operácii, s. 123-141; Hofírek, Tomáš: Obranné boje nemeckého XXIV. tankového zboru v Karpatoch (september – október 1944), s. 142-174; Bystrický, Jozef: Vojnový denník 1. čs. armádneho zboru v ZSSR (4. septembra – 31. decembra 1944), s. 187-340.

- FRANCEV, Vladimír – KOŘÁN, František: Pz.Kpfw. 35(t) in Detail. WWII Czechoslovak Škoda LT-35 Light Tank in Wehrmacht Service / Photos: Boer, J. W; Vraný, Jiří; Trojánec, Karel; transl.: Velek, Martin. Praha : Rak, František Kořán, 2011. - 68 s. fotogr. ISBN 978-80-86416-77-9
- JAMBOR, Tomáš – BROJO, Petr: Československá samostatná obrněná brigáda 1940 - 1945 : Czechoslovak Independent Armoured Brigade Group : Fotoalbum 1940-1945 : Photoalbum 1940 - 1945. Praha : Vojenský historický ústav Praha - MO ČR-OKP MO, 2011. - 315 s. fotogr. ISBN 978-80-903945-7-5
- LIPTÁK, Ľubomír: 2217 dní. Slovenskovčase druhej svetovej vojny / Sprac.: Rybářová, Petra. Bratislava : Kalligram, 2011. - 382 s. ISBN 978-80-8010-557-1
- MARŠÁLEK, Zdenko – HOFMAN, Petr: Dunkerque 1944 – 1945 : Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii. Praha : Lidové noviny, 2011. - 575 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-7422-119-4
- NOVÁK, Jaroslav – VOTAVA, Jan: Přisolíme si : Vzpomínky válečného letce Jaroslava Nováka. Z deníků, nahrávek a osobních rozhovorů sepsal Jan Votava. Praha : Naše vojsko, 2011. - 334 s. : fotogr. ISBN 978-80-206-1238-0
- PALÁRIK, Miroslav: Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2011. - 198 s. : pram. a lit. ISBN 978-80-8094-993-8
- PETRUF, Pavol: Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945 : (Náčrt problematiky). Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2011. - 328 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89396-15-3
- PLACHÝ, Jiří a kol.: Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na Západě : část I. A – K. Praha : Vojenský historický ústav Praha - MO ČR-OKP MO, 2011. - 266 s. : fotogr., zozn. ISBN 978-80-7278-561-2
- PLACHÝ, Jiří a kol.: Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na Západě : část II. L – Ž. Praha : Vojenský historický ústav Praha - MO ČR-OKP MO, 2011. - 272-527 s. : fotogr., zozn. ISBN 978-80-7278-561-2
- PLACHÝ, Jiří: Kříže a hvězdy od Dunkerque : Černá kniha Čs. samostatné obrněné brigády 1944 – 1945. Cheb : Svět křidel, 2011. - 530 s. : fotogr. ISBN 978-80-86808-95-6
- REJTHAR, Stanislav: Dobří vojáci padli... : Ze vzpomínek válečného pilota. 3. dopl. vyd. Praha : Volvox Globator, 2011. - 302 s. : fotogr., reg., lit. ISBN 978-80-7207-827-1
- RICHTER, Karel: Statečný život a smrt podplukovníka Sochora / Odp. red.: Tůmová, Marie. Praha : Nakl. MarieTum, 2011. - 230 s. ISBN 978-80-904263-5-1
- SIDOR, Karol: Vatikánsky denník I : (Od 17. júna 1939 do 11. júla 1940) / Zodp. red.: Poparová, Alžbeta. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. - 535 s. : reg., obr. príl. ISBN 978-80-89335-42-8
- STEHLÍK, Eduard: Brigádní generál Josef Eret : „Hlediz a drž se každý šiku svého...“ Jindřichův Hradec : Městský úřad v Jindřichově Hradci, 2011. - 29 s. : fotogr. ISBN 978-80-904588-3-3
- TÓTH, Dezider, ed.: Generál Július Nosko : Príspevky z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Júliusa Noska, Tisovec 6. júna 2007. Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2011. - 274 s. : fotogr., obr. príl., pram. a lit., bibliogr. ISBN 978-80-89514-04-5
- Obsah: Čaplovič, Miloslav: Július Nosko v službách československej brannej moci 1926 – 1939, s. 7-10; Bystrický, Jozef: Július Nosko v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1944, s. 11-30; Stanislav, Ján: Július Nosko ako náčelník generálneho štábu povstaleckej armády, s. 31-45; Uhrin, Marian:

Július Nosko v partizánskej vojne v slovenských horách, s. 46-51; Syrný, Marek: Osudy Júliusa Noska po druhej svetovej vojne, s. 52-65; Babušíková, Tatiana: Osobný fond Július Nosko (1907 – 1986) v Archíve Múzea SNP, s. 66-83; Baranová, Daniela: Generálmajor Július Nosko v trojrozmerných zbierkach Múzea SNP, s. 84-95; Pažurová, Helena: Východoslovenská armáda. Prípravy budovania obrany na severovýchodnom Slovensku (január – máj 1944), s. 96-160; Vaněk, Oldřich: Vznik a činnosť Štvrtej partizánskej brigády, s. 161-232; Povstalecký veliteľ, generál Július Nosko (8. 6. 1907 – 5. 9. 1986) v slovenskej historiografii (Personálna bibliografia), s. 251-274.

VANĚK, Oldřich: Štvrtá partizánska brigáda : História vzniku a činnosti. 2. opr. a dopl. vyd. Liptovský Mikuláš : OV SZPB v Lipt. Mikuláši, 2011. - 152 s. : dok., fotogr., pram. a lit.

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně II. 1942 / Eds.: Němeček, Jan; Šťovíček, Ivan; Nováčková, Helena; Kuklík, Jan; Bílek, Jan. Praha : Masarykův ústav - Archiv AV ČR - Historický ústav AV ČR, 2011. - 849 s. : reg. ISBN 978-80-86495-71-2

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Zapomenutá elita : Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938 – 1945. Praha : Mladá fronta - Historický ústav AV ČR, 2011. - 325 s. : pram. a lit., reg. ISBN 978-80-204-2165-4; 978-80-7286-195-8

* * *

BAKA, Igor: Slovak-hungarian Relations in the years 1938 – 1945. In: Šutaj, Štefan et al.: Key Issues of Slovak and Hungarian History (A View of Slovak Historians).- Prešov : HÚ SAV - Pro Historia - Universum-EU, 2011, s. 213-226.

BYSTRICKÝ, Jozef: Aká bola slovenská armáda pred a počas ťaženia proti Poľsku? In: Wojna 1939 roku na Podkarpaciu / Red.: Korzeniowski, Paweł - Olejko, Andrzej. Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości -

Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 41-69.

FIAMOVÁ, Martina: Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku : Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939 – 1945. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 1 (2011), s. 20-28.

FIAMOVÁ, Martina: Koncentračné stredisko Bratislava-Patrónka. In: Fenomén Bratislava. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. - 22. septembra 2010. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 230-250.

GEBHART, Jan: Obrana národa (druhá garnitura) a ÚVOD. In: Psáno do oblak. Sborník k nedežitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka.- Praha : Univerzita Karlova - Karolinum, 2011, s. 77-86.

HALMOVÁ, Lucia: Nacistické represálie na Hornej Nitre. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století VI.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 61-68.

HLAVIENKA, Lubomír – JIRÁSEK, Zdeněk: Pracovní útvary slovenské armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konce roku 1944. In: Acta Historica Neosoliensia XIV. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2011, s. 105-127.

HLAVINKA, Ján: Korupcia v procese arizácie podnikového majetku. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Korupcia.- Roč. 5, č. 2 (2011), s. 113-134, http://www.forum-historiae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/hlavinka.pdf

HRUBOŇ, Anton: Hospodárske fungovanie a logistické zabezpečenie jednotiek Hlinkovej gardy po vypuknutí povstania (september 1944 – apríl 1945). In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 157-168.

JARINKOVIČ, Martin: Slovensko-juhoslovenské hospodárske a obchodné kontakty

- v rokoch 1939 – 1941. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 4 (2011), s. 4-17 : fotogr.
- JASĚEK, Peter: Propaganda a vstup Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu. In: <http://www.druhasvetova.sk/view.php?cislocclanku=2011070003>.- 25. 7. 2011, 3 s.
- JASĚEK, Peter: Slovenská spoločnosť a vypuknutie vojny so Sovietskym zväzom. In: <http://www.druhasvetova.sk/view.php?cislocclanku=2011070002>.- 25. 7. 2011, 3 s.
- KAMENEC, Ivan: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Korupcia.- Roč. 5, č. 2 (2011), s. 96-112, http://www.forum-historiae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/kamenec.pdf
- KAMENEC, Ivan: Od Kultúrnej rady po Lomnický manifest (Poznámky k niektorým javom kultúrneho života na Slovensku v roku 1940). In: Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča.- Bratislava : HÚ SAV, 2011, s. 355-370.
- KAMENEC, Ivan: Zápisnica z porady župných a okresných veliteľov Hlinkových gárd v Ružomberku 19. mája 1940. In: Acta historica Posoniensia XV. Historické štúdie. K životnému jubileu Herty Tkadlečkovej / Eds.: Daniš, Miroslav – Nižňanský, Eduard.- Bratislava : Stimul - centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2011, s. 11-25.
- KÁRPÁTY, Vojtech: Hlinkova dopravná garda. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 2 (2011), s. 4-15 : fotogr.
- KOPECKÝ, Milan – HOFÍREK, Tomáš: Obrnené svazky a jednotky v bojoch o mesto Dukla 8. – 20. září 1944 : I. časť. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 29-41 : fotogr.
- KUDRNA, Ladislav: Zpráva divizního generála Ing. Aloise Vicherka o událostech od československé mobilizace do 4. března 1941 : Neznámý archivní dokument ve světle faktů. In: Securitas Imperii 18.- Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, s. 70-143.
- MAGDOLENOVÁ, Anna: Slovenská kultúra v rokoch 1939 – 1945. In: Historický zborník 22, č. 2.- Martin : Matica slovenská, 2011, s. 131-141.
- MAREK, Jindřich: Radiostanice Vladislav v marném boji o Podkarpatskou Rus. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 54-70 : fotogr.
- MAREK, Jindřich: Vojenský a zpravodajský štáb ÚRO v květnu 1945. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 76-90 : fotogr.
- MARJINA, Valentina V.: Slovensko (1939 – 1945) v dokumentoch ruských archívov. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 142-156.
- MARŠÁLEK, Zdenko: Vojáci v moci politiků: Československá armáda na jaře 1945. In: Kokoška, Stanislav: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech.- Praha : Euroslavica - ÚSD AV ČR, 2011, s. 56-89.
- MEDVECKÝ, Matej: Strana a jej Bezpečnosť. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 4 (2011), s. 59-65
- MIČIANIK, Pavel: Denník zo zajatia v Nemecku 1945 – Mikuláš Mózer. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 2 (2011), s. 69-86 : fotogr.
- MIČIANIK, Pavel – MIČIANIKOVÁ, Mária: Zápisník zo zajatia (november 1944). Štefan Marinčák. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 1 (2011), s. 66-74 : fotogr.
- MICHÁLEK, Slavomír: Československá informačná služba v USA. In: Acta historica Posoniensia XV. Historické štúdie. K

- životnému jubileu Herty Tkadlečkovej / Eds.: Daniš, Miroslav – Nižňanský, Eduard. Bratislava : Stimul – centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2011, s. 46-57.
- MITÁČ, Ján: Spomienky na maďarskú okupáciu. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 2 (2011), s. 90-95 : fotogr.
- MITÁČ, Ján: Šikanovanie slovenských príslušníkov Levente v Sobranciach v roku 1942. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 4 (2011), s. 50-58 : fotogr.
- NĚMEČEK, Jan: Reality a iluze Benešovy ruské politiky v letech 1939 – 1945. In: Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka.- Praha : Univerzita Karlova - Karolinum, 2011, s. 93-100.
- PALÁRIK, Miroslav: Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In: Historický časopis.- Roč. 59, č. 3 (2011), s. 515-534.
- PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň : II. časť. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 55-71.
- PEJS, Oldřich: Slovenská diplomacia a valeční zajatci slovenské národnosti (1939 – 1942). In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 122-141.
- PETRANSKÝ, Ivan A.: Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike (1939 – 1945). In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 185-194.
- PETRUF, Pavol: Politické a hospodárske vzťahy medzi Slovenskom a Fínskom v rokoch druhej svetovej vojny na stránkach novin Slovák. In: Studia Historica Tyrnaviensia XI-XII.- Krakov - Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s FF TU, 2011, s. 419-455.
- PRIŠEGEM, Ján: Zápis o prechode vojen-
ského frontu cez obec Makov v roku 1945. In: Terra Kisucensis IV. Turzovka : Terra Kisucensis o.z., 2011, s. 145-151.
- RAJLICH, Jiří: Mrtví z La Targette : Českoslovenští letci padlí, zahynulí a zemřelí ve Francii v letech 1939 – 1940. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 1 (2011), s. 24-53 : fotogr.
- RAJLICH, Jiří: Mrtví z La Targette : Českoslovenští letci padlí, zahynulí a zemřelí ve Francii v letech 1939 – 1940. II. část – dokončení. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 51-70 : fotogr.
- RYCHLÍK, Jan: Situace v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939 a na počátku roku 1940 ve zprávách Generálního konzulátu Slovenské republiky v Praze. In: Český časopis historický.- Roč. 109, č. 4 (2011), s. 716-738.
- SEGEŠ, Vladimír: Militärische Aufstände der Slowaken. Ziele und Möglichkeiten einer kleinen Nation. In: Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI International Congress of Military History Amsterdam, 29 August - 3 September 2010. Hague : Netherlands Institute of Military History, 2011, s. 323-332.
- SOVIJ, Milan: Jugoslávie jako tranzitní země československé emigrace v letech 1939 – 1940. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století VI.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 21-32.
- ŠIMKO, Juraj: Slovenské letectvo v druhej svetovej vojne. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre.- č. 2 (2011), s. 75-92.
- VRZGULOVÁ, Monika: Holokaust v životných príbehoch žien. In: Dudeková, G. a kol.: Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku.- Bratislava : Veda, 2011, s. 403-423.
- ZAVACKÁ, Katarína: Zásahy štátu do slobody vyznania na Slovensku po 14. marci

1939. In: Acta historica Posoniensia XV. Historické štúdie. K životnému jubileu Herety Tkadlečkovej / Eds.: Daniš, Miroslav - Nižňanský, Eduard. Bratislava : Stimul - centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2011, s. 142-153.

* * *

BAKA, Igor: Major in memoriam Karol Repašský. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 3 (2011), s. 27 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: SNP – súčasť európskeho ozbrojeného hnutia odporu. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 48-49 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Poručík Miroslav Iringh (pseudonym „Stanko“). In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 27 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Zbrane v SNP. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 22-23 : fotogr.

Ďurčanský od roku 1937 spolupracoval s nacistickou kontrarozvedkou /TASR/. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 7 (2011), s. 1-2 : fotogr.

HOLIČKA, Ján: Fašistické represálie v Šípkove v novembri 1944 varujú. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 25 (2011), s. 10 : fotogr.

HOMIŠAN, Václav: Spomienka na partizána. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 82 : fotogr. [Košč Andrej]

HRIVNÁK, Benjamín: Partizánsky oddiel „Za Ideál“ pod velením Štefana Čuvalu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 26 (2011), s. 15 : fotogr.

JAŠEK, Peter: Generál Augustín Malár. Generál Jozef Turanec. Major Eugen Budinský. Plukovník Rudolf Pilfousek. Generál Štefan Jurech. Stotník Ján Nálepka. Plukovník Pavol Kuna. Plukovník Karol Pekník. Major Július Nosko. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 11, 20, 22, 24, 40, 43, 52, 53, 54 : fotogr.

KAJABOVÁ, Oľga: Fašistická zlovôľa bru-

tálne siahla na životy obyvateľov Šípkova. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 89-90 [Strážovské vrchy]

KAMENEC, Ivan: Fenomén holokaustu – historický či morálny problém? In: Historická revue.- Roč. 22, č. 5 (2011), s. 28-35 : fotogr.

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta: Jozef Tiso v kremsmünsterskom exile: Z denníka priora Richarda Rankla. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 2 (2011), s. 50-54 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Chronológia k udalostiam SNP. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 51-57 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Záver vojny a prechod frontu cez Slovensko. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 46-50 : fotogr.

KOBELA, Adolf: Padlí slovenskí vojaci na východnom fronte ostali zabudnutí. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 9 (2011), s. 4.

KOVÁČIK, Milan: Náš najstarší odbojár – priamy účastník. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 15 (2011), s. 9 : fotogr. [Kováč Tibor]

KUČEK, Martin: Svedectvo jedného života. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 88 : fotogr. [Rjabik Michal]

LACKO, Martin: Slováci na talianskom fronte (1943 – 1945). In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 32-36 : fotogr.

LACKO, Martin: Slovenská armáda a ťaženie proti Poľsku v roku 1939. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 6-11 : fotogr.

LIBA, Mirko: Fronták od L. Mikuláša. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 25 (2011), s. 9 : fotogr. [Ilečko Michal]

MÁČE, Jan: Počátky budování československé armády ve Velké Británii : Československá armáda 1939 – 1945, část 37. In: ATM.- Roč. 43, č. 2 (2011), s. 91-93 : fotogr.

MÁČE, Jan: Stíhači v bitvě o Británii 1 – 4

- : Československá armáda 1939 – 1945, časť 38 – 41. In: ATM.- Roč. 43, č. 3 - 6 (2011), s. 91-93, 87-89, 87-8, 89-91 : fotogr.
- MÁČE, Jan: U polských perutí 1 – 3 : Československá armáda 1939 – 1945. Časť 48 – 50. In: ATM.- Roč. 10, č. 1 - 3 (2012), s. 83-85, 79-81, 83-85 : fotogr.
- MARCIŠ, Pavol: Vyznamenania a odznaky slovenskej armády 1939 – 1944. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 76-77 : fotogr.
- MAREK, Vladimír: Tobručke krysy po-česku. In: A-report.- Roč. 22, č. 11 (2011), s. 38-39 : fotogr.
- MASKALÍK, Alex: Adolf Weinhold (1903 – 1944). In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 5 (2011), s. 27 : fotogr.
- MASKALÍK, Alex: Ing. Andrej Búrik (1913 – 1989). In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 27 : fotogr.
- MASKALÍK, Alex: Z núdze cnosť? Slováci a čs. východný odboj. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 38-45 : fotogr.
- MIČIANIK, Pavel: Ťaženie slovenskej armády proti Sovietskemu zväzu. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 18-27 : fotogr.
- MIKUNDA, Vladimír: O bojovom pilotovi, ktorý sa v povstaní premenil na pešiaka. In: Ročenka odbojárrov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 84-85 : fotogr. [Šramko Ludovít]
- MITÁČ, Ján: Slováci v Maďarskej kráľovskej armáde. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 28-31 : fotogr.
- ONDRUŠ, František: Vzácny človek Jozef Bireš. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.- Roč. 56, č. 6 (2011), s. 9 : fotogr.
- SOKOLOVIČ, Peter: Karol Fraňo, veliteľ trnavskej posádky v čase odchodu do povstania. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 4 (2011), s. 78-89 : fotogr.
- STRENG, Mikuláš – KOSA, Vladimír: Osudy plukovníka Jána Bačíka. In: Ročenka odbojárrov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 81.
- STOPKA, Gustáv: Dospievajúci bojovník (Spomienky partizána Štefana Absolona). In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.- Roč. 56, č. 18 (2011), s. 12 : fotogr.
- ŠIMO, Ivan: Pamiatke partizána Milana Marečka. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.- Roč. 56, č. 7 (2011), s. 10
- ŠPITÁLSKÝ, Jaroslav: Improvizované pancéřové vlaky Slovenského národného povstání. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 8 (2011), s. 28-35 : fotogr.
- ŠPITÁLSKÝ, Jaroslav: Průzkumný tank Škoda T-15. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 10 (2011), s. 42-45 : fotogr.
- ŠUMICHRASŤ, Peter: Genmjr. v.v. Vladimír Příkryl. In: Obrana.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 27 : fotogr.
- ŠUMICHRASŤ, Peter: Vylodenie spojeneckých vojsk v Normandii. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.- Roč. 56, č. 14 (2011), s. 1 a 3 : fotogr.
- ŠUTARÍKOVÁ, Zuzana: Československí letci v službách Royal Air Force. In: Historická revue.- Roč. 22, č. 9 (2011), s. 12-16 : fotogr.
- UHRIN, Marián: Stredné tanky slovenskej armády 1939 – 1945. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 11 (2011), s. 14-21 : fotogr.
- UHRIN, Marián: Tanky Škoda LT-35 v Slovenskom národnom povstaní. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 7 (2011), s. 16-21 : fotogr.
- VITKO, Pavol: Gustáv Bado: Veterán, ktorý neprehovoril. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 10 (2011), s. 42 : fotogr.
- VITKO, Pavol: Posledná partizánska zima. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 3 (2011), s. 42-43 : fotogr. [Fraňo Vladimír]

VITKO, Pavol: Poručík Wasserberger, veterán od Dunkerque. In: Obrana.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 40-41 : fotogr.

VITKO, Pavol: Povstalec a prvý veliteľ Dukly. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 86 : fotogr. [Gibala Imrich]

ŽIAK, Jozef: Miesto Argentíny vojna. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 33 : fotogr. [Malaya František]

ŽIAK, Jozef: Najstarší slovenský generál. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 5 (2011), s. 9 : fotogr. [Strcula Ján]

ŽIAK, Jozef: Slovensko v roku 1941. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : SZPB, 2011, s. 76.

1945 – 1993

ADAMÍKOVÁ, Pavlína: História vojenského vysokoškolského vzdelávania v Liptove. Lipt. Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2011. - 64 s. : fotogr.

BORTLOVÁ, Hana: Československo a Kuba v letech 1959 – 1962. Praha : Univerzita Karlova - Filozofická fakulta, 2011. - 188 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-80-7308-357-1

ČERMÁK, Vladimír: Operace srpen 1968 : O „PSYOPu“, československé společnosti, problémech sovětského vládnutí a o mnoha dalších faktorech událostí roku 1968. Praha : Naše vojsko, 2011. - 249 s. : fotogr., pram. a lit., chronol., reg. ISBN 978-80-206-1226-7

DUBÁNEK, Martin: Od bodáku po tryskáče : Nedokončené československé zbrojní projekty 1945 – 1955 / Odp. red.: Pazdera, David. Praha : Mladá fronta, 2011. - 315 s. : fotogr., nákr., tabl., pram. a lit. ISBN 978-80-242-3064-1

DÚBRAVČÍK, Jan: Su-7 v československém letectvu 1964 - 1990 : The Su-7 in the Czechoslovakia Air Force 1964 – 1990 : 2. díl / Přel. do angl.: Leckie, Ina. Nevojice : Jakab Publishing, s.r.o., 2011. - 104 s. : fotogr., nákr., lit. ISBN 978-80-87350-07-2

FOJTÍK, Jakub: Víceúčelový vrtulník Mi-4 : Mi-4 Multipurpose Helicopter / Do angl. přel.: Smržová, Lucie; výkresy: Fojtík, Jakub; kresby: Válka, Zbyněk. Nevojice : Jiří Jakab, 2011. - 80 s. : fotogr. ISBN 978-80-87350-06-5

HRBEK, Jaroslav a kol.: Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech. Další autori: Němeček, Jan; Kokoška, Stanislav; Maršálek, Zdenko; Hofman, Petr; Smetana, Vít. Praha : Nadační fond angažovaných nestraníků v nakl. Euroslavica - Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. - 255 s. : fotogr., dok., reg. ISBN 978-80-85494-92-1

KAPLAN, Karel: Alexej Čepička : Dobová dramata komunistické moci / Odp. red.: Mlejnek, Vít. Brno : Barrister & Principal, 2011. - 227 s. : reg. ISBN 978-80-87474-22-8

KRAJŇÁK, Ondrej, scénár a réžia: Prežili sme GULAG. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. - 1 DVD, 45 min.

PAZDERKA, Josef, ed.: Invaze 1968. Ruský pohled. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů - Torst, 2011. - 270 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-87211-49-6, 978-80-7215-414-2

PEJČOCH, Ivo: Protikomunistické puče : Historie pokusů o vojenské svržení komunistického režimu v Československu 1948 – 1958 / Z odp. red.: Moucha, Arnošt. Cheb : Svět křidel, 2011. - 198 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 978-80-86808-92-5

PEJČOCH, Ivo: Vojáci na popravišti : Vojenské osoby, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 – 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 - 1984 / Odp. red.: Moucha, Arnošt. Cheb : Svět křidel, 2011. - 405 s. : fotogr., reg., lit. ISBN 978-80-87567-01-2

ŠPAČEK, Jaroslav: Jedenapadesátý aneb historie 51. vrtulníkového pluku vesele i vážně / Odp. red.: Moucha, Arnošt. 2. dopl. vyd. Cheb : Svět křidel, 2011. - 247 s. : fotogr., zozn. ISBN 978-80-86808-99-4

* * *

BÍLEK, Jiří: Finanční situace vojáků z povolání a v základní službě v letech 1945 – 1955. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 22-50 : fotogr., tabl.

BÍLÝ, Matěj: Novotného vedení a pokus o reformu Varšavské smlouvy v 60. letech. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století VI.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 127-136.

BÍLÝ, Matěj: Počátky pokusu o reformu Varšavské smlouvy v šedesátých letech 20. století. In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 3, č. 1 (2011), s. 159-171.

BORTLOVÁ, Hana: Spolupráce tajných služeb Kuby a Československa v prvních letech kubánské revoluce (1959 – 1962). In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 3, č. 1 (2011), s. 13-30.

BUČKA, Peter: Kniektorým aspektom armádennej telovýchovy a športu v rokoch 1945–1948. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 55-66.

BUČKA, Peter: Vojenská telovýchova a šport v rokoch 1949 – 1955. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 55-64 : tabl.

CVRČEK, Lukáš: Oběti potlačení protiokupačních protestů v Praze v srpnu 1969. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 125-135.

DUBÁNEK, Martin: Osudy hlídkové lodě „PM“ (Původně „President Masaryk“) v letech 1947 – 1954. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 3 (2011), s. 169-183 : fotogr.

GREGOR, Michal: Josef Pavel a jeho pád. In: Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 4 (2011), s. 82-86.

HABRNÁLOVÁ, Lenka: Akce Březen : Rekonstrukce plánů na vojenský převrat s důrazem na roli špkt. Karla Martínka. In: Vysokoškolači o totalitě 2011. Sborník oceněných

studentských prací.- Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, s. 71-96 : fotogr.

HANZLÍK, František: Proč byl odvolán gen. Ludvík Svoboda z funkce ministra národní obrany v dubnu 1950? In: Od svobody k nesvobodě 1945 - 1956.- Praha : Vojenský historický ústav - MO ČR-OKP MO, 2011, s. 148-161.

HLAVÁČEK, Jiří: Sloužili jsme vlasti. Pražské jaro a normalizace u 28. stíhacího bombardovacího leteckého pluku ve vzpomínkách pamětníků. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 4 (2011), s. 25-37 : fotogr.

KISTER, Richard: Zbrojný priemysel na Slovensku v druhej polovici 50. rokov 20. storočia. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 138-150.

KOPECKÝ, Lukáš: František Machník – život agrárního politika a ministra národní obrany. In: Vysokoškolači o totalitě 2011. Sborník oceněných studentských prací.- Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, s. 225-251.

KUDRNA, Ladislav: Propagandistické využití bojového nasazení Čechoslováků v Indočině. In: Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956.- Praha : Vojenský historický ústav - MO ČR-OKP MO, 2011, s. 184-195.

LÁNÍK, Jaroslav: Druhá Berlínská krize a reakce ČSLA na výstavbu berlínské zdi. 1. část. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 91-104 : fotogr.

LÁNÍK, Jaroslav: Druhá Berlínská krize a reakce ČSLA na výstavbu berlínské zdi. 2. část. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 3 (2011), s. 69-81 : fotogr.

MASKALÍK, Alex: Podklad pre akčný program MNO z roku 1968 o národnostnej otázke. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 108-138 : tabl.

MASKALÍK, Alex: Veliteľský zbor československej armády v boji proti „banderovcom“ vo svetle archívnych dokumentov Vojenského historického archívu Bratislava. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011),

s. 99-125.

PALIVODOVÁ, Eva: Propaganda a indoktrinace v Pohraniční stráž 1948 – 1956. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století VI.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 77-83.

PEJČOCH, Ivo: Vojenské osoby usmrcené při pokusu o přechod státní hranice v období 1948 – 1989. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 3 (2011), s. 47-64 : fotogr.

PEJČOCH, Ivo: Výcvik příslušníků brigády Hagana v Československu. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 4-21 : fotogr., tabl.

PODOLEC, Ondrej: K retribučním súdnym procesom s poslancami Snemu Slovenskej republiky. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 105-115.

PURDEK, Imrich: Československý protichemický prápor vo vojne v Perzskom zálive 1990 – 1991. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 139-164 : tabl., mapy

ROKOSKÝ, Jaroslav: Amnestie 1960. In: Paměť a dějiny.- Roč. 5, č. 1 (2011), s. 36-54 : fotogr.

SIVOŠ, Jerguš: Jozef Vavro. In: Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 3 (2011), s. 89-96 : fotogr.

SIVOŠ, Jerguš: Příprava nariadenia Slovenskej národnej rady o zriadení pracovných táborov na Slovensku v roku 1945. In: Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 6, č. 4 (2011), s. 40-49.

SOKOLOVIČ, Peter: Úloha slovenskej tlače v politickom boji na pozadí procesu s Jozefom Tisom. In: Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 3 (2011), s. 4-21.

ŠMIDRKAL, Václav: ČSLA jako subjekt a objekt speciální propagandy v 60. letech 20. století. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 85-96 : fotogr.

ŠMIGEL, Michal: K bezpečnostným a politicko-spoločenským aspektom prienikov banderovcov (UPA) na územie Československa (1945 - 1947). In: Od svobody k nesvobodě 1945 – 1956.- Praha : Vojenský historický ústav - MO ČR-OKP MO, 2011, s. 78-93.

ŠMIGEL, Michal: Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 a 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In: Fenomén Bratislava. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. - 22. septembra 2010.- Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 251-273.

ŠTAIGL, Jan: Ľudové milície na Slovensku od konca 60. rokov do pádu komunistického režimu v roku 1989. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 79-107 : tabl., grafy

ŠTAIGL, Jan: Spolupráca vojenských jednotiek ČSR, Poľska a ZSSR v akciách proti UPA na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 72-101.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Niektoré problémy zbrojnej výroby v Československu v rokoch 1955 – 1962. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 4 (2011), s. 65-78.

TOMEK, Prokop: Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 3 (2011), s. 26-39 : fotogr.

VYHLÍDAL, Milan: Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956 – 1960 : Činnost skupiny prof. Farlíka a počátek Military Technical College v Káhiře. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 71-84 : fotogr.

ŽÁČEK, Pavel: Vojenské zpravodajství z Libye a terorismus : Rezidentura Ropa v materiálech Hlavní správy vojenské kontrarozvědky. In: Paměť a dějiny.- Roč. 5, č. 3 (2011), s. 74-86 : fotogr.

* * *

BYSTRICKÝ, Jozef: Vojna sa mala začať 1. júla 1945. In: Bojovník. Dvojtyždenník anti-fašistov.- Roč. 56, č. 24 (2011), príl. Revue

antifašistov, roč. 1, č. 4, s. 1-4.

DUBÁNEK, Martin: Cvičný bombardér LA 58. ATM.- Roč. 43, č. 3 (2011), s. 7679 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Minový ukladač poloautomatický MUP. In: ATM.- Roč. 43, č. 2 (2011), s. 76-79 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Návrh průzkumného vozidla ČSLA z roku 1955. In: ATM.- Roč. 43, č. 10 (2011), s. 76-78 : fotogr.,

DUBÁNEK, Martin: Odminovací zařízení URAGAN aneb T-34/85 s proudovými motory. In: ATM.- Roč. 43, č. 5 (2011), s. 76-79 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: 122 mm horská houfnice D 12. In: ATM.- Roč. 43, č. 12 (2011), s. 74-75 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Úkol výsun. Zkoušky raketového odminovače ROD TN v letech 1961 – 1963. In: ATM.- Roč. 43, č. 4 (2011), s. 68-71 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Úkol Táhlo-B : Mechanický odminovač-vyorávač (MOV). In: ATM.- Roč. 9, č. 9 (2011), s. 84-87 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Univerzální minový ukladač UMU. In: ATM + Vojenský profesionál.- Roč. 43, č. 1 (2011), s. 84-85 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Zkoušky kořistních německých 7.5 cm L.G. 40 a 10,5 cm L.G. 42 v Československu. In: ATM.- Roč. 43, č. 7 (2011), s. 76-78 : fotogr.

DUFEK, Jiří: Z Prešova do Holešova [7. výsadkový pluk zvláštního určení, Holešov]. In: Letectví + kosmonautika.- Roč. 87, č. 8 (2011), s. 68-72 : fotogr.

GABČO, Martin: Samohybné súlodie. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 12 (2011), s. 26 : fotogr.

IRRA, Miroslav: Unikáty čs. vojenského letectva Focke-Achgelis Fa 223 (VR-3). In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 8 (2011), s. 18-27 : fotogr.

KADLEC, Peter: Rádiová Tatra. In: Obra-

na. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 6 (2011), s. 26 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.- Roč. 7, č. 1 (2011), s. 29-45 : fotogr.

KOLLER, Martin: Il-28. In: A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR.- Roč. 22, č. 12 (2011), s. 43-44 : fotogr.

KOLLER, Martin: Univerzální kulomet vzor 59. In: A-report.- Roč. 22, č. 11 (2011), s. 45-46 : fotogr.

MÁČE, Jan: Československé letectvo po roce 1945 : 60: „Spárky“ - Migy 21U a US; 61: Průzkumné Migy 21R; 62: Stíhací Migy 21M. In: ATM + Vojenský profesionál.- Roč. 43, č. 1 - 3 (2011), s. 76-78, 88-90, 88-90 : fotogr.

PŘIBYL, Petr: MiG-23UB ve službách československého a českého vojenského letectva. In: Hobby historie - osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.- Roč. 2, č. 9 (2011), s. 24-31 : fotogr.

RAJLICH, Jiří: Žižkovský Spitfire. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 4 (2011), s. 38-45 : fotogr.

OD ROKU 1993

GYÜRÖSI, Miroslav – STOLÁR, Michal – VANGA, Milan: Vrtulníky Mi-24 na Slovensku : Mi-24 Helicopters in Slovakia. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2011. - 191 s. : fotogr., tabl. ISBN 978-80-89169-21-4

MAŘÍK, Kamil: Doktríny mocností a nejdůležitějších aliancí na počátku 21. století : Konference pod záštitou místopředsedy Senátu Parlamentu ČR Zdeňka Škromacha 12. dubna 2011. Praha : Professional Publishing, 2011. - 179 s. ISBN 978-80-7431-054-6

NEČAS, Pavel – IVANČÍK, Radoslav: Globalizácia, obrana a bezpečnosť : Vysokoskolská učebnica. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2011. - 189 s. : lit., reg. ISBN 978-80-8040-425-3

* * *

BLAŽEK, Vladimír – KELEMEN, Miroslav: Obrana a krízový manažment vo verejnej správe. In: Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 24-50.

BUZALKA, Ján – BLAŽEK, Vladimír: Metodologické a metodické východiská analýzy vnútorného ohrozenia bezpečnosti Slovenskej republiky. In: Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave.- Roč. 19, č. 3 (2011), s. 22-45.

EICHLER, Jan: Formování bezpečnostní kultury Evropské unie : (Evropská bezpečnostní strategie 2003). In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR.- Roč. 20 /52/, č. 4 (2011), s. 22-36.

IVANČÍK, Radoslav – NEČAS, Pavel: Obranné výdavky Ozbrojených síl SR v rámci modelov 2010 a 2015 – plány a realita. In: Politické vedy.- Roč. 14, č. 1 (2011), s. 110-125.

JUKL, Marek: Hlavní zásady mezinárodního humanitárního práva. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR.- Roč. 20 /52/, č. 4 (2011), s. 178-184.

LAŠČEK, Ladislav – FLACHBART, Alojz: Příprava jednotek Ozbrojených sil SR pro operace mezinárodního krizového managementu v kontextu lisabonské strategie NATO. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR.- Roč. 20 /52/, č. 3 (2011), s. 103-110.

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Ziskavanie poznatkov a využívanie skúseností (Lessons Learned - LL) v OS SR. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 2 (2011), s. 151-158.

RYP, Petr – BIELENÝ, Robert: Velení a řízení jako důležitá součást vojenské vědy. In: Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR.- Roč. 20 /52/, č. 3 (2011), s. 29-33.

SALAGANIČ, Ján: Ozbrojené sily a národný krízový manažment. In: Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis.- Roč. 6, č. 1

(2011), s. 62-72 : fotogr.

* * *

CICKO, Viktor, fotogr.: Afganistan: november – december 2010. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 12-15 fotografií

DOLINAY, Ján: Odstreľovačské pušky naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 6 (2011), s. 18-21 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Samohybné delá naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 10 (2011), s. 20-23 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Samopaly naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 4 (2011), s. 22-23 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Tanky naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 20-23 : fotogr.

GREGUŠ, Ivan: Zvyšovanie kvality vystrojenia vojakov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 38-39 : obr.

IVANČÍK, Radoslav: Obrana a verejný sektor v zmenenom bezpečnostnom prostredí. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, 2011, 1. časť, s. 3-19

KMENT, Roman: Tatry zo sedmičkového radu / Fotogr.: Géci, Peter. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 2 (2011), s. 22-23 : fotogr.

KOSTREC, Bohumil – NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Vojenské doktríny v OS SR. In: Obrana.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 38-39.

POVOLNÝ, Daniel: Eduard Vorobjov: „Silové řešení problému zanechalo určitý tíživý dojem“. In: Historie a vojenství.- Roč. 60, č. 4 (2011), s. 123-124 : fotogr.

ŠVANTNER, Pavol: Ochrana kultúrneho dedičstva v prípade ozbrojeného konfliktu. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, 2011, 1. časť, s. 64-76.

VANGA, Milan: Afganský zápisník : Vitajte v slovenskom tábore; Augustové postrehy; Naši vojaci sú v bojovej línii; Slováci ovládli základňu v Uruzgane. In: Obrana. Mesač-

ník MO SR.- Roč. 19, č. 7-12 (2011), s. 16, 10, 14, 14, 12-15 : fotogr.

ŽIAK, Jozef: Tradícia pokračuje v Prešove. In: ATM + Vojenský profesionál.- Roč.43, č. 1 (2011), s. 90-91 : fotogr. [vzdušný výcvik]

PRÁCE PRESAHUJÚCE VYMEDZENÉ CHRONOLOGICKÉ OBDOBIA

BLACKAH, Paul – LOWE, Malcolm V.: Messerschmitt Bf 109. Všetchny verze od roku 1935 : Technické detaily, pilotování a údržba legendární jednomístné stíhačky / Z angl. přel.: Ferkl, Martin; odp. red.: Kučera, Jiří. Praha : Grada Publishing, a.s., 2011. - 164 s. : fotogr., nákr., reg. ISBN 978-80-247-3522-1

HÁBL, Vlastimil, libreto a scenár: Pevní vo vernosti. História trenčianskeho 71. pešieho „Drotárskeho“ pluku. Výtvarno-techn. riešenie: Hollý, Marek. Trenčín 2011. - 46 s. : fotogr.

HAJKO, Jozef: Odsúdení na dohodu : Spoločné tisícročie Slovákov a Maďarov. Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2011. - 455 s. : mp., lit., reg. ISBN 978-80-556-0332-2

HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna: Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948 (Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo). Bratislava : Historický ústav SAV v Prodanma, spol. s r.o., 2011. - 276 s. : pram. a lit., fotogr., reg. ISBN 978-80-89396-14-6

HANZLÍK, František: Bez milosti a slito vání. B. Reicin – fanatik rudého teroru. Praha : Ostrov, 2011. - 351 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-80-86289-72-4

HOLEC, Roman: Dejiny plné dynamitu. Bratislavský chemický koncern Dynamit Nobel na križovatkách novodobých dejín (1873 - 1960). Bratislava : Kalligram, 2011. - 168 s. : fotogr. a lit., reg. ISBN 978-80-8101-508-3

CHORVÁT, Peter: Kapitoly z dejín československých opevnení na Slovensku. Zohor

: Virvar v spolupr. s VHÚ, 2011. - 151 s. : fotogr., nákr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-970513-3-4

JELÍNEK, J. A. - GUBIČ, O. - KLIŽAN, E.: Jedno storočie v Prievidzi (Dejiny židovstva na Hornej Nitre). Prievidza : VI. n. v spolupr. s Ústavom pamäti národa, 2011. - 142 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-970790-4-8

JUŠČÁK, Peter: Odvlečení : Osudy občanov Československa odvlečených do pracovných táborov GULAG v ZSSR. Bratislava : Kalligram, 2011. - 383 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-8101-511-3

KLIMENT, Charles K.: Mittlerer Schützenpanzerwagen Sd.Kfz. 251 : Německý obrněný polopásový transportér Sd.Kfz. 251. German half-tracked armored personnel Carrier Sd.Kfz. 251. Obrněný transportér Tatra OT-810. Armored personnel carrier Tatra OT-810. Nevojice : Jakab Publishing, s.r.o., 2011. - 120 s. : fotogr., lit. ISBN 978-80-87350-08-9

KORBEL, Samuel Karol: Pamäti / Zodp. red.: Poparová, Alžbeta. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. - 223 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-89335-47-3

KOUTEK, Ondřej: Prokop Drtina : Osud československého demokrata / Odp. red.: Outrata, Filip. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů - Vyšehrad, 2011. - 432 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-87211-50-2, 978-80-7429-069-5

KRÁL, Pavel: Židia v Bytči / Prel. a jaz. úprava: Čobánová, Silvia. 1. slov. vyd. (preklad 3. dopln. čes. vyd.). Praha – Bratislava : vl. nákl. s prispěním nadácie Ezra, 2011. - 167 s. : fotogr., zozn., dok. ISBN 978-80-254-9278-9

KREISINGER, Pavel: Brigádní generál Josef Bartík : Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje / Odp. red.: Šanca, Ondřej. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2011. - 187 s. : fotogr., dok., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-87211-55-7

KRIČEVSKÝ, Michal Izaj: Příběhy mého života / Odp. red.: Lenk, Ladislav. Praha : Československá obec legionářská, 2011. - 102 s. : fotogr. [spomienky vojnové a povojnové]

MARTÍNEK, Milan: 120 let zkušebny zbraní a střeliva v Praze 1891 – 2011 : 120 Years of Proof House in Prague / Do angl. přel.: Habersberger, Jiří. Praha : Naše vojsko, 2011. - 141 s. : fotogr. ISBN 978-80-206-1200-7

MITÁČ, Ján, zost.: Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945 : Zborník z vedeckej konferencie Šurany 22. - 23. marca 2011. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. - 291 s. ISBN 978-80-89335-45-9

Obsah: Hetényi, Martin: Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia, s. 9-23; Vrábek, Ferdinand: Náprava „krívd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska maďarským vojskom v novembri 1938, s. 24-50; Jablonický, Viliam: Represie na nemaďarskom obyvateľstve na okupovanom južnom Slovensku po roku 1938 a ich odraz v spoločenskom a kultúrnom vedomí, s. 51-73; Janek, István: Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 - 1940, s. 74-108; Pehr, András: Vídeňská arbitráž a její ohlas ve společnosti pohledem nejen českého tisku, s. 109-117; Becker, András: Britský pohľad na Prvú viedenskú arbitráž, s. 118-135; Mitáč, Ján: Krvavý incident v Šuranoch na Vianoce 1938 v spomienkach obyvateľov mesta Šurany, s. 136-148; Sokolovič, Peter: Evakuácia úradov z územia odstúpeného Maďarsku na príklade Trnavského umiestňovacieho okresu, s. 149-161; Fiamová, Martina: Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942 - 1944, s. 162-172; Buda, František: Osudy Židov z Tvrdošoviec po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku, s. 173-199; Lacko, Martin: Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas, s. 200-216; Sabol, Miroslav: Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru

na južnom Slovensku, s. 217-232; Hallon, Ludovít: Peňažníctvo na južnom Slovensku po zmene hraníc v roku 1938, s. 233-248; Mičko, Peter: Následky Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, účastinná spoločnosť Slavošovce, s. 249-261; Šnicer, Igor: Ukrajinská historiografia o maďarskej okupácii Zakarpatskej Ukrajiny a štátoprávnom postavení podkarpatského územia v rokoch 1939 - 1944, s. 262-272; Sergienko, Tatjana: Zakarpatsko v medziach Maďarska: etnopolitický faktor (1939 - 1944), s. 273-286.

PEKÁR, Martin et al.: Ethnic Minorities in Slovakia in the Years 1918 – 1945 : Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovienensis. Monographia 131 (AFPh UP 325/406) / Transl.: Franko, Štefan, Prešov : Universum-EU, 2011. - 195 s. : tabl., pram. a lit. ISBN 978-80-555-0442-1

RICHTER, Karel – CÍLEK, Roman: Hrdinové Československa ve smrti dvou světových válek : Rok 1914 – 1945. Praha : Naše vojsko, 2011. - 405 s. : fotogr. ISBN 978-80-206-1220-5

STRAKA, Karel: Francie a Československo 1914 – 1945 : La France et la Tchécoslovaquie 1914 – 1945 : France and Czechoslovakia 1914 – 1945 : Léta nadějí, zkázy a bojů na společných frontách : Les années d'espoir, de destruction et de combats communs : Years of hope, destruction and joint fighting. Praha : Vojenský historický ústav Praha - MO ČR-OKP, 2011. - 275 s. fotogr. ISBN 978-80-7278-558-2

* * *

CHORVÁT, Peter: Dejiny slovenskej vojenskej terminológie. In: Vojenská história. - Roč. 15, č. 1 (2011), s. 33-54.

MARŠÁLEK, Zdenko: S modrou krví v republikánské armádě. Aristokraté v československém vojsku 1918 – 1945. In: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století : Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2011,

s. 131-146.

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: K vývinu slovenskej vojenskej terminológie. In: Vojenská história.- Roč. 15, č. 1 (2011), s. 126-132.

VITÁKOVÁ, Alena: K problematice postavení žen ve společnosti: přítomnost žen v 1. čs. arm. sboru v SSSR a v řecké partyzánské armádě ELAS/DSE. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století V.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2011, s. 195-207.

* * *

BUČKA, Peter: Armádní športovci v histórii hokeja. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 5 (2011), s. 42-43 : fotogr.

BUČKA, Peter: Na ceste k zlatej ére vodného slalomu. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 60-61 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Guľomety naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 18-19 : fotogr.

DOLINAY, Ján: OT a BVP naše a od susedov. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 11 (2011), s. 20-23 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin: Vojenský technický ústav. In: Sťahlečná revue.- Roč. 43, č. 11 (2011), s. 79-81 : fotogr.

KLOKOČNÍK, Radovan: Prílba Berndorf v Československu. In: Sťahlečná revue.- Roč. 43, č. 3 (2011), s. 70-71 : fotogr.

KLOKOČNÍK, Radovan: Prílba M17–Sohlberg v Československu. In: Sťahlečná revue.- Roč. 43, č. 6 (2011), s. 78-79 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Od holí až po hvězdičky. In: A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR.- Roč. 22, č. 2 (2011), s. 42-43 : fotogr.

PAULIAK, Ervín: O historickom vedomí. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.- Roč. 56, č. 4 (2011), s. 4

ŠNÍDL, Vladimír: Zabudnuté vojenské misie. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 24-25 [1930 – 1989]

TURZA, Peter: Mostný tank z Martina. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 10

(2011), s. 26 : fotogr.

VRÁBEL, Ferdinand: Pripomína bojové tradície Slovákov a Čechov : Pred 90. rokmi vznikla Československá obec legionárska (ČsOL). In: Národní osvobození.- Roč. 89, č. 3 (2011), s. 8 : fotogr.

ARCHÍVNICTVO A MÚZEJNÍCTVO

BURIAN, Michal: Prototyp SKOT-IV ve sbírkách VHÚ Praha. In: Historie a vojenství.- Roč. 59, č. 4 (2011), s. 96-101 : fotogr.

GABČO, Martin: Užitočný pomocník. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 9 (2011), s. 26 : fotogr. [kolesový dozer DO-K-M]

HABÁŇ, Pavel: Historické zbrane ako predmet zberateľstva. In: Pamiatky a múzea.- Roč. 60, č. 2 (2011), s. 37-41 : fotogr.

HORNÁČEK, Drahomír: Nemecká hůfnička. In: Obrana.- Roč. 19, č. 1 (2011), s. 26 : fotogr.

HORNÁČEK, Drahomír: Oblúbený guľomet. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 3 (2011), s. 26 : fotogr.

MIHÁLIK, Miroslav: Lietajúca „ležiaca ryba“. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 4 (2011), s. 26 : fotogr. [MiG-21]

ŠČASNOVIČ, Anton: Cisternová tatrovka. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 11 (2011), s. 26 : fotogr.

ŠČASNOVIČ, Anton: Rýchly nákladný valník. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 5 (2011), s. 26 : fotogr. [Praga]

TURZA, Peter: Úspešný raketomet. In: Obrana. Mesačník MO SR.- Roč. 19, č. 2 (2011), s. 26 : fotogr.

Zoznam excerpovaných časopisov a periodických zborníkov vydaných v roku 2011

A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR. ISSN 1211-801X

Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. ISSN 1336-9148

Acta historica Posoniensia. Katedra všeobecných dejín FiF UK. ISBN 978-80-7165-

852-8

Annales historici Presovienses. Ročenka Inštitútu histórie FiF PU. ISSN 1336-7528

Army History. The Professional Bulletin of Army History. ISSN 1546-5350

ATM. ATM+Informační příloha MO ČR a AČR. ATM+Informační příloha MO SR a OS SR. ISSN 1802-4823

Bibliographie internationale d'histoire militaire. ISSN 0378-7869

Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. ISSN 03223-2018

Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy. ISSN 0524-2428, ISBN978-80969864-6-0

Časopis Národného múzea – řada historická. ISSN 1214-0627

České, slovenské a československé dějiny 20. století. ISBN 978-80-7405-103-6

Český časopis historický. ISSN 0862-6111

Dejiny – internetový časopis (Inštitút histórie FF PU) <http://dejiny.unipo.sk/>

Dějiny a současnost. Kulturně-historická revue. ISSN 0418-5129

Dvacáté století : The Twentieth Century. ISSN 1803-750X

Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. (HÚ SAV) http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/

Hadtörténelmi Közlemények. ISSN 0017-6540

História – maď. ISSN 01392409

Historická revue. Vedecko-populárny časopis o dejinách spoločnosti. ISSN 1335-6550

Historický časopis Historického ústavu SAV. ISSN 0018-2575

Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. ISSN 1210-6097

Historický zborník. Zborník Slovenského historického ústavu MS. ISSN 1335-8723-19

Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu. ISSN 0018-2583

Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. ISSN 1804-2228

Letectví + kosmonautika. Český a slovenský populárně-odborný časopis. ISSN 0024-1156

Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung. ISSN 0940-4163

Militärgeschichtliche Zeitschrift. ISSN 2193-2336

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. ISSN 1210-6860

Múzeum. Metodický, študijný a informačný recenzovaný časopis pre zamestnancov múzeí a galérií. ISSN 0027-5263

Národní osvobození. Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. ISSN 0231-8161

Obrana. Vojenský mesačník MO SR. ISSN 1336-1910

Österreichische Militärische Zeitschrift. ISSN 0048-1440

Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. ISSN 1336-6297

Pamiętki a muzea. Revue pre kultúrne dedičstvo. ISSN 1335-4353

Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy. ISSN 1335-2741

Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave. ISSN 1335-1370

Przegląd Historyczno-wojskowy. ISSN 1640-6281

REVI – dvouměsíčník o letadlech a letcích. ISSN 1211-0744

Securitas imperii. ISSN 1804-1612

Slezský sborník. ISSN 0037-6833

Slovenský prehľad. Review for Central, Eastern and Southeastern European History. ISSN 0037-6922

Slovenská archeológia. ISSN 1335-0102

Slovenská archivistika. ISSN 0231-6722

Soudobé dějiny. ISSN 1210-7050

Střední Evropa. Revue pro středoevropskou politiku a kulturu. ISSN 0862-091 X

Střelecká revue. ISSN 0322-7650

Studia historica Nitriensia. ISSN 1338-7219

Studia historica Tyrnaviensia XIII. Historiae vestigia sequentes. ISBN 978-83-7490-439-1

Studia politica Slovaca. Časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy. ISSN 1337-8163

Századok. A magyar történelmi társulat folyó-

óirata. ISSN 0039-8098

Terra Kisucensis. ISBN 978-80-969922-3-2

Vojenno-istoričeskij žurnal. ISSN 0321-0626

Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. ISSN 1335-3314

Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. ISBN 978-80-970322-4-1, 978-80-970322-6-5

Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis. ISSN 1336-9202

Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. ISSN 1210-3292

ANOTÁCIE, GLOSÝ

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol.

VYJDEME V NOCI VO FAKLOVOM SPRIEVODE A ROZSVIETIME SVET.

Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, 246 s.

Kolektívna monografia *Výjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet* s podtitulom *Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti* patrí k najnovším dielam, na ktorých sa svojou činnosťou podieľal kolektív autorov zo Slovenska. Publikácia vznikla v rámci projektov VEGA a sústreďuje sa na dôležitosť osláv a slávností v živote spoločnosti. Na písaní textov spolupracovali okrem Ingrid Kušnierárovej aj iní historici z Historického ústavu (Peter Šoltés, Peter Macho, Daniela Kodajová, Marcela Bednárová, Roman Holec či Ivan Kamenec), Filozofickej fakulty univerzity Komenského (Zuzana Hajachová), ako aj z Banskej Bystrice (Alica Kurhajcová, Anna Vetráková).

Už z prvých stránok tejto monografie je zrejmé, že ide o publikáciu venujúcu sa festivítam v rôznych historických obdobiach i rôznym pohľadom na ne. Monografia je rozčlenená na tri kapitoly. Prvá sa venuje náboženským slávnostiam v službe konfesionalnej, štátnej a národnej jednoty, druhá časť rozoberá národné oslavy a slávnosti ako prezentáciu nacionalizmu pričom záverečná kapitola sa sústreďuje na festivity ako na formy politického odboja a nástroje upevňovania politickej či štátnej lojality.

Slávnosti sa svojou povahou vyčleňujú z každodennosti, profánny priestor menia na slávnostný, majú vzťah k posvätnu a zároveň disponujú schopnosťou udržiavať

a reprezentovať poriadok. Pri systemizácii osláv treba rozlišovať tri základné druhy. Prvým z nich sú oslavy životného cyklu, tzv. prechodových rítov, ktoré sú prahovými situáciami v priebehu života jednotlivca ako napríklad narodenie a narodeniny, krst a meniny, prijatie do profánneho spoločenstva - obce, sobáš, úmrtie a pamiatka na zosnulých a iné. Ďalším druhom, o ktorých píše autori, sú oslavy ročného cyklu ako sú Vianoce, slnovraty, Veľká noc, 1. Máj či dožinky a pod. Tretiu skupinu predstavujú verejné slávnosti. Keďže hranicu medzi súkromným a verejným určujú predstavitelia mocensky dominantných skupín alebo inštitúcie, nie je pojem „verejné slávnosti“ precíznym pojmom, pretože napríklad oslavy súkromných sviatkov panovníka alebo „vodcu“ sa stávajú verejnou záležitosťou. V úvode publikácia prináša stručné informácie o náboženských slávnostiach a sústreďuje svoju pozornosť predovšetkým na staršie dejiny, vracia sa do 17. storočia a ďalej sa presúva celým 19. storočím a svoju púť uzatvára po ukončení druhej svetovej vojny v roku 1945, nevynechávajúc ani slávnosti vojenského charakteru. Do 18. storočia sa za verejný považoval „nesúkromný“ priestor, teda v podstate všetko, čo patrilo do kolektívnej sféry spoločenstva. V časoch osvietenstva sa s postupným rozširovaním slobody spolčovania a zhromažďovania začínali formovať tzv. čiastkové verejnosti ako v zásade „otvorené“, relatívne voľne prístupné sociálne sféry. Vytvárali sa podmienky, v ktorých sa postupne formovali aj slávnosti národno-politické. Publikácia potvrdzuje nenahraditeľnú tradičnú funkciu verejných festivít – identifikačnú, legitimizačnú a reprezentatívnu a zároveň prezentuje, ako sa spoločnosť na základe festivít formuje a konštituuje.

Jednotlivé úvodné kapitoly sa chronologicky začínajú v druhej polovici 17. storočia

a rozoberajú náboženské, národné a politické festivity, pričom dominantná katolícka cirkev aj prostredníctvom tejto formy rekatolizovala slobodné kráľovské mestá v Uhorsku. Časť sa venuje biskupským vizitáciám a ukazuje ako sa z prostriedku na disciplinizáciu kňazov, biskupov či veriacich stali v 19. storočí náboženské festivity. V publikácii sú príspevky analyzujúce oslavy Jána Husa na Slovensku, ktoré umožňovali prezentáciu národnej či štátnej identity. Jedna pasáž sa zaoberá i memorandovými či augustovými slávnosťami, ktoré súviseli so slovenským národným hnutím. Posledná časť knihy rozoberá oslavy dynastického charakteru alebo agrárnych podujatí v strednej a juhovýchodnej Európe. Z vojenského hľadiska je najzaujímavejšou teda najmä posledná tretia kapitola, konkrétnejšie príspevok zachytávajúci oslavy narodením prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka na Slovensku autorky Zuzany Hajachovej alebo príspevok Ivana Kamenca o oslavách vzniku samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1945. Podrobnejšie zachytáva predovšetkým oslavy vtedajšieho štátneho sviatku 14. marca, teda dňa vzniku Slovenského štátu. V tomto období ešte vedľa seba fungovali všetky tri typy osláv, ktoré táto publikácia sleduje, čiže náboženské, národné aj politické. Režim Slovenského štátu zlikvidoval rozmanitosť spolkovéj scény a dovtedajšiu autonómnosť dobrovoľných združení voči štátu, čím zúžil pluralitu verejného sviatkovania. V práci neabsentuje ani celkové zhrnutie a zoznam použitých prameňov a literatúry v závere monografie.

Knihá *Výjdeme v noci vo fack'ovom sprievode a rozsvietime svet* približuje každodenný život a význam slávnosti v živote spoločnosti a je jednou z mála, ktorá sa ich účelom venuje.

Eva Ondrušová

MUDRÁK Augustín – **ČERVENKA** Jiří.
BOJOVAL JSEM ZA CÍSAŘE PÁNA.

Nové Strašecí : Jiří Čerevenka – Gelton,
2011, 151 s. ISBN 978 – 80 – 904303 – 9 – 6.

Spomienky a denníky vojakov či už z prvej alebo z druhej svetovej vojny prinášajú dnešným čitateľom jedinečný pohľad na udalosti, ktoré ich pisatelia prežili. Aj keď ide o subjektívne svedectvá, ich prínos k historickému poznaniu je nesporný. Jedným z vojakov, ktorý si počas prvej svetovej vojny viedol denník, bol aj český vojak čatár Augustín Mudrák. Ten bol v roku 1909 odvedený ako branec k c. a k. pešiemu pluku 3 v Kroměříži, kde strávil tri roky až do roku 1912. Po vypuknutí prvej svetovej vojny 28. júla 1914 opäť narukoval a so svojím plukom bol odoslaný do Haliče. Prvýkrát sa na front dostal pri riekach Visla a San pri Sandomierzi. Počas urputných bojov s ruskými oddielmi si sám spôsobil zranenie bodákom, aby nemusel ďalej bojovať. Pri zdravotnej prehliadke to zdravotník klasifikoval ako zranenie šrapnelom a zaradil ho medzi ranených, ktorí boli odtransportovaní do nemocnice v Brne. Odtiaľ bol po určitom čase presunutý do nemocnice v Prahe, kde – ako si spomína – sa o nich dobre starali českí lekári a čo najviac im tam predlžovali pobyt, aby ich tak aspoň na čas oslobodili od vojnových útrap. Po vyliečení dostal mesačnú dovolenku, a tak sa na krátky čas dostal domov. Po jej ukončení sa prihlásil k svojmu pluku, ktorý bol preložený do Brna, kde sa prihlásil medzi zdravotníkov a bol povýšený na desiatnika. V júli 1915 sa dostal opäť na východný front. Podľa jeho spomienok sa vlakom dostali do Jaroslavli a odtiaľ pochodovali ďalej na východ (denne prešli asi 40 km). Pri Leschnej sa dostali do blízkosti frontu. Pretože tu bolo mnoho zdravotníkov, mnohým z nich rozdali pušky a museli ísť bojovať. Augustín však zostal medzi zdravotníkmi. Pri mestečku Jablonec sa zapojili do bojov s ruskými oddielmi o Brest-Litovsk. Nakoniec Rusi pevnosť zapálili a vyhodili do vzduchu a celé mesto, až na pár domov, vyhorelo. Medzi jeho

spomienkami na boje o toto mesto je okrem iných aj tá, ako vojaci z jeho pluku našli sklad liehovín a celý pluk sa opil až tak, že na následky otravy alkoholom zomreli traja vojaci. Na východnom fronte pôsobil až do roku 1917. V roku 1916 bol nasadený v priestore Užského priesmyku a na prelome rokov 1916/1917 zažil prudké boje v blízkosti mesta Dolná Vatra. Tu v apríli 1917 zažil dočasné prímerie, počas ktorých sa osobne viackrát priateľsky stretli s ruskými vojakmi, s ktorými predtým bojovali.

Za svoju pomoc raneným na bojisku dostal Augustín od Červeného kríža bronzovú medailu a v roku 1917 bol prevelený na taliansky front, kde bol po čase zaradený na poľné obväzisko, povýšený na čatára a dostal sa až k rieke Piava. Po tom, čo v júni 1918 dostal maláriu, sa cez nemocnice v Taliansku a Lučenci dostal do Brna, kde sa stal veliteľom strážnej služby na hlavnej pošte brnianskej stanice. Tu ho zastihol aj koniec vojny, ale do civilu bol prepustený až na konci júla 1919.

Denníkové zápisky Augustína Mudráka po mnohých rokoch pripravil s povolením jeho syna Oldřicha do tlače Jiří Červenka. Okrem zápiskov autora kniha obsahuje rozsiahlu fotografickú prílohu zachytávajúcu Augustína ako vojaka a život vojakov na fronte i v zázemí.

Jana Zaťková

KAŠIRIN, Vasilij Borisovič.
*VZJATIE GORY MAKOVKA: NEIZVEST-
NAJA POBEDA RUSSKICH VOJSK
VESNOJ 1915 GODA.*
Moskva : Regnum, 2010, 388 s.

Pod redakčným vedením M. A. Kolerova vychádzala v Ruskej federácii v rokoch 2003 – 2012 edícia historických publikácií pod spoločným názvom „Selecta“. Ide o 24 špecializovaných diel, ktoré sa zameriavajú na problémy obdobia ruských, ako

aj európskych dejín 19. a 20. storočia. Pod číslom 14 vyšla v roku 2010 publikácia od Vasilija Kaširina, ktorá sa zaoberá obdobím prvej svetovej vojny, konkrétne Karpatskou operáciou ruskej armády v južnej časti úseku východného frontu v roku 1915. Autor sa zameria, ako to v úvode sám píše, na doteraz nepoznané a zabudnuté víťazstvo ruskej cárskej armády v priestore dnešných ukrajinských Karpát – bitku o vrch Makovka (958 m), kótu situovanú približne 80 km severo-východne od Mukačeva.

Publikácia je rozdelená na dve základné časti. Prvá časť s ôsmimi kapitolami ponúka historický výklad priebehu bojov o Makovku. V prvej kapitole autor približuje operatívne rozkazy pre 8. ruskú armádu, ktorej cieľom najprv bolo postupovať poľskou Haličou smerom na Krakov. Práve po nepodarenom pokuse dobyť toto správne centrum západnej Haliče sa s príchodom roka 1915 rozbehla samotná Karpatská operácia. Ruské vojská mali zopakovať vojenské ťaženie z čias revolúcie 1848/1849, prekročiť Karpaty a v postupe smerom na juh postupne obsadiť Košice, Miškovec (Miskolc), Budapešť a prípadným ohrozením Viedne, hlavného mesta Rakúsko-Uhorska, vyradiť nemeckého spojencu z vojny.

Kaširin si v hlavnej časti všima len vojenské teleso (309. peší ovručský pluk) pod vedením generála Aftana, ktorý mal úlohu prekročiť Karpaty a obsadiť Mukačevo. Dve nasledujúce kapitoly sú venované Nemeckej južnej armáde, ktorá v priebehu januára 1915 zaujala pozície v priestore južnej strany Karpát, a s príchodom ktorej sa výrazne zmenil pomer síl na bojisku. Štvrtá kapitola približuje spojený rakúsko-nemecký útok z januára 1915 v smere na Stryj (v ukrajinskej časti frontu), pričom autor vtipne konštatuje, že sa tu stretli tri typy zbraní; za pušky ruský Mosin 1891 proti rakúskemu Mannlicher 1895 a nemeckému Mauser 1898; za strojné pušky (gul'omety) ruský Maxim-Sokolov 1910 proti rakúskemu Schwarzlose 1905 a nemeckému MG-08

1908. Piata kapitola opisuje stav, rozpoloženie a sily strán pred začatím ruskej protiofenzívy – samotnej Karpatskej operácie. Nasledujúce tri kapitoly sa veľmi podrobne venujú opisu bojov o kótu 958 „Makovka“ v apríli až máji 1915 v priestore ukrajinských Karpát. Samotný vrch v priebehu bojov niekoľkokrát zmenil majiteľa, až konečne 4. mája 1915 ruská strana dosiahla víťazstvo. Samotné obsadenie Makovky bolo posledným taktickým úspechom ruských vojsk v Karpatskej bitke. Kaširin uzatvára poslednú ôsmu kapitolu poznámkou, že *„úporná obrana Makovky bola úspechom Rakúsko-Uhorska, no medzi úspechom a víťazstvom je veľký rozdiel – víťazstvo bolo na strane ruských zbraní“*. Až v závere priznáva, že v dôsledku prielomu pri Gorliciach (dnešné Poľsko) z 2. mája 1915 sa ruské sily dostali do veľmi nepriaznivého postavenia a začal sa generálny ústup z Karpát. Kóta 958 „Makovka“ padla do rúk Ústredných mocností 1. júna 1915 po dvojdňovom boji.

Druhá časť diela, začínajúca stranou 167, sú v podstate prepisy rádiogramových správ medzi generálom Aftanom a nadriadenými, ako aj v susednom úseku frontu pôsobiacimi dôstojníkmi. Práve z nich sa dá vykresliť daná situácia a priebeh bojov o Makovku. Autor zapracoval rádiogramy v časovom rozpätí 14. marca až 4. mája 1915, teda bezprostredne po ruskej víťazstve. Dokumenty sú verné prepisy archíválií z Ruského štátneho vojensko-historického archívu (RGVIA). Aj touto cestou chce Kaširin prebudiť záujem bádateľov o dané obdobie. Téma prvej svetovej vojny na východnom fronte je totiž oproti západnému frontu chudobnejšia na podrobnosti, konštatuje. Jediné podrobné dielo o ruskej armáde a jej pôsobení na východnom fronte vzniklo ešte v roku 1930 z pera A. A. Svječina, ktorý písal o ruskom hlavnom štábe, frontoch a vojenských korpusoch. Tichým apelom tak Kaširin nabáda vojenských historikov po vyplnení „bielych miest“ vo veci poznania

prvej svetovej vojny na východnom fronte a komplexnom prebádaní archíválií uložených v RGVIA v Moskve.

Publikáciu uzatvára zoznam prameňov, literatúry, menný register a päť máp vo forme schematických náčrtov, ktoré v chronologickom slede ukazujú postupné obsadenie kóty 958 v priestore ukrajinských Karpát.

Juraj Kallo

MAJER, Petr.
GENERÁL JOSEF ŠNEJDÁREK OPĚT NA TĚŠÍNSKU.

Praha : Československá obec legionářská, 2013, 79 s. ISBN 978-80-260-5583-9.

Aj keď je autorom knihy Petr Majer, ide vlastne o kolektívne dielo, pretože, ako sám píše v úvodnom slove, svoje závery konzultoval s odborníkmi a zaznamenal aj mnoho z toho, čo počul od rôznych obyvateľov Těšínska, predstaviteľov samospráv obyčajných ľudí českej aj poľskej národnosti i predstaviteľov organizácií poľskej menšiny v Českej republike, Kongresu Poliakov v Českej republike a Hlavného výboru Poľského kultúrno-osvetového zväzu.

Knihla je vlastne prehľadom problematiky bojov v Těšínsku v januári 1919 a súvisiacich otázok. Dňa 23. januára 1919 začala Československá armáda (legionári, sokoli a dobrovoľníci) pod vedením pplk. Josefa Šnejdárka vojenské operácie na obsadenie těšínskeho Sliezska, historickej súčasťi krajín Českej koruny, ktorá patrila k už medzinárodne uznanému Československu. Cieľom bolo vytlačiť poľské vojská vedené plk. Ksawerym Latinikom a zabrániť anexii tohto územia k Poľsku. Vďaka rozhodnému postupu a mimoriadnym veliteľským schopnostiam Šnejdárka sa to počas krátkej, tzv. sedemdnovej vojny aj podarilo. Československé jednotky obsadili Těšínsko a zatlačili poľské útvary až ku Skočovu, kde bola akcia pred rozhodujúcim úderom našich jednotiek

na nátlak Dohody 30. januára 1919 zastavená. Časť Těšínska odstúpilo Československo Poľsku v roku 1920 podľa rozhodnutia Konferencie veľvyslancov v Paríži o rozdelení Těšínska zo dňa 28. júla 1920.

Na Šnejdárka sa v zmysle ideológie bývalého režimu, ktorý vnímal legionárov nepriateľsky, aj na Těšínsku, podobne ako na Slovensku (Lučenec, Zvolen, Banská Štiavnica, Badín atď.), zabudlo. Len pred niekoľkými rokmi bola vo Zvolene na Whitmannovskom dome z iniciatívy generálovej vnučky inštalovaná pamätná tabuľa Šnejdárkovi. Podobne bol na Těšínsku na vrcholku kopca Polední (672 m. n. m.) v októbri 2012 tomuto generálovi odhalený pomník s jeho reliéfom a Mohylou českej štátnosti, na ktorú nadšenci priniesli kamene z rôznych častí Českej republiky. Už o pár dní sa proti tomuto kroku začala v poľskej tlači v Poľsku aj v Českej republike silná kampaň s titulkami, podľa ktorých bol Šnejdárk vojnový zločinec a Česi vstúpili „bagančami do poľskej duše“. Táto kampaň vyvrcholila tým, že pomník bol pokreslený hákovými krížmi, nápis vysekaný a Šnejdárkova tabuľa odcudzená. Neskoršie došlo aj k odstráneniu českej vlajky z Mohyly českej štátnosti, čo už so Šnejdárkom súvisí len nepriamo. O tom, že táto vec nebola mnohým ľahostajná, svedčí skutočnosť, že dobrovoľníci z celej Českej republiky čoskoro poškodený pomník obnovili.

Je až neuveriteľné, že poľská tlač v tejto veci používa podobné argumenty a frazeológiu ako takmer pred sto rokmi, podľa ktorých to bola „česká agresia“, legionári vraždili nevinných civilov poľskej národnosti a pomník vraj symbolizuje protipolsky zamerané nepravdy. Iniciátori pomníka ako spomienky na Šnejdárka sa snažili vec vysvetliť aj v tlači a aj na rokovaní s poľskou konzulkou v Ostrave Annou Olszewskou, s tým, že nejde o vyvolávanie protipolských nálad, ale o akt úcty k československému hrdinovi s cieľom prekonať staré antagonizmy a budovať lepšie vzťahy v duchu porozumenia a spolupráce. Podľa predsedu Kongresu

Poliakov v ČR, vysokoškolského pedagóga a teológa Józefa Szymeczka, nikto nemá oprávnenie budovať Šnejdárkovi pomník pretože velil českým vojakom, ktorí „dobíjali poľských zajatcov a usilovali sa o strety s civilným obyvateľstvom“. Autor knihy P. Majer zhromaždil v tejto veci svedectvá dobových dokumentov, podľa ktorých poľská strana vyzbrojovala robotníkov z Třineckých železiarní a v dôsledku ich neskúsenosti došlo práve k zbytočným stratám na životoch. Na druhej strane je však aj svedectvo o tom, že keď Česi poznali, že proti nim na tomto úseku nestojí vojsko, ale neskúsení mladíci, nevybavili to strelbou, ale zopár zauchami. Majer pripomína aj skreslené informácie, ktoré v tejto veci uverejňuje dokonca aj česká tlač (*Lidové noviny*). Ako sa vtedy zneužíval pre protičeskoslovenskú propagandu prípad Cezaryho Hallera, tak sa opäť aj v súčasnosti zo strany niektorých príslušníkov poľskej menšiny znovu oprašuje, hoci svojho času vec na pravú mieru uviedol už Šnejdárk. Vo svojej knihe „*Co jsem prožil*“, napísal: „*Za následujících bojů padl mezi jinými i polský kapitán Cezary Haller, blízký příbuzný polského generála téhož jména. Dověděl jsem se, že jistá propaganda rozšířila zprávu, že 'česká soldateska' mrtvému – či živému – kapitánu Hallerovi; vypíchla oči. Byla to ovšem lež, ale lež, ve kterou začnou věřit tisíce lidí, je potom těžko rozlišitelná od pravdy. Proto jsem jel ihned poklonit se ostatkům nepřátelského hrdiny, dal jsem jeho tělesné pozostatky uložit do slušné rakve, nařídil jsem kondukt a dal jsem mrtvého dopraviť na linii mezi oběma vojsky. Zavolal jsem polské důstojníky. Tam – rakev otevřít, spočítat oči, zjistit, že tělo je neporušené a pietně uložené. – Řeči ztichly.*“ Dnes ovšem znovu rôzne obvinenia československých legionárov ožívajú...

Kniha o Šnejdárkovi podáva stručný historický exkurz o dejinách Těšínska od stredoveku až po súčasnosť a aj históriu stavby, poškodenia a obnovy pomníka. Tak isto informuje aj o akciách, ako sú letný a zimný pochod k pomníku a pietne akty na

uctenie padlých československých vojakov, z ktorých je väčšina pochovaná na cintoríne Orlovej, kde však prvorepublikový pomník Poliáci zničili počas okupácie tohto územia po Mníchove na jeseň roku 1938. Autor napriek tomu vyjadruje svoje presvedčenie, že situácia sa upokojí, vec sa bude posudzovať bez emócií a s potrebnou dávkou racionálneho prístupu, čo prispeje k pokojnému spoluzitiu Čechov a Poliakov v tejto oblasti.

Ferdinand Vrábel

BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol.

Dunajská flotila. História lodného parku od roku 1922.

Bratislava : Slovart, 2012, 304 s.

ISBN 978-80-556-0497-8.

V roku 90. výročia vzniku československej, neskôr len slovenskej plavebnej spoločnosti predkladajú autori – odborníci z lodnej paluby i riadiaceho postu, odbornej i laickej verejnosti jedinečnú publikáciu, ktorá je kombináciou historického prehľadu, fotogalérie a spomienok.

Jej prvá historická časť informuje od vzniku plavebného podniku na Dunaji až po súčasnosť. Plavebné podnikanie novovzniknutého československého štátu má svoje korene už v marci 1919 v Československom dunajskom dopravnom úrade so sídlom v Bratislave – predchodcovi dnešnej plavebnej spoločnosti Slovenská plavba a prístavy, a. s. Úrad bol koncom roka 1921 formálne zmenený na Riaditeľstvo československej štátnej plavby dunajskej, s identickou štruktúrou a personálnym obsadením. Jeho pokračovateľom bola Československá akciová plavebná spoločnosť dunajská, založená až v máji 1924, napriek v júni 1922 vydanému zákonu o zriadení Čs. akciovej plavebnej spoločnosti dunajskej a Čs. akciovej plavebnej spoločnosti labskej za účasti štátu. Stabilizovaná ekonomická situácia štátu sa odrazila aj v intenzívne sa

rozvíjajúcej činnosti plavebnej spoločnosti. Koncom 20. rokov zabezpečovala zrýchlenú dopravu kusových zásielok podľa plavebného cestovného poriadku medzi všetkými dunajskými prístavmi, prepravu tovarov motorovými nákladnými loďami na úseku Regensburg – Galac, nákladnú prepravu vlečnými parníkmi a 123 nákladnými člnmi, tranzitnú kombinovanú dopravu medzi dunajskými, labskými a oderskými prístavmi, ako aj medzi dunajskými prístavmi a ďalšími vnútrozemskými a námornými prístavmi, medzinárodnú osobnú dopravu na trati Bratislava – Viedeň, miestnu lodnú osobnú dopravu na domácich linkách medzi Bratislavou a Devínom, Komárnom a Klišskou Nemou a Komárnom a Močou, ako aj na bratislavskú dunajskú pláž Lido. Začiatkom 30. rokov patrili k tzv. výkonnej službe okrem plavidiel a skladov aj zastupiteľstvá vo Viedni a v Budapešti, zmluvné zastúpenia v Smedereve, Vidine, Orechove, Bukurešti a agentie v Pasove, Regensburgu, Linzi, Viedni, Devíne, Bratislave, Budapešti, Vukovare, Belehrade a ďalších mestách.

V dôsledku Viedenskej arbitráže v roku 1938 zostal Slovensku len niekoľkokilometrový úsek dunajského brehu od Bratislavy po Devín. V období samostatného Slovenského štátu bola Československá plavebná spoločnosť dunajská premenovaná na Slovenskú dunajplavbu, účastinnú spoločnosť. Vo vojnových rokoch 1939 – 1945 boli všetky dunajské plavebné spoločnosti v oblasti pôsobnosti nacistického Nemecka podriadené jednotnej dopravnej stratégii, vojenskému režimu a veleniu. V súlade s vojnovými potrebami rozšírilo Nemecko dunajský lodný park o ďalšie plavidlá pochádzajúce z Rýna a Labe. Avšak spojenecké bombardovanie dunajských prístavov, priame bojové akcie a najmä bombardovanie bratislavskej rafinérie Apollo spôsobili značné zdecimovanie slovenskej dunajskej flotily. A po odvlečení mnohých remorkérov a nákladných lodí ustupujúcou nemeckou armádou zostal plavebnej spoločnosti po oslobodení

Bratislavy len jediný parný remorkér a päť vlečných člnov.

Po obnovení Československej republiky sa Slovenská dunajplavba zmenila na Československú dunajplavbu (ČSDP). Jej pracovníci za veľmi ťažkých podmienok opravovali poškodené plavidlá, ktoré sa pomaly vracali naspäť do Bratislavy a Komárna. Autori uvádzajú, že „*napriek všetkým ťažkostiam sa už v roku 1948 podarilo dosiahnuť pôvodný objem prepravných výkonov*“. Po znárodnení akciovej spoločnosti ČSPD a jej zmene na národný podnik dochádza v dôsledku intenzívneho rozvoja chemického a ťažkého priemyslu k veľkému rozširovaniu lodného parku. Koniec 50. a začiatok 60. rokov bol charakteristický veľkým technickým rozvojom a pokrokom v technológii plavby, adekvátne sa prejavujúcim v zrýchlení plavby, znížení nákladov na posádku a prepravu, a zvýšení obratovosti.

Prierezovo sa autori venujú aj osobnej lodnej doprave, až po jej prechod do súkromného vlastníctva v roku 2002. Podobne existencii slovenskej námornej plavby v rokoch 1965 – 2002. Prehľadnú históriu dunajského lodného parku od roku 1922 v prvej časti publikácie ilustrujú zaujímavé dobové i súčasné fotografie.

Najrozsiahlejšiu časť publikácie – galériu lodí uvádzajú prvé parné remorkéry (Svätopluk, Liptov, Morava, Vltava, Šariš, Dyje, Berounka, Jizera, Turiec, Zemplín), nasledujú parné nákladné lode (Torysa, Hron, Nitra, Váh, Topľa, Kysuca ...), prvé motorové nákladné lode, motorové tankové lode, motorové bočnokolesové remorkéry, motorové vrtuľové a prístavné remorkéry. Lodný park po roku 1957 tvorili vlečné motorové vrtuľové remorkéry, ťažno-tlačné remorkéry 2000, nákladné motorové lode typu DNL 2000, motorové nákladné lode konštrukcie ČSPD, prístavné remorkéry, tlačné remorkéry, tlačné remorkéry typu TR 2000, tlačné remorkéry zo slovenských lodeníc, tlačné remorkéry typu Muflon. Nesamostatný lodný park mapovaného obdobia pozostával z člnov vlečných, tlačných, tankových

a člnov typu RO-RO. Lodnú osobnú dopravu zabezpečovali najstaršie osobné lode Alice, Frigyes, Florence, Orel, Sokol, Bratislava I a II, Devín, Košice a Pionier. Postupne ich vystriedali osobné motorové lode Banská Bystrica, Lidice, Slávin, Družba (premenovaná na Trnavu), vyhliadkové osobné lode Moskva, Družba, Kamzík a nakoniec osobné rýchlolode na nosných krídlach typu Raketa, Meteor, Voschod. Námornú plavbu reprezentovali námorné lode M/S Bojnice, Lednice, Kremnica, Zvolen, Banská Bystrica, Goldon Trader a Žilina. Každé plavidlo, predstavené v publikácii na jednej až šiestich stranách, autori vybavili faktografiou jeho vzniku, využitia, modernizácie, výpočtom základných technických parametrov, vlastností, zaujímavou fotodokumentáciou i technickými nákrepmi a občasnými zmienkami veliteľského aj obslužného personálu. Nechýbajú ani pomocné palubné stroje.

V poslednej časti publikácie nájde čitateľ informácie o označovaní plavidiel, identifikácii plavidiel, o dennej, nočnej a zvukovej signalizácii, pobrežných plavebných znakoch, rádionavigácii, tiež o niektorých tradíciách, tajomno-krásnych dunajských Kataraktoch, príbehy a reminiscencie tých, ktorí na vlnách Dunaja prežili mnohé roky, úsmevné i menej príjemné príhody, dokonca i najtragickejšiu udalosť v histórii plavebnej spoločnosti – haváriu remorkéra Ďumbier, ktorá si vyžiadala ľudské obete.

Monografiu uzatvára register a jej jedinečnosť potvrdzuje aj skutočnosť, že bola nominovaná na výročnú cenu časopisu Pamiatky a múzeá za rok 2012 v kategórii publikácia. V súlade s informáciou uvedenou na obale knihy – kniha je určená všetkým milovníkom lodí, profesionálom aj laikom – ju čaká vďaka kvalitnému spracovaniu využitie u širokého používateľského spektra.

Božena Šed'ová

JELÍNEK, Z.

OPERACE SILVER A.

Praha : Občanské sdružení GALACIE, spolek SCRIPTORIUM, 2010, 336 s. ISBN978-80-87271-28-6.

Monografiu pod uvedeným názvom možno považovať za relevantné dielo historika PhDr. Zdenka Jelínka, CSc. (1936 – 1994), odborníka na dejiny československého protinemeckého odporu v rokoch 1939 – 1945 a na dejiny paradesantných skupín, vysielaných čs. exilovým MNO z Veľkej Británie do Protektorátu Čechy a Morava v rokoch 1941 – 1945 (bolo pripravených 48 skupín, z toho 11 neuskutočnených a zostrelených, vycvičených 121 a úspešne vysadených bolo 89 parašutistov) za účelom spravodajskej a organizačnej činnosti, spojenia, sabotáží, atentátov. Pôvodný text knihy z roku 1992 bol editorom spresnený a doplnený o nové poznatky, získané z archívov a nových publikácií. Do hlavného autorovho textu nebolo zasiahnuté, všetky doplnenia sú uvedené v poznámkovom aparáte.

Operace Silver A bol krycí názov zvláštnej výsadbkovej operácie II. odboru Hlavného štábu MNO na územie protektorátu na zabezpečenie spojenia s Londýnom vysielateľkou LIBUŠA, koordináciu ďalších skupín, kontaktovanie Obrany národa a agenta A-54.

Úvod napísal J. Čvančara a Poznámku editora V. Šustek.

Vlastné dielo Z. Jelínka *Operace Silver A* obsahuje *Predhovor*, *Úvod* a IX. kapitol. *Podmienky a predpoklady* sú prvou kapitolou, v ktorej ide o koordináciu s domácim vlasteneckým odbojom a londýnskym centrom prostredníctvom paradesantných skupín. V II. kapitole *Cesta domov* opisuje 2 neúspešné pokusy vysadenia skupiny SILVER A (npor. A. Bartoš, rtm. J. Valčík, slob. J. Potůček), čo sa uskutočnilo 28. decembra 1941 spolu s ANTROPOIDOM (rtm. J. Gabčík a J. Kubiš) a SILVEROM B (rtm. J. Zemek, čat. V. Škácha). *Úspešné začiatky* desantu SILVER A sú ďalšou kapitolou

a znamenajú nadviazanie spojenia s domácim odbojom vysielateľkou LIBUŠA. Nasleduje *Hľadanie agenta A-54*, ktorým bol najdôležitejší informátor – dvojité vyzvedáč Abwheru a II. odb. HŠ MNO Paul Thümmel (popravený v Terezíne 1945). Pokračuje V. kapitolou *Spravodajské siete a spolupráca s domácim odbojom*, ktorý predstavovali ÚVOD, Obrana národa, Petičný výbor Věrní zůstaneme a Obec sokolská a ich skupiny ATAMAN, VLK, BŘEZINA, HALÍK, AVALA, OSVO, SRR, NOS, SOS, OSVO, YES... VI. kapitola s názvom *Prvé straty*, ktoré nastali od 21. marca 1942, keď gestapo zatкло 22 členov skupiny špkt. V. Morávka (sám spáchal samovraždu). Nasleduje kapitola *Ilúzia a skutočnosť* – ilúziou bol skorý koniec vojny, ale skutočnosť bola iná. SILVER A plnil úlohy s ťažkosťami. Preto bolo vyslaných ďalších 7 skupín s 18 parašutistami na diverzné a sabotážne akcie, ale mnohé boli odsúdené na neúspech a úlohy nesplnili. Išlo napr. o „Akciu Plzeň“ – bombardovanie Škodových závodov – bolo to zbytočné, lebo bomby dopadli do polí. ÚVOD poslal depeše do Londýna na zrušenie alebo oddialenie atentátu na zastupujúceho ríšskeho protektora Čiech a Moravy Obergruppenführera SS a generála polície Reiharda Heydricha (pre nedozerné následky), ale odvolaný nebol, a tak prišiel 27. máj. *Po atentáte*, ktorý je VIII. kapitolou, bolo hneď vyhlásené stanné právo (27. máj – 3. júl 1942) – teror na celom území Protektorátu, popravených bolo niekoľko tisíc ľudí, zrovnané so zemou boli Lidice a Ležáky – ktorý postihol aj všetkých členov desantu SILVER A a ich spolupracovníkov zradou parašutistu K. Čurdu 16. júna 1942. Poslednou kapitolou sú *Pardubice – Ležáky – Končiny*. Teror vrcholil zatýkaním, mučením a popravou občanov. Po odhalení vysielateľky LIBUŠE v mlyne bolo rozhodnuté o osade Ležáky 24. júna 1942: zrovnať so zemou, mužov a ženy zastreliť, deti odvliecť. Poslednú depešu odoslala vysielateľka LIBUŠE 26. júna 1942 zo školy v Bohdašine. Kapitola sa končí osadou Končiny v okrese Ústí nad Orlicí

– radista Potůček, naháňaný gestapom, četníkmi a políciou bol v lese pri obci Trnová v spánku zastrelený strážmajstrom Půlpánom 2. júla 1942. Posledný člen desantu SILVER A padol rukou českého človeka.

V *Závěre* je zhodnotená činnosť desantu SILVER A. 482 *Poznámok* je uvedených na 29 stranách, nasledujú *Pramene a literatúra, Literatúra použitá v novom vydání, Použité skratky* a nakoniec *Menný register*.

K reedícii monografie je pripojená štúdia L. Pařízka *Jiří Potůček, rádiatelegrafista Silver A*, v ktorej autor zoznamuje čitateľov s výsledkami detailného výskumu záveru životnej drámy parašutistu Potůčka a jeho ukrývateľov na Bohdašíně a v Končinách u Červeného Kostelce.

Ďalšou pripojenou prácou je štúdia Josefa Plzáka *Analýza agentúrneho rádiového spojenia so stanicou Libuša*. Autor sa zaoberá rozborom technických možností i limitmi rádiatelegrafie a zoznamuje čitateľov so spôsobom boja nemeckej rádiovkej a pátracej služby v roku 1942. Tým vhodne dopĺňa Jelínkovu monografiu, ktorá sa technickým aspektom, dôležitým pre činnosť paradesantnej skupiny SILVER A venuje len okrajovo.

Obohatením novej knihy SILVER A je nová fotografická príloha zostavená Jaroslavom Čvančarom. Na 68 stranách na kriedovom papieri prináša najmä pôvodné fotografie, často výnimočnej historickej hodnoty, ktoré sú doplnené faksimilami niektorých dobových dokumentov.

Ludovít Jančo

LETZ, Róbert.

SLOVENSKÉ DEJINY V. (1938-1945).

Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, 367 s. ISBN 978-80-8119-055-1.

V roku 2012 rozšírila zoznam odbornej literatúry zaoberajúcej sa modernými slovenskými dejinami významná publikácia uznáva-

ného historika prof. Róberta Letza *Slovenské dejiny V*. Autor sa vo svojej monografii podujal spracovať mimoriadne komplikované a kontroverzné obdobie slovenských dejín – obdobie rokov 1938–1945 – z rôznych uhlov pohľadu. Práca tak prináša množstvo dôležitých a zaujímavých faktov, súvislostí a úvah o krátko trvajúcej fáze slovenskej autonómie, ale hlavne o období existencie samostatného Slovenského štátu.

Čitateľ sa v desiatich kapitolách oboznámi so životom slovenského národa, jeho postavením, možnosťami a problémami v zložitých časoch rozkladu Česko-Slovenskej republiky a počas existencie Slovenskej republiky. Pri interpretácii dejín prvej Slovenskej republiky sa autor zameril na politickú, hospodársku a kultúrnu oblasť, ako aj na formovanie a činnosť odboja a svoj výklad zavŕšil kapitolou o ukončení vojny. Ústrednou témou prvej kapitoly, nazvanej *Od autonómie po vyhlásenie samostatného štátu*, sú východiská, možnosti a predstavy slovenskej autonómnej politiky týkajúce sa vnútorného vývinu na Slovensku v súvislosti s dominantných postavením Nemecka v strednej Európe.

Nasledujúce štyri kapitoly *Politický systém, Politický život, Perzekúcie a Zahraničná politika* mapujú politické dejiny Slovenskej republiky. V druhej kapitole autor načrtol formu politického systému republiky prostredníctvom charakteristiky jej Ústavy, ktorá predurčovala fungovanie sústavy zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci a stanovovala občianske práva, slobody a povinnosti. Autor pritom zvláštnu pozornosť upriamil na autoritatívne prvky v Ústave a dospel k záveru, že v tomto období možno hovoriť o autoritatívnej mentalite na Slovensku, ale slovenský politický systém spočiatku nevykazoval znaky typické pre totalitné režimy. Až s čoraz rozsiahlejším prispôbovaním sa nacistickému Nemecku a rozrastajúcim sa svetovým konfliktom sa posunul na pomezie autoritatívneho a totalitného systému.

Konkrétnymi prejavmi upevňujúceho sa vplyvu Nemecka v slovenskej politike sa au-

tor podrobne zaoberal v nasledujúcej – tretej – kapitole *Politický život*. Nesústredil sa však len na priame mocenské zásahy Nemecka na Slovensku, otvorene obmedzujúce jeho suverenitu, akými bolo uzavretie tzv. Ochrannej zmluvy či Salzburské rokovania. Svoju pozornosť obrátil i na nepriame spôsoby stupňovania nemeckého vplyvu. Jedným z nich bolo i zainteresovanie Slovenskej republiky do útoku na Poľsko, ktorým si mladý štát v podstate zmaril akékoľvek ďalšie šance na nadviazanie spojení alternatívnych voči zväzku s Nemeckom. Dôsledky a okolnosti slovensko-nemeckej spolupráce počas agresie proti Poľsku autor vystihol konštatovaním, že táto súčinnosť nielenže viedla k väčšej závislosti Slovenska od Nemeckej ríše, ale zánik Poľska pritom ani nebol slovenským, ale nemeckým záujmom, a Slovensko jednoducho „*muselo zohrať trápnu úlohu spojenca*“. Konštatovanie by bolo ešte možné rozšíriť zmienkou o tom, že zánik Poľska bol aj sovietskym záujmom. Inou nepriamou cestou prenikania nemeckého vplyvu na Slovensko, ktorú si autor všima vo väčšej miere, bola i cesta podpory radikálneho krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany proti jej umiernennej skupine v boji o vedúce postavenie v slovenskej politike. V závere kapitoly autor sleduje krízu režimu v roku 1944 až do evakuácie a emigrácie predstaviteľov Slovenskej republiky v roku 1945.

V štátoch s autoritatívnym politickým režimom, prvú Slovenskú republiku nevynímajúc, sú pomerne častým a charakteristickým javom perzekúcie, a tak autor vo svojej práci neobišiel ani túto smutne známu kapitolu slovenských dejín v rokoch 1938 – 1945. Prináša stručné informácie o úlohe Zaisťovacieho tábora v Ilave, vývine perzekučného zákonodarstva a organizácii Ústredne štátnej bezpečnosti, ktorá plnila funkciu politickej polície. Čitateľa ďalej oboznamuje so štruktúrou slovenského súdnictva a jeho pracovnými postupmi. Na niekoľkých konkrétnych príkladoch súdnych procesov demonštruje relatívnu miernosť rozsudkov vynesených za politic-

ké trestné činy, mnohokrát vykonštruované za účelom politickej propagandy. Podstatnú pozornosť venuje „*jednej z najbolestnejších kapitol moderných slovenských dejín*“, teda perzekúciám založeným na príslušnosti k národu alebo rase, ktoré postihli slovenských Čechov, Rómov, ale predovšetkým Židov a vyvrcholili ich masovými deportáciami a vyvražďovaním.

Prvoradou úlohou slovenskej zahraničnej politiky, spracovanej v piatej kapitole publikácie, bolo zaradenie Slovenskej republiky do sústavy medzinárodných vzťahov a vybudovanie diplomatických stykov. I v tejto oblasti života na Slovensku zohrávalo rozhodujúcu úlohu Nemecko a jeho záujmy, a preto sa autor v tejto stati zamerával v prvom rade práve na vzťah Slovenska k Nemecku. S jeho chápaním podmienenosti existencie Slovenskej republiky vôľou Nemecka, a teda i nemeckým víťazstvom vo vojne, nemožno nesúhlasiť. Na druhej strane, i keď vezme do úvahy, že líniu slovenskej zahraničnej politiky určovalo Nemecko, a teda bolo pre Slovensko i prvoradým zahraničným spojencom a partnerom, Slovenskú republiku uznalo 27 štátov a s viacerými z nich udržiavala viac či menej intenzívne diplomatické, politické, hospodárske a kultúrne vzťahy, preto sa domnievame, že by si zaslúžili istý priestor v publikácii.

Vďaka autorovmu rozhodnutiu zaradiť do monografie kapitolu *Slovenská spoločnosť* sa čitateľ dozvedá aspoň základné fakty o často obchádzaných oblastiach života v prvej Slovenskej republike. Okrem frekventovanejšie sledovaných tém, ako problematika národnostných menšín či náboženských pomerov, sa tak autor zmieňuje napríklad aj o sociálnej a zdravotnej starostlivosti, slávení štátnych sviatkov, rozvoji dopravy, elektrifikácii, či budovaní telefónnej siete na Slovensku. V rámci samostatnej kapitoly sa autor zaoberá kultúrnym životom v prvej Slovenskej republike. Hneď v úvode kapitoly autor skonštatoval, že možnosti kultúrneho rozmachu boli do istej miery obmedzené po-

litickým režimom, ktorý „*mal ambíciu ovládnuť a zasiahnuť celý kultúrny život a odstaviť jeho nepohodlné osobnosti*“, ale našťastie sa to vďaka vzájomnej tolerancii väčšiny predstaviteľov kultúrneho života nie veľmi darilo, a v prípade Slovenska málo platilo i príslovie *inter arma silent musae*. Zmena režimu na Slovensku v roku 1939 zasiahla, pochopiteľne, i oblasť školstva, ktoré malo postupne nadobudnúť výlučne národný a kresťanský ráz. Autor sa v primeranej miere venuje všetkým kultúrnym odvetviam, činnosti vedeckých inštitúcií a spolkov, športu a v závere kapitoly sa zmieňuje aj o zmene slovenskej pomníkovej kultúry v dôsledku prelomových udalostí z rokov 1938 – 1939.

Pokiaľ ide o problematiku hospodárstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945, o ktorej autor pojednáva v ôsmej kapitole publikácie, túto považujeme za azda až prístučne spracovanú vzhľadom na význam hospodárstva v životaschopnosti každého štátu, osobitne novovzniknutého, a obzvlášť vo vojnových časoch. Adekvátnu pozornosť autor venuje systému riadenia slovenského hospodárstva, zásobovacej otázke či pozemkovej reforme, avšak v stati o zahraničnom obchode sa obmedzil viac-menej na slovensko-nemeckú hospodársku výmenu. V časti zameranej na rozvoj priemyslu čitateľ získava všetky podstatné informácie o faktoroch vplývajúcich na hospodársky úspech Slovenska, a tiež o sociálnom dosahu tohto úspechu. Väčšiu pozornosť by si možno vyžadovala aj samotná priemyselná výroba, aj keď išlo o pomerne jednostranné zameranie na výrobu zbraní a vojenského materiálu, ako uviedol i autor. Kvôli vyváženosti by podľa nášho názoru bolo vhodné doplniť kapitolu aj staťou o slovenskom poľnohospodárstve.

Predmetom najrozsiahlejšej – deviatej – kapitoly monografie je domáci a zahraničný odboj. Autor skutočne dôkladne a prehľadne rozoberá situáciu okolo vzniku odboja v zahraničí i doma, sleduje jeho

postupné formovanie a členenie. Analyzuje činnosť a plány jednotlivých centier odboja v zahraničí i domácich odbojových skupín, ako aj ich vzájomné prepojenie, spoluprácu či rozpory a informuje aj o vedúcich osobnostiach odboja a ich politickej orientácii. Následne obracia pozornosť na prípravy a priebeh ozbrojeného povstania. Zatiaľ čo v nie tak dávnej minulosti bol v rámci historického výskumu odbojového hnutia kladený až preexponovaný dôraz na jeho partizánsku zložku a jej zásluhy sa nezriedka zveličovali a prešľapy prehliadali, v anotovanej publikácii autor, nepochybne, správne poznamenáva, že hoci početne partizáni tvorili významnú zložku povstaleckých síl, neznamenalo to automaticky ich bojovú spoľahlivosť. Napriek tomuto faktu, a napriek pomerne veľkému počtu prác venovaných tejto tematike, si myslíme, že vzhľadom na snahu vytvoriť komplexný obraz prvej Slovenskej republiky si autor všima partizánske hnutie azda až primálo.

Posledná kapitola monografie nesie príhodný názov *Vojna sa končí* a autor v nej uzatvára svoj výklad stručným opisom bojov prebiehajúcich na slovenskom území a zhodnotením politického vývoja na Slovensku, ktorý napokon viedol k obnoveniu Česko-Slovenskej republiky a k nastúpeniu cesty smerom ku komunistickému totalitarizmu.

V slovenskej historiografii sa možno stretnúť s viacerými viac či menej kvalitnými spracovaniami uvedeného časového úseku v dejinách Slovenska, a to tak všeobecnými, ako aj špecifickejšími so zameraním na vybranú oblasť života na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Hodnota anotovanej publikácie spočíva jednak v jej komplexnosti, bohatej faktografii a objektívnosti, a jednak v jej odbornom, ale zároveň zrozumiteľnom a čitateľsky príťažlivom spracovaní. Napokon nemožno obísť ani formálnu a grafickú stránku publikácie. Text je na mnohých miestach doplnený fotografickou a obrazovou dokumentáciou

a jeho prehľadnosti napomáha členenie na menšie state, ako aj menný a miestny register. Publikácia *Slovenské dejiny V. (1938-1945)* si zaslúži pozornosť odbornej verejnosti, či študentov vysokých škôl, ale určite upúta i laických záujemcov o históriu.

Jana Bauerová

KOVÁŘ, Martin.
LONDÝN. KULTURNĚ-HISTORICKÝ PRŮVODCE.

Praha : Academia, 2011, 516 s. ISBN 978-80-200-2008-6.

Londýn. Kulturně-historický průvodce nie je odbornou historickou monografiou v pravom slova zmysle; a napriek tomu, že vyšiel v rade nakladateľstva Academia „Průvodce“,“ nie je to ani sprievodca. Predstavovaná práca je akýmsi „mixom“ historickej knižky a praktického sprievodcu.

Na viac ako päťsto stranách čitateľ nájde dovedna 31 kapitol, ktoré reprezentujú 31 príbehov z histórie hlavného mesta Spojeného kráľovstva, predovšetkým 19. a 20. storočia. Jednotlivé kapitoly majú rôznu formu. Zachytávajú známe i menej známe, či dávno zabudnuté udalosti, krátke životopisy, portréty osobností, miest, budov, námestí a štvrtí; hovoria o architektúre, umení, kultúre i gastronómii. Názvy kapitol sú radené abecedne, pričom každé písmeno českej abecedy má svoju kapitolu – od *Apoštolského Londýna* až po *Židovský Londýn*.

Medzi príbehmi nechýba rozprávanie o Britskej únii fašistov Oswalda Mosleyho v kapitole *Fašistický Londýn*, stručné dejiny prostitúcie v metropole na Temži v kapitole *Hříšný Londýn*, špionážna dráma Jamesa Bonda a reálnych agentov z MI 5 a MI 6 v kapitole *Špionážny Londýn*, príbeh Jacka Rozparovača v kapitole *Rozpáraný Londýn* či rozprávanie o londýnskych *rowdies* v kapitole *Xenofobní Londýn* a história Wimbledonu v kapitole *Jahodový Londýn*. Nechýba ani príbeh *Uhorky* a londýnskej

City v kapitole *Okurkový Londýn*, či slávneho londýnskeho metra v kapitole *Podzemní Londýn*. Samostatnej kapitoly sa dostalo aj Čechom a Slovákom, ktorí sa do histórie mesta nezmazateľne zapísali (*Československý Londýn*).

Súčasťou knihy je obrovské množstvo fotografií, ktoré sprevádzajú text. V každej kapitole sú krátke návody pre turistov, ako sa k opisovaným miestam môžu dostať a čo by si mali všímať, prípadne kde sa môžu dobre najesť. V prílohách čitateľ nájde zoznam kráľov a kráľovien i predsedov ministerských kabinetov Veľkej Británie a pomerne obsiahly zoznam odbornej literatúry, z ktorej autori čerpali a po ktorej môže siahnuť, ak by chcel vedieť viac.

Na napísaní knihy *Londýn. Kulturně-historický průvodce* sa podieľalo celkom 8 historikov z Karlovej univerzity v Prahe: Martin Kovář, Ivan Jakubec, Blanka Kovářová, Jiří Plachý, Michaela Simonová, Jaromír Soukup, Martina Soukupová a Stanislav Tumis. Zostavovateľom práce je profesor Martin Kovář, riaditeľ Ústavu svetových dejín a toho času i prorektor Karlovej univerzity. Sám je autorom väčšiny a spoluautorom všetkých kapitol publikácie.

Ako už bolo spomenuté, kniha nie je vedeckou monografiou. Popularizácia vedy je však takmer rovnako dôležitá, ako veda samotná a v tomto zmysle sa bezpochyby jedná o jednu z najvydarenejších historických vedecko-popularizačných prác roku 2011.

Jakub Drábik

KRONIKA

SEMINÁR

PRIATELIA MINULOSTI A STRÁŽCOVIA BUDÚCNOSTI

V dňoch 12. a 13. decembra 2013 sa v priestoroch účelového zariadenia Národnej rady SR v Častej – Papierničke uskutočnil seminár „*Priatelja minulosti a strážcovia budúcnosti*“, venovaný významným výročiam, ktoré si pripomínáme v roku 2014 (100. výročie vypuknutia 1. svetovej vojny, 70. výročie vypuknutia Slovenského národného povstania, 70. výročie Karpatsko-duklianskej operácie, výročia súvisiace s osobnosťou Milana Rastislava Štefánika či 70. výročie vylodenia Spojencov v Normandii). Seminár bol rozdelený do dvoch dní a štyroch diskusných panelov (I. Koordinácia spomienkových aktivít na národnej úrovni, II. Medzinárodné spomienkové aktivity v nasledujúcich rokoch a príspevok SR, III. Spoločné aktivity štátneho a neštátneho sektora pri spomienkových udalostiach, IV. Inštitucionálny rámec štátno-občianskej spolupráce: aktuálny stav a perspektívy) a zúčastnili sa ho zástupcovia štátneho sektora, spoločenských organizácií a záujmových združení. Seminár svojimi príhovormi otvorili plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. z Vojenského historického ústavu a Peter Mojtek zo Slovenského vojensko-historického a dokumentačného centra.

V I. panelovej diskusii venovanej koordinácii spomienkových aktivít na národnej úrovni vystúpil ako prvý Pavol Šimunič z Ministerstva kultúry SR s predstavením projektov, ktoré toto ministerstvo pripravuje ako napríklad projekty *Príbehy z 1. svetovej vojny*, *Prvá svetová vojna v dokumentoch* či *Zber artefaktov z obdobia 1. svetovej vojny*. Mária Kráľová z Ministerstva vnútra SR priblížila koncepciu starostlivosti o vojnové hroby a plány na odhalenie pamätníkov v Rusku a Taliansku a na pietne akty na Bradle a v Košariskách venované pamiatke M. R. Štefánika. Riaditeľ Múzea SNP Stanislav Mičev hovoril o sérii konferencií, ktoré toto múzeum pripravuje v roku 2014 a ďalších podujatiach, viažucich sa k 70. výročiu vypuknutia SNP – ako napríklad oslavy SNP, televízne relácie, výstavy doma i v zahraničí. Podobne Pavol Sečkář zo Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov pripomenul oslavy oslobodenia Bratislavy, ktoré toto združenie pripravuje v roku 2014.

V II. panelovej diskusii štátny tajomník ministerstva obrany Miroslav Mizera informoval o medzinárodnej spolupráci a medzinárodnom kontexte osláv, a riaditeľ Vojenského historického ústavu plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. predstavil hlavné aktivity ústavu na nasledujúce roky – medzinárodné stretnutie historikov vo Varne, organizáciu medzinárodnej konferencie Conflict Studies Working Group či navrátenie pôvodnej sochy na Duklu. Osobnosť Milana Rastislava Štefánika a výročie súvisiace s touto osobnosťou pripomenula prítomným starostka obce Košariská Anna Abramovičová.

III. diskusný panel bol venovaný spoločným aktivitám štátneho a neštátneho sektora. Inštitucionálnemu rámcu – deklarácii o spolupráci s mimovládnyimi organizáciami či bilaterálnych zmluvách Ministerstva obrany so 14 občianskymi združeniami venoval svoj príspevok Miroslav Mizera. Martin Drobňák z Klubu vojenskej histórie Beskydy predstavil pripravovanú činnosť tohto združenia v súvislosti s výročím bojov v Karpatoch 1914/1915 – medzinárodnú konferenciu „*Boje v Karpatoch 1914*“, výstavu Karpatský front 1914/1915, či rekonštrukciu bojov o Humenné. Spomienke na boje na východnom Slovensku sa veno-

val aj zástupca Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach Viktor Szabó a predstavil publikáciu *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači 1901 – 1918 (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Svetozár Naďovič z Klubu generálov SR pripomenul prítomným nutnosť zrekonštruovania vojenských cintorínov v Martine, Liptovskom Mikuláši, ako aj pamätníka na Slavíne.

Záverečný IV. diskusný panel otvorila Viera Mocková z Oddelenia veteránov Ministerstva obrany SR, ktorá prítomným priblížila činnosť tohto oddelenia. Spolupráci na českom projekte, venovanému 1. svetovej vojne „*Legie 100*“, sa bližšie venoval Pavel Šesták z Nadácie Milana Rastislava Štefánika, ktorá okrem iných aktivít plánuje odhalenie pamätnej tabule Jekaterinburgu. Odhaľovaniu pamätníkov a vydávaniu časopisu „*Bradlo*“ sa venuje aj Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, ktorú na seminári zastupoval Ján Tatar. Július Kováč z Klubu vojenskej histórie Gabriš, ktorý sa venuje rekonštrukcii bitiek od stredoveku až po koniec 2. svetovej, ponúkol aktívnu účasť členov klubu s dobovou vojenskou výstrojou a výzbrojou na pripravovaných akciách.

Na záver úspešného seminára sa všetci prítomní zhodli na tom, že vzhľadom na počet pripravovaných akcií treba sa vyhnúť duplicitie v ich organizácii, a preto je nevyhnutná vzájomná spolupráca štátneho sektora a záujmových združení.

Jana Zat'ková

REKONŠTRUKCIA VOJNOVÉHO CINTORÍNA Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V OBCI BECHEROV

V roku 2013 Klub vojenskej histórie Beskydy v spolupráci s obcou Becherov ukončil rekonštrukciu vojnového cintorína z prvej svetovej vojny. Obec Becherov sa nachádza v severnej časti Nízkych Beskýd, zhruba 16 km severne od mesta Bardejov, neďaleko štátnej hranice s Poľskou republikou. Obec zasiahli boje prvej svetovej vojny po prvýkrát už na jeseň 1914. Najviac však bola frontovými udalosťami poznamenaná v marci a apríli 1915. Veľká časť budov v obci bola zničená a dôsledkom ťažkých bojov je aj vojnový cintorín, ktorý sa nachádza v obci.

Na vojnovom cintoríne je v 72 hrobách pochovaných dovedna 111 padlých. Z toho počtu je 76 rakúsko-uhorských vojakov a 35 ruských vojakov. Na základe archívnych dokumentov bolo podľa mena možné identifikovať 11 rakúsko-uhorských vojakov, väčšinou príslušníkov 47. pešieho pluku (Infanterieregiment Nr. 47). V archívnych dokumentoch je tiež uvedené meno jedného ruského vojaka. Počas rekonštrukčných prác sa na ploche cintorína podarilo nájsť ceduľku s menom rakúsko-uhorského vojaka. Na základe porovnania s historickými fotografiami z 80. rokov 20. storočia bolo možné určiť, že ceduľka patrila k hrobu č. 31. V hrobe je pochovaný príslušník 28. poľného delostreleckého pluku (Feldkanonenregiment Nr. 28).

Vojnový cintorín v obci Becherov patrí svojou architektúrou medzi najzaujímavejšie v okrese Bardejov. Hroby na cintoríne sú usporiadané tak, aby vytvárali obrys križa. Tento prvok môžeme badať aj na ďalších vojnových cintorínoch v okolí (napr. Stebník, Chmeľová). Je to dôsledok toho, že vojnové cintoríny boli rakúsko-uhorskou armádou budované systematicky, a v konkrétnom priestore vždy môžeme nájsť rukopis konkrétneho architekta, ktorý ich projektoval. Vojnový cintorín sa nachádza na vyvýšenom mieste nad obcou pri civilnom cintoríne, takže je prirodzenou dominantou krajiny. Ako sa pri rekonštrukcii ukázalo, obrys

kríža vytvorený rozmiestnením hrobov je jasne identifikovateľný a viditeľný už zďaleka. Projekt rekonštrukcie vojnového cintorína bol realizovaný v rokoch 2011 až 2013. Autorom projektu rekonštrukcie je Ing. arch. Ľubomír Gramata. Pri príprave projektu sa kládol maximálny dôraz na zachovanie historickej podoby vojnového cintorína. Hrobové polia ostali zachované tak ako boli navrhnuté v roku 1917, a prísne sa rešpektoval aj historický náčrt. Novým prvkom na cintoríne je centrálny pamätník. V historickom náčrte bol centrálny pamätník zaznačený, ale nikdy sa jeho výstavba nezrealizovala. Nezachovali sa ani pôvodné plány pamätníka. Novo navrhnutá podoba centrálného pamätníka bola pripravená tak, aby vhodne zapadol do celkovej koncepcie vojnového cintorína. Základnou myšlienkou bolo skombinovať prírodné materiály – drevo a kameň. Zámerom bolo vytvoriť masívny celok, kde tieto dva odlišné materiály prirodzene splynú. Takto riešený pamätník má symbolizovať aj zmierenie padlých na vojnovom cintoríne. V Becherove, tak ako na iných vojnových cintorínoch z prvej svetovej vojny, vedľa seba totiž bez rozdielu ležia vojaci kedysi znepriatelených armád.

Práce na vojnovom cintoríne sa začali v lete 2011. Na ploche cintorína bol postupne vybudovaný chodník v tvare kríža. Podľa historického náčrtu boli upravené hroby – jednotlivé aj spoločné. Tieto práce dobrovoľníci uskutočnili počas niekoľkých brigád. Zároveň pripravili betónový základ pod plánovaný pamätník. S výstavbou centrálného pamätníka sa začalo v jeseni 2011. V prácach sa pokračovalo v lete 2012. Prvým krokom bolo zhotovenie drevenej konštrukcie krížov. Tie boli osadené tak, aby bol kríž viditeľný z každej svetovej strany. Len samotná drevená konštrukcia z agátového dreva vážila viac ako 600 kg. Po skompletizovaní drevených krížov sa pristúpilo k obmurovaniu celej drevenej konštrukcie prírodným kameňom. Drevené kríže tak boli zasadené do kamenného masívu. Výška nového pamätníka je 2,5 m. Jeho celková váha so základom je zhruba 10 ton. V rokoch 2012 a 2013 boli na hroboch osadené drevené kríže, taktiež z agátového dreva. Kríže boli inštalované na betónové podstavce. Súčasťou krížov sú cedulky s údajmi o padlých vojakoch. V jeseni 2013 pribudol informačný panel, ktorý v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku informuje o histórii a priebehu obnovy vojnového cintorína.

Väčšinu prác na obnove cintorína a stavbe pamätníka vykonali dobrovoľníci z krajín V4. Už v lete 2011 na ploche cintorína pracovali dobrovoľníci zo Slovenskej republiky, Poľska

Foto 1: Dobrovoľníci pracujú na obnove vojnového cintorína v Becherove.

a Českej republiky. V lete 2012 sa k nim pridali dobrovoľníci z Maďarska. Práce dobrovoľníkov pokračovali aj v roku 2013. Dovedna za roky 2011 – 2013 bolo na ploche vojnového cintorína odpracovaných približne 1 400 dobrovoľníckych hodín. Prác na cintoríne sa zúčastnili dobrovoľníci z obce Becherov a organizácií: Klub vojenskej histórie Beskydy (Slovenská republika), Zväz vojakov – Klub Humenné (Slovenská republika), Crux Galiciae (Poľsko), Signum Belli 1914 (Česká republika) a Krajczáros Alapítvány (Maďarsko). Rekonštrukciu vojnového cintorína finančne podporili Obec Becherov, Ministerstvo vnútra SR, Österreichische Schwarze Kreuze, Klub vojenskej histórie Beskydy a viacero súkromných darcov. Slávnostná posviacka vojnového cintorína sa uskutočnila 18. októbra 2013.

Foto 2: Zrekonštruovaný vojnový cintorín z 1. svetovej vojny v obci Becherov

Foto 3: Posviacka vojnového cintorína v obci Becherov

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, máj 2012, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridrižujú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na ulahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3 8577 01 203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In Vojenská história, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In Army History, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. ISBN 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
 - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
 - č. j. (s medzerou)
 - VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
 - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ⁴⁾

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Peter ROHÁČ, Obchodná akadémia, Myslenická 1, 902 01 Pezinok

Mgr. Peter BRINDZA, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Šafárikovo námestie č. 6, 811 01 Bratislava

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Babuškova 5, 821 03 Bratislava

JUDr. Oldřich PEJS, Kafkova 53, 160 00 Praha 6, Česká republika

Mgr. Peter KRALČÁK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Peter ŠUMICHRAST, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Prof. PhDr. Leon SOKOLOVSKÝ, CSc., Filozofická fakulta UK, Šafárikovo nám. č. 6, 811 00 Bratislava

Vojenská história 1/2014

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Jan Taras, OddVČ, HS MO SR

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., mjr. Milan Vanga.

Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla (Budapest), Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Harold E. Raugh, Jr., PhD., U.S. Army V Corps (Wiesbaden), Ph.D. Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 24. februára 2014

EV734

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OddVČ, HS MO SR, Kutuzovova 8, 83103 Bratislava

Na obálke: Dobová pohľadnica trenčianskeho pešieho pluku 71 z roku 1917

www.vhu.sk

Z OBSAHU ČASOPISU

Peter ROHÁČ, *Indagines – záseky vo vojenskom obrannom systéme stredovekého Uhorska na území dnešného Slovenska*

Peter BRINDZA, *Mestskí kapitáni Trenčína v storočí stavovských povstanií*

Igor BAKA, *Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov (2. časť)*

Jan ŠTAIGL, *Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky) (1. časť)*

Oldřich PEJS, *Slovenští tankisté v polském tažení na podzim 1939*

Peter KRALČÁK, *Zmeny v organizačnej štruktúre Pracovného zboru pri prijatí branného zákona v roku 1943 a jeho zánik*

Peter ŠUMICHRAST, *„Slovenský príbeh“ juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944)*

Alex MASKALÍK, *Normalizačná „očista“ veliteľského zboru ČSĽA v rokoch 1968 – 1971*

Leon SOKOLOVSKÝ, *Spomienky na Slovenské národné povstanie*